

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BATI DİLLERİ VE EDEBİYATLARI
(FRANSIZ DİLİ VE EDEBİYATI)
ANABİLİM DALI

XVII-XVIII VE XIX. YÜZYILLARDA FRANSIZ
SEYAHATNAMELERİNDE OSMANLI TOPLUMU

Doktora Tezi

Serpil GÜRER

Ankara-2010

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BATI DİLLERİ VE EDEBİYATLARI
(FRANSIZ DİLİ VE EDEBİYATI)
ANABİLİM DALI

XVII-XVIII VE XIX. YÜZYILLARDA FRANSIZ
SEYAHATNAMESLERİNDE OSMANLI TOPLUMU

Doktora Tezi

Serpil GÜRER

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Arzu ETENSEL İLDEM

Ankara-2010

TEŐEKKÖR

Çalıőmalarım boyunca beni yüreklendiren, değerli yardım ve katkılarıyla bana yol gösteren tez danıőmanım Sayın Prof. Dr. Arzu ETENSEL İLDEM'e, bilgi ve birikimleriyle beni yönlendiren Tez İzleme Komitesi üyeleri Sayın Prof. Dr. Tuna ERTEM ve Sayın Prof. Dr. Remzi DEMİR'e, her konuda sabırla yardımcı olan eőim ve kızıma desteklerinden dolayı sonsuz teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i-vii
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM: SEYAHATNAMELER VE GEZGİNLER	13
I.1. Yazın Türü Olarak Seyahatnameler	13
I.1.1. Seyahat ve Öyküsü Seyahatname.....	14
I.1.2. Seyahatnamenin Yazın Türü Olarak Özellikleri	17
I.1.2.1. Biçem.....	17
I.1.2.2. Başlık.....	19
I.1.2.3. Önsöz.....	20
I.1.2.4. Gezgin-Okur İlişkisi.....	22
I.1.2.5. Kanıtlama Kavramı	24
I.1.2.6. Anekdotlar	26
I.1.2.7. Yerli Sözcük Kullanımı.....	28
I.1.2.8. Seyahatnamelerde Yer Alan Resim ve Gravürlerin Önemi	29
I.2. Seyahatnamelerde Biçim Özellikleri.....	30
I.2.1. Seyahatname/ Relation de Voyage.....	31
I.2.2. Günlük/Günce/Journal.....	31
I.2.3. Mektup/Lettre (veya Mektuplaşma/Correspondance).....	32
I.2.4. Anı/Souvenirs.....	33
I.3. Batılıların Doğu Seyahati	33

I.3.1. XVII.Yüzyıldan Önce Yapılan Doğu Seyahatleri.....	35
I.3.2. Ortaçağdan XVII.Yüzyıla Kadar Batı'da ve Fransa'da Türklere İlişkin Genel Bilgiler.....	36
I.4. Ortaçağdan XVII. Yüzyıla Kadar Gezginler ve Seyahatnameleri	38
I.5. XVII-XVIII ve XIX. Yüzyıl Gezginleri ve Güzergahları	45
I.5.1. XVII-XVIII. Yüzyıl Gezginleri ve Güzergahlar	46
I.5.2. XIX. Yüzyıl Gezginleri ve Güzergahları	54

II.BÖLÜM: XVII VE XVIII. YÜZYIL FRANSIZ

SEYAHATNAMELERİNDE OSMANLI TOPLUMU	63
II.1. XVII ve XVIII.Yüzyılda Türk-Fransız İlişkileri.....	63
II.2. XVII ve XVIII. Yüzyılda Köyler, Kasabalar ve Kırsal Alanlar	73
II.2.1. Müslümanlar	76
II.2.1.1. Türkler.....	76
II.2.1.1.1. Yönetim Yapısı	84
II.2.1.2. Kürtler, Türkmenler ve Tatarlar.....	87
II.2.2. Gayrimüslimler	91
II.2.2.1. Rumlar, Ermeniler, Mandeistler (Vaftizci Aziz Yahya Hıristiyanları)93	
II.2.3. Kadınlar.....	97
II.3. XVII ve XVIII. Yüzyılda Kentler	99
II.3.1. İstanbul.....	99

II.3.1.1. İstanbul'daki Önemli Yapılar.....	106
II.3.1.1.1. Topkapı Sarayı	107
II.3.1.1.2. Ayasofya	109
II.3.1.1.3. Camiler.....	111
II.3.1.1.4. Hastane ve Okullar.....	113
II.3.2. Diğer Bazı Anadolu Şehirleri.....	113
II.3.3. Müslümanlar	116
II.3.3.1. Türkler.....	116
II.3.3.1.1. Din.....	116
II.3.3.1.2. XVII-XVIII. Yüzyıl Gezinlerinin Gözüyle Tembel, Hayalperest Rüşvetçi ve Kaderciler Türkler	135
II.3.3.1.3. XVII-XVIII. Yüzyıl Gezinlerinin Gözüyle Dürüst, Misafirperver ve Yardımsever Türkler.....	139
II.3.3.1.4. Türklerin Tarihi Eserler, Güzel Sanatlar ve Bilime Bakışı.....	145
II.3.3.1.5. Türk Erkeklerinin Fiziksel Özellikleri, Giyim Tarzı ve Gündelik Yaşamı	152
II.3.4. Gayrimüslimler	161
II.3.4.1. Hıristiyanlar	164
II.3.4.1.1. Rumlar.....	164
II.3.4.1.1.1. Din.....	164
II.3.4.1.1.2. Rumların Yaşam Tarzları, Karakter Özellikleri ve Gelenekleri	170
II.3.4.1.1.3. Rum Erkeklerinin Giyim Tarzı	171

II.3.4.1.1.4. Geçim Kaynakları ve Meslekleri	172
II.3.4.1.2. Ermeniler.....	173
II.3.4.1.2.1. Din.....	174
II.3.4.1.2.2. Ermenilerin Yaşam Tarzları, Karakter Özellikleri ve Gelenekleri	181
II.3.4.1.2.3. Geçim Kaynakları ve Meslekleri	182
II.3.4.2. Yahudiler.....	183
II.3.4.2.1. Yahudilerin Yaşam Tarzları, Karakter Özellikleri ve Gelenekleri	183
II.3.4.2.2. Yahudi Erkeklerinin Giyim Tarzı	184
II.3.4.2.3. Geçim Kaynakları ve Meslekleri	185
II.3.5. Kadınlar.....	186
II.3.5.1 Türk Kadınları.....	186
II.3.5.1.1. Harem ve Türk Kadınlarının Gündelik Yaşamı	192
II.3.5.1.2. Türklere Evlenme ve Boşanma	194
II.3.5.2. Gayrimüslim Kadınlar.....	200
II.3.5.2.1. Rumlarda Evlenme.....	202
II.3.5.2.2. Ermenilerde Evlenme.....	204
II.3.5.2.3. Yahudilerde Evlenme.....	206

III.BÖLÜM: XIX. YÜZYIL FRANSIZ SEYAHATNAMESLERİNDE OSMANLI TOPLUMU..... 208

III.1. XIX.Yüzyılda Türk-Fransız İlişkileri	208
III.2. XIX. Yüzyılda Köyler, Kasabalar ve Kırsal Alanlar	221
III.2.1. Müslümanlar	226
III.2.1.1. Türkler	226
III.2.1.2. Türkmenler, Kürtler	232
III.2.2. Gayrimüslimler	233
III.2.2.1. Rumlar, Ermeniler, Bulgarlar ve Yahudiler	233
III.2.3. Kadınlar	237
III. 3. XIX. Yüzyılda Kentler.....	238
III.3.1. İstanbul	239
III.3.1.1. İstanbul'daki Önemli Yapılar, Çarşılar ve Pazarlar.....	246
III.3.1.1.1. Topkapı Sarayı.....	246
III.3.1.1.2. Ayasofya	258
III.3.1.1.3. Camiler	260
III.3.1.1.4. Hastane ve Okullar	262
III.3.1.1.5. Çarşı ve Pazarlar	270
III.3.2. Diğer Bazı Anadolu Şehirleri	275
III.3.3. Müslümanlar	283
III.3.3.1. Türkler	283

III.3.3.1.1. Din	285
III.3.3.1.2. XIX. Yüzyıl Gezginlerinin Gözüyle Tembel, Hayalperest Rüşvetçi ve Kaderci Türkler.....	306
III.3.3.1.3 XIX. Yüzyıl Gezginlerinin Gözüyle Dürüst, Misafirperver ve Yardımsever Türkler.....	308
III.3.3.1.4. Türklerin Tarihi Eserler, Güzel Sanatlar ve Bilime Bakışı.....	312
III.3.3.1.5. Türk Erkeklerinin Fiziksel Özellikleri, Giyim Tarzı ve Gündelik Yaşamı	319
III.3.4. Gayrimüslimler	328
III.3.4.1. Hıristiyanlar	330
III.3.4.1.1. Rumlar	330
III.3.4.1.1.1. Din	331
III.3.4.1.1.2. Rumların Yaşam Tarzları, Karakter Özellikleri ve Gelenekleri	334
III.3.4.1.1.3. Rum Erkeklerinin Giyim Tarzı.....	336
III.3.4.1.1.4. Geçim Kaynakları ve Meslekleri	337
III.3.4.1.2. Ermeniler	338
III.3.4.1.2.1. Din	339
III.3.4.1.2.2. Ermenilerin Yaşam Tarzları, Karakter Özellikleri ve Gelenekleri.....	341
III.3.4.1.2.3. Ermeni Erkeklerinin Giyim Tarzı.....	343
III.3.4.1.2.4. Geçim Kaynakları ve Meslekleri	343

III.3.4.2. Yahudiler	344
III.3.4.2.1.Yahudilerin Yaşam Tarzları, Karakter Özellikleri ve Gelenekleri	344
III.3.4.2.2. Yahudi Erkeklerinin Giyim Tarzı.....	346
III.3.4.2.3. Geçim Kaynakları ve Meslekleri.....	346
III.3.5. Kadınlar	347
III.3.5.1. Türk Kadınları	347
III.3.5.1.1. Harem ve Türk Kadınlarının Gündelik Yaşamı.....	352
III.3.5.1.2. Türklerde Evlenme ve Boşanma.....	358
III.3.5.2. Gayrimüslim Kadınlar	360
III.3.5.2.1. Ermenilerde Evlenme	363
SONUÇ	367
ÖZET	372
ABSTRACT	374
KAYNAKÇA	376

GİRİŞ

Fransız yazınında Doğu ve Doğulular, Ortaçağdan itibaren görülmeye başlamış ve siyasal ve toplumsal olaylar doğrultusunda nitelik ve nicelik değiştirerek 1930’lu yıllara kadar önemlerini korumuşlardır.

Türkler, Haçlı Seferlerinden itibaren, üç kıtada dolaylı veya dolaysız olarak Fransızlarla ilişki içinde olmuşlardır. Bu nedenle Türklerle ilgili, olumlu-olumsuz, doğru-yanlış, “Bakan Kültürün” bakış açısına göre şekillenmiş, pek çok şey yazılmıştır. Ortaçağ’da İngiltere ve Fransa’da Türk kavramı “*Hıristiyan fanatikliğiyle biçimlendirilmiş ve Haçlı ruhuyla pekiştirilmiş bir kavramdı. Müslüman demek şeytanın çocuğu, Hıristiyanlarca bir sahtekâr sayılan Muhammed’in müridi demektir.*”¹ Ortaçağ Batı dünyasında Türklere karşı oluşan bu olumsuz düşünce, “barbar, acımasız Türk” imgesinin doğmasına neden olmuştur. Bu imgenin, Osmanlı İmparatorluğunun kurulması ve gelişmesiyle daha da güçlendiğini görüyoruz. Ayrıca, Sultanların tahta çıktıklarında kardeşlerini öldürmeleri, başarısız paşaların boyunlarının vurulması, haremde çeşitli nedenlerle suçlu bulunan kadınların çuvala konularak denize atılması gibi hikayelerle de bu imge kolay kolay silinmeyecek bir biçimde Fransız edebiyatına yerleştirilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa’yla ilişkileri arttıkça, bu değerlendirmelerde değişiklikler meydana gelmiş olsa da, Ortaçağ önyargıları ilerleyen yüzyıllarda da gezginlerin gözlemlerini etkilemeye devam etmiştir.

Yıldırım Beyazıt’ın 1394 yılından itibaren İstanbul’u kuşatması, Batılıların gözlerini bu bölgeye çevirmelerine neden olmuş, Fatih Sultan Mehmet’in 1453

---

¹ J. Parla, **Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 29

yılında İstanbul'u fethetmesi büyük yankılar uyandırmış ve Türkleri Avrupa'da ilgi odağı haline getirmiştir. Çünkü Türkler, "*Orta Asya'dan kalkıp Batı'nın tarih kurgusu içine otururken Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis'i alarak Roma İmparatorluğu'nun da mirasçısı konumuna*" gelmişlerdir.² Batılılar, hiç kuşkusuz bu gizemli kentin Türklerin eline geçmesini hiçbir zaman içlerine sindirememişler ve barbar Türklerden bu gizemli kenti geri alma hayallerinden hiçbir zaman vazgeçmemişlerdir. Ancak, Türklerin her geçen gün güçlenmesi, ardı ardına zaferler kazanması, Avrupa için büyük bir tehlike oluşturuyordu.

XVI. yüzyıldan itibaren Batılılar, yenilmez ordularıyla Avrupa'da büyük bir tehlike haline gelen Türkleri merak ve endişeyle izliyorlardı. Bu dönemde Osmanlı Topraklarına oldukça uzak olan İzlanda'da bile halk Türklerin dehşetinden kurtulmak için dua ediyordu. Bu korku, İslamiyet ve Hıristiyanlık arasındaki mücadeleler sonucu artmıştır. "Yenilmez Türk" imgesi, "Türk gibi güçlü" deyimi bu dönemde doğmuştur. Bu dönemde yayımlanan eserlerde Türkler; iri yapılı, siyah gür kaşlı, sakallı ve bıyıklı, usturayla kazınmış saçlı, kartal burunlu, siyah gözlü ve açık renk tenlidirler.³

Avrupa'da yerleşmiş Türk imgesinin oluşmasında Türklerle ilk temasa geçen ve onlarla ilgili Batı'ya bilgi aktaran Batılı gezginlerin önemi büyüktür. Gezginler bu dönemde Türklere karşı duyulan korku ve nefreti daha da artırmışlardır. Gürsoy Şahin'in belirttiği gibi "*gezginler, gezdikleri yerlerin ve kültürlerin kendilerinkinden farklı olduğunu göz ardı ederek, bu toplumları kendi değerleriyle yargılamaya ve yalan yanlış bilgileri Batılı toplumlara aktarmaya başlamışlardır.*"⁴ Gezginlerin

---

² B.Alarşlan, "Türk İmgesinin Görsel Yansımaları", **Dünyada Türk İmgesi**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005, s.140

³ A. Özçelebi, **Romantik Fransız Yazarlarında Türkiye**, Erzurum, Yayımlanmamış Doçentlik Tezi, 1982, s.100

⁴ G.Şahin, **İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı**, İstanbul, Gökkuşe, 2007,

sundukları imgeler, amaçlarına uygun olduğu sürece edebiyatçılar tarafından da benimsenmiş ve kullanılmıştır.

Batılılar ayrıca, Avrupa'yı tehdit eden ve sınırlarını durmadan genişleten bu imparatorluk hakkında her türlü bilgiyi toplamak üzere, İstanbul'da elçilikler açıp, diplomatik ve ticari delegasyonlar da göndermişlerdir. Osmanlı ile diplomatik ilişkiler başladıktan sonra, Osmanlı İmparatorluğu'na gelen diplomat ve tüccarlar Batı'da Türkler için kullanılan “zulüm, gaddarlık” tanımlamalarına yeni katkılarda bulunmuşlardır.⁵ Bu ortam içerisinde, “*Türk ilerlemesi yaklaşan kıyametin bir belirtisi ve Türk sıkıntısı Tanrının gazabı*” olarak kabul edilmeye başlamıştır. Bu siyasi ortam, Batılıların “dinsiz” Türklere karşı dini inançlarını canlı tutmuş ve Türkler hakkında yazılan seyahatnamelere büyük ilgi gösterilmesine neden olmuştur.⁶ İstanbul'a gelen diplomat ve tüccarlar, Batı'ya yalnızca politik ve Osmanlı Toplumuna ilişkin bilgiler vermekle yetinmemiş, Doğu'dan Batı'ya elyazmaları ve sanat eserleri de taşımışlardır.

Kanuni Sultan Süleyman'ın padişahlığı döneminde, Fransa'yla yapılan kapitülasyonlar ve Kanuni'nin Charles Quint'e karşı I. François'nın yanında yer alması, Fransızlarla Osmanlıları yakınlaştırmış ve Fransızların Osmanlı İmparatorluğu ve Osmanlı halkıyla daha yakından ilgilenmesine neden olmuştur. Bu ilginin zamanla daha da arttığını görüyoruz. Bu politik gelişmelerin yanı sıra, XVI. yüzyılda Avrupa'da gelişen Rönesans, Reform, coğrafi keşifler ve aydınlanma gibi toplumsal hareketlerin etkisiyle, yapılan seyahatlerin amaçları da değişmeye başlamıştır. Bu dönemde, çeşitli görevlerle Doğu'ya gelenlerin yanı sıra, yalnızca

---

s.42

⁵ T.Reyhanlı, **İngiliz Gezginlerine göre İstanbul'da hayat (1582-1599)**, Kültür Bakanlığı yayını, Ankara, 1983, s.8-9

⁶ G.Şahin, **İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı**, İstanbul, Gökkuşe, 2007, s.44

bilgilerini artırmak, meraklarını gidermek ve kendilerini yetiştirmek amacıyla da bazı gezginler seyahat etmeye başlamış ve seyahatnamelerinde daha dikkatli gözlemler ve gerçekçi yorumlar yapmışlardır. Ancak, Rönesans ve Reform hareketleri Ortaçağ düşünce biçimini sarsmış olsa da, XVI. Yüzyıl gezginleri için, Müslüman Türkler dost olarak değil, yalnızca yakından tanınması gereken düşmanlar olarak görülmüştür. Türkleri yakından tanımak isteyen gezginler din, kadın gibi konularda önyargısız ve tarafsız kalamamış olsalar da, Türk milletinin ahlâkı, misafirperverliği, temizliği, hayvanlara karşı merhameti gibi konulardan övgüyle bahsetmişlerdir.

Ancak, XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemeye, Avrupa'nın özellikle de Fransa'nın yükselişe geçmeye başlamasıyla, gezginlerin fikirlerinde büyük değişiklikler meydana gelmeye başlamıştır. Yapılan devrimlerle dünyanın en büyük gücü haline gelen Avrupalı karşısında, o eski “şâşaalı” Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini gün geçtikçe sıkıntıları artan bir Osmanlı İmparatorluğu almaya başlamıştır. Bu dönemde gezginler, Avrupalılığın verdiği üstünlük duygusuyla Osmanlıları küçümsemeye başladılar. “Ötekileştirilen” Doğu, seyyahlara göre donmuş ve medeniyetin gerisinde kalmıştır.”⁷ Buna göre, Türk insanı cahil, barbar, tembel ve kadercidir. Türk şehirleri ise, gelişmemiş, bakımsız ve harabe halindedir.

Bu şekilde Osmanlı İmparatorluğu'na ve toplumuna duyulan ilgi zaman geçtikçe daha da artmıştır. XVII ve XVIII yüzyılda da farklı sebeplerle birçok gezgin Osmanlı Topraklarına gelmiş ve gezi notlarında başta Türkler olmak üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Müslüman ve Gayrimüslim halklara ilişkin çok çeşitli ve önemli bilgiler sunmuşlardır. Bu dönemlerde de gezginlerin önyargılarının devam ettiğini görüyoruz. Türklerin kimi olumlu özelliklerine dikkat çekmiş olsalar da, başta “sahte, şeytani” gibi sözcüklerle tanımladıkları İslamiyet ve

---

⁷ K. Kurak, “Osmanlı'yı seyyahlardan okumak”, **Tarih ve Düşünce Daimi Takvim ve Tarih Çevirme Kılavuzu Özel Ek**, Mayıs, 2004, s.37

uygulamaları olmak üzere, Türklerin birçok özelliğini yermiş ve Hıristiyanlığın baş düşmanı olarak görmüşlerdir. Bunun dışında, Osmanlı İmparatorluğu'nun uzaklığı da uydurma ve hayali hikayelerin yayılmasına neden olmuştur.

Bu dönemlerde Türkler, Avrupa'da oynanan birçok tiyatro, bale ve opera oyununa konu olmuşlardır. Bu sahne eserleri, Türkler hakkındaki belli düşüncelerin kamuoyunda kalıcı etki yaratmasında önemli rol oynamıştır. Örneğin, Türklerin barbarlığı, paşaların zalimlikleri, yeniçerilerin gücü, Doğu'ya özgü egzotik unsurlar, Padişah sarayının görkemi ve zenginliği vb. konular Batılıların kafasında iyice yer etmiştir.

XIX. yüzyıla gelindiğinde ise, bütün Avrupa'yı titreten Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini artık, "hasta" bir İmparatorluk almıştı. Politik alanda, Avrupa artık Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgili hayallerini gerçekleştirebilecek duruma gelmişti. Başta Fransa ve İngiltere olmak üzere, Batılı ülkelerin çabasıyla Osmanlı İmparatorluğu parçalanmaya başlamıştır. Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu için her açıdan önemli ve çalkantılı olan bu yüzyıl, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun en çok gezgin akınına uğradığı ve egzotizm ve romantizmin doruğa çıktığı bir yüzyıldır.

XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Batı'da meydana gelen siyasi ve toplumsal gelişmeler gezginlerin bakış açılarında da, büyük değişikliklere neden olmuştur. Korkulacak bir güç olmaktan çıkan ve yapılan reformlarla batılaşma sürecine giren Osmanlı İmparatorluğu'nda daha rahat dolaşabilen, padişah sarayı, camiler gibi önceki yüzyıllarda gezmeyi dahi hayal edemedikleri mekanlara girebilen, halkın arasına karışıp görüşebilen dönem gezginleri, ülkeyi özellikle de İstanbul'u bir turist gibi gezmişler ve daha çok görsel ve egzotik unsurlara dikkat çekmişlerdir.

Ayrıca, Fransa’da devrim sonrası yaşanan değişiklikler, savaşların yol açtığı ekonomik ve siyasal çalkantılar, tüm bir kuşağı derinden etkilemiş ve kaygılı, mutsuz, melankolik ve uyumsuz bir kuşağın ortaya çıkmasına neden olmuştu. Doğu bu hasta kuşak için farklılıklarıyla, renkleriyle, tarihi eserleriyle, doğal güzellikleriyle bulunmaz bir yerdi. Bu çerçevede, XIX. yüzyılda pek çok yazar, şair ve gezgin Doğu’ya seyahat etmiş ve gezilerini konu alan seyahatnameler yayınlamışlardır. Hatta bu yüzyılda Hugo gibi Doğu’ya hiç gelmeden, Doğu ve Doğuluları konu alan eser yayımlayan yazarlar da bulunmaktadır.

“Ötekini” inceleyen gezgin için kadın ise, her dönemde bulunmaz bir kaynak olmuştur. Gezginler için bu tema her devrin en gözde konularından birisidir. İslamiyet’te birden fazla kadınla evlilik, örtünme, erkeklerden uzak bir yaşam, harem Doğu kadınına ilgi odağı haline getirmiştir. Özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren gezginler, okurlarına yasak, gizemli ve sayısız kadınlarla dolu haremeleri, haremelerin lüksünü, tembel, cahil, mutsuz, çapkın, şehvetli kadınları vb. konu alan hikayeler sunmuşlardır.

XVIII. yüzyılda Türk kadınının dünyasına ilişkin en önemli eserlerden birisi, İngiltere’nin İstanbul Büyükelçisinin eşi Lady Montagu tarafından mektup şeklinde kaleme alınmıştır.⁸ Lady Montagu, kadın olma özelliğini kullanarak, herkesin merak ettiği Türk haremelerine girmiş ve Türk kadınının gizemli yaşamı, zengin giyimi, takıları, sokağa çıkarken giydiği feracesi, yüzünü ve saçlarını örttüğü yaşmağı, yüz ve fiziki güzelliği vb. gibi merak edilen birçok konuya ışık tutmuştur.

---

⁸ L.Montagu, **Şark Mektupları**, İstanbul, Timaş Yayınları, 1998

XIX. yüzyılda ise, kadın ve harem imgesinde çeşitli değişiklikler meydana gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'na gelen kadın gezginlerin bir kısmı Türk kadınlarının haremine girmiş ve harem kadınlarını, yaşam şekillerini, fiziksel özelliklerini, haremi, vb. uzun uzun betimlemişlerdir. Hareme giremeyen erkek gezginler ise, üçüncü şahıslardan edindikleri bilgileri bizzat kendileri görmüş ve tanık olmuş gibi aktarmışlardır. Doğu'ya hiç gelmemiş yazarlar bile, söz konusu kadın imgesini ele almış ve olduğu gibi korumuşlardır.

Çarşı pazarda veya mesire yerlerinde görülen kadınlar davranışlarıyla, renkli feraceleriyle, kapalı yüzleriyle dönem gezginlerine kendi ülkelerinde alışık olmadıkları bir manzara sunmaktadır. Özellikle mesire yerlerinde, renkli feraceleriyle ve yaşmaklarıyla gruplar halinde oturan Türk kadınları, doğanın sunduğu güzellikler ve renklerle de birleşince romantik gezginler için zengin renklerle bezenmiş eşsiz tablolardır. Bu nedenle, gezginlerin Gayrimüslim kadınlarla (genellikle Avrupalı tarzda giyinen ve yaşayan) çok fazla ilgilenmediklerini görüyoruz. Onlar için ilgi odağı, yanına yaklaşılabilen, tamamen kapalı olan gizemli Türk kadınıdır.

Görüldüğü üzere, Osmanlı Toprakları ve toplumu tüm yüzyıllarda Batılı ülkeler için önemini korumuştur. Çalışmamızda, Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa için, özellikle de Fransa için, önemli bir dönem olan XVII-XVIII-XIX. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'na gelen Fransız gezginlerin, Osmanlı Toplumunun çok uluslu yapısını nasıl betimledikleri ve bu toplumun hangi kesimine kendilerini daha yakın hissettiklerini araştırıp, nedenlerini ortaya koymaya çalıştık. Böylece, Fransız kültürünün temelini oluşturan imgeler arasında, Osmanlıların (Türklerin) yeri ve bu yerin nasıl biçimlendiğini gözler önüne sererek, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne kabul edilmesi sürecinde, karşılaşılan önyargıların çok eskilere dayandığını vurgulamaya çalıştık. Yalnızca Osmanlı Topraklarına gelen gezginleri ele aldığımızdan, Türkleri konu alan eserler yazan ve yayımlayan ancak, Doğu'ya hiç gelmemiş yazarları

inceleme dışı bıraktık. Ele aldığımız gezginlerin bir bölümünün seyahatnamelerinde Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde bulunan tüm bölgelere, eyaletlere (Ege adaları, Mısır, Kudüs, Suriye, vb.) ve şehirlere, buralarda yaşayan halklara ilişkin bilgi bulunmaktadır. Ancak çalışmamızda Osmanlı İmparatorluğu'nun bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde kalan bölümünü ele aldığımız için diğer bölge, eyalet ve şehirlere ilişkin bilgi, gözlem ve betimlemelere yer vermedik.

Çalışmamızda çok değişik mesleklerden gezginleri ele alarak, gezginlerin mesleklerinin ve amaçlarının bakış açılarını ne denli etkilediğini gözler önüne sermeye çalıştık. Örneğin, bir edebiyatçının bakışıyla bir tüccarın bakışı aynı değildir. Çalışmamıza konu alan gezginler arasında ünlü şair ve yazarlar olduğu gibi, yalnızca Doğu'ya yaptıkları gezileri kaleme alıp yayımlayan bilim adamları, sanatçılar, diplomatlar, tüccarlar ve yalnızca Doğu'ya duydukları merak nedeniyle seyahat eden entelektüeller de vardır.

Ele aldığımız XVII-XVIII. yüzyıl gezginlerinden Tavernier ve Chardin gibi ticaret yapmak amacıyla Osmanlı İmparatorluğu'na gelen gezginler genel olarak ticaret yolları, güzergahlar, kervanlar gibi konulara ağırlık vererek betimlemelerini yapmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan halklar ve uygulamaları hakkında bilgiler verirken dahi, kendi amaçlarına hizmet edenleri olumlu diğerlerini olumsuz olarak değerlendirmişlerdir. Bu bağlamda İran Şeyhi ve Osmanlı Padişahını da karşılaştırmışlardır. Bunun sonucunda da, Batılı tüccarları destekleyen İran Şeyhi genel olarak olumlu, Osmanlı Padişahı ise olumsuz olarak tasvir edilmiştir. Buna karşılık Tournefort, Olivier gibi çeşitli araştırmalar yapmak amacıyla Fransız Hükümeti tarafından Osmanlı İmparatorluğu'na gönderilen gezginler, Osmanlı İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan halklar hakkında daha ayrıntılı ve ciddi araştırmalar yapmışlardır. Aynı şekilde XIX. yüzyıl gezginlerinden Michaud ve Poujoulat yazacakları dini esere kaynak toplamak üzere Doğu'ya seyahat etmiş, hem kırsal kesimlerde hem de kentlerde bir taraftan eserleri için

kaynak toplamış, diğer taraftan da, Doğu halkları ve gelenek-görenekleri konusunda ayrıntılı araştırmalar ve gözlemler yapmışlardır. Gelecekte yazacağı dini eserler için yeni bilgiler toplamak ve Kutsal Toprakları ziyaret etme amacıyla Doğu'ya gelen Philhellène/Yunan sever ve Haçlı zihniyetine sahip Chateaubriand Doğu halklarına ilişkin birkaç yüzeysel ve eleştirel bilgi dışında neredeyse hiç bilgi sunmamıştır. Mme de Gasparin, Flaubert, Nerval, Gautier, Lamartine gibi yazar ve şairler ise, Osmanlı Topraklarını bir turist gibi gezmişler ve özellikle Doğu'ya özgü ve egzotik unsurlar üzerinde durarak betimlemelerini yapmışlardır. Ancak, söz konusu gezginler genellikle aynı konulara yoğunlaşmış olsalar da, betimlemelerinde kişilikleri ve amaçlarına ilişkin ipuçları da vermişlerdir. Örneğin, Parnasyen olan Gautier, gördüklerini veya öğrendiklerini ayrıntılı bir şekilde betimlerken, daha romantik olan Nerval anlamaya çalışmıştır. Chateaubriand kadar açıkça dile getirmese de, Lamartine'de de Philhellène/ Yunan sever akımın izlerine rastlamak mümkündür.

Söz konusu gezginlerin seyahatnameleri sistematik olarak tarandı, ancak yalnızca dikkat çekici ve önemli olanlar üzerinde duruldu.

Çalışmamız üç ana bölümden oluşmaktadır. Seyahatnameler ve Gezinler adlı Birinci Bölümde önce, seyahatname ve gezgin tanımlanmış, gezi yazılarının hangi şekillerde kaleme alınabileceği ve bunların biçim özellikleri ve seyahatnameleri edebi yapıt olarak değerlendirirken dikkat edilmesi gereken unsurlar ortaya konulmuştur. Daha sonra, Ortaçağdan XVII. yüzyıla kadar uzanan dönemde Batılıların Doğu seyahatleri ve amaçlarına değinilmiş, Batı'da ve Fransa'da Türklere ilişkin genel bilgilere yer verilmiştir. Son olarak da, Ortaçağdan XVII. yüzyıla kadar Türklere ilişkin bilgi veren seyahatnameler ve yazarların yanısıra çalışmamıza konu olan gezginler ve güzergahları hakkında bilgi sunulmuştur. XVII-XVIII. yüzyıl Osmanlı Toplumunu adlı İkinci Bölümde ve XIX. yüzyıl Osmanlı Toplumunu adlı Üçüncü Bölümde köyler, kasabalar, kırsal alanlar ve kentler alt başlıkları altında, önce gezginlerin köyler, kasabalar, kırsal alanlar ve kentlere ilişkin

gözlemleri, daha sonra da çeşitli alt başlıklar altında gezginlerin Müslümanlar, Gayrimüslimler ve kadınlara ilişkin gözlemleri incelenerek, imgelerin nasıl oluştuğu tespit edilmiştir. Tarihsel, toplumsal ve siyasal olaylar gezginin bakış açısını doğrudan etkilediğinden, ikinci ve üçüncü ana bölümün başında, dönemin Türk-Fransız ilişkileri kısaca aktarılmıştır.

Çalışma yöntemimizi ünlü edebiyat bilimci ve imge bilim uzmanı Daniel-Henri Pageaux'nun **La littérature générale et comparée**⁹ başlıklı yapıtında ifade ettiği görüşlere dayandırarak fikirlerin nasıl imgeye, edebi temalara dönüştüğünü ortaya çıkartmaya çalıştık. Amacımız yazar tarafından aktarılan bir imgeyi desteklemek veya karşı çıkmak değil, bu imgeyi doğuran düşünce tarzının hangi imgeleri yarattığı ve genel bir tablodan hangi gerçeği veya gerçek olarak sunduğu gözlemleri ve imgeleri çekip aldığını ortaya koymaktır.

Daniel-Henri Pageaux'ya göre, gezgin çevirmen gibi iki kültür arasında aracılık yapan kişidir. Aracılık yapan kişi fikirleri ileten kişidir. Gezgin, benimsenmiş ve kabul edilmiş bir yazarsa, aracılık görevi üstlenir. Önemli olaylara tanıklık etmişse, “öteki” hakkındaki bilgileri ve fikirleri yayar. Bunu yaparken de imgeler ve çoğu kez de klişeler yaratır.

“Ötekinin” ülkesine giden gezgin, “ötekini” kendi değer yargılarıyla değerlendirir ve ister istemez kendi kültürüyle karşılaştırır. Gezgin, değerlendirmesini aldığı eğitime, politik düşüncelerine, eğilimlerine, inançlarına vb. göre yapar. Gözlemlerini özellikle “ötekine” özgü uygulamalar, mekanlar, kurumlar gelenek-görenek gibi konular üzerinde durarak yapmaya özen gösterir. Gözlem yapan gezgin için genelleme yapmak kaçınılmazdır. Örneğin, birkaç insanın fiziğinden faydalanarak

---

⁹ D-H Pageaux., **La Littérature Générale et Comparée**, Paris, Armand Colin, 1994

insan tiplerinin genellemesini yapar. Ancak gezgin bu genellemeleri yaparken kendi toplumuna ters düşmemeye çalışır.

Böylece gezgin, “öteki” yani yabancı toplum hakkında kalıp imgeler ve bunlarla birlikte sıfatlar kullanır. Bu sıfatlar kullanıldıkları zaman belli bir grubu çağrıştırır. Aynı mantık çerçevesinde işleyen kalıp sahneler/toposlar çok sık tekrarlanarak belli karakter özelliklerine gönderme yapar.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından “imge” ve “öteki” kavramlarını da kısaca tanımlamak yararlı olacaktır. İmge; sözlük anlamı olarak zihinde tasarlanan ve gerçekleşmesi özlenen şey, hayal, hülya, genel görüntü, izlenim, imaj, duyu organlarının dıştan algıladığı bir nesnenin bilince yansıyan benzeri, duyuyla algılanan, bir uyaran söz konusu olmaksızın bilinçte beliren nesne ve olaylar gibi anlamlara gelmektedir.¹⁰ İmge, imge bilim çerçevesinde ele alındığında bir milletin diğer bir millet hakkındaki fikirleri, görüşleri, düşünceleri olarak özetlenebilir. Bu nedenle imge gerçekçi veya nesnel ölçütlere dayanarak oluşmaz.¹¹ Gezgin/yazar gerçeği görmek istediği gibi görür ve aktarır. Türk imgesi ise, Şahin’in belirttiği gibi *“Türklerle ilgili zamanında var olan yazılı kaynakların -içerikleri farklı olmasına rağmen- ortak adı, aynı zamanda da zorunlu olarak genelleştirmeyi ve kabalaşmayı içerisinde taşıyan bir ad olarak oluşturulmuştur.”*¹² Prof. Dr. Sina Akşin’e göre ise bir ülkede (ya da *ülkeler kümesinde*) başka bir ülke (ya da *ülkeler kümesi*) hakkında iki türlü imge oluşabilir: *“Biri, iki ülke arasında belli bir dönemde varolan dostluk, soğukluk ya da düşmanlığa göre biçimlenen ortamsal (konjonktürel) imgedir. Öbürü söz konusu ülkenin ortak (kolektif) bilincinde öteki ülke hakkında varolan asıl*

---

¹⁰ www.tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=imge&ayn=tam

¹¹ A.T.İnce, Hans Dernschwam’ın İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü’ndeki Türk İmajı Üzerine Bir İnceleme”, **Türkbilig**, 2008/15: s.110

¹² G.Şahin, **İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı**, İstanbul, Gökkube, 2007, s.19

imgedir. Asıl imge, ortamsal imge tersine de olsa, alttan alta etkisini sürdürür ve uzun vadede egemen olması olasılığı yükselir."¹³ Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde de göreceğimiz üzere, gerçekten de, gezginler her dönemde Türklerin olumlu bazı özelliklerine dikkat çekmişlerse de, genel olarak onları, barbar, acımasız, cahil, kadercı vb. tanımlamalarla tasvir etmişlerdir.

"Öteki" ise sözlük anlamı olarak; diğeri, öbürü, sözü edilen veya benzer iki nesneden önem ve konum bakımından uzakta gibi anlamlara gelmektedir. Bu anlamların dışında, mevcut kültürün içinde dışlanmış olanı da ifade etmektedir.¹⁴ Bu tanımlardan hareketle, Batılı kaynaklara bakıldığında, Türkler/Doğulular, Fransızlar/Batılılar için öteden beri "öteki" olmuşlardır. Bu çerçevede Doğu her zaman Batı'nın sahip olduğu ve Doğu'nun sahip olmadığı düşünülen şeylerle kıyaslanarak Batı'nın ötekisi haline getirilmiştir. Şahin'in belirttiği gibi, " "öteki" ya da Batı için Doğu, hakimiyetini ve hegemonyasını ötekini damgalayarak, yani kendisinden farklı olanı "öteki" haline getirerek kurduğu Batılı öznenin bir ürünüdür" denebilir.(...) Dolayısıyla Batı karşısında "Doğu", olduğundan çok başka tanıtılmış ve tasavvur edilmiştir."¹⁵ Çünkü Batı/Batılı Doğu'yu/Doğuluyu tanımaya çalışmadan, genellikle her dönemde toplumsal önyargılarla, tahminlerle, genellemelerle ve kendi beklentileri doğrultusunda görmeyi ve betimlemeyi yeğlemiştir. Hiç kuşkusuz gezginler ve seyahatnameleri "öteki"ni oluşturmakta ve "öteki"ne ait imgelerin oluşmasında önemli rol oynamışlardır.

---

¹³ A.Sina, "Batı'da Türk İmgesi" **Mülkiye**, cilt 29 (245), kış 2005, s.1

¹⁴ www.tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=imge&ayn=tam

¹⁵ G.Şahin, **İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı**, İstanbul, Gökkuş, 2007, s.20

I. BÖLÜM: SEYAHATNAMELER VE GEZGİNLER

I.1. YAZIN TÜRÜ OLARAK SEYAHATNAMELER

Basit anlamıyla seyahatnameyi ve gezgini tanımlayacak olursak; yazarların yurt içi veya yurt dışı gezilerinde gördükleri yerlerden edindikleri izlenim ve bilgileri aktardıkları yazılara seyahatname denir. Gezmeyi iş edinen kişi ise, gezgin adıyla anılır. Seyahatnamelerde temel amaç yurtiçinde ya da yurtdışında görülen yerlerin tarihlerini, medeniyetlerini, doğal güzelliklerini, toplumsal yaşamlarını, gelenek ve göreneklerini vb aktarmaktır.

Seyahatnameler, çoğu kez birer tarihsel belge niteliği taşıyalar da, yazarlar izlenimlerini kişisel bir üslup çerçevesinde yansıttıklarından, birer edebi yapıt olarak da değerlendirilirler. Stefanos Yerasimos, *Tavernier Seyahatnamesi'nin*¹⁶ Giriş bölümünde seyahatname ve benzeri metinlerin nasıl kategorize edilmeleri gerektiğini ele almıştır:

“(…) seyahatname de bir edebiyat türüdür ve türün en başarılı örnekleri sadık ve kılı kırk yaran betimlemelerden çok, durumları saptama başarısı göstermiş büyük çarpıtmalar pahasına yaratılmıştır. Ne var ki, seyahatname sadece edebi bir tür değildir ve edebiyat yaklaşımı ya da eleştirisi tek başına yetersiz kalır. Bilinmeyen ya da az bilinen bir gerçekliğin aktarıcısı sayılan yazar, hep görüntüyü çarpıtıcı bir ayna olarak kaldığından, yazdıklarını irdelemenin amacı, anlatıyı okura sunmadan önce, mümkün düzeltmeleri yapabilmektir. (...)”¹⁷

Seyahatnameleri edebi yapıt olarak değerlendirdiğimizde, bakılan nesneyle ilgilenmeyi bırakıp, yazarın bakış açısına yoğunlaşmamız gerekmektedir. Fransız Gezgin Jean Thévenot'un eserlerini yayınlayan F. Billacois'nın belirttiği gibi,

---

¹⁶ J.B. Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, ed. S. Yerasimos (çev. T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006

¹⁷ a.g.e, s.9

“Seyahatnameleri okurken seyahatin yapıldığı sırada o memleketin gerçek durumu, gezginin şahsiyeti (eğer varsa dehası, bu işteki tecrübesi, bilgisi, zevkleri ve hatta mizacı), gideceği memleket hakkında kendi memleketinde edindiği bilgiler gibi hususları” dikkate almamız gerekmektedir.¹⁸

I.1.1 Seyahat ve Öyküsü Seyahatname

Thévenot'nun belirttiği gibi “Seyahat etme isteği her devirde insanların tutkusu olmuştur”¹⁹. Seyahat, insanın başka insanlarla ne kadar ortak ve farklı yönlerinin bulunduğunu anlamasına yarayan kültürel bir yolculuktur. Başka bir kültürün içine girmektir, onu tanımak ve anlamaya çalışmaktır.

Günümüzde gerekli şartları (para ve zaman) sağlayan herkes, “düşlerindeki serüvenleri gerçekleştirebilir.”²⁰ Ancak geçtiğimiz yüzyıllarda seyahate çıkmak son derece zor bir işti. İnsanlar başka kültürleri ve toplumları tanımak, yeni yerler görmek amacıyla zor şartlarda uzun ve yorucu seyahatlere çıkmak zorunda kaldıklarından o çağlarda, yalnızca gezip görmek amacıyla seyahate çıkan gezgin sayısı son derece azdı. Bu nedenle, o dönemlerde kaleme alınan seyahatnameler genellikle çeşitli savaşlar, haç ziyaretleri veya çeşitli görevlerle başka ülkelere gönderilen kişiler tarafından yazılmıştır.

Yabancı ülkelere elçilik veya diğer farklı görevlerle gönderilen kişilerin yazdığı seyahatnamelerde, politik veya görevlerinin gerektirdiği konular dışında, gidilip görülen ülke insanların zevklerine, eğlencelerine, giyim-kuşamlarına,

---

¹⁸ K. Kurak, “Osmanlı’yı seyyahlardan okumak”, **Tarih ve Düşünce Daimi Takvim ve Tarih Çevirme Klavuzu Özel Ek**, Mayıs, 2004, s.35

¹⁹ M.de Thévenot, **Relation d’un voyage fait au Levant**, Paris, Chez Thomas Iolly, M. DC. LXV, s.1

²⁰ A.E. İldem , **Fransız Gezginlerin Gözüyle Türkler ve Yunanlılar**, İstanbul, Boyut Yayıncılık, 2000, s.17

gelenek-göreneklerine, sosyal, ekonomik durumlarına ilişkin pek çok bilgi yer almaktadır.

Seyahat Edebiyatının her devirde insanlar tarafından okunmasının da en önemli nedeni kuşkusuz, başka yerlerde neler olduğunu öğrenme isteği, egzotizmin çekiciliği, hiçbir riski göze almadan ve yorulmadan macera yaşamının tadına varmaktır.

Seyahatnamenin yazılmasına neden olan seyahatin iki değişik şekilde karşımıza çıkabileceğini görüyoruz: gerçek seyahat ve hayali seyahat. Gerçek seyahat, yer değiştirmeyi yani bir noktadan diğer bir noktaya gitmeyi, zihnen ve bedenen katılımı gerektirmektedir. Gezgin, alışkanlıklarını geride bırakarak, bedenen ve zihnen bilinmeze yol alır. Ülkesini ve çevresini değiştirir, yeniliklere yelken açar, kendi geleneklerini ve fikirlerini gittiği yabancı topraklardaki insanlarınkiyle karşılaştırır ve bu konu üzerinde düşünür. Hayali seyahat ise, yer değiştirmeyi gerektirmez ve hiçbir tehlike içermez. Yalnızca hayalidir. Her zaman, hayalperestin kişiliğini yansıtır: özlemlerini, isteklerini, eğilimlerini, zevklerini hatta kaygılarını ve başarısızlıklarını ortaya koyar.

Ayrıca, seyahat iki şekilde gerçekleştirilebilir: zamanda ve mekanda. Mekanda seyahat, yer değiştirmeyi, dünyanın başka bir yerine gitmeyi gerektirir. Yani, esas itibarıyla gezginin çağdaş dünyayı, ülkeleri, şehirleri, insanları, varlıkları vb. keşfetmesidir. Zamanda yolculuk ise, yok olmuş önemli medeniyetlere zamanda yolculuk yapmak suretiyle geri dönmektir. Gezgin, geçmişi ve o dönemdeki hayatı anlamaya çalışır. Elbette ki aynı anda zamanda ve mekanda yolculuk yapılabilir. Ayrıca, zamanda ve mekanda hayali bir yolculuk da yapılabilir. Bir kitap veya film zamanda ve mekanda yolculuk yapmanızı sağlayabilir.

Seyahat, kişisel araştırma yapılmasına ve dünyanın yorumlanmasına ve tartışılmasına olanak sağlayan bir alan da sunar. Bu durumda seyahat bir deneyimdir. Yol boyunca karşılaşılabilecek engelleri aşmış deneyime sahip olduktan sonra gezgin, bilgiye ulaşır. Bu uzun yoldaki zorlukları aştıktan sonra yolculuk anlaşılır bir hal almaya başlar. Bu aşama keşif aşamasıdır: bildiğini yeniden keşfetmek ve başkalarının daha önce betimlediklerini yeniden betimlemektir. Seyahatnameler için kusur sayılan kelimesi kelimesine yapılan tekrarlar, gezginin diğerlerinin gördüğünü gerçekten gördüğünün ve orada bulunduğunun bir kanıtıdır. Böylece, daha önceki gezginlerle aynı yerlerden geçtiğini ileri sürmekle gezgin, seyahatini kişisel bir macera olmaktan çıkartıp, herkes tarafından kabul edilen ortak bir yöne doğru götürür. Bu nedenle gezginin öyküsüne yaptığı kişisel katkılar dışında, ait olduğu toplumda kabul edilmiş olan “gerçekleri” de yansıtmaması gerekmektedir.

Batılıların Doğu’yu keşfetmesi aslında, kendilerine ait olduğuna inandıkları topraklara sahip çıkmak, yani bir çeşit kandırmacaya sahip çıkmak anlamına gelmektedir.

Bu sahip çıkma duygusu geliştikçe ve bu süreç kendi kendini beslemeye başladıkça, kandırmacaya başvurmak kaçınılmaz olmaktan çıkar. Nasıl davranacağını bilmek, kabul etmenin meşru olarak devamını gerektirmektedir. Daha sonra gezgin, keşif yapmaya hak kazanır, böylece kanıtlama ihtiyacı duymayacağından ve sahip çıkma işlemi kendi yolunu izleyeceğinden seyahatname tamamlanabilir. Sahip çıkma süreci, “hakimiyet” ile sonuçlanır.

Kendi kendini tanımanın “öteki” üzerinde hakimiyet kurmak anlamına geldiği bu uzun yolda, seyahatin kendisi bireysel olarak tanıma eylemiyse, seyahatname, dünyaya sahip çıkmak için kolektif bir araç haline gelir.

Bu genel yaklaşım, zaman ve mekanda yapılan tüm seyahatnameleri elbette kapsamaz. Eski ve yeni dünya arasında bir bölünme olduğu açıkça görülmektedir. Eski dünya, Batılıların hakkında birçok bilgiye sahip olduklarını düşündükleri ve mirasçısı olduklarını açıkça ortaya koydukları dünyadır. Bu bakış açısıyla Doğu seyahati Batılılar için “köklerine inmek” anlamına gelmektedir.

I.1.2 Seyahatnamenin Yazın Türü Olarak Özellikleri

I.1.2.1 Biçem

Gidiş ve dönüş olarak varsayılan seyahatten dönmek, gezginin seyahatnamesini yazması için somut şartların oluşması anlamına geldiği gibi, anlatılanların gerçekten yaşanmış olduğunun da bir göstergesidir. Gezgin seyahatnamesinde, genellikle gittiği ülkeye yeni bir bakış açısı ve kendi ülkesiyle kıyaslamalı bir inceleme sunar.

Varsayılan konu genellikle birinci tekil şahıs tarafından yani gezgin tarafından anlatılır. Bu durumda gezgin hem yazar, hem anlatıcı, hem de baş kahramandır.

Metin genellikle son derece öznel olarak karşımıza çıkar, yazar bu durumu bazen itiraf eder, bazen ısrarla inkar eder, bazen de bu özneliğin izlerini silmeye çalışır. Gezgin genellikle, anlatımına genel bir ifade vermeye çalışsa da, görmek istedikleri üzerinde ısrarla durmaktan ve seyahate ve ziyaret edilen ülkeye ilişkin kendi duygu ve düşüncelerini dile getirmekten geri kalmaz.

Seyahat sırasında alınan notlar yayımlanmadan önce genellikle, yeniden ele alınır, yazılır ve düzenlenir. Seyahat notlarının yeniden yazıldığı bazen açıkça belirtilirken bazen de okuru özgün, olay yerinde kaleme alınmış notlar okuduğuna inandırmak için gizlenir. Söz konusu notların yeniden ele alınıp yazılması üslup üzerinde çalışmayı, bazı detayların doğrulanmasını, anlatım biçimi ve ritminin birbirine uygun hale getirilmesini, tekrarlanan bölümlerin ayıklanmasını gerektirmektedir.

Seyahatnamelerde benimsenen plan, genellikle seçilen üsluba göre ya güzergah veya tarihsel olaylar (kronikler) doğrultusunda veya temaya göre bir gelişme gösterir.

Seyahatnamenin farklı şekillerde kaleme alınabilme ihtimali olsa da, çoğunlukla ayrıntıya kaçmadan zamandizinsel (kronolojik) bir yöntem izlenerek kaleme alınır. Ancak seyahatname, seyahatin gerçekleştiği tarihten çok sonra yayımlandıysa, tarihlerin doğru olmama olasılığı çok büyüktür.

Gezgin, ister misyoner, ister görevli veya tüccar olsun, ister amatör veya uzman olsun, bazen betimlediği ülkenin kendine özgü niteliklerini doğrulayan, çok eski çağlara dayanan olayları yeniden özetler. Böylece, seyahatnamesi kendisini de aşan bir zaman diliminin içinde yerini alır.

Seyahatname yazımında durağan bir zaman kullanılmaz. Gezgin, tarihsel bağlamda, iki toplum ve medeniyet arasında gidip gelir. Bazen geriye giderek, bazen de ileriye giderek betimlemesini yapar.

I.1.2.2 Başlık

Seyahatnamelerde başlık, genellikle seyahatin hangi ulaşım aracıyla, hangi yıl ve ne şartlarda yapıldığını belirten, açıklayıcı bir alt başlıkla birlikte sunulur.

Seyahatname başlıkları çeşitlilik gösterebilir de, tarihsel bir değişim geçirdikleri de bir gerçektir: XV-XVI. Yüzyıllarda, daha çok betimlemeye dayalıyken:

Örneğin, **Voyage au Levant: les observations de Pierre Belon du Mans, de plusieurs singularités et choses mémorables, trouvées en Grèce, Turquie, Judée Égypte, Arabie et autres pays estranges²¹ (Doğu'ya Seyahat: Pierre Belon du Mans'ın Yunanistan, Türkiye, İsrail Toprakları, Mısır, Arabistan ve diğer yabancı ülkelerde bulunan birçok benzersiz ve anılmaya değer nesnelere ilişkin gözlemleri)**

XVII-XVIII. Yüzyılda daha ziyade kişisel veya öyle sunulan anlatımlar haline dönüşmüşlerdir:

Tüccar J.B.Tavernier'nin Seyahatnamesinin başlığı ve açıklayıcı alt başlığı şu şekildedir:

“Les six voyages de Jean Baptiste Tavernier, Ecuyer Baron d'Aubonne , qu'il a fait en Turquie , en Perse et au Indes, pendant l'espace de quarante ans, & par toutes les routes que l'on peut tenir: accompagnez d'observations particulieres fur la qualité, la religion, le gouvernement, les coütumes, & le commerce de chaque païs; avec les figures, le poids, & la valeur des monnoyes

---

²¹ P.B. Mans, **Voyage au Levant: les observations de Pierre Belon du Mans, de plusieurs singularités et choses mémorables, trouvées en Grèce, Turquie, Judée, Égypte, Arabie et autres pays estranges**, Paris, 1553

qui y ont cours²²” (Soylu Aubonne Baron’u Jean Baptiste Tavernier’nin kırk yıl boyunca ve tüm güzergahlardan Türkiye, İran ve Hindistan’a yaptığı altı seyahat; her ülkenin özelliklerine, dinine, hükümetine, geleneklerine ve ticaretine ilişkin özel gözlemler eşliğinde: yürürlükteki paraların resimleri, ağırlıkları ve değerleri ile birlikte)

Yukarıdaki örneklerden de anlaşıldığı üzere, XVI-XVIII. yüzyılda seyahatnamelerin başlıkları genellikle çok uzundur: bir çeşit içerik özeti gibidir.

XIX. yüzyıl gezginleri ise, alt başlık kullanmaksızın daha genel ve kısa ifadeli başlıklar kullanmaya başlamışlardır: **Voyage en Orient²³ (Doğu Seyahati), Itinéraire de Paris à Jérusalem²⁴ (Paris-Kudüs yolculuğu), vb.**

Bu değişim, edebi bir türün zamanla yapılandığının bir işareti olarak algılanabilir.

I.1.2.3 Önsöz

Yazar ister hayali ister gerçekten yaptığı bir seyahatin öyküsünü kaleme alsın, önsözünde okuru, iyi niyeti ve titizlikle gerçekleri yazdığı konusunda ikna etmeye çalışır.

---

²² J.B. Tavernier, **Les six voyage de Jean Baptiste Tavernier, , Ecuyer Baron d’Aubonne , qu’il a fait en Turquie , en Perse et aux Indes** , Paris, Chez Gervais Clousier et Claude Barbin, 1676

²³ G.Nerval, **Voyage en Orient**, Éditions Gallimard, Paris, 1984

²⁴ F.R. Chateaubriand, **Itinéraire de Paris à Jérusalem**, Paris, Les Productions de Paris, 1963

Chateaubriand, **Itinéraire de Paris à Jerusalem (Paris-Kudüs yolculuğu)** adlı eserine üç ayrı önsöz yazmıştır. İlk önsözünde, bu seyahati yazmak için gerçekleştirmediğini ve bu nedenle okurun bu eseri gezi notları olarak değil, hayatının bir kesitinin anıları olarak algılamasını istemiş olsa da,²⁵ diğer önsözlerinde, eserine ilişkin bilgilere gelen eleştirilere cevap vererek, kendini savunur ve verdiği bilgilerin doğruluğunu kanıtlamaya çalışır.²⁶

Hayali bir seyahatin hikayesini kaleme alan Mandeville de, **Le Livre de mesire Jean de Mandeville (Bay Jean de Mandeville'inin Kitabı)** adlı eserinin önsözünde okuru, gerçek bir hikaye anlattığına inandırmaya çalışır.²⁷

Ayrıca, seyahatnamelerin “Giriş” bölümünde veya başında potansiyel okur kitlesi belirtilir. Böylece okur, kitabın kendisini ilgilendirip ilgilendirmediğine ve okuyup okumayacağına karar verebilir.

Seyahatname, belirli bir kişiye hitaben yazılmış olabilir: Kral’a (örneğin; J.B Tavernier²⁸), resmi kişilere(örneğin; C.Le Brun: Adalet Bakanı’na²⁹), kendisiyle yazışılan bir kişiye (örneğin: Thévenot: Bayan Faret’ye³⁰) vb. Ancak bu kişisel veya kurumsal yazışmalar, gönderilen kişilerle sınırlı kalmayabilir ve geniş bir okuyucu kitlesine ulaşabilir. Bu yeni okuyucu kitlesi, çeşitli nedenlerle bu tür yazın türleriyle ilgilenen meraklı kişilerdir.

---

²⁵ F.R. Chateaubriand, **Itinéraire de Paris à Jérusalem**, Paris, Les Productions de Paris, 1963, s.25

²⁶ a.g.e, 27

²⁷ O.Gannier, **La Littérature de Voyage**, Paris, Édition Ellipses, , 2001, s.45

²⁸ J.B. Tavernier, **Nouvelle Relation de l’Intérieur du Serail du Grand Seigneur**, Paris, Chez Olivier de Varennes, 1675

²⁹ C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Paris, Chez Jean-Baptiste-Claude Bauche, M.DCC. XXVIII

³⁰ M.de Thévenot, **Relation d’un voyage fait au Levant**, Paris, Chez Thomas Iolly, M. DC. LXV

Gezgin başlangıçta, yalnızca kendisini dinlendirmek, oylanmak, anılarını canlı tutmak, seyahatinden izler taşımak vb için yazmaya başlasa da, genellikle ortaya çıkan yapıtı yayımlama isteğine karşı koyamayarak yayımlar.

Gezgin, genellikle seyahate çıkmadan önce bulabildiği tüm seyahatnameleri okumakla işe başlar. Genellikle de, başka bir gezginin kitabı elinde “Öteki”nin ülkesini dolaşır ve kaynağını tam olarak belirtmeden aynı anlatımı alır ve kendine mal eder.

I.1.2.4 Gezgin-Okur İlişkisi

Okur kolay tatmin olmaz: öğrenmek, aydınlanmak, anlamak, eğlenmek ve ayrıca da hayal kurmak ve kendi bilgilerini doğrulamak ister. Bu nedenle gezgin, öncelikle okurunu bilgilendirmeli, düşünce biçimini geliştirmeli ve merakını gidermelidir.

Okur, seyahatname karşısında tepkisiz kalmaz: hayal kurar, düşünür, eleştirir, vb... Yani okur, o seyahate dahil olur. Chateaubriand **Itinéraire de Paris à Jerusalem (Paris-Kudüs yolculuğu)** adlı eserinde Atina'daki anıtları betimlemekle kalmaz, okuru da kendisiyle birlikte götürür:

“Atina'daki yapılarda sizi şaşırtan ilk şey, bu yapıların renklerinin güzelliğidir. (...)”³¹

---

³¹ F.R. Chateaubriand, **Itinéraire de Paris à Jérusalem**, Paris, Les Productions de Paris, 1968, s. 139

Bu nedenle gezginin görevi, edindiği bilgilerin tümünü veya politik kaygılar gibi nedenler taşıyorsa, bir kısmını iletmeğdir.

Gezgin ticari bir sırrı yazmayabilir veya düşman edinmemek için veya farklı nedenlerden dolayı, bazı detayları kendine saklayabilir. Ancak bunu yaparken de, kendini haksız duruma düşürmeden, başkalarına yararlı olmayı da ihmal etmemelidir. O halde gezgin, eksiksiz bir seyahatname yazabilmek için kendisinden beklenenin çok daha fazlasını verebilmelidir.

Gezgin okura dünya coğrafyası hakkında bilgi verirken kendi düşüncesini de geliştirir. Özellikle XVII-XVIII. yüzyıl Avrupa'sında, seyahat gençlerin eğitim ve öğretimi için özel bir araçtı.

Seyahatnamelerin bir amacı da, okuru etkilemek veya onu harekete geçirip, bakış açısında değişiklik yapmaktır. Yazar bazen, okurdaki acıma duygusunu uyandırmaya çalışır (salgın hastalıklar, açlık, sefalet vb) bazen de fırtına hikayeleri, yerlilerle karşılaşmasını, Osmanlı İmparatorluğunda verilen acımasız cezaları vb. olayları anlatarak da okuru korkutmaya veya etkilemeye çalışır. Okur, gezginle birlikte olayları yaşar. Bu olaylar onu korkutabilir veya etkileyebilir. Ayrıca gezgin seyahatnamesiyle, daha önce aynı seyahati yapmış olan okuruna, geçmişte yaptığı seyahatleri anımsatarak ona aynı heyecanları yeniden yaşatabilir. Yani seyahatname, yazar ile okur arasında bir diyalogun kurulmasını sağlar.

Gezgin genellikle, okurda seyahate çıkma isteği uyandırır. Ancak tüm okurlar seyahate çıkamayacağından, gezgin yazdıklarının beğenilmesi için çaba gösterir. Bu nedenle seyahatname, sürükleyici ve eğlendirici olmalıdır: okurun duymak, hayal

etmek ve görmek istediklerinin yanı sıra ilginç ve beklenmedik anekdotlar da yer almalıdır.

Seyahatnamede yazar, öykünün organizatörü, yorumcusu ve doğruluğunun garantörü konumundadır. Yazar, kişisel bir deneyimi dile getirirken, aynı zamanda, tarafsız bir gerçekliği de ortaya koymalıdır. Ayrıca bu iki görevi yerine getirdiğini belirtmek için okurla diyalogunu açık tutmalıdır.

I.1.2.5 Kanıtlama Kavramı

“Doğru söylemek” seyahat hikayeleri için çok önemli bir özelliktir. Edebiyat dünyasında mantık ön plana çıkıp, roman çok fazla hayali görülmeye başlandığından beri, yazılanın doğru olduğunu kanıtlamak önem kazanmıştır. Doğru söylediğini kanıtlama kaygısı aşırılığa kaçılmasına neden olmuştur: Yazarlar, kimi zaman yanlış bir şey söylememek veya olduğundan daha bilgili görünmek için, daha önce doğruluğu kabul edilmiş olan bilgileri aynen kopyalamışlardır. Ancak her şeye rağmen, bu türün şekillenmesi yalan ve doğru üzerine kuruludur.

Kanıtlama kavramı çeşitli şekillerde karşımıza çıksa da, genellikle gezgin görgü tanığı olduğunu ve kendisinin bizzat görmediklerini de, Tavernier'nin, **Nouvelle Relation de l'Intérieur du Serail du Grand Seigneur (Padişah sarayının anlatımı)** adlı eserinin “Giriş” bölümünde belirttiği gibi, güvenilir kişilerden öğrendiğini ileri sürer:

“(...) Burada, İstanbul’a birçok kez yaptığım seyahatlerden gözlemlediğim ve sarayda uzun süre iyi görevlerde çalışmış zeki iki kişiden öğrendiğim, güvenilir ve kapsamlı bilgilere yer veriyorum. (...)”³²

Böylece, gezginin söylediklerinin doğruluğundan kuşkuya düşmek, neredeyse imkansız hale gelir. Bütün bu çabaların yanı sıra gezgin, özellikle de tam olarak doğrulanması mümkün olmayan durumlarda, hayali anlatıma kayma eğilimi gösterir.

Gezgin, gerçekleri çeşitli nedenlerden dolayı değiştirme ihtiyacı duyabilir: gezgin için “gerçek” saklanması gereken bir devlet sırrı olabilir; daha önce söylenenleri tekrarlamak istemeyebilir; doğru bilgi alınabilecek gerçek kişileri bulamamış veya kişisel olarak gerçek bilgiye ulaşmış olabilir. Ancak gezgin, bazen de sunumunu süslemek için kasıtlı olarak bu yöneme başvurabilir.

Gezgin, gerçekte yaşadığından daha fazla sıkıntıyla karşılaştığını belirtebilir. Bu durumda gezgin kendisini kahraman bir kişi olarak ön plana çıkartmak ister. Tersine, anlatımında karşılaştığı sıkıntıları en aza indirgeyerek, tüm engellerin üzerinde bir kişilik olduğunu da vurgulayabilir. Bazı durumlarda da engellerden söz etmeyerek, gelecekte aynı seyahati yapacak olan gezginleri yüreklendirebilir. Mesela, Doğu ticaretini teşvik etmek isteyen Tavernier, engellerden bahsetmek yerine, “yabancıların mallarının korunması amacıyla Doğu’da oluşturulan düzeni”³³ över.

---

³² J.B. Tavernier, **Nouvelle Relation de l’Intérieur du Serail du Grand Seigneur**, Paris, Chez Olivier de Varennes, 1675

³³ J.B. Tavernier, **Six Voyage de Monsieur Tavernier**, Paris, Chez Gairvais Clousier et Claude Barbin, 1676, s. 278

Başka bir deyişle gezgin, seyahatnamesini kaleme alırken, görmek istediklerini görür, duymak istediklerini duyar, ayrıca da, yapabildiği kadar ve istediği kadar açıklama yapar.

Sonuç olarak, gezgin okura okuyup, anlayıp ve kabul edebileceğine ve hoşuna gidebilecek ve ilgisini çekebileceğine inandığı bilgileri sunar. Bu kolay bir iş değildir, bazen, gezgin-yazar okurun beklentisine cevap veremeyebilir.

I.1.2.6 Anekdotlar

İki kültür arasında köprü vazifesi gören gezginin, seyahatnamesinin anlatımını güçlendirmek için kullandığı diğer bir unsur da anekdotlardır.

Pageaux'nun belirttiği gibi, “yazılmıştı, böyle bir olayla karşılaşılmalıydı demeyi sürdürebilmek için”³⁴ gezgin, beklenmedik ve tesadüf eseri karşılaşılan veya başkasından duyulup aktarılan küçük bir öyküyü, bir anekdotu aktarır. “Ötekinin” ülkesine ilişkin anekdotlar, gezginin seyahatnamesini zenginleştirmesi, anlatımını monotonluktan kurtarması, hitap ettiği toplumda merak uyandırması ve söz konusu toplumun beklentilerine cevap vermesi açısından önemlidirler.

Seyahatnamelerde anekdotlara konu olan olaylar, genellikle “ötekini” “öteki” yapan (din, gelenek, görenek, yaşam biçimi vb.) unsurları gözler önüne serecek şekilde seçilmekte ve verilmek istenen mesaj doğrultusunda biçimlendirilerek aktarılmaktadırlar. Örneğin Grelot, Avrupalı gezgin ve tüccarlara ilgi göstermesi nedeniyle özellikle de XVII. yüzyıl seyahatnamelerinde kendisinden övgüyle

---

³⁴ D.H Pageaux, *La littérature générale et comparée*, Paris, Armand Colin, 1994, s.37

bahsedilen İran Şahı ile Osmanlı elçisi arasında geçen bir anekdotu şu şekilde aktarmıştır:

“Sık ayakkabı çıkartma geleneği, Doğuluları, bu işe uygun ve çok temiz bir ayakkabı şekli geliştirmeye yöneltmiştir. Terliği andıran bu ayakkabıya pabuç derler.(...) Genellikle Türkler ve Frenkler sarı, Ermeniler kırmızı, Rumlar mor, Yahudiler ise siyah pabuç giyerler. Ancak padişahın toprağında yaşayan hiçbir ulus, İran hükümdarının eyaletlerindeki gibi yeşil pabuç giyme özgürlüğüne sahip değildir. Müslümanların, peygamberleri kullandığı için sevgiyle kutsallaştırdıkları bu rengi, Türkiye’de oturan bir Hıristiyanın ayağında taşıması suçtur. (...)

Bu konuda İran şahı Büyük Abbas’ın, padişahın elçisine verdiği nükte dolu cevabı anlatmadan geçemeyeceğim. Osmanlı Devleti’ni temsil eden elçi, İran’da Türkler gibi Hıristiyanların da yeşil ayakkabı ve çorap giydiklerini izledi ve hükümdarı adına Şah Abbas’tan bu uygulamayı yasaklamasını istedi. Yeşil, peygambere özgü bir renkti; (...) ayak altında çiğneyerek, çamurla kirleterek küçük düşürülmemeli, bu renk çorap bile giyilmemeliydi. Ülkesinde bunu yapan gâvurlar, çiftlar yani Yahudiler ile öteki murdarlar, yani pisler şiddetle cezalandırılırdı.

Doğunun en olgun hükümdarı olan ve iyi özellikleriyle halkının sevgisini kazanan Şah Abbas, Osmanlıların bu tutumunun, tabiat ananın ayaklar altına, özellikle toprağa serdiği yeşilin, sadece ayakkabıda bulunmasını önleme isteğine varmadığını gördü; (...)

Önce, padişahın isteğini kabul eder göründü. Elçiye, halkına ve topraklarında yaşayan herkese, peygamberin rengini ayaklarında taşımalarını yasaklayacağı konusunda söz verdi; İran’da şah Abbas’ın tabasının artık yeşil ayakkabı giymeyeceğini bildirdi. Ama bu emre karşılık, yeşile böylesine önem veren padişahın da benzer bir uygulamayı ülkesinde gerçekleştirilmesini istedi.

Elçiye, “Efendinin, Muhammed’in rengine kendi ülkesinde İran’dakinden çok daha fazla saygısızlık edildiğini görmekten üzülmesi gerektiğini biliyor musun?” dedi. “Benim topraklarımda, giysilerde ve ayakkabılarda taşınan yeşil cansız bir renktir. Türkiye’de bütün hayvanlar, hiç ceza görmeden her gün, peygamberimizin

*sevdiği bu rengin canlısını taşıyan otların üstüne pisliklerini yaparlar. Git hükümdarına söyle, önce, imparatorluğundaki bütün hayvanların otları ve ayakları dışkılarıyla kirletmesini önlesin. O zaman ben de kullarımın yeşil ayakkabı giymelerini yasaklarım. (...)*³⁵

Anlaşıldığı üzere gezgin, anekdotları (ve daha önce üzerinde durduğumuz diğer unsurları) kullanarak, okurunun beklentilerine cevap verir, merakını giderir, onu eğlendirir ve seyahatinin gerçekten yapıldığının da kabul edilmesini sağlar.

I.1.2.7 Yerli Sözcük Kullanımı

Gezginlerin daha önce tanık olmadıkları, ilk defa karşılaştıkları bir olayı veya nesneyi tasvir etmek için, sözcük dağarcıkları yetersiz kalabilir. Bu durumda, gezginin bu olayı veya nesneyi tasvir etmek için farklı sözcükler kullanması gerekir, aksi takdirde seyahatnamesi tekrardan ibaret olabilir.

Gezgin genellikle, seyahatnamesini kendi anadilinde kaleme alır. Bazen de gideceği ülkenin dilini gitmeden önce veya gittiği ülkede öğrenir. Ancak, gezgin, ziyaret ettiği ülkenin dilini bilmesede, zevk aldığından veya kendi dilinde karşılığı olmadığından veya benzeri nedenlerden, söz konusu ülkede öğrendiği birkaç kelimeyi seyahatnamesine dahil eder.

Seyahatnamelere yerli sözcük dahil etme olanağı, kavramların geliştirilmesini ve ayrıntılı bilgi verme avantajını sağlar. Gezgin, seyahat ettiği ülkeye ait bir

---

³⁵ J.Grelot, **İstanbul Seyahatnamesi**, (çev.M. Selen) İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret, 1998, s.200-202

sözcüğü alır ve seyahatnamesine dahil eder. Açık seçik bir anlam ifade etmeyen sözcüklerin (veya deyimlerin) okur tarafından anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla, eşdeğeri veya açıklaması hemen verilir.

Gezgin yerli sözcüğü, genellikle, kendi dilinde bir eşdeğeri olmayan, bilinmeyen nesne veya konular söz konusu olduğunda kendi dilinin dilbilimsel özelliklerine uyarlayarak kullanır. Örneğin; cadı: kadı, pabouche: pabuç, sofa: sofa, caïque: kayak, baïram: bayram, kiosk: köşk, vb. Uyarlama sırasında yanlışlık yapılması muhtemeldir. Bu durumda uyarlanan sözcük, orijinal dilde başka bir anlama da gelebilir. Aynı zamanda seyahatnameye dahil edilen bu yerli sözcük ve deyimler, yapılan seyahatin realist bir yansıması ve betimlenen ülkenin küçük bir parçası konumundadır.

I.1.2.8 Seyahatnamelerde Yer Alan Resim ve Gravürlerin Önemi

Anekdot ve tasvirler gibi, resim ve gravürler de seyahatnamelerde anlatımı güçlendiren unsurlardır. Ülkeleri, şehirleri, florayı, tarihi eserleri vb resmeden ressam ve çizerlerin meslekleri gereği çok iyi gözlem yapmaları ve gerçeğin kendisini gözler önüne sermeleri gerekmektedir. Bu amaçla, seyahate çıkan bazı gezginler yanlarında ressamlarını da götürmüşlerdir.

Ancak, çoğu zaman seyahatnamelerde bulunan resim veya çizimlerin gerçeği yansıtmadığını görüyoruz. Bunun nedeni ise, ya kimi zaman, özellikle de mesleği değilse, ressam veya çizerin bu alanda yeterince yeteneğe sahip olmaması veya kendi çağının alışkanlıklarını resmine veya çizimine yansıtmamasıdır.

Gezginler arasında Grelot gibi çok iyi ressamlar bulunmaktaydı. Grelot'nun, titiz bir çalışmanın ürünü olan ve Türkçe'ye de çevrilen³⁶ **Relation Nouvelle d'un Voyage de Constantinople (İstanbul Seyahatnamesi)** adlı seyahatnamesinde,³⁷ XVII. yüzyıl İstanbul'una, İstanbul'da bulunan çeşitli yapılara ve şehir halkının kıyafetlerine ait, çok değerli çizimler bulunmaktadır.

Gerçekte, resmin yapıldığı şartlar da çok önemlidir. Kimi zaman resim biraz ciddiyetten uzak olsa da, bazı durumlarda da hayal gücünün sınırlarını zorlar. Bunun birçok nedeni vardır: çoğu zaman çizilen resim gezginin kendisine değil söz konusu yere dahi gitmemiş olan bir ressama aittir: Cook'un (**Trois voyages et trois récits (1771, 1773, 1777/Üç seyahat, üç öykü (1771, 1773, 1777)**) Tahiti seyahatini kaleme aldığı eserinin resimleri Tahiti'ye hiç gitmemiş, çizimi yapılacak yerlere veya eşyalara ilişkin seyahatname okurundan daha fazla bilgisi olmayan Parkinson tarafından çizilmiştir.³⁸ Veya gezgin/ressam, resmini çizmeyi seyahat dönüşüne bırakmış (Moyne de Morgue³⁹) veya resmine hayal gücünü de katmıştır : Thévet'nin *vrait Pourtrait* (1548) adlı eserinde inkaların başkanı Atahualpa, aztek kıyafetleriyle temsil edilmiştir.⁴⁰

I.2 SEYAHATNAMELERDE BİÇİM ÖZELLİKLERİ

Gezi yazıları ister seyahatname, ister günlük, ister mektup, ister anı şeklinde yazılmış olsun, bütün gezi yazılarında edebi bir özellik, ilginç bir yaklaşım, farklı bir gözlem gücü bulunmaktadır.

---

³⁶ J.Grelot, **İstanbul Seyahatnamesi**, (çev. M. Selen), İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret, 1998

³⁷ J.Grelot, **Relation Nouvelle d'un Voyage de Constantinople** , Paris, Chez la veuve de Damien Foucault, 1681

³⁸ O.Gannier, **La Littérature de Voyage**, Paris, Édition Ellipses, , 2001, s.63

³⁹ a.g.e

⁴⁰ a.g.e

1.2.1 Seyahatname/ Relation de voyage

Türe adını veren seyahatname, seyahate ilişkin deneyimlerin, izlenimlerin ve bilgilerin toplandığı kitaptır. Seyahatnamenin Fransızca karşılığı olan relation de voyage (örneğin: J.Grelot'nun **Relation Nouvelle d'un Voyage de Constantinple/ İstanbul Seyahatnamesi**) Fransız gezginler tarafından XVI. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır.

Daha çok XIX. yüzyıl gezginleri tarafından tercih edilen voyage/yolculuk sözcüğü (örneğin, Gerard de Nerval'in **Voyage en Orient /Doğu'ya Seyahat**) seyahatname kadar iddialı olmasa da eş anlamlı olarak kabul edilir.

1.2.2 Günlük/Günce/Journal

Günlük/günce, ne gün yazıldığını hatırlamak için tarih atılan, çoğu zaman her günün sonunda olup bitenin sıcağı sıcağına anlatıldığı, olaylarla ilgili yorumlar değerlendirmeler yapıldığı yazılardır.

Günlük/günce, özellikle yayımlanmak için kaleme alınmayan, kesin, net ve tarafsız bilgiler vermesi arzu edilse de, kişinin birebir kendi hissettiklerini ve gördüklerini ihtiva ettiğinden, öznel bilgiler içeren bir yapıttır (Joseph d'Estourmel'in **Journal d'Orient/Doğu Güncesi**).

Ayrıca, özellikleri bakımından günceye yakın olan seyir defteri/Journal de Bord, yön değişiklikleri, ikmaller, hastalıklar, ölümler, vb. gibi, seyahat boyunca gemide geçen tüm olayların resmi olarak kaydedildiği defterdir. Bazı durumlarda seyir defteri devlet sırrı olarak kabul edilir.

Seyir defteri, daha sonra yeniden elden geçirilerek ve değerini muhafaza etmesi amacıyla yine seyir defteri şeklinde yayına hazırlanabilir. Seyir defterine en iyi örnek, Christophe Colomb'un **Découverte de l'Amérique 3 volumes (1. volume): Journal de Bord (Amerika'nın Keřfi 3cilt (1.cilt): Seyir Defteri)**'dir

I.2.3 Mektup/Lettre (veya Mektuplaşma/Correspondance)

Genel anlamda mektup, birbirinden uzakta bulunan kişi veya kurumlar arasında haberleşmeyi sağlayan yazın türüne verilen isimdir. Türlerine bağlı olarak içerikleri ve üslupları değişir. Temelde iki çeşit mektup türü vardır: Özel Mektuplar ve Resmî Mektuplar.

Seyahatnamelerin mektup şeklinde kaleme alınmasına da sıkça rastlarız. Özellikle eski çağlarda yapılan seyahatlerde mektup, gezginin yakınlarıyla iletişim kurmasını sağlayan tek iletişim aracıydı. Bu bağlamda mektup, gezginin öngörülen güzergahtaki yerini belirler ve seyahati boyunca gezgine tanıklık eder. Michaud ve Poujoulat'nın **Correspondance d'Orient 1830-1831 (1830-1831 Doğu Mektupları)** adlı yedi ciltlik eseri mektup şeklinde yazılan seyahatnameye güzel bir örnektir.

Üslup olarak daha samimi ve içten olan bu yazın türünde anlatılan olaylar, genellikle gönderilecek kişilere ve ilgi alanlarına göre seçilir.

Resmi Mektuplar ise, daha çok iş ve işleyiş amaçlı, resmi olarak üst amire yazılan mektuplardır. Seyahat sırasında yazılan resmi mektuplar, aynı zamanda yapılan seyahatin veya çalışmanın da bir kanıtıdır. İster özel olsun ister resmi olsun gezginin yazdığı mektup, belirli bir yerde geçen tarihsel olaylar hakkında bilgi verdiğinden, tarihsel değeri büyüktür: zamanı gezginin zamanıysa, alanı da seyahatin alanıdır. Örneğin, Tournefort'un Türkçe'ye **Tournefort Seyahatnamesi** olarak

çevrilen⁴¹ **Relation d'un voyage du Levant Fait par ordre du Roy (Kralın Emriyle Yapılan Doğu Seyahati)** isimli seyahatnamesi, Kont Pontchartrain'e hitaben yazılmış mektuplardan oluşmaktadır.

I.2.4 Anı/Souvenirs

Bir yazarın kendisinin yaşadığı veya tanık olduğu olayları sanat değeri taşıyan bir üslupla anlattığı yazılardır.

Anı genellikle, mektup ve günceden farklı olarak, seyahatten sonra yazılır. Anılar belli bir dönemin yorumlandığı yazılar olduğundan tarihi değer taşıyabilirler. Ancak, tarihi belge olarak değerlendirirken, yazarın olaylara bakış açısını göz ardı etmemek gerekir.

Maxime du Camp birinci Doğu seyahatine ilişkin anılarını **Souvenirs et paysages d'Orient (Doğu Anıları ve Manzaraları)** adlı kitabında kaleme almıştır.

I.3 BATILILARIN DOĞU SEYAHATI

Genel olarak, Batılıların Doğu seyahatlerinde, kendilerinden emin olmak için farklı bir dünyaya gitmek; kültürel bir mesafeyi sağlamlaştırmak ve bu mesafenin onu icat eden Batı uygarlığına yararlı olduğunu, Avrupa'nın ilerlediğini, önde olduğunu kanıtlamak söz konusudur.

Başka bir mekanda insanın kendisini araştırması ve “öteki”ni kabul etmeye çalışması, kendisi ve “öteki” arasındaki bir çatışmanın ürünüdür.

---

⁴¹ J. Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, ed. S. Yerasimos, (çev: A. Bertay), T. Tunçdoğan, İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005

Seyahatler, Antik dünyada olduğu gibi, klasik Arap dönemlerinde de çeşitli eserlerin yazılmasına neden olmuştur. Dünya, merkezden (yani Kutsal Topraklardan) başlayarak tasvir edilmiştir. “*Bu merkezin bölünmesi ve yeniden yapılanma isteği, Doğu Seyahatnamelerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur*”⁴².

Gezginler, “Öteki”nin araştırmasını yaparken kendi dünyalarına ait önyargılarla hareket ederler ve kendi dünyalarıyla kıyaslayarak, farklılıklar üzerinde dururlar. Bunun sonucu olarak da genellikle “olani” tarafsız olarak yazmak yerine “olması gerekeni” yazdıkları için, seyahatnameleri okurken son derece dikkatli olmak gerekmektedir.

XVIII.Yüzyıl başlarında İngiltere Büyükelçisinin eşi unvanıyla Türkiye’ye gelen ve bu seyahate çıkmadan önce Osmanlı hakkında yazılan eserleri okuyan Lady Montagu, bir yıllık Türkiye tecrübesinden sonra, bu konudaki görüşünü şu şekilde dile getirmiştir :

“Öklidis kadar riyaziye bilsem, hava ve buharat hakkında doğru görüşlerde bulunabilmek için bu memlekette en az bir asır oturmalyım. Halbuki geledi daha bir sene olmadı,yakında da ayrılmak üzereyim. (...) İstanbul’dan ayrılmak üzere olduğumu, Babîali hakkında size hiç malumat vermediğimi görerek beni tembellik veya boş gezmekle, belki her ikisiyle de, itham edersiniz. Size bu hususta cevabım: Şövalye Ricaut’un kitabına bir göz gezdiriniz, orada vezirler, beylerbeyiler, Hükümeti cismaniye ve ruhaniye, Saray zabitanı hakkında oldukça doğru malumat vardır. Bu bapta oldukça doğru hatırat kitapları da elde etmek mümkündür. Kim

---

⁴² S.Yerasimos, **Les Voyageurs dans l’Empire Otomman (XIV-XVI Siècle)**, Ankara, Imprimerie de la Société Turque d’Histoire, 1991, s.3

bilir, müverrihler de vardır... Fakat herkes kendi müteleatını istediği gibi yazıyor.”

43

Lady Montagu'nün de belirttiği, genellikle “ötekini” kendi değer yargılarıyla değerlendiren gezginin eserini kendi gözlemlerine dayandırarak, tarafsız bir bakış açısıyla yazdığını söylemek çok zor. Bu nedenle, seyahatnameleri okurken gezginlerin aldıkları eğitimleri, politik düşüncelerini, eğilimlerini, inançlarını vb. göz ardı etmemek gerekir.

I.3.1 XVII.Yüzyıldan Önce Yapılan Doğu Seyahatleri

Batılıların Doğu'ya yaptıkları ilk seyahatlerin temel amacı Kutsal Toprakları (Haçlı Seferleri). Gezgin, kurtarıcıyı taklit ederek, yalanın ortasındaki çok küçük bir gerçeğe dalar ve kat ettiği güzergahla, kendi dünyasını Hıristiyan dünyasının merkezi saydığı Kutsal Topraklara bağlama amacını güder. Yani, gezginlerin izledikleri bu yollar aynı zamanda bir sonraki haçlı seferlerine de kılavuzluk yapardı.

Gezgin, kutsal topraklar kurtarılanlara kadar, diğer gezginlere yol göstermek için geçtiği yerlerde belirgin izler bırakma çabasındadır. Ancak gezginler için, günahların aynası ve ürünü olan ve her şeyin hata, dengesizlik olduğu, korku, dehşet ve hayranlığın bir arada yaşandığı bu dünyanın karşısında büyülenme de söz konusudur.

Ancak daha sonraki dönemlerde, “Öteki” gösterdiği direnişle kabul edilmesi gereken bir gerçekliğe dönüşmüştür. Gerçek dünyanın yeniden oluşturulması “Öteki” olan bu gerçekle mücadele etmekle gerçekleşebilirdi. Ancak mücadele etmek için

---

⁴³ Lady Montagu, **Şark Mektupları** , (çev. A.Refik), İstanbul, Timaş Yayınları, 1997, s.125

onu tanımak, yorumlamak, analiz etmek ve işleyişini anlamak gerekmektedir. Böylece, “Öteki”ne ait özellikler yavaş yavaş olağanüstü ve dengesiz olmaktan çıkıp, anlaşılmaya çalışılan bir alan olmaya başlamıştır. Bu şekilde az çok kavranmaya başlanan konuların sayıları artmaya ve farklı yaklaşımlar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunun sonucu olarak da bazı eşyalar, uygulamalar, pozitif veya kısaca yararlı olarak görülmeye ve hatta bazen tavsiye dahi edilmeye başlanmıştır. Yani seyahatin amacı, gezginin kendi dünyasına ve ferdi olarak kendisine katkı sağlamak amacıyla “Öteki”ni tanımaya çalışması haline gelmiştir.

I.3.2 Ortaçağdan XVII.Yüzyıla Kadar Batı’da ve Fransa’da Türklere İlişkin

Genel Bilgiler

Türklerle Fransızların karşılaşması Haçlı Seferleri sırasında gerçekleşmiştir. XII. ve XIII. yüzyıllara rastlayan bu dönemler, Türklerin Yakın Doğu’ya yayılarak Anadolu topraklarında yerleşik hayata geçip, bölgeye hakim oldukları dönemlerdir⁴⁴. Batı dünyasının diğer Haçlıları gibi, doğal olarak Fransız Haçlılar da Türklerden olumsuz bir biçimde söz etmişler ve Türk fetihlerini, Barbar bir kavmin kanlı istilası şeklinde duyurmuşlardır⁴⁵. Ortaçağ Batı dünyasında Türklere karşı oluşan bu negatif düşünce, olumsuz Türk imgesinin doğmasına neden olmuştur. Bu imge, Osmanlı İmparatorluğunun kurulması ve gelişmesiyle daha da güçlenmiştir. Türkler, gezginlerin eserlerinde vahşi, zalim, kaba, akılsız Doğulu anlamına gelen “barbar” olarak nitelenmişlerdir. Bu ortaçağ önyargılarının, daha sonraki yüzyıllarda Türkleri tanıma fırsatı bulacak olan gezginlerin gözlemlerini nasıl etkilediğini çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde ortaya koymaya çalışacağız.

---

⁴⁴ B.Alarşlan, “Türk İmgesinin Görsel Yansımaları”, **Dünyada Türk İmgesi**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005, s.138

⁴⁵ A. E. İldem , **Fransız Gezginlerin Gözüyle Türkler ve Yunanlılar**, İstanbul, Boyut Yayıncılık, 2000, s.24

İstanbul'un 1453 yılında fethi, büyük yankılar uyandırmış, ilgi odağı haline gelen Türkleri Batılılar, merak ve endişeyle izlemişlerdir. Türklerin XV. Yüzyılın ikinci yarısında Balkan yarımadasına egemen olmaları, 1526 yılında Viyana kapılarına dayanmaları, Denizlerde Lepanto'ya uzanmalarını sağlayan askeri zaferleri bu endişe ve merakı doruk noktası çıkartmış, Türkler Avrupa için büyük bir tehlike haline gelmiş ve “yenilmez Türk” imgesi doğmuştur⁴⁶. Avrupalılar, Avrupa krallıklarını tehdit eden ve gitgide büyüyen bu imparatorluk hakkında her türlü bilgiyi toplamak üzere, İstanbul'da elçilikler açıp, diplomatik ve ticari delegasyonlar göndermişlerdir. Bu delegeler Batı'ya yalnızca bilgi değil, Doğu'ya özgü görkemli elde yapılmış sanat eserleri de (halılar, kumaşlar, porselenler vb.) taşımışlardır. Bu eserler Batı'da efsane haline gelen “egzotik ihtişam” fikrinin doğmasına neden olmuştur⁴⁷.

XV. yüzyılda Osmanlı topraklarına gelen gezginler zor şartlarda yolculuk yapmalarına, Haçlı Seferlerinin izlerinin hala taze olmasına ve Osmanlı fetihlerinin hala devam etmesine rağmen, yalnızca Türklerin barbarlıklarından değil farklı dinden olanlara adil davranışlarından da söz etmişlerdir.⁴⁸

XVI. yüzyılda Avrupa'da gelişen Rönesans, Reform, coğrafi keşifler ve aydınlanma gibi toplumsal hareketlerin etkisiyle, yapılan seyahatlerin amaçları da değişmeye başlamıştır. Bu dönemde, çeşitli görevlerle Doğu'ya gelenlerin yanı sıra, yalnızca bilgilerini artırmak, meraklarını gidermek ve kendilerini yetiştirmek amacıyla da bazı gezginler seyahat etmeye başlamış ve izlenimlerini kaydettikleri gezi notlarında, daha gerçekçi yorumlar ve dikkatli gözlemler yapmışlardır.

---

⁴⁶ E. Afyoncu, “On soruda Avrupa'da Osmanlı Türk İmgesi”, **Popüler Tarih, Aralık 2003, s.16**

⁴⁷ S. Marchetti, “Avrupalıların Gözüyle Türkler: Mitos ve Yanlış Anlaşılma”, **Dünyada Türk İmgesi**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005, s.138

⁴⁸ A. E. İldem , **Fransız Gezginlerin Gözüyle Türkler ve Yunanlılar**, İstanbul, Boyut Yayıncılık, 2000, s., 24

Yerasimos'un belirttiği gibi bunun nedeni “Türklerin Avrupalılar tarafından bir tehdit olarak algılanması ise de, amaç yalnızca kötülemek ya da onları ortadan kaldırılmanın yollarını araştırmak değil, bu tepkinin de ötesinde Türkleri değerlendirmek, anlamak, dolayısıyla da kendilerini bu tehlikeli komşuluğa alıştırmak olmuştur.”⁴⁹

Rönesans ve Reform hareketleri Ortaçağ düşünce biçimini sarsmış olsa da, XVI. Yüzyıl gezginleri için, Roma İmparatorluğunun mirasçısı konumuna gelen Müslüman Türkler yakından tanınması gereken düşmanlar haline gelmişlerdir.

Türkleri yakından tanımak isteyen Rönesans gezginleri kadın, din vb. konularda tarafsız kalamamış olsalar da, Türk milletinin ahlâkı, misafirperverliği, temizlik konusundaki titizliği, hayvanlara karşı merhameti gibi konulardan övgüyle söz etmişlerdir.

I.4 ORTAÇAĞDAN XVII. YÜZYILA KADAR GEZGİNLER VE SEYAHATNAMELERİ

XVI. yüzyıla kadar Avrupa'nın genelinde Türklere ilişkin yazılmış eserlerin kaynakları, Haçlı seferlerine katılmış görgü tanıklarının Fransızca ve Latince yazılmış notları veya Anadolu ve Asya'yı bağlayan ticaret yollarından geçmiş olan Frank ve Venedikli tacirlerin günlükleridir.⁵⁰

---

⁴⁹ S. Yerasimos, “Rönesans aydınlarının Türklere Bakışı”, **Toplumsal Tarih**, Ağustos 2003, sayı 116, s.68

⁵⁰ Ü.G Aybet, **Avrupalı Seyyahların Gözünde Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.31

1097 yılında Selçuklu Türkleri ile Haçlılar arasındaki Birinci Haçlı Seferini konu alan eser **Histoire Anonyme de la Première Croisade** (1095-1099) dir. Bu eser, aynı zamanda Anadolu Türkleri hakkında da bilgi verir. Eserde Türklerin savaş tekniklerinden ve bu alandaki hünelerinden övgüyle bahsedilir.⁵¹

ODON DE DEUIL (1147-1149)

II. Haçlı Seferlerini konu alan eser ise, Odon de Deuil'ün **De Profectione Ludovici in Orientem** (1147-1149) dir. Bu eserde, Bizans İmparatoru Manuel Comnen'in Türklerle savaşı anlatılmaktadır. Ayrıca söz konusu eserde, Türk asıllı Peçenek ve Kumanların Haçlılarla savaşına da yer verilmiştir.

Ortaçağ'da Haçlı seferlerini konu alan eserler kaleme alan iki önemli Fransız tarih yazarı ise, Joinville ve Lannoy'dur.

JOINVILLE (1248-1254)

Mısır'a düzenlenen VII. Haçlı seferinde IX. Louis'nin Haçlı ordusunda görevli bir komutan olarak katılan Joinville, bu sefere ilişkin gözlemlerini **Histoire de Saint Louis IX (Aziz IX. Louis'nin Hikayesi)** adlı eserinde kaleme almıştır. Joinville eserinde, Memlük devleti ve bu devleti kuran Türkler ve Türk kültürü hakkında önemli bilgiler vermiştir. Bu bilgilerden bazıları: Memlukların küçük yaştan itibaren eğitimleri, Selçuklu sultanları ve onların zenginliklerine ilişkin anlatılan hikayeler, Moğol kabileleri arasında birliğin sağlanarak nasıl bir devlet haline geldikleri, Moğol adetleri ve yaşam tarzları, vb.dir. Ayrıca altı yıl kaldığı bu topraklardaki sosyal yaşamı da gözlemleyerek, bölgenin yaşam tarzı hakkında da önemli saptamalarda bulunmuştur.

---

⁵¹ a.g.e, s.32

GHILLEBERT DE LANNOY (1403- 1422)

1403 yılında Cenova'dan Kudüs'e Haç yolculuğuna çıkan Fransız Ghillebert de Lannoy, Sina Dağını ziyaret etmiş, daha sonra da İstanbul'a geçmiştir. 1421 yılında, İngiltere Kralı Henri V tarafından görevlendirilerek, Kuzey Avrupa'ya ve Romanya'ya gitmiş, dönüşte de İstanbul'dan geçerek, Suriye ve Mısır'ı ziyaret etmiştir. İlk seyahatine ait Türkiye izlenimleri geçtiği yerlerin isimlerinden ibarettir. 1422 yılında yaptığı seyahatte ise ziyaret ettiği tek yer olan Gelibolu'ya ilişkin detaylı bir tasvir yapmıştır. Seyahatnamesi, ilk olarak C.P.Serrure tarafından 1840 yılında **Voyages et ambassades de Messire Guillebert de Lannoy (Guillebert de Lannoy'un elçilikleri ve Seyahatleri)** ismiyle Fransızca olarak yayınlanmıştır.

BERTRANDON DE LA BROQUIÈRE (1432-1433)

1421 yılında Bourgogne Dükü Philippe le Bon'un hizmetine giren Bertrandon de la Broquière, Philippe le Bon'un emriyle Doğu'ya seyahat eder. Şubat 1432 yılında Gand'dan hareket eden ve Denizyoluyla Suriye'ye gelen gezgin, buradan Baalbeck, Homs, Hamah, Antakya, Adana, Tarsus, Ereğli, Konya, Afyon Karahisar, Kütahya, Bursa, İzmit güzergahını izleyerek İstanbul'a gelmiştir. Pera'da, Macar Kralı Sigismond ile Sultan II.Murat arasında barış sağlamak üzere elçi olarak gönderilen Nesirse de Furlino ile tanışmıştır. Pera'dan sonra, Büyükçekmece, Silivri, Çorlu, Lüleburgaz ve Edirne'den Ipsala ve Sofya üzerinden Fransa'ya dönmüştür.

Bertrandon de la Broquière'in **Le Voyage d'Outremer (Denizaşırı Seyahat)** adlı seyahatnamesi, gerçekçi yorumlar ve dikkatli gözlemler içermesi bakımından dönemin seyahatnamelerinden ayrılır. Bu bakımdan Broquière'in seyahatnamesi, XVI. yüzyıl seyahatnamelerine erken bir örnek olarak gösterilebilir.

GUILLAUME POSTEL (1535-1537, 1549-1550)

Guillaume Postel İstanbul, Küçük Asya ve Filistin'i ziyaret ettiği ilk seyahatine 1535 yılında Jean de la Forest'yle birlikte çıkmıştır. 1549-1550 yıllarında Chevalier Aramon'un elçiliği sırasında ikinci bir Doğu seyahati yapmıştır. **De la Republique des Turcs(Türklerin Cumhuriyeti)** adlı birinci kitabı, yalnızca "gelenek ve göreneklere" ilişkin bilgiler içermektedir. **La vie de Jesus Christ Notre Seigneur ...Description de la Terre Sainte avec sa charte...(Peygamberimiz Hz. İsa'nın Hayatı...temel yasalarıyla birlikte Kutsal Toprakların tasviri)** adlı ikinci kitabında bir güzergah belirtmemiş olsa da, bazı yerlerin tasvirini yapmıştır.

BERTRAND DE LA BORDERIE (1537-1538)

Borderie, Charles de Merillac ile birlikte, Fransa'nın İstanbul elçisi Jean de la Forest'ye I. François'nin mektuplarını götürmekle görevlendirilmişti, yine Marillac ile birlikte Ağustos 1538 yılında İstanbul'dan ayrılmıştır.

Atina, Ege Adaları, İzmir, Manisa ve İstanbul'a ait izlenimlerini 1542 yılında yayımlanan **Discours du voyage de Constantinople envoyé dudit lieu à une Damoyelle de France (Bir Fransız Hanımefendisine gönderilen İstanbul Seyahati)** adlı eserinde kaleme almıştır.

JÉRÔME MAURAND (1544)

Rahip olan Jérôme Maurand, 1544 yılında elçilik mahiyet rahibi olarak Fransız elçisi Polin de la Garde ile İstanbul'a gelmiştir. Maurand, yolculuğu

sirasında, Barbaros'un filosu tarafından Talamone ve Portercole şatolarının alınışına tanık olmuştur.

İstanbul'a vardıklarında, Macaristan Seferinde bulunan Kanuni Sultan Süleyman'ın dönüşünü beklemek üzere, Fransız elçisi mahiyeti ile birlikte Pera'ya yerleşmiştir. Burada Barbaros'un filosu tarafından Portercole'ün alınışı sırasında Fransa Kralı tarafından Roma'ya Papa VII. Klement'in yanına gönderilen Şövalye d'Aramon'la karşılaşmıştır.

Jérôme Maurand'ın, tanık olduğu olayları, geçtiği yerlere ve İstanbul'a ait gözlemlerini kaleme aldığı **Itinéraire de Jérôme Maurand d'Antibes à Constantinople (Jérôme Maurand'ın Antib-İstanbul yolculuğu)** adlı seyahatnamesi 1901 yılında Leon Dorez tarafından yayımlanmıştır.

PIERRE BELON (1547-1549)

Fransız botanikçi Belon, 1546 yılında Şövalye Aramon'un mahiyetiyle İstanbul'a gitmek üzere Fransa'dan ayrılmıştır. Yunanistan, Girit, Küçük Asya, Mısır, Arabistan ve Filistin'i de ziyaret ederek 1549 yılında Fransa'ya dönmüştür. Belon'un **les observations de Pierre Belon du Mans, de plusieurs singularités et choses mémorables, trouvées en Grèce, Turquie, Judée, Égypte, Arabie et autres pays estranges (Doğu'ya Seyahat: Pierre Belon du Man'ın Yunanistan, Türkiye, İsrail Toprakları, Mısır, Arabistan ve diğer yabancı ülkelerde bulunan birçok benzersiz ve anılmaya değer nesnelere ilişkin gözlemleri)** başlıklı kitabı 1553 yılında yayımlanmıştır.

MONSIEUR D'ARAMON (1547- 1554)

Monsieur d'Aramon, 1547 yılında Fransa Kralı tarafından Kanuni Sultan Süleyman'a elçi olarak gönderilmiştir. Ragusa'dan (İtalya) İstanbul'a kadar karayoluyla seyahat etmiştir.

Monsieur d'Aramon ve mahiyeti 6 Mayıs 1547 yılında İstanbul'dan ayrılarak, Kanuni Sultan Süleyman'ın Doğu Seferi için yakınında ordugâh kurduğu Diyarbakır'a gitmek üzere hareket etmişler ve 15 Eylül'de Diyarbakır'a varmışlardır. Aragon buradan Suriye ve İran'a kısa bir seyahat yaptıktan sonra tekrar İstanbul'a dönmüştür.

Monsieur d'Aramon geçtiği yerlerdeki şehirleri, köyleri, toplumları, tarihi eserleri dikkatle gözlemlemiştir. 1887 yılında Paris'te Charles Schefer tarafından yayımlanan **Le Voyage de Monsieur d'Aramon (Monsieur d'Aramon'un Seyahati)** adlı seyahatnamesini sekreterlerinden biri olan Jean Chesneau kaleme almıştır.

JEAN CHESNEAU (1547-1552, 1553-1555)

Jean Chesneau, 1547 yılında Monsieur d'Aramon'un elçilik mahiyetiyle İstanbul'a gelmiştir. 1552 yılında görev nedeniyle Fransa'ya gönderilmiş ve bir yıl sonra tekrar İstanbul'a dönmüştür. Monsieur d'Aramon'un, Fransa'ya dönüşünden sonra da görevli olarak İstanbul'da kalmış ve ancak 1555 yılında İstanbul'dan ayrılmıştır. Chevalier Aramon'un **Le Voyage de Monsieur d'Aramon (Monsieur d'Aramon'un Seyahati)** adlı seyahatnamesini kaleme almıştır.

NICOLAS DE NICOLAY (1551-1552)

Fransa Kralının yaveri ve coğrafyacısı olan Nicolas de Nicolay, Fransız Kralı II. Henri tarafından Kanuni Sultan Süleyman'a elçi olarak gönderilen Gabriel d'Aramon'un mahiyetiyle 1551 yılında İstanbul'a gelmiştir. Çok büyük başarı kazanan **Navigations et Pérégrinations Orientales (Doğu'ya Deniz Yolculukları ve Geziler)** başlıklı seyahatnamesi ilk kez 1568 yılında yayımlamıştır.

Nicolay seyahatnamesinde, yol boyunca gördüğü yerlerin eski ve yeni isimleri, tarihçeleri, coğrafi durumları, doğal zenginlikleri ve buralarda yaşayan halkların meslekleri hakkında önemli bilgiler vermiş ve eserini çeşitli resimlerle süslemiştir.

PIERRE GYLLII (1544-1550)

Fransız zoolojisinin babası kabul edilen doğa bilimci Pierre Gyllii, 1554 yılında I. François tarafından Doğu'da bilimsel araştırmalar yapmakla görevlendirilmiştir.

İstanbul'a gelen Gyllii, hemen çalışmaya başlamış ve 1544'ten 1547 yılına kadar, yoğun bir şekilde araştırmasını sürdürmüştür, ancak kaynakları tükenince, İran'la savaş halinde bulunan Kanuni Sultan Süleyman'nin ordusuna asker olarak katılmıştır. Gyllii'nin ordudan ayrılmasını sağlayan Fransız elçisi Monsieur d'Aramon, onu Filistin ve Mısır'a göndermiştir.⁵² 1550 yılında, Kudüs, Suriye ve Anadolu'dan geçerek tekrar İstanbul'a ulaşmış ve aynı yıl Fransa'ya dönmüştür.

---

⁵² J.Ebersolt, **Bizans İstanbulu ve Doğu Seyyahları**, (çev.İ. Arda), İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret, 1999, s.66

1555 yılında ölen Pierre Gyllii'nin **Le Bosphore de Thrace ve Topographie de Constantinople (Boğaziçi ve İstanbul'un Topografyası)** adlı eserlerini yeğeni Antoine Gyllii 1561 yılında yayımlamıştır. Gyllii , XVI. yüzyıl ve sonrasında en çok başvurulan yazarlardan biri olmuştur.

ANDRÉ THEVET (1549-1552)

Fransız kâşif, yazar ve aynı zamanda da Kralın kozmografi olan André Thevet, 1549 yılında Doğu seyahatine çıkmış, Girit ve Ege adalarını gezdikten sonra İstanbul'a gelmiştir. Bir yıl İstanbul'da kaldıktan sonra, Mısır ve Filistin'e gitmiştir. Fransa'ya döndükten sonra, 1554 yılında gezi notlarını **Cosmographie du Levant (Doğu Kozmografyası)** ismiyle yayımlamıştır.

I.5 XVII-XVIII VE XIX. YÜZYIL GEZGİNLERİ VE GÜZERGAHLARI

XVII. yüzyıldan itibaren yolculuk şartlarının düzelmesi, Doğu'ya duyulan ilginin artmasına sebep olmuştur. XVIII. yüzyıl aydınlanması, Batıyı bilim, güzel sanatlar ve insan doğasını tanımaya yönlendirerek, Doğu toplumlarına duyulan merakı artırmıştır. Doğu'da yaşayan Hıristiyan halklara ilgi duyulmaya başlanmıştır. XIX. yüzyıla ise, Sömürgecilik ve Oryantalizm damgasını vurmuştur. XIX. Yüzyılda, Antik dünyanın keşfedilmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak kaybetmeye başlaması, Avrupa'nın Antik Yunan'ı kendi uygarlığının beşiği olarak görmesi ve Türkleri bu topraklardan atma düşüncesinin yayılmasıyla⁵³ gezginler

---

⁵³ B.Alarşlan, "Türk İmgesinin Görsel Yansımaları", **Dünyada Türk İmgesi**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005, s.156

seyahatnamelerinde, bir taraftan Doğu'ya ilişkin egzotik betimlemeler yapmışlar diğer taraftan da siyasi mesajlar vermişlerdir.

Çalışmamızda ele aldığımız ve çeşitli görevlerle veya yalnızca gezi amacıyla Osmanlı/Türk topraklarına gelen XVII-XVIII ve XIX. Yüzyıl gezginleri ve güzergahlarını kısaca tanıtmaya çalışacağız.

1.5.1 XVII-XVIII. Yüzyıl Gezginleri ve Güzergahlar

JEAN-BAPTISTE TAVERNIER (1631-1664)

1605 yılında Paris'te doğan d'Aubonne baronu Monsieur Jean-Baptiste Tavernier, Anvers'ten göç etmiş, Protestan bir tüccarın oğludur. Hayatını seyahat ederek geçiren Tavernier, daha yirmi iki yaşındayken Avrupa'da, İngiltere'den başlayarak Fransa, Hollanda, Almanya, İsveç, Polonya ve Macaristan'a gitmiştir. Dönemin ileri gelenleri tarafından ağırlanıp, soyluluk unvanı alarak toplumsal statüsünü yükseltmiş olsa da, anılarını tüccar olarak kaleme almıştır.

1687 yılında Paris'te yayınlanan **Les Six Voyages de Jean-Baptiste Tavernier (Jean-Baptiste Tavernier'nin Altı Seyahati)** adlı eseri Fransa'dan Orta Doğu'ya 1631 ile 1664 tarihleri arasında yaptığı altı seyahati kapsar. Seyahatnamenin birinci cildi Türkiye ve İran'a; ikinci ve üçüncü ciltler İskenderiye'ye, buradan Halep ve Ninova'ya; dördüncü ve beşinci ciltler İran ve İranlılara aittir. Tavernier, 1652 yılında da Hindistan'a bir seyahat yapmıştır.

Seyahatleri, İstanbul'dan İsfahan'a, İzmir'den İsfahan'a, Marsilya'dan İskenderiye'ye ve buradan Halep üzerinden tekrar İsfahan'a, Varşova'dan İsfahan'a olmak üzere genellikle farklı yollardan İran'a yaptığı yolculuklardan ibarettir. Bu seyahatleri sırasında Anadolu'nun çok çeşitli köşelerine, Adapazarı, Cizre, Diyarbakır, Edirne, Erzurum, Efes, Erzurum, Gebze, Gerede, Gümüşhane, İskenderun, İzmir, İznik, Kağızman, Kars, Kuşadası, Mardin, Sivas, Sinop, Trabzon, Tarsus, Tatvan, Tokat, Turhal, Urfa ve Van'a uğramıştır.

Tüccarlar, insanlar ve nesnelere konusunda yaptığı değerlendirmelerde, bunların amaçlanan hedefe sağlayacağı yararları baş ölçüt olarak almıştır: toptan ticareti ellerinde tutmalarından dolayı Ermeniler, Avrupalı tüccarlara ilgi göstermesi nedeniyle İran şahı iyidir, vb.

Tavernier, kervan ticareti için son derece elverişli olan güzergahları belirleme ve betimleme işlevini üstlenmiştir. Betimlenen güzergahlar, kervan yollarına sağladıkları yarara göre seçilmiştir.

JEAN THÉVENOT (1655-1656)

Varlıklı bir aileye mensup olan Jean Thévenot, 1633 yılında Paris'te doğmuştur. Küçük yaşta amcası Melchisedech'den etkilenen Thévenot "Doğu"ya merak salmış ve bazı doğu dillerini öğrenmeye başlamıştır. Onun yetişmesinde, devrinin ileri gelen Doğu Bilimcilerinde Barthelemy d'Herbelot (1626-1695)'nin büyük rolü olmuştur. Seyahate çıkmadan bir müddet önce onun yanında kalarak ondan Doğu dilleri ve kültürleri hakkında bilgi almıştır. Birlikte seyahate çıkmayı kararlaştırmışlar, ancak d'Herbelot'nun son anda bazı nedenlerden dolayı seyahate çıkmaktan vazgeçmesiyle, Jean Thévenot tek başına 31 Mayıs 1655 tarihinde Roma'dan hareket etmiştir. 2 Aralık 1655 tarihinde İstanbul'a varan Jean Thévenot, 30 Ağustos 1656 tarihine kadar dokuz ay İstanbul'da kalmıştır. Bundan sonra Bursa, İzmir ve bazı Ege adalarını gezdikten sonra Kudüs'e gitmiştir. Daha sonraki yıllarda

Jean Thévenot Mısır, Filistin, Irak, İran ve Hindistan'a kadar gitmiş, dönüşte İran'da ölmüştür.

1656'da Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi İstanbul'u ve diğer eyaletlerini gezen Thévenot, buralarda yaşayan halkın âdetlerini, dinlerini ve dillerini incelemiş ve seyahatnamesinde Ege, İstanbul, Kudüs, Mısır, Arabistan ve Bağdat'ta yaptığı gözlemleri ve tanık olduğu olayları kaleme almıştır.

Thévenot ilgi duyduğu konularda sağlam bilgiler elde etmek amacıyla araştırmalar yapmış ve yetkili kişilerle görüşmüştür. İstanbul'da bulunduğu süre içinde yakın ilgi duyduğu devlet işleri ve saraya ilişkin gerçek bilgilere sahip olmak için devlet işlerinde ve sarayda görevli olan kişilerle ilişki kurmuştur. Örneğin, Fransız elçisiyle müftü Hocaazade Efendi'yi ziyaret etmiş, müftünün Yunanistan eyaleti ve Hıristiyan tebaa hakkındaki görüşlerini öğrenmiştir. Sarayda padişahın günlük yaşamını ancak haremağaları, akağalar ve bazı içoğlanlar görebildiğinden bu konuda bilgi vermenin güç olduğunu yazan Thévenot, eserinde padişahın günlük yaşamına dair bilgi veremeyeceğini sadece saraydan yeni çıkmış bir içoğlandan öğrendiklerini nakledeceğini belirtmiştir.⁵⁴

Thévenot, kendinden önceki seyyahların gözlemlerinden de yararlanmış. Azınlıklar hakkında Ogier Ghislain de Busbecq, Thévenot'ya kaynak olmuştur.

Relation d'un voyage fait au Levant (Doğu Seyahatnamesi) adlı seyahatnamesi, 1665 yılında Fransa Kralının izniyle Paris'te basılmıştır. Seyahatnamenin İngilizce tercümesi **The Travels of Monsieur de Thévenot into the Levant** başlığıyla 1687 yılında Londra'da yayınlanmıştır.

---

⁵⁴ M.de Thévenot, **Relation d'un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.116

JEAN CHARDIN (1665-1680)

1643 yılında Paris'te dünyaya gelen Jean Chardin, Protestan bir kuyumcunun oğludur. İlk Doğu seyahatine 1665 yılında çıkmıştır. Bu seyahatinde, elmas ticareti yapmak üzere İran ve Hindistan'a gitmiştir. İran'da, Kral Şeyh Abbas tarafından beğenilen Chardin, 1670 yılına kadar şeyhin özel tüccarı olmuştur.

1671 yılında ikinci Doğu seyahatine çıkmıştır. İzmir, İstanbul, Girit, Kafkasya ve Gürcistan'dan geçerek, 1673 yılında tekrar İran'a gelmiş ve bu kez dört yıl kalmıştır. 1680 yılında Avrupa'ya dönen Chardin 1681 yılında İngiltere'ye yerleşmiştir. Chardin'e, İngiltere Kralı II. Charles tarafından Şövalyelik unvanı verilmiştir. 1682 yılında da Royal Society üyesi olmuştur.

Chardin, **Voyages de Monsieur le Chevalier Chardin en Perse et autres lieux de l'Orient (Monsieur Chardin'in İran ve Doğunun çeşitli yerlerine yaptığı seyahatler)** adlı seyahatnamesinin ilk bölümünü, 1686 yılında Doğu Hindistan İngiliz Şirketi temsilcisi olarak gittiği Amsterdam'da yayımlamıştır. Chardin seyahatnamesini 1711 yılında tamamlamıştır.

GUILLAUME JOSEPH GRELOT (1672-1674)

İki yıl İstanbul'da kalan Fransız seyyah Grelot, seyahatnamesinde şehrin genel görünümü, saray binaları ve bahçeleri, İstanbul'da toplum yapısı ve günlük yaşam hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. Ayrıca yaptığı gravürlerde İstanbul'un binaları, meydanları ve şehir halkından bazı kişilerin giysilerini görselleştirmiştir.

Grelot, seyahatnamesini “*muzaffer ve iyi-Hıristiyan, kainatın en güçlü monarka ve her şeyin efendisi*” gibi sözcüklerle hitap ettiği Kral XIV. Louis’ye “*Majestelerinin, daima muzaffer ordularını oraya gönderdiğinde yararlanmak üzere, egemenliğine alacağı yerlerin hiç olmazsa şeklini kendilerine sunma*⁵⁵” isteğiyle kaleme almıştır.

Grelot, seyahatnamesinde sosyal alışkanlıklar, din ve ibadet, önemli devlet memurları hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca, iyi bir ressam olan Grelot, İstanbul’daki binalar ve şehrin genel mimarisi için düşüncelerini de dile getirmiştir.

Grelot İstanbul’a, amacı İstanbul’dan İran’a gitmek olan diğer bir Fransız seyyah olan Chardin’le birlikte gelmiştir. Grelot, Chardin’e İran Seyahatinde eşlik edeceğine söz vermişse de, bunun yerine Carme tarikatından bir rahiple Lübnan’a bir seyahat yapmıştır. 1672 yılında İstanbul’da Grelot ve Chardin’in yanı sıra Fransız seyyahlardan Antoine Galland’da bulunmaktaydı. Doğu dilleri uzmanı olan Antoine Galland yeni atanan elçi M.de Nointel ile birlikte gelmişti. Elçi, Antoine Galland’ı İstanbul’daki Rum kiliselerinin durumunu araştırmakla görevlendirmişti.

Grelot’nun **Relation Nouvelle d’un Voyage de Constantinople (Yeni İstanbul Seyahatnamesi)** isimli Seyahatnamesi, Krala takdim edilmiş ve 27 Şubat 1677 tarihinde Grelot’ya kitabın basılma ve satılma izni verilmiştir. Eser, ilk defa, 1 Temmuz 1680 yılında yayımlanmıştır.

---

⁵⁵ J.Grelot, **İstanbul Seyahatnamesi**, İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret, 1998, s.VII

ANTOINE GALLAND (1672-1679)

1672 ve 1673 yılları arasında İstanbul'da iki yıl kalan Antoine Galland'ın günlük anılarını yayınlayan Charles Schefer kitabın önsözünde bu eserin araştırmacılar için önemli bir belge niteliğinde olduğunu yazar.⁵⁶

Picardie'nin Rollo adında küçük bir kasabasında 1646 yılında dünyaya gelen Antoine Galland, ilköğretimini Noyan Kolejinde almış ve 14 yaşına kadar bu kolejde Latince ve İbranice öğrenmişti. Sorbonne Üniversitesi'nde Dr. Petitpied'nin öğrencisi olmuştur. Sorbonne Üniversitesi Kütüphanesi'nde Doğu yazmaları kataloğunu hazırlarken daha önce öğrendiği Doğu dillerini ve İbrancesini geliştirmişti. Mazarin Koleji'nde Latince hocalığına başladığı sırada Galland, İstanbul büyükelçiliğine atanan M. de Nointel ile birlikte İstanbul'a gelmişti. Görevi, İstanbul'daki Ortodoks kiliseleriyle ilgili bilgi toplamak olan Galland, patrik ve metropolitlerle görüşmüş, bu vesileyle de halk Yunancasını da öğrenmişti. Daha sonra elçi M. de Nointel ile Yakınoğu seyahatine çıkan Galland, Doğu Akdeniz liman şehirlerini gördükten sonra Kudüs'e gitmiş ve bu bölgedeki önemli yerleri gezmiş, buralardaki kitabelerin resmini çizmiş ve bir kısmını da beraberinde götürmüştür. 1675 yılında elçi M. de Nointel İstanbul'a Galland ise Paris'e dönmüştür. 1676 yılında Galland tekrar Yakınoğu seyahatine çıkmış ve bu seyahat dönüşünde getirdiği kabartmalar kralın koleksiyonuna alınmıştır.

1679 yılında üçüncü defa çıktığı Yakınoğu seyahatinde Galland Arapça, Farsça ve Türkçe'yi çok iyi öğrenmiş ve çeşitli konular üzerinde gözlemler yapmıştır. Bu seyahatin sonunda İzmir'de gemiye binmeden önce meydana gelen şiddetli bir depremden ancak ertesi gün kurtarılmıştır. Buradan Paris'e dönen Galland, Kralın kütüphanesinden sorumlu olan M.de Thévenot'nun yanında görev

---

⁵⁶ A. Galland, **İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar (1672-1673)**, ed. Charles Schefer, Paris, 1881 yayınından (çev. Nahid Sırrı Örik), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1949, s.13-14

yapmış ve daha sonra da bazı eserleri yayıma hazırlamıştır. Yayımladığı eserler arasında Sultan Mustafa'nın cülûsunu anlatan Türkçe bir eser de vardı. Caen'de **Binbir gece Masalları**'nın tercümesine başlamış ve bir kısmını 1704 tarihinde yayımlamıştır. 1709 yılında Paris'te Krallık Koleji'ne Arap dili profesörü olarak atanmıştır. Yakınoğu ve Antik Çağa aıt yirmi altısı yayımlanmış ve diğerleri el yazması olan eserleri bulunmaktadır.

Fransız Milli Kütüphanesinde bulunan Galland'ın günlüğü **Journal d'Antoine Galland pendant son séjour à Constantinople (1672-1673) (Antoine Galland'ın İstanbul Günlüğü)** Charles Schefer tarafından yayımlanmıştır.

CORNEILLE DE BRUN (1678-1683)

Gezginin isminin seyahatnamesinde ve onunla ilgili kitaplarda imla bakımından değişik şekillerde yazıldığını görüyoruz. Örneğin ismi seyahatnamesinin kapağında “Corneille de Brun” olarak yer almaktadır. Ancak, İzmir'deki Hollanda konsolosu J.Van Dam'a yazdığı mektubunu Cornelius de Bruyn olarak imzalamıştır. Aynı zamanda iyi bir ressam olan gezgin, seyahatnamesinde bulunan resimleri kendi çizmiştir.

1678 yılında İzmir'e gelen Corneille de Brun, burada ekim, kasım ve aralık aylarını geçirmiştir. İzmir'e gelmeden önce Kudüs'ü ziyaret etmiş olan gezgin 1678 yılının aralık ayında da İzmir'den İstanbul'a gitmiştir. 1682-1683 yılında gezginin Halep'te olduğu biliniyor.

Hollandalı olan gezgini çalışmamıza dahil etme nedenimiz, 1714 yılında basılan **Voyage au Levant (Doğu'ya Seyahat)** isimli seyahatnamesinin ilk olarak

Fransızca yayımlanmış olmasıdır. Seyahatnamesinde Anadolu, Mısır ve Suriye ile Kıbrıs, Rodos ve Sakız gibi adalara, şehirlere, kasabalara ve buralardaki toplumsal yaşam ve âdetlere ilişkin gözlemler ve resimler bulunmaktadır.

JOSEPH PITON DE TOURNEFORT (1700-1702)

Fransa krallık bahçelerinin bitkibilimcisi Joseph Piton de Tournefort, 1700 yılında XIV. Louis ve Bakanı Kont Pontchartrain tarafından yeni bitkiler bulma göreviyle Doğu'ya gönderilmiştir. Tournefort Aydınlanma Çağı'nın Doğu toplumlarına yönelik yeni bakışını da biçimlendirmiştir.

Tournefort'un **Relation d'un voyage du Levant Fait par ordre du Roy (Kralın Emriyle Yapılan Doğu Seyahati)** isimli seyahatnamesi, Kont Pontchartrain'e hitaben yazılmış mektupları kapsayan iki ciltten oluşmaktadır. Birinci cilt, Tournefort'un Ege adalarına ilişkin gözlemlerini içermektedir. Otuz beş ada ve adacığı ziyaret eden Tournefort, bu adalarda yaşayan halklara, günlük yaşamlarına, batıl inançlarına, ada yöneticilerine vb ilişkin derlediğı bilgileri aktarmaktadır.

Tournefort ikinci kitabında, önce ayrıntılı bir İstanbul betimlemesi yaptıktan sonra Anadolu'yu boydan boya aşarak, Tokat, Trabzon, Kars, Ağrı, Amasya, Ankara, Erzurum, Bursa, İzmir ile yüzlerce Osmanlı kasabasına ilişkin bilgi sunmuştur. Tournefort'un seyahati, Osmanlı topraklarıyla da sınırlı değildir, Tiflis ve Erivan'a kadar gitmiştir. Gezileri sırasında, İran'ı Batı'ya bağlayan ve Anadolu boyunca uzanan büyük kervan yollarını kullanmıştır.

Seyahatnamesi ancak ölümünden sonra, 1717 yılında iki cilt halinde yayımlanmıştır, üç ciltlik ikinci baskısıysa aynı yıl Lyon’da basılmıştır. Fransızca son ve eksiksiz baskı 1727 yılında yayımlanmıştır.

GUILLAUME-ANTOINE OLIVIER (1793-1798)

1792 yılında Akdeniz ülkelerine araştırma yapmak üzere Fransız hükümeti tarafından Doğu’ya gönderilen entomolog (böcek bilimci) Olivier 1793-1798 yılları arasında Anadolu, İran, Mısır, Yunanistan ve Kıbrıs’ı dolaşmıştır.

İstanbul’da uzun süre kalan Olivier, Gemlik, Çanakkale, Bozcaada ve Çeşme’de bulunmuş, Birecik-Nusaybin ile Gilindire-Konya-Kütahya-İstanbul güzergahını izlemiştir. Fransa’ya döndüğünde, “Bilimler Akademisi” üyeliğine kabul edilmiştir. Ayrıca, zooloji konusundaki uzmanlığı, Alfort Veterinerlik fakültesinde profesörlük unvanı almasını sağlamıştır.

Olivier’nin **Voyage dans l’Empire Othoman, l’Égypte et la Perse, fait par ordre du gouvernement, pendant les six premières années de la République** (Cumhuriyetin ilk altı yılında, Hükümetin emriyle Osmanlı İmparatorluğu, Mısır ve İran’a yapılan Seyahat) adlı seyahatnamesi 1801 yılında yayımlanmıştır.

1.5.2 XIX. Yüzyıl Gezginleri ve Güzergahları

FRANÇOIS CHARLES HUGUES LAURENT POUQUEVILLE (1798-1801)

Pouqueville, tıp öğrenimi görürken Bonaparte’ın Mısır Seferinde, Bilim ve Sanat Komisyonu üyesi olarak gönderilmiştir. 1798 yılında Mısır’da hastalanan Pouqueville, Fransa’ya dönerken, içinde bulunduğu gemi korsanların eline düşmüştür. Korsanlar, gemide bulunan diğer Fransızlarla birlikte Pouqueville’i,

Osmanlı Sultanına bağlı Tripolitza Paşasına teslim etmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu ile Fransa'nın savaş halinde bulunması nedeniyle, savaş esiri olarak yaklaşık bir yıl Tripolitza'da kalan Pouqueville, Sultanın emriyle, İstanbul'a götürölmüş ve on sekiz ay boyunca kalacağı (diğer Fransız esirlerle birlikte) Yedikule Zindanlarına kapatılmıştır.

Pouqueville 1801 yılında özgürlüğüne kavuşmuş ve kısa bir süre sonra Fransa'ya dönmüştür. **Voyage en Morée et à Constantinople (Mora Yarımadası ve İstanbul'a Seyahat)** isimli kitabı 1805 yılında yayımlanmıştır.

FRANÇOIS-RENÉ DE CHATEAUBRIAND (1806-1807)

XIX. yüzyılın ünlü yazarlarından birisi olan Chateaubriand, 1789 Devrimi sonrası devrim ordularına karşı savaşmıştır. Napolyon döneminde, 1804 yılında Fransa'nın Roma Büyükelçiliğinde görev yapmıştır. Ayrıca Berlin ve Londra'da da kısa bir süre Büyükelçilik görevinde bulunmuş ve 1822-24 yılları arasında ultralar hükümetinin Dışişleri Bakanı olmuş ve İspanya'ya yapılan müdahaleyi onaylamıştır.

Chateaubriand, Doğu yolculuğuna 1806 yılında çıkmıştır. Chateaubriand'ın Doğu yolculuğuna çıkmaktaki amacı, gelecekte yazacağı dini eserleri için yeni bilgiler toplamak ve Kutsal Toprakları ziyaret etmektir. Chateaubriand, Mora Yarımadası ve bazı adaları ziyaret ettikten sonra, İstanbul'a gelmiş ve kısa bir süre bu şehirde kaldıktan sonra, Kudüs'e hareket etmiştir. Chateaubriand, Doğu yolculuğuna ilişkin izlenimlerini 1811 yılında **Itinéraire de Paris à Jérusalem (Paris-Kudüs Yolculuğu)** adlı eserinde kaleme almıştır.

J.M. TANCOIGNE (1811-1814)

1807 yılında İran Büyükelçiliğine atışe olarak gönderilen Fransız diplomat Tancoigne, daha sonra, Girit Eyaletinin başkenti Hanya'da üç yıl süreyle mütercim ve müsteşar olarak görev yapmıştır.

Tancoigne, Hanya'ya gitmek için İstanbul'dan yola çıkmış, İzmir, Sakız adasına ve çeşitli adalara uğradıktan sonra, Hanya'ya gitmiştir. Bu yolculuğa ilişkin deneyim ve gözlemlerinin yer aldığı **Voyage à Smyrne, dans l'Archipel et l'île de Candie (İzmir, Ege Adaları ve Girit'e Seyahat)** adlı kitabı 1817 yılında yayımlanmıştır.

JOSEPH FRANÇOIS MICHAUD (1830)

Fransız tarihçi ve siyaset yazarı Joseph François Michaud, 19 Haziran 1767 yılında Albens Savoie'de doğmuş ve Bourg-en-Bresse de eğitim görmüştür. On dokuz yaşında Lyon'a giderek edebi çalışmalarla ilgilenmeye başlamış ve bir yıl sonra da **Voyage Littéraire au Mont-Blanc (Mont-Blanc'a Edebi Yolculuk)** adlı ilk eserini yazmıştır. 1791 yılında Paris'e giderek **Gazete Universelle ve Postillon de la Guerre** adlı kraliyet yanlısı gazetelerde Antoine-Marie Cerisier ve Joseph-Alphonse Esménard ile çalışmıştır. 1796 yılında La Quotidienne adlı gazetenin editörü olmuştur. 13. Vendémiaire'den sonra ise, tutuklanmıştır. Esaretten kurtulduktan sonra ise, 27 Ekim 1795 tarihinde Askeri Mahkeme tarafından giyabına ölüm cezasına çarptırılmıştır. Bunun üzerine, İsviçre'ye daha sonra da Aigne'e irtica etmiş ve **Ermenonville ou le Tombeau de Jean-Jacques (Ermenonville veya Jean-Jacques'ın Mezarı)** adlı eseri yayınlamıştır.

1797 yılında kardeşi Louis Gabriel ile dini ve krallık yanlısı eserlerin basımında uzman bir matbaa kurmuştur. 1799 yılında, Bonapart karşıtı bir eser yayınladığı için hapse mahkum edilmiştir. Serbest kaldığında gazeteciliğe ara

vererek editörlük yapmaya ve kitap yazmaya başlamıştır. Erkek kardeşi ve iki iş arkadaşı ile beraber, 1806 yılında **Biographie Moderne ou Dictionnaire des Hommes qui se sont fait un Nom en Europe, depuis 1789** (1789 yılında itibaren **Avrupada İsim Yapmış Kişilerin Modern Biyografisi veya Sözlüğü**) yayınlanmıştır. Daha sonra, 1811 yılında **Histoire des Croisades'in** (**Haçlı Seferlerinin Tarihi**) ve **Biographie universelle'in** (**Evresel Biyografi**) ilk cildini yayınlamıştır. 1815 yılında yayınlanan **Histoire des quinze semaines ou le dernier règne de Bonaparte** (**On beş haftanın veya Bonapartın son saltanatının hikayesi**) adlı yergi yazısı olağanüstü bir başarı yakalamış ve kısa sürede 27 kez basılmıştır. 1812 yılında politik hizmetleri nedeniyle onur nişanı ile ödüllendirilmiş ve 1813 yılında Fransız Akademisi'ne seçilmiştir.

Bourbonların dönüşünde Kralın okutmanı görevine getirilmiştir. 1817 yılında *La Quotidienne*'de başyazar olarak göreve başlamış ve ölümüne kadar bu görevi sürdürmüştür. 1820 yılında Jean-Joseph François Poujoulat'ı **Bibliothèque des Croisades** (**Haçlı Seferleri Kütüphanesi**) adlı eserin yazılması göreviyle işe almıştır. Aynı yıl Savoie Akademisine üye seçilmiştir. 1827 yılında gazetesinde ve Akademi'de basın özgürlüğünü savunduğu için Kralın okutmanı görevinden alınmıştır. 1830 yılında Poujoulat ile birlikte Yunanistan, İstanbul ve Kudüs'ü kapsayan bir Doğu seyahatine çıkmıştır. Poujoulat, Suriye üzerinden Paris'e dönerken, Michaud Mısır'a gitmiştir. 1831 yılının Mayıs ayında, Poujoulat ile birlikte, Doğu seyahatleri sırasında karşılıklı olarak yazdıkları mektupları yedi ciltlik **Corespondance d'Orient** (**Doğu Mektupları**) adlı eserde yayımlamışlardır. Doğu seyahati dönüşü yerleştiği Passy'de 1839 yılında vefat etmiştir.

JEAN-JOSEPH FRANÇOIS POUJOULAT (1830)

Fransız gazeteci ve tarihçi Jean-Joseph François Poujoulat, 28 Ocak 1808 yılında Montferrand-la-Fare'da doğmuştur. Eğitimini Aix-en Provence'de tamamladıktan sonra Paris'e yerleşmiştir. 1828 yılında Joseph François Michaud tarafından **Bibliothèque des Croisades** (**Haçlı Seferleri Kütüphanesi**) adlı eserin yazılması göreviyle işe alınmıştır. 1830 yılında, Yunanistan, İstanbul ve Kudüs'ü

kapsayan seyahatinde Michaud'ya eşlik etmiş ancak, Suriye üzerinden Paris'e yalnız dönmüştür. 1831 yılının Mayıs ayında, Michaud ile birlikte, karşılıklı olarak yazdıkları mektupları yedi ciltlik **Corespondance d'Orient (Doğu Mektupları)** adlı eserde yayımlamışlardır.

Poujoulat ayrıca, 1848 ve 1849 yıllarında Bouches-du-Rhône'dan kurucu meclise seçilmiş ve 1851 yılına kadar bu görevi yürütmüş ve **Union Monarchique** adlı krallık taraftarı gazetede İkinci İmparatorluk yönetimini düzenli olarak eleştirmiştir.

ALPHONSE DE LAMARTINE (1832-1833)

Şair ve siyaset adamı olan Alphonse de Lamartine, ilk şiir derlemesiyle ün kazanmasına ve genç romantik kuşak tarafından üstat ilan edilmesine rağmen, politikaya atılmıştır. Değişik dönemlerde diplomat (1820-1830) ve siyaset adamı (1833-1851) olarak görev yapmıştır.

Louis-Philippe'in tahta geçmesinden sonra Lamartine, politik görevlerinden istifa etmiş ve ailesiyle birlikte Doğu seyahatine çıkmıştır. Sırasıyla Marsilya üzerinden Malta, Beyrut, Suriye, Lübnan ve Filistin'i ziyaret etmiştir. Bu gezi sırasında , Aralık 1832 yılında kızı Beyrut'ta vefat etmiştir. İstanbul'a 18 Mayıs 1833 tarihinde gelen Lamartine, milletvekili seçildiğini öğrenmiş ve İstanbul üzerinden tekrar Fransa'ya dönmeye karar vermiştir.

İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde, bir çok yeri gezmiş, Padişah sarayını görme imkanına da sahip olmuştur. 23 Temmuz 1833 tarihinde karayoluyla İstanbul'dan ayrılarak, Edirne, Sofya, Niş, Belgrat ve oradan da Viyana'ya geçmiştir.

Lamartine'in, Doğu seyahatine ilişkin anılarını derlediği, **Souvenirs, impressions, pensées et paysages, pendant un voyage en Orient (1832-1833);ou notes d'un voyageurs (Bir Doğu Seyahati anıları, İzlenimleri, Görüşleri ve Manzaraları)** adlı seyahatnamesi, 4 cilt halinde 1835 yılında yayımlanmıştır.

1 Temmuz 1850 yılında tekrar İstanbul'a gelen Lamartine, İstanbul'da bir süre kaldıktan sonra kaydı hayat şartıyla kendisine verilen çiftliği işletmek amacıyla İzmir'e gitmiş, bu işte başarılı olamayınca da ülkesine dönmeye karar vermiştir. Para sıkıntısı çektiği için, seyahatinden sonra kaleme aldığı, **Nouveau Voyage en Orient (Doğu Seyahati)** adlı seyahatnamesini 1852 yılında yayımlamıştır. Daha sonra da **Histoire de la Turquie (Türkiye Tarihi)** adlı eserini kaleme almıştır.

GÉRARD DE NERVAL (1842-1843)

Fransız romantizminin duygusal ve melankolik şairi Nerval, 1808 yılında Paris'te doğmuştur. 1828 yılında Goethe'in Faust adlı eserini çevirerek üne kavuşmuştur. Bu çevirisiyle, Goethe'nin de beğenisini kazanan Nerval, 1840'lı yıllarda da Heinrich Heine'nin şiirlerini Fransızca olarak sunmuştur.

Nerval, 23 Aralık 1842 yılında Paris'ten hareket ederek, Marsilya ve Malta güzergahından İskenderiye'ye, oradan da Mısır'a ulaşmıştır. Kahire'de bir süre kaldıktan sonra Beyrut'u ziyaret etmiştir. Beyrut'ta hastalanmış ve 18 Temmuz 1843 tarihinde İstanbul'a geçmiştir. İstanbul'da üç aydan fazla bir süre kalan Nerval, 1 Ocak 1844 tarihinde, İtalya üzerinden Paris'e dönmüştür.

Nerval'in bu seyahate ilişkin gözlem ve saptamalarını içeren **Voyage en Orient (Doğu'ya Seyahat)** adlı eseri 1851 yılında yayımlanmıştır.

CATHERINE VALÉRIE BOISSIER, KONTES DE GASPARIN (1847-1848)

Soylu bir Protestan aileye mensup olan Mme de Gasparin, 15 Eylül 1813 yılında Cenevre’de doğmuştur. İyi bir edebiyat ve din eğitimi gören yazar, 1837 yılında Kont Agénor de Gasparin ile evlenmiştir. Edebi kariyeri kocasınınki kadar verimli olmuştur. Yirmi yaşından itibaren Antoine Goru takma adıyla üç öykü, iki yıl sonra da **Voyages d'une ignorante dans le Midi de la France et en Italie (Bir bilgisizin Fransa'nın güneyine ve İtalya'ya Seyahatleri)** adlı eseri yayınlamıştır. Daha sonra, Fransız Akademisi'nden altın madalya alan **Le Mariage au point de vue Chrétien (Hıristiyan açısından Evlilik)** adlı eserde ahlaki konuları ele almıştır.

1847-1848 yıllarında eşiyle birlikte Doğu'ya seyahat etmiş ve bu seyahate ilişkin **Voyage au Levant (Doğu'ya Seyahat)** adlı üç ciltlik bir seyahatname yayınlamıştır. 1848 yılında Doğu seyahati dönüşünde İsviçre'ye yerleşmiş ve edebi faaliyetlerine iyice hız vermiştir. 1858 yılında kısa zamanda sekiz basımı yapılan ve iki kez İngilizce'ye çevrilen **les Horizons prochains (Gelecek Ufuklar)**, 1859 yılında **Les Horizons célestes (İlahi Ufuklar)**, 1863 yılında **Les Tristesses humaines (İnsani Hüzünler)**, 1865-1866 yıllarda **La Bande du Jura (4 cilt)** adlı eserleri yayımlamış ve birçok İngiliz ve Amerikan eserinin çevirisini yapmıştır. Ayrıca, broşürlerde veya **Illustration veya Archives du Christianisme**'e, genellikle zamanının sorunlarını ele alan makaleler yazmıştır. 1871 yılında dul kaldığında ise, özellikle eşinin eserlerinin yayımlanmasıyla ilgilenmiştir.

GUSTAVE FLAUBERT (1849-1851)

12 Aralık 1821'de Rouen'de doğan Flaubert Gerçekçi romanın öncüsü olarak kabul edilir. Rouen kolejinde ve Paris'te Hukuk eğitimini gördüğü yıllarda çok sayıda eser kaleme almıştır. 1836 yılında Trouville sahilinde tanıştığı Elisa Schlésinger'e aşık olmuş ve hayatı boyunca da onu unutamamıştır. Elisa Schlésinger

Education Sentimentale (Duygusal Eğitim) adlı eserindeki Marie Arnoux karakterinin de temel ilham kaynağıdır.

Flaubert, 1844 yılında sara krizi geçirdikten sonra, Hukuk eğitimini yarıda bırakarak Rouen yakınlarında, Croisset’de bulunan aile evine dönmüş ve hayatının geri kalanını burada geçirmiştir.

Flaubert, yaklaşık iki yıl sürecek olan Doğu Seyahatine (1849-1851) arkadaşı Maxime Du Camp’la birlikte çıkmıştır. İki arkadaş, Mısır’ı Suriye’yi Filistin’i, Yunanistan’ı, İstanbul’u ziyaret etmiş ve İtaya üzerinden ülkelerine dönmüşlerdir. Flaubert, seyahat notlarını diğer yazar/gezginler gibi seyahat dönüşünde yayımlamamıştır. Flaubert’in notları yeğeni Claudine Gothot-Mersch tarafından derlenerek **Voyage en Orient (Doğu Seyahati)** ismiyle yayımlanmıştır.

THEOPHILE GAUTIER (1852)

Gazeteci, ressam, şair, sanat eleştirmeni ve yazar Théophile Gautier, aynı zamanda XIX. yüzyılın önemli gezginlerinden de birisidir.

İlk olarak 1840 yılında İspanya’ya gitmiştir. Daha sonra 1845 yılında Cezayir’e, 1850 yılında İtalya’ya 1852 yılında Yunanistan ve Türkiye’ye, 1858 yılında Rusya’ya ve 1862 yılında Mısır’a seyahat etmiştir.

İstanbul’da gördüğü manzaralardan, Boğaz’dan, yapılardan, vb. çok etkilenen Gautier, seyahatnamesinde, yalnızca İstanbul’un güzelliklerini betimlemekle yetinmeyerek, 19. yüzyıl yaşamının sosyo-ekonomik durumu, alışkanlıkları, insanların yaşam tarzları hakkında da bilgi vermiştir.

Gautier'nin İstanbul'a ait gözlemlerini içeren **Constantinople (İstanbul)** adlı eseri 1853 yılında yayımlanmıştır.

II.BÖLÜM: XVII VE XVIII. YÜZYIL FRANSIZ SEYAHATNAMELERİNDE OSMANLI TOPLUMU

II.1. XVII-XVIII.YÜZYILDA TÜRK-FRANSIZ İLİŞKİLERİ

XVII. yüzyılın başında Türk-Fransız ilişkileri açısından ilk önemli gelişme V. kapitülasyon anlaşmasının yenilenmesidir. 20 Mayıs 1604 tarihinde imzalanan bu anlaşmanın diğer Kapitülasyon anlaşmalarından iki farkı vardı: birincisi, Osmanlı imparatorluğu topraklarında bulunan Katolikleri himaye etme konusunda Fransızlara imtiyazlar veriyordu. Böylece, Fransızlar ve diğer Hıristiyan toplumlar, Kudüs'teki Kutsal Toprakları serbestçe ziyaret edebilecekler, Kudüs'te bulunan rahipler güvenlik içerisinde burada yaşayabilecekler ve gerektiğinde de kendilerine yardım edilecekti. İkincisi ise, Fransa Kralı Cezayir Korsanlarının Fransız ticaret gemilerine saldırımları halinde, Osmanlı imparatorluğu'yla ters düşmeden mücadele etme ve cezalandırma hakkına sahip olacaktı. Ancak, Cezayir ve Tunus'un Osmanlı Devleti'nin birer eyaleti olması nedeniyle, Fransa'ya tanınan bu hak, Türkiye'nin bağımsızlığını zedelemekteydi.⁵⁷ Bu iki maddenin anlaşmada yer almasından büyük memnuniyet duyan Fransa Kralı IV. Henri, söz konusu kapitülasyonları Fransa adına imzalayan Fransız Büyükelçisi Kont Breves'i Fransa'ya çağırarak, ancak dönmeden önce Kudüs, Tunus ve Cezayir'e uğrayarak buralar hakkında ayrıntılı bir rapor hazırlamasını istemişti.

Ancak, Türk-Fransız ilişkileri, Fransız Kralı XIII. Louis zamanında (1610-1643) yeniden gerilmeye başlamış ve Kral XIV. Louis döneminde (1643-1715) ise bu gerginlik zirveye çıkmıştı. Bunun nedeni ise, özellikle Suriye ve Filistin'de

---

⁵⁷ S. Kocabaş, **Paris'in Doğu Yolu'nda Yaptıkları, Tarihte Türkler ve Fransızlar**, Vatan Yayınları, İstanbul, Kasım 1990, s.57

hakimiyet kurmak için zemin hazırlamaya çalışan Fransa'nın himayesinde, Türkiye'de Katolik propagandasının başlamış olmasıdır.

Kral XIII.Louis'nin 1624 tarihinde Kardinal Richelieu'yü Başbakanlığa getirmesiyle, Türk-Fransız ilişkilerinde yeni bir döneme girilmişti. Richelieu, Avusturya İmparatorluğunun büyümesini durdurmak için Osmanlı İmparatorluğunun gücünü kullanmak ve böylece Fransa'nın konumunu yükseltmek istiyordu⁵⁸. Bu sırada Osmanlı İmparatorluğu'nun İran'la savaşı ve Venedik ve Avusturya ile ihtilafı devam ediyordu. Bu durum karşısında Sultan, Türk-Fransız ilişkilerinin düzelmesi taraftarıydı. Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'nun dostluğunu kazanmak için Erdel Prenslğine prens tayini konusunda Avusturya'ya karşı Osmanlı İmparatorluğunu desteklediğini resmen bildirmişti. Bu sırada İspanya Kralı, Osmanlı Devleti ile dostluk kurmak için Napoli Vali'sini İstanbul'a göndermiş, ancak Osmanlı devleti Fransa'yı tatmin etmek için ret cevabı vermişti. Ayrıca, Avusturya ve İspanya'ya karşı faydalanmayı düşündüğü Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasını istemeyen Fransa, Türk-İran savaşının sona erdirilmesinde de etkin rol oynamıştı. Böylece 1618 yılında başlayan 30 Yıl savaşları devam ederken, Fransa'nın etkisiyle Osmanlı İmparatorluğunun Avusturya'ya savaş ilan etmesi, Fransa'nın işlerini kolaylaştırmıştı. Fransa'nın Avusturya'ya karşı kışkırttığı İsveç'in Avusturya ve İspanya'ya yenilmesiyle, Fransa bu savaşa dahil olmuştu. 30 Yıl savaşlarının 1648 yılında sona ermesiyle, imzalanan Vestfalya Antlaşmasıyla Alsas, Poursillon ve Artois eyaletleri Fransa'nın eline geçmiş, İspanya hem Flemenk bölgesinde hem de Batı Avrupa'daki üstünlüğünü kaybetmişti.

30 yıl savaşlarından sonra, Fransa'nın başında bulunan Kral XIV.Louis Fransa'yı Avrupa'nın en güçlü devleti haline getirmeyi amaçlamış ve bunu da başarmıştı. Güçlü bir devlet haline gelen Fransa, Türkiye aleyhine tekrar tavır almaya başlamıştı. Amacı ise, Katolik propagandasını tekrar hızlandırmak ve böylelikle

---

⁵⁸ a.g.e, s.60

Osmanlı Topraklarında yaşayan Katolik topluluğunu doğrudan Kralın himayesi altına sokmaktı. Böylece, Katolikliği kabul edenler Osmanlı Padişahından ziyade, XIV. Louis'ye tabi olacaklardı.

Bu dönemde Avrupa'da, Türkiye'yi parçalamak için çareler düşünülüyordu. Bu amaca ulaşmak için tüm Avrupa ve Türkiye'de bulunan Hıristiyanlar, XVI. Louis'yi teşvik ediyorlardı. Fransa'nın Türkiye'de bulunan en büyük kozu misyoner papazlardı. Bu papazlar, Doğu'da Katolik propagandası yaparak, Hıristiyanların kafalarını Türklerden kurtulma emelleriyle dolduruyorlardı. Fransız Katolikler en çok Ermeniler üzerinde durmuşlar ve İstanbul'da 30 bin Ermeni'yi Katolik yapmayı başarmışlardır.

Osmanlı Devleti, bütün bu olanlardan haberdardı ve Katolik propagandasına karşı önemli tedbirler almıştı. (örneğin, İstanbul'da bir ermeni matbaası kapatılmış, bir Ermeni Papazı görevden alınmış ve hapsedilmiş, Cizvitlerin Osmanlı topraklarındaki hareket serbestliği kısıtlanmıştı, vb⁵⁹) Ancak papazlar, vali ve kaymakamlara rüşvet vererek, yasakları uygulamaya çalışıyor, Fransız elçiler de onları koruyorlardı.

XVII. yüzyılın ortalarında Cizvit ve Kapusin misyonerleri teşkilatlarını Maruniler arasında da kurarak, Paris'e ve Roma'ya öğrenciler gönderiyor ve karşılıklı ziyaretlerde bulunuyorlardı⁶⁰.

Suriye'deki Cizvit eğitiminin ve Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın amacı, bir "Empire Orientale" (Doğu İmparatorluğu) kurmaktı. Böylece, Osmanlı

---

⁵⁹ a.g.e, s.65

⁶⁰ a.g.e, s.68

İmparatorluğu'nun dağılması halinde Lübnan, Doğu Akdeniz, Suriye ve Toroslar'a kadar olan bölge Fransız hakimiyetine girecekti. Bu planın uygulanması XIX. yüzyılda daha da hız kazanacaktır.⁶¹

Osmanlı Devleti'nin, Fransız elçilerinin himayesindeki Cizvitleri tehdit olarak algılaması ve onları takibe alması, Fransız elçileriyle arasının açılmasına neden olmuş ve bu durum uzun bir süre devam etmiştir.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında iyice güçlenen Fransa, Osmanlı topraklarında yaptığı Katolik propagandasını ve Fransız Büyükelçiliğindeki Türkiye aleyhtarı propagandalarını iyice artırmıştı. Divan-ı Hümâyun'un Fransız Büyükelçiliği'ndeki casusunun bu durumu Osmanlı Devletine bildirmesi üzerine Fransız elçisi La Haye, Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa tarafından Edirne'ye çağrılmış, sorgulanmış ve hapsedilmişti. Seyahatnamesinde bu döneme tanıklık eden Chardin, elçiyi hapseden Vezir'in tercümanlara ve tüccarlara karşı hiçbir kötü davranışta bulunmadığını vurgulamıştır.⁶² Bu olay üzerine, XIV.Louis, Berlin'deki elçisi Blandel'i İstanbul'a göndererek Padişah'tan özür dilemesini istemişti. Köprülü Mehmet Paşa Blandel'i azarlayarak geri çevirmiş ve Sultan IV.Mehmet'in huzuruna çıkartmamıştı.⁶³

Fransa'nın Osmanlı'ya karşı yaptığı diğer bir düşmanlık da, 1664 yılında Cezayir'e yaptığı saldırıdır. Bu saldırı Cezayir Yeniçeri Ağası tarafından püskürtülmüştü ancak, bu olay üzerine Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmet Paşa, Fransız elçisi La Haye'e Divan'da hakaret etmişti. Katolik propagandası yüzünden gergin olan ilişkiler, bu gelişmelerle daha da gergin hale gelmiş ve Fransa'yla olan

---

⁶¹ J.P. Spagnolo, **France and Ottoman Lebanon 1861-1914**, The Middle East Centre St. Antony's College Oxford, Ithaca Press, London, 1977, s.20

⁶² J. Chardin, **Voyages de Monsieur le Chevalier Chardin en Perse et autres lieux de l'Orient**, Chez Moses Pitt, Londres, 1686, s.16

⁶³ **Türk Ansiklopedisi**, c:16, Fransa Maddesi, s. 495

Kapitülasyonlar iptal edilmişti.⁶⁴ Kapitülasyonların iptal edilmesi, Fransız tüccarların büyük zarara uğramalarına sebep olmuştu ve bu nedenle Kral XIV. Louis Türkiye ile anlaşmak zorunda kalmıştı. İlk olarak İstanbul'daki elçisine, bir Türk elçisinin Fransa'ya gönderilmesini sağlamak için gerekli görüşmeleri yapması için talimat vermiş ve Osmanlı Yönetimiyle uzun zamandır ilişkileri bozuk olan Fransız elçisi La Haye'i Paris'e geri çağırarak, yerine Nointel'i görevlendirmişti. Böylelikle, Fransa'ya elçi olarak gönderilen ilk Türk, Süleyman Ağa olmuştu.

22 Ekim 1670 tarihinde İstanbul'a gelen Nointel'in amacı, Türk-Fransız ilişkilerini yumuşatarak Kapitülasyonları yenilemektir. Nointel İstanbul'a geldiği zaman, Padişah ve Sadrazam Edirne'de bulunuyorlardı. Edirne'ye giden Nointel, önce Sadrazam tarafından kabul edildi. Chardin bu olayı şu şekilde aktarmıştır:

“Elçi, sadrazam tarafından çok soğuk karşılandı. Türkler için uzun sayılacak bir söylevde bulundu. Bu söylevden etkilenmiş görünmeyen Sadrazam, soruları yalnızca “evet” veya “hayır” şeklinde yanıtlıyordu. Monsieur Nointel genellikle, Fransız Kralının büyüklüğünden ve gücünden bahsediyordu. Bu gerçekleri gizli tehdit olarak algılayan Sadrazam “evet, Fransa İmparatoru büyük bir hükümdardır ancak kılıcı henüz çok yenidir” şeklinde cevapladı. (...) Görüşme sırasında Monsieur Nointel benzer yanıtlarla yine karşılaştı. Benim dikkatimi çeken benzer iki cevap oldu birincisi, elçi Fransız-Türk ilişkilerinin çok eskiye dayandığından bahsederken, Fransızların Türklerin gerçek dostu olduğunu belirtti. Sadrazam gülerek yanıtladı, Fransızlar bizim dostumuzdurlar, ancak onları her yerde düşmanlarımızla buluyoruz.” İkinci yanıt ise daha da onur kırıcıydı: Elçi çıkacağı sırada, Kızıldeniz Ticaretini ısrarla tavsiye etme konusunda İmparatorundan emir aldığını, Majestelerinin bunu çok arzu ettiğini, Padişahın bu konuda onay vermesini istediğini söyleyince Sadrazam soğuk bir tavırla, “nasıl olur, sizin söylediğiniz kadar

---

⁶⁴ a.g.e

*büyük bir İmparator olan sizin imparatorunuzun bir ticaret işini bu kadar önemsemesi nasıl mümkündür” diye cevap verdi.*⁶⁵

Kabuller ve uzun görüşmeler sonunda, 5 Haziran 1673 tarihinde Osmanlı ile Fransa arasında VI. Kapitülasyonlar imzalanmıştır. Fransızlara çok büyük imtiyazlar veren bu anlaşmalar Nointel'in başarısı olarak kabul edilmişti.

Fransızlar VI. Kapitülasyon anlaşmalarıyla, Kudüs'te bulunan Kutsal Mezar'ın anahtarlarının ve Beytül Lahim Kilisesi'nin ve halılarının muhafazasının Ortodokslardan alınarak Katoliklere verilmesi dışındaki tüm taleplerini kabul ettirmişlerdir⁶⁶.

XVIII. yüzyılın başlarında ise, Türk-Fransız ilişkileri Fransız Büyükelçisi Ferriol'ün 5 Ocak 1700 tarihinde Sultan'ın huzuruna kılıcı ile girmek istemesi ve fevri hareketleri yüzünden yeniden gerilmişti. Bu davranış üzerine elçi, on yıl Sultan'la hiç görüştürülmedi. Osmanlı Hükümetinin bu tutumu karşısında elçi Ferriol'de elbette boş durmuyordu: Ferriol'ün elçiliği sırasında Osmanlı Topraklarındaki Katolik propagandası en üst düzeye çıkmış, Ermenileri Katolik yapma faaliyetleri hızlanmıştı.

Ayrıca, Osmanlı Devletinin Rusya ve Avusturya ile barış yapıp, bu devletlerle olan savaşlarına son vermesi, Fransa'nın çıkarlarını olumsuz etkilemişti. Rusya ve Avusturya Osmanlı Devletine etki ederek, Fransa'ya daha önce verilen imtiyazların bir kısmını iptal ettirmişlerdi. Örneğin, Doğu ticaretinde Fransızlara

---

⁶⁵ J. Chardin, **Voyages de Monsieur le Chevalier Chardin en Perse et autres lieux de l'Orient**, Chez Moses Pitt, Londres, 1686, s.29-30

⁶⁶ S. Kocabaş, **Paris'in Doğu Yolu'nda Yaptıkları, Tarihte Türkler ve Fransızlar**, Vatan Yayınları, İstanbul, Kasım 1990, s.75

tanınan ayrıcalıklar, Avusturya'ya da tanınmaya başlanmıştı. Böylece Avusturya ve Rusya'nın İstanbul'daki nüfuzu artmış, Fransız elçiler Katoliklerin haklarını koruyamayacak duruma gelmişlerdi. Türklerin bu yolla Katolik Propagandasını engellemesi, Fransızların işine gelmemişti. Ayrıca, gümrük vergileri de artırılmıştı, bu da Fransa'nın Türkiye'ye ithalatında ciddi kayıplara neden olmuştu.⁶⁷

Bütün bu gelişmelerden dolayı, Osmanlı İmparatorluğu ve Fransa arasında gerginlik artmış olsa da ilişkiler tam olarak kesilmemişti. Osmanlı Devleti, Avrupa ülkelerinin durumuna ve siyasetine ilişkin bilgi edinmek için Fransa'ya elçi göndermeye karar vermişti. Böylece, Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi Osmanlı Elçisi olarak Fransa'ya gönderilmişti.

1736-1739 Türk-Rus ve Türk-Avusturya savaşlarının sona ermesi için arabuluculuk görevi üstlenen Fransız Elçisi Marquis de Villeneuve, Fransa'nın itibarını ve Türk-Fransız diplomatik ilişkilerini zirveye taşımıştı. Bu başarının en önemli sonuçlarından biri Kapitülasyon anlaşmasının yenilenmesiydi. Bu anlaşma ile, Fransa'ya tanınan imtiyazlar artırılmıştı. XVIII. yüzyılın başında Doğu ticaretinde büyük kayıplara uğrayan Fransa'nın bu anlaşmadan sonra ticareti iyice artmıştı.

Ancak, Türk-Rus savaşı (1768-1774) öncesi, İngiliz-Rus Anlaşması ve Lehistan meselesi yüzünden Rusya'ya dargın olan Fransa, Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı savaşa kışkırtıp ve yardım vaatlerinde bulunmasına karşın, savaş sırasında pasif bir tavır takınmıştı. Savaş sırasında Osmanlı Devletine yardım etmeyen ve onu yalnız bırakan Fransa, 1774 tarihinde imzalanan Küçük Kaynarca anlaşmasıyla, Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki tüm Hıristiyanların himayesi ile

---

⁶⁷ A.R.Altınay, **Lâle Devri**, Haz: H.A.Diriöz, M.E.B.evi, Ankara, 1973, s.16-17

ilgili imtiyazlarını kaybetti. Söz konusu anlaşmayla Ortodoksları himaye hakkı Rus'lara geçmişti.

1785 yılına gelindiğinde Türkiye, Fransa ve Avrupa'da üzerinde çeşitli hesaplar yapılan bir ülke haline gelmişti. Fransa'da yönetimle Aydınların Osmanlı Devleti ile ilgili düşünceleri farklıydı. Yönetim, Osmanlı İmparatorluğuna ilişkin ılımlı tavır sergilerken, Voltaire ve Montesquieu gibi fikirleriyle Fransız İhtilalini hazırlayan düşünürler, Osmanlı İmparatorluğunun aleyhinde hareket ediyorlardı⁶⁸. Ancak, Fransız Devletinin üst düzeyinde bulunan bazı kişilerin Osmanlı Devletine olan yaklaşımı da çok dostane sayılmaz. 1784-1789 yılları arasında İstanbul'da elçilik görevinde bulunmuş olan Choiseul-Gouffier, yazdığı **Voyage Pittoresque de la Grèce (Renkli Yunanistan Seyahati)** adlı eserinde Yunanistan istiklalinin savunuculuğunu üstlenmişti. 1804 yılında adı geçen eserin ikinci baskısında Türkiye'yi rahatsız eden bölümleri çıkartmış olsa da, İstanbul'a elçi olarak gönderildiğinde soğuk karşılanmıştı.⁶⁹

Ancak her dönemde Fransa, Türkiye politikası konusunda çelişkili tutum sergilemiştir. Bu çelişkilerin bir örneğini de Fransız yönetimi, Rusya ile Avusturya'nın Türkiye'yi paylaşmak amacıyla hayata geçirdikleri "Grek Projesi"ni destekleyerek göstermişti⁷⁰. Ancak, 1787 yılında Türk-Rus ve Türk-Avusturya Savaşlarının başlaması ve 1789 ihtilalinin karışıklıklarının ülkede başgöstermesiyle Fransa, bu savaşlarda tarafsız bir tutum sergileyerek, Avrupa'da statükosunu koruma

---

⁶⁸ S. Kocabaş, **Paris'in Doğu Yolu'nda Yaptıkları, Tarihte Türkler ve Fransızlar**, Vatan Yayınları, İstanbul, Kasım 1990, s.75

⁶⁹ İ. Soysal, **Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diploması Münasebetleri 1789-1802**, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1987, s.53

⁷⁰ a.g.e, s39-41

politikası izlemişti. Bu savaşlar sırasında Fransa'nın pasif bir tutum sergilemesi, bu devlet ile ittifak yapmayı düşünen Osmanlı Devletinde kızgınlık yaratmıştı⁷¹.

1789 yılında Fransız İhtilali gerçekleştiği sırada, Türk-Rus ve Türk-Avusturya savaşları devam etmekteydi. Ancak Rusya ve Avusturya, ihtilal fikirlerinin kendi ülkelerine sıçrayacağı korkusuyla savaştan çekildiler. Fransız İhtilalinin patlak verdiği sırada Osmanlı tahtında III.Selim bulunuyordu. Fransa'ya büyük sempati duyan III. Selim, Şehzadelik yıllarından itibaren tasarladığı ıslahatları, Fransa'nın yardımıyla gerçekleştirmeyi düşünüyordu. III.Selim ıslahatlarına ilk önce ordudan başlamış ve 24 Şubat 1793 yılında Nizam-ı Cedid'i kurarak, Fransa ve İsviçre'den askeri uzman istemişti. Bu sırada Fransız İhtilali ve Fransız yayılcılığından korkan Avrupa İmparatorlukları, Fransa'ya karşı cephe almış ve savaş açmışlardı. Bunun üzerine Fransa, kendisine savaş ilan eden ülkelere karşı kullanmak üzere Osmanlı İmparatorluğu ile tekrar müttefik olmuştu⁷². Bu nedenle Fransa, Osmanlı İmparatorluğunu Rusya ve Avusturya'ya karşı güçlendirmek için, III.Selim'in askeri uzman talebine olumlu yanıt vermiş ve 1794 yılından itibaren III.Selim'in istediği askeri uzmanları göndermeye başlamıştı. Ancak gelen heyet, Türkiye'de yalnızca altı ay kalmıştı. Napolyon İtalya Seferi'ne çıkınca heyet çekilmeye başlamış, Napolyon'un Mısır Seferi başlayınca da Türkiye'de hiçbir Fransız subayı kalmamıştı.⁷³

1789 yılında Fransa'nın İstanbul'daki Büyükelçisi, Choiseul-Gouffier idi. Ancak, İhtilal hükümetinin Choiseul-Gouffier'yi görevden almasıyla, yeni elçi

---

⁷¹ S. Kocabaş, **Paris'in Doğu Yolu'nda Yaptıkları, Tarihte Türkler ve Fransızlar**, Vatan Yayınları, İstanbul, Kasım 1990, s.106

⁷² a.g.e, s.114

⁷³ İ. Soysal, **Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diploması Münasebetleri 1789-1802**, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1987, s.159

gelene kadar ilişkiler gayri resmi olarak önce Antoine Fonton, daha sonra da tüccar temsilcileri aracılığıyla sürdürülmüştü. 1793 yılında Osmanlı İmparatorluğuna Fransız Hükümetinin görevlisi olarak gönderilen Olivier, bu konuya ilişkin gözlemlerini şu şekilde aktarmıştır: “Büyükelçi Gouffier’nin geri çekilmesinden bir ay sonra İstanbul’daki Fransız tüccarlarının başkanı olan Fonton da istifasını verince, Osmanlı İmparatorluğu Hükümeti ile bütün ilişkilerimiz, tüccarların aralarında seçtikleri temsilciler aracılığıyla sürdürülür olmuştur”⁷⁴. Ayrıca bu döneme tanıklık eden Olivier, İstanbul’da bulunan Fransızlar, ihtilal nedeniyle sevinç gösterisi yaparken, rahip ve papazların, Fransa’daki Cumhuriyet idaresi hakkında söylemediklerini bırakmadıklarını belirtmiştir.⁷⁵

Bu arada, Fransa Cumhuriyeti tarafından gönderilen Büyükelçi Descorches’in elçiliği Rusya, Prusya ve Avusturya elçilerinin etkisiyle Osmanlı İmparatorluğu tarafından tanınmamış ve Descorches sade bir Fransız vatandaşı kimliği ile 1793 yılında İstanbul’a gelmişti. Descorches’in elçilik sıfatının tanınması için yaptığı tüm girişimler, 1794 yılına kadar sonuçsuz kalmıştı. Kasım 1794 yılında Fransa- Prusya barışı sonrası Prusya’nın Fransa Cumhuriyeti’ni tanımasıyla, Osmanlı İmparatorluğu da Descorches’i tanımıştı⁷⁶. 1795 yılında Descorches’in yerine gönderilen Fransız elçi ise Verniac’dır. Verniac, Osmanlı İmparatorluğunu Fransa’nın düşmanları Avusturya ve Rusya ile savaşa girmeye ikna etmek, ticaretin ve kapitülasyonların yeniden canlandırılmasını ve bunların karşılığında da barış anlamasının Türkiye ile birlikte yapılmasını teşvik etmek üzere talimat almıştı. 11 Haziran 1795 tarihinde Sadrazam tarafından kabul edilen Verniac, tedafüi ve tecavüzi ittifak (müdafada ve saldırıda birlik) teklifini yineledi. Ancak yapılan tüm görüşmeler Osmanlı Devleti’nin tecavüzi ittifak teklifini kabul etmemesi üzerine sonuçsuz kalmış ve

---

⁷⁴ A. Olivier, **Voyage dans l’empire othoman, l’Égypte et la Perse**, Paris, Chez H.Agasse, 1801, s.14

⁷⁵ a.g.e, 23

⁷⁶ S. Kocabaş, **Paris’in Doğu Yolu’nda Yaptıkları, Tarihte Türkler ve Fransızlar**, Vatan Yayınları, İstanbul, Kasım 1990, s.77

Verniac görevden alınarak yerine, 1796 tarihinde General Dubayet atanmıştı.⁷⁷ Bu sırada Osmanlı İmparatorluğu, Fransa ile bir prensip anlaşması imzalayarak, Fransa'ya ilk daimi elçisini atamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk daimi elçisi Moralı Ali Efendi, 23 Mart 1797 yılında İstanbul'dan hareket etmişti.

Verniac'ın yerine atanan Dubayet de, Fransa'nın "tecavüzi ittifak" teklifini yineliyor ve bunun karşılığında Kırım ve Özü'nün kurtarılmasını vaat ediyordu, ancak Osmanlı Devleti buna yanaşmıyordu. Bu sırada Campo Formio Anlaşması ve Bonapart'ın Mısır seferi Türk- Fransız ilişkilerinin yeniden gerilmesine neden olmuştu.

Görüldüğü üzere, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren, Osmanlı İmparatorluğunun askeri alanda aldığı yenilgilerle, özellikle de 1683 Viyana bozgunuyla, Avrupa'da oluşan "yenilmez Türk imajı" yok olmaya ve Türk toplumu korkulan bir toplum olmaktan çıkmaya başlamıştı. Bu nedenle de, Avrupa'daki Hıristiyan devletler için ittifak kurup, Osmanlı İmparatorluğundan öç alma zamanı gelmişti.

II.2. XVII VE XVIII. YÜZYILDA KÖYLER, KASABALAR VE KIRSAL ALANLAR

Dönemin şartları gereği bir yabancı için köylerde, kasabalarda ve kırsal alanlarda seyahat etmek, barınmak ve yiyecek temin etmek büyük şehirlere göre daha zor olduğundan gezginler, zorunlu haller dışında küçük yerleşim yerlerine

---

⁷⁷ İ. Soysal, **Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diploması Münasebetleri 1789-1802**, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1987, s.143

gitmeyi çok fazla tercih etmemişlerdir. Görevleri gereği kırsal alana gitmek zorunda kalanların bir kısmı bu yerlere hiç değinmezken, bir kısmı da yüzeysel izlenimlerini aktarmakla yetinmişlerdir. Örneğin Tournefort'un, yabancıların beğendiğini vurguladığı Torbalı kasabasına ilişkin izlenimleri, "*Torbalı, yabancıların hoşuna giden birçok eski mermerin görüldüğü berbat bir kasaba; zaten burada oturan Türkler de pek sevimli değiller. (...) Torbalı'da yiyecek olarak, kötü olmamakla birlikte çok ağır olan darı ekmeğinden başka bir şey bulamadık.*"⁷⁸ dan ibarettir.

Ancak, gezginin mesleği veya Osmanlı Topraklarına gelme amacının izlenimlerini büyük oranda etkilediğini de göz ardı etmemek gerekir. Otuz altı yıl Doğu'da seyahat etmesine karşın, Doğu'yla arasına hep bir mesafe koyan ve Batılı olma üstünlüğünü her fırsatta hissettiren Tüccar Tavernier, Doğu halkını görmezlikten gelmeyi yeğlemiştir. Seyahatnamesinde, ticari ürünlerden ve bu ürünlerin dolaşımından söz ediyorsa da, onları üreten insanlardan pek söz etmez. Bu konuya ilişkin **Tavernier Seyahatnamesi**'nin editörü Yerasimos; "*Tavernier için Doğu bir yandan başarının, öte yandan da serüvenlerin, sarayların ve değerli taşların, kısacası ihtişamın simgesiydi; ama orada yaşayan insanların simgesi asla değildi*"⁷⁹ diye belirtmiştir.

Buna karşılık Tavernier seyahatnamesinde, kervan ticaretinin vazgeçilmez koşulu olan güzergâhları belirleme ve betimleme işlevini üstlenmiştir.⁸⁰ Güzergahları kervan ticaretine sağladıkları yarara ve ödenecek vergilere göre seçen Tavernier'nin, seyahatnamesinde arkeolojik unsurlardan, yapılardan veya güzergah üzerindeki

---

⁷⁸J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay, T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, 258

⁷⁹ J.B. Tavernier, **Tavernier Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev. T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006, s.32

⁸⁰ a.g.e, s.29

doğal güzelliklerden çok az söz ettiğini görüyoruz. Ayrıntılı olmasa da betimlemesi yapılan ender yapılardan birisi kervansaraylardır:

“İki çeşit kervansaray var. Bazılarının vakıfları var ve bunlar- bizim hastanelerimiz gibi-birer hayrat; diğerleri böyle değil, yenen her Şeyin creti ödeniyor. Buda ile İstanbul arasında sadece hayrat kervansaraylara rastlanıyor; (...) Kırsal kesimde, kervansarayların odalarını kiralamak için herhangi bir ücret ödenmiyor; buna karşılık kentlerde çok küçük bir ücret ödeniyor. Genellikle kervanlar kentlerdeki kervansaraylara hiç girmiyor, çünkü bunlar bunca atı, insanı alabilecek kadar büyük değiller ve yüz atlıdan fazlası burada asla rahat biçimde kalamıyor. Kervansaraya varır varmaz, ister varlıklı olun, ister yoksul, herkes bir oda alabiliyor; zira bu yörelerde insanların niteliği üzerinde hiç durulmuyor. Kimi zaman küçük bir eri-saygısından ya da çıkar uğruna-yerini büyük bir tüccara bırakabiliyor; ne var ki hiç kimse odasından zorla çıkarılmıyor.”⁸¹

Ayrıca, tüccarları desteklediği ve ilgi gösterdiği için İran Őahından ve onun ülkesindeki uygulamalardan her fırsatta övgüyle bahseden Tavernier, tüccarların faydasına olan her Şey gibi, İran’daki kervansarayların da Türkiye’dekilerden çok daha iyi yapılmış ve çok daha rahat olduklarını ve ülkenin her yerinde mantıklı aralıklarla inşa edildiklerini belirtmiřtir⁸².

Tavernier, Doğu’da ticaret yapmak üzere gelecek olan Avrupalı tüccarlara kervan ticareti için en elverişli güzergahları betimlemekle kalmaz, onların kervanlara katılırken nasıl giyinmeleri gerektiği konusunda da ipuçları verir:

“İstanbul’dan, İzmir’den ya da Halep’ten kervana katılmak için yola çıkıldığında, geçilecek yörelerin usulüne göre giyinmek gerekir; Türkiye’de Türk,

---

⁸¹a.g.e, s.142-143

⁸² a.g.e, s. 143

*İran'da Acemler gibi giyinmek gerek. Yoksa gülünç duruma düşürülür ve kimi zaman birçok yerden geçerken güçlkle karşılaşılır (...).*⁸³

II.2.1 MÜSLÜMANLAR

II.2.1.1 Türkler

Yukarıda belirttiğimiz üzere, genellikle kırsal kesimin üzerinde çok fazla durmayan XVII-XVIII. yüzyıl gezginlerinin, buralarda yaşayan halk topluluklarına ilişkin sundukları bilgiler de genellikle son derece yüzeyseldir. Ancak gezginler, yaptıkları bu yüzeysel betimlemelerde dahi, farklılıkların altını çizmeyi ve özellikle Doğulu Müslümanlar karşısında Batılı Hıristiyanların üstünlüğünü ortaya koymayı ihmal etmemişlerdir.

Batı ölçütleriyle uyuşmayan her şeyi negatif olarak algılayan Tavernier, Doğu halkına özellikle de Müslüman halka karşı kibirli duruşunu ve küçümsemesini Seyahatnamesinin daha ilk sayfasında, Asya'daki toprakların işlenmeme nedenini *“ya iklim ve toprak özellikleri, ya da çalışmaktan yoksun yaşamayı yeğleyen insanların tembelliği nedeniyle hiç işlenmemiş ve ıssız yerlere rastlanıyor”*⁸⁴ diyerek ortaya koymuştur. İstanbul civarındaki toprakları inceleyen Olivier de tıpkı Tavernier gibi, her fırsatta Türkiye'deki toprakların son derece tarıma elverişli ve verimli olduklarını ancak ekilmediklerini belirtmiş ve bunun nedenini de şu şekilde açıklamaya çalışmıştır:

“(...) ülkede hüküm süren despot yönetimin milletin nimet kaynaklarını kurutan kötü yönetim biçiminden mi, yoksa ataları gibi savaşmayı soygunculuk veya

---

⁸³ a.g.e, s.147

⁸⁴ a.g.e, s. 43

kaçakçılık yapmayı tercih eden Türklerin tarımla uğraşmayı istemediklerinden mi bilinmez, en verimli topraklar terk edilmiştir.”⁸⁵

Bu bakış açısıyla toplumu ve toplumun gelenek göreneklerini, dini uygulamalarını gözlemleyen gezgin için, bütün bunlar kötü ve gülünçtür. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde de göreceğimiz gibi, Batı’da Doğululara ilişkin ortaya çıkan imgeler Tavernier ve onun gibi çeşitli nedenlerle Doğu’ya gelen gezginler tarafından yapılan bu türden betimlemeler sonucunda ortaya çıkmıştır. Yerasimos’un bu konuya ilişkin saptaması çok yerindedir:

“ Batı, daha Rönesans’tan başlayarak, Antikçağ serabının kurbanı olmuştur. Elindeki kitapta Antikçağ’ın parlaklığını okuyan, sonra bunları yerinde görmeye gittiğinde, harabelerin sefil köylülerle çevrildiğini gören Batılı aydın kişi, buralar bugün eğer bu hale gelmişse suçun barbarlarda, Türklerde, Araplarda ve diğerlerinde olduğu; gasp edilen ve kötü yönetilen bu mirasın Antikçağ “değerlerinin” emanetçisi Batı’nın hakkı olduğu sonucuna “mantıksal olarak” varıyordu. Tavernier’nin yaptığı türden incelemeler, çıkarılan bu sonuçları pekiştirmekteydi.”⁸⁶

Gezginlerin yaptığı bu türden betimlemeler ve çıkardıkları sonuçlar, Fransız yazarların eserlerine malzeme olmakla kalmayıp toposlara yani kalıp sahnelere ve imgelere de dönüşmüşlerdir. Örneğin Montesquieu’nin **Lettres Persanes** adlı eserini yazarken, Tavernier’nin seyahatnamesinden yaralandığı açıkça ortadadır.

---

⁸⁵ A. Olivier, **Voyage dans L’Empire Othoman, L’Égypte et la Perse**, Paris, Chez H. Agasse, 1801, s.91-92

⁸⁶ a.g.e, s.33

Lettres Persanes'ın XVIII. mektubu sanki Tavernier'nin seyahatnamesinden aktarma yapılmış gibidir: Osmanlı topraklarını aşarak İzmir'e gelen Uzbek izlenimlerini şu şekilde aktarmaktadır: *“Tokat'tan İzmir'e kadar adından söz etmeye değer tek bir kent bile yok. (...), meydanlar yıkılmış, kentler ıssız, kırsal kesimler çevreden kopuk, toprakların ekilip biçilmesi ve ticaret bütünüyle boşlanmış (...) Toprakları işleyen Hıristiyanlar, paraları toplayan Yahudiler bin bir çeşit şiddetle karşı karşıya”*.⁸⁷

Kırsal alanlarda bulunmuş gezginlerin dikkat çektikleri bir diğer konu da, genellikle Müslüman Türklerin Hıristiyan köylülerle kaynaşmadıkları ve ayrı köylerde oturduklarıdır. Genellikle gezginlerin tümü Türklerin, gayrimüslimlerle yakın olmak istemediklerinin ve onları her fırsatta aşağıladıklarının altını çizmişlerdir. Tournefort'a göre gayrimüslimler Türkler için “köpekler” ve “imansız insanlar” oldukları için, onlara hiç değer vermezler ve her fırsatta aşağılarlar.⁸⁸ Tavernier ise, Aras ve Kars ırmaklarının geçtiği ülkelerde ve birçok başka ülkede yalnızca Hıristiyanlar yaşadığı için buralarda yaşayan az sayıdaki Müslüman köyünün boş inançlara kapıldıklarını belirtmiş ve “Bu ırmakların Hıristiyanlarca kirletilerek pislendiğine inandıkları için, hiçbirisinden su içmezler, hiçbirinin suyuyla yıkanmazlar. Onların kuyuları ve özel sarnıçları var ve Hıristiyanların bunlara yaklaşmasına izin vermezler. İşte bu bölgenin Müslümanlarının buna benzer birçok boş inancına rastlanıyor”⁸⁹ diyerek de Müslümanların Hıristiyanlara karşı olan bu aşağılama ve hor görme duygularının boyutlarını gözler önüne sermeye çalışmıştır.

---

⁸⁷ L.Montequieu, **Lettres Persanes**, Tome I, A Colongne, Chez Pierre Marteau, Imprimeur-Libraire, près le Collège des Jésuites, 1754, s. 42-43

⁸⁸ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay, T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.107

⁸⁹J.B. Tavernier, **Tavernier Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev. T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006, s. 64

Ayrıca gezginler, Türklerin kentlerde olduğu gibi kırsal alanlarda da Hıristiyan ibadethanelerini yıktıklarını veya camiye çevirdiklerini vurgulamışlardır. Daha önce belirttiğimiz gibi geçtiği güzergahlar üzerindeki yapılarla ve doğal güzelliklerle ilgilenmeyen Tavernier, bu konuya en çok dikkat çeken gezginlerden birisidir:

“(…) kervansarayı olmayan Kızıltepe adlı bir köyde akşam yemeği yedik. Eskiden burada, birbirine çeyrek mil uzaklıkta üç büyük manastır varmış. Türkler bunlardan ikisini yıkmışlar, yalnızca kiliselerin kuleleri hâla ayakta. Üçüncüsü ve en güzeli sapsağlam duruyor ve cami görevi yapıyor.”⁹⁰

“Hıristiyan kilisesinden dönüştürülmüş bir camiyle karşılaştık; Hıristiyanlar bu kiliseyi Efes tapınağının yıkıntılarıyla yapmışlar.”⁹¹

Tavernier ayrıca, tarihi eserlerin değerini bilmeyen, onları korumak yerine tahrip eden Türklerin, eski Rum kiliselerinin harabelerinden bile cami inşa ettiklerini, bu harabelerden aldıkları mermer sütunları ve diğer kalıntıları ise mezarlıklarında süsleme amacıyla kullandıklarını belirtmiştir.⁹² Tavernier gibi Tournefort da Türklerin tarihi eserler konusundaki bu vurdumduymazlığına ve değerbilmezliğine vurgu yapmıştır:

“ Kilisenin (Ayios Theologos) dışında dikkat çekici hiçbir şey yok. İçinde güzel sütunların bulunduğu söyleniyorsa da, bunlar Selatin camilerinin yapımı için Efes harabelerinden İstanbul'a getirilenlerden geri kalanlar olmalı; biz kilisenin

---

⁹⁰ a.g.e, s.201

⁹¹ a.g.e, s.118

⁹²a.g.e, s.127

içini göremedik, çünkü anahtarı taşıyan Türk biz orada olduğumuz sırada ortalıkta yoktu.”⁹³

Gezginlerin, köyler ve kasabalarda yaşayan insanların evlerine ilişkin gözlemleri ise son derece negatiftir. Tavernier, Dadakardin adlı bir kasabada (Birecik-Nusaybin yolu üzerinde) yaşayan insanların evleri için, “*yöre insanların kaya kovuklarından başka evleri yok*”⁹⁴ derken, Mucur civarındaki köy evleri için, “*evlerin büyük bir bölümü tilki inleri gibi yerin altında*”⁹⁵ diye belirtmiştir.

Avrupa’ya doğru yola çıkmadan önce ordunun ve sarayın olağan toplanma yeri olan Davutpaşa ovasında, (Tournefort, Ferriol’un yanında burada sadrazamın huzuruna çıkmış ve izin belgesini burada almıştır) Paşa’nın gelmesini beklemek için Mehmet Bey’in köşküne giden Tournefort ise, köşkün tasvirini yaparken, Doğu evleri hakkındaki düşüncelerini de açıkça ortaya koymuştur:

“Köşke gelince, dairelerinin çok güzel olmasına ve çok para harcanmış olmasına karşın, burasının görünüşü tıpkı Doğu’daki bütün diğer evler gibi, pek güzel değildi. Bütün tavanlara Türklerin zevkine göre çok küçük desenler çizilip boyanmış, başka bir deyişle, çok zengin olmakla birlikte odalardan çok, el işlemlerine yakışan küçük ve değersiz bezeklerle süslenmişti. Bu odalar ahşapla oldukça ustaca kaplanmıştı ve buralarda tablo yerine Kuran’dan alınma Arapça hikmetler görünüyordu. Odaların iç mimarisine belli bir özen gösterilmişse de, tavanlar çok alçaktı, zaten Doğu’daki yapıların en yaygın kusurları da buydu: Orantılara dikkat edilmiyordu. Bu kusur dışarıdan fark ediliyor. Çatılar o kadar alçak ki, evleri ezdikleri izlenimi bırakıyor. Aslında eve girecek ışığın yarısını

---

⁹³ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay, T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.255

⁹⁴ J.B. Tavernier, **Tavernier Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev. T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006, s. 200

⁹⁵ a.g.e, s.128

engelliyor. (...) Büyük beylerin evleri sıradan halkın evlerinden hamamlarıyla ayırt ediliyor.(...)"⁹⁶

XVIII Yüzyılın sonunda (1792-1798) Fransız Cumhuriyeti İdaresinin Geçici İcra Konseyi tarafından inceleme yapmak üzere Osmanlı topraklarına gönderilen Olivier ise, İstanbul'un köylerinde (Ortaköy, Kuruçeşme, Arnavutköy) bulunan evlerin dış görünüşleri hakkında bilgi verirken Türkiye'de yaşayan gayrimüslimlerin durumuna dikkat çekmeye çalışmıştır: *"Buralarda çok güzel evler görüyoruz, hemen hemen hepsi ahşaptan yapılmış ve muhtelif renklere boyanmış: Türkler'in evleri, beyaz veya kırmızıya, Rum, Yahudi ve Ermeni'lerin evleri ise, siyaha yakın griye boyalıdır. Müslümanların renklerini kullanmak gayrimüslimlere yasaktır: Türkiye'de giyim kuşamda olduğu gibi, evlerde de efendi ile kölenin ayırt edilmesi gereklidir."*⁹⁷

Doğu evlerinin içini tasvir ederken de, Batılıların üstünlüğünü vurgulamıştır:

*"Evlerini döşerken, bizlerden daha basit olan Doğulular, karyolanın rahatlığını bilmezler. Evlerinde, yün veya pamuk doldurulmuş birkaç tane hafif şilteleri vardır. Yatarken bunları yere veya bir sedirin üstüne sererler ve bunun üzerinde uyurlar."*⁹⁸ Birçok gezgin gibi Olivier de, Doğuluların, giyinik vaziyette yattıklarını belirttikten sonra,⁹⁹ Doğu'da yaşayan fakir gayrimüslimlerin kadın, erkek ve çocukların aynı odada yattıklarını; Müslümanlarda ise, her ne olursa olsun,

---

⁹⁶ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay, T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.105-106

⁹⁷A. Olivier, **Voyage dans l'Empire Othoman, l'Égypte et la Perse**, Paris, Chez H.Agasse, 1801, s109

⁹⁸ a.g.e, s.100

⁹⁹ a.g.e, s.101

erkeklerin yattığı yerin kadınlarınkinden daima ayrı olduğunu kaydetmiştir.¹⁰⁰ Bunun yanı sıra, Doğuluların masa ve sandalye kullanma alışkanlıklarının olmadığını ve evlerinin hemen hemen bütün döşemelerinin sedirlerden ibaret olduğunu, üzerleri güzel kumaşlarla süslenen bu sedirlerin, gündüzleri oturmak için geceleri de yatmak için kullanıldığını belirtmiştir.¹⁰¹ Doğu’da pire, tahtakurusu ve insan vücuduna musallat olabilecek her türlü haşaratın çok fazla bulunmasını ise şu şekilde açıklamıştır:

“Ahşap evlerde, sıcak bir iklimde yaşayan, halı ve hasır gibi temizlenmesi son derece zor olan yerlerde oturan veya yatan, iç çamaşırı kullanma alışkanlığı neredeyse hiç olmayan, gece kıyafetleriyle yatan ve kıyafetlerini yalnızca çok eskidiklerinde çıkartan bir milletin yaşadığı ülkede, pis ve bakımsız insanlara musallat olan pire, tahtakurusu ve her türlü haşaratın bol miktarda bulunması son derece normaldir.”¹⁰²

Olivier, Türklere karşı olan negatif bakış açısını Seyahatnamesinin daha “Giriş” bölümünde ortaya koymakta bir mahsur görmemiştir: Gezdiği yerlerin güzelliğine kayıtsız kalamadığını dile getiren gezgin, “eğer doğa vebayı ve bilim ve sanat düşmanı bu fanatik halkı bu topraklara yerleştirmiş olmasaydı, tabiat bütün güzellikleri bu yerlere vermiştir diyebilirdim”¹⁰³ diye belirtmekle kalmamış, eski Yunan medeniyetine ve kahramanlarına duyduğu saygıyı da dile getirmiştir:

“Troaya bölgesi, bana Homère’in zaferini ve Olympus’un bütün Tanrılarının katıldığı o gerçek veya efsanevi savaşı hatırlattı. Truvalı ve Yunanlı kahramanların izini aradım. (...)¹⁰⁴

---

¹⁰⁰ a.g.e, s.101

¹⁰¹ a.g.e, s.101, 102

¹⁰² a.g.e, s.103

¹⁰³ a.g.e, s.vj

¹⁰⁴ a.g.e, s. vij

Osmanlı İmparatorluğuna bu önyargılarla gelen Olivier'nin, Türklerin bilgisiz olduğu konuları her fırsatta vurgulayarak, Avrupalıların üstünlüğüne dikkat çekmesine şaşırılmamak gerekir:

“Sahile en yakın yolu takip ederek, iki saatlik bir yürüyüşten sonra, bir Rum köyü olan San-Stéphano'ya (Yeşilköy'e) varılır. Birkaç sene önce Padişah bu köyde, toplarda kullanılmak üzere barut imal etmek için bir baruthane kurmuş ve yönetimini de bir İtalyan'a vermişti. Türklerin barut imalatı konusundaki bilgisizliği, uzun yıllar barutu Venediklilerden satın almalarına neden olmuştu. Şu anda kendi imal ettikleri barutta, Avrupa'da imal edilenlerin mükemmelliğine henüz ulaşamamıştır.”¹⁰⁵

Taşra ve köylerdeki insanlara ilişkin ise Olivier, Paşa ve mevki sahiplerinin aksine, sözlerinin eri olduklarını ve taahhütlerini daima yerine getirdiklerini, tacir veya esnafın borcunu genellikle zamanında ödediklerini belirtir.¹⁰⁶

Köyler, kasabalar ve kırsal alanda yaşayan Türklerin yaşam tarzlarına, gelenek göreneklerine, vb. hiç değinmeyen ve onları görmezlikten gelmeyi yeğleyen Tavernier, mesleği gereği iletişime geçmek zorunda kaldığı gümrükçüler içinse, dürüst olmadıklarını ve Avrupalardan almaları gereken vergiyle yetinmeyerek, fırsat buldukça fazla para almaya çalıştıklarını vurgulamıştır:

“Kızıltepe'ye dönüşümde gümrükçüleri malları denetlerken buldum. Kervanda Avrupalıların bulunduğunu öğrenince, kişi başına altı kuruş istediler; ama uzun tartışmalardan ve yalnızca mallardan almaları gereken vergiyle yetinmeyip insanlardan da para kesmeye kalkıştırlarsa İstanbul'daki Fransız Büyükelçiliğine

---

¹⁰⁵ a.g.e, s. 99

¹⁰⁶ a.g.e, s.336-337

şikayet mektubu yazma tehdidini savurmamızdan sonra, zaten Türk tüccarları da bizi desteklediklerinden, kişi başına üç çeyrek kuruş verdik ve onlarla dost kaldık.”¹⁰⁷

(...) kötü havanın kervanı zor bir duruma düşürdüğünü haber alan Erzurum gümrükçüsü beş yüz süvarisiyle birlikte yolu açmaya geldi ve malları karların içinden çekip çıkartmak için çevreden birçok köylü topladı. Ne var ki, gümrükçüyü harekete geçiren bize hizmet etmek arzusu değil, bütünüyle kendi çıkarıydı: Çünkü 22 Mart'ta yeni bir gümrükçü görevi devralacaktı ve kervanımız da çok büyük olduğundan eğer o tarihe kadar Erzurum'a ulaşamazsa şimdiki gümrükçü en az yüz bin ekü kaybedecekti.”¹⁰⁸

II.2.1.1.1 Yönetim Yapısı

XVII. ve XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda bulunan diğer gezginlerin aksine Olivier, az da olsa kırsal alanlarda işlerin nasıl yürüdüğüne de değinmiştir.

Olivier, Osmanlı İmparatorluğunun paşalıklara ayrıldığını, paşalıkların yöneticisi olan paşaların, sorumluluk bölgelerinin hem valisi hem de askeri komutanı olduğunu ve sorumluluk bölgeleri ve gelirleriyle orantılı bir askeri kuvvet beslediklerini, savaş veya herhangi bir tehlike sırasında askerlerinin başında savaşa gittiklerini kaydetmiştir.¹⁰⁹ Ayrıca, paşaların, maiyetlerindeki insanları sorgusuz

---

¹⁰⁷J.B. Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, ed. S. Yerasimos (çev. T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006, s.201

¹⁰⁸ a.g.e, s.65

¹⁰⁹ A. Olivier, *Voyage dans l'Empire Othoman, l'Égypte et la Perse*, Paris, Chez H.Agasse, 1801, s.293

sualsiz idam ettirmek ve vergi gelirlerini toplamak gibi çok geniş yetkilere sahip olduklarını belirtmiştir.¹¹⁰

Bunun dışında Olivier, Türklerin zaptettikleri ve imparatorluklarına kattıkları yerlerin bir kısmının, padişah tarafından cesaret ve kahramanlıkları ödüllendirilen komutanlara ve askerlere verildiğini, bir kısmının ulema sınıfına mensup kesime ayrıldığını, diğer bir kısım araziye de, derebeyliklere ayırarak, zaim ve tımar adı altında cesaretlendirmek ve ödüllendirmek istenen askerlere ömür boyu verildiğini kaydetmiştir, arazi sahibi zengin Rumların ise, neredeyse tümünün mallarına el konulduğunu ve büyük çoğunluğunun katledildiğini dile getirerek,¹¹¹ “Barbar Türk” imgesine vurgu yapmıştır . Bazı küçük hisselerin ise, eski sahiplerine yani Rumlara ve diğer gayrimüslimlere bırakılmış ve söz konusu toprak sahiplerine topraklarını istedikleri gibi kullanma, satma, değiştirme ve miras yoluyla devretme hakkı tanınmış olsa da, Müslümanlardan daha fazla emlak gelir vergisi ödemek zorunda olduklarını dile getirerek, Osmanlı yönetiminin gayrimüslimlere karşı olan adaletsiz tutumuna dikkat çekmiştir.

“Ağa” olarak adlandırılan tımar ve zaim sahiplerinin de, bizzat askeri hizmete tabi olduklarını, savaşlarda da topraklarının büyüklüğüne göre sipahi ve piyade getirmek zorunda olduklarını belirtmiştir¹¹². Tımar veya zaim sahibinin ölümünde ise, söz konusu kişiye ait toprakların bir yıllık gelirinin hazineye aktarıldığını ve daha sonra da bu toprakların, bir ağa oğluna, bir sipahiye veya savaşta yararlılık göstermiş askerlere verildiğini açıklamıştır. Olivier ayrıca, kendisinin Osmanlı Topraklarında bulunduğu dönemde Sultanların zevki sefaya dalmaları nedeniyle, bu toprakların artık eskisi gibi cesaret veya kahramanlık sahiplerinden çok, açık artırmayla zenginlere ve entrikacılar devredildiğini ve

---

¹¹⁰ a.g.e, s.292

¹¹¹ a.g.e, s. 296

¹¹² a.g.e, s.296

bunun sonucunda da cesaret ve kahramanlıklarının karşılığını alamayan askerlerin talan ve yağma yapma veya esir aldıkları askerlerden faydalanma yollarını aradıklarını belirterek, dünyayı korkutan Osmanlı Ordusunun bozulma nedenlerini açıklamaya çalışmıştır.¹¹³ Olivier’ye göre, bütün bu olumsuzluklara rağmen Osmanlı İmparatorluğu hala yıkılmadan ayakta kalabiliyorsa, bunu bazı güçlü Avrupa devletlerine borçludur.¹¹⁴

Osmanlı İmparatorluğunda köylerin boşalmasını ve son derece verimli toprakların ekilmeme nedenini ise, *“otoritesini büyük paralar veya hediyeler karşılığında sağlamış olan yöneticilerin, harcadıklarını karşılamak ve daha fazlasını kazanmak için vergi kaynağı halkı baskı altında tuttuklarını ve bunun sonucunda da “vergilerden bunalan, yoksullaşan ve canları tehlikeye giren taşra halkı, artık kendilerini besleyemeyecek duruma gelen topraklarını terk ederek yavaş yavaş büyük şehirlere göç etmeye başladı”*¹¹⁵ şeklinde açıklamıştır.

Olivier ayrıca, “Ayan” (Arapça göz anlamına gelmektedir) adı verilen ve halk tarafından seçilen fahri görevlilerden bahseder. “Ayan”ların, şehirleri ve kırsal alanları paşaların ve diğer yöneticilerin suiistimallerine ve baskıcı uygulamalarına rağmen tamamen harap olmaktan kurtaran kişiler olduğunu belirterek, görevlerini şu şekilde özetler:

*“(…) Ayanların görevi, bölge insanların güvenliklerini ve mal varlıklarını korumak, şehrin asayiş ve düzeniyle ilgilenmek, paşaların haksız uygulamalarına, askerlerin hakaretlerine engel olmak ve vergilerin adil dağıtılmasına yardımcı olmaktır.”*¹¹⁶ Ayrıca köylerde, şehirlerde olduğu insanların haklarını, çıkarlarını

---

¹¹³ a.g.e, s.297-298

¹¹⁴ a.g.e, s.298

¹¹⁵ a.g.e, s. 309

¹¹⁶ a.g.e, s.311

korumak için örgütlenmiş loncalar bulunmadığını, köylülerin bu gibi durumlarda ayanlara veya köyün kahyasına (köyün en varlıklı ve bilgili adamı) başvurmak zorunda kaldıklarını belirtir. Ancak Olivier kahyaların, kimi zaman halkın çıkarlarını ve haklarını korumak yerine, paşalarla işbirliği yaparak onların işlerini kolaylaştırdıklarını ve bu sayede de servetlerine servet kattıkları yönünde söylentiler olduğunu kaydeder.¹¹⁷

Kırsal alanlarda ve vilayetlerde bulunan orduların, donanmaların, kışla veya tersanelerin masraflarının ise Vali Paşalar, Mütesellimler ve tımar sahipleri tarafından ödendiğini, bu kişilerin ayrıca, yönetimleri altında bulunan toprakların genişliğine ve özelliğine göre de her yıl hazineye ödeme yaptıklarını belirtmiştir.¹¹⁸

II.2.1.2 Kürtler, Türkmenler ve Tatarlar

Hemen hemen tüm gezginler, soyguncular yüzünden kırsal alanda can ve mal güvenliklerinin bulunmadığını vurgulamışlar ve bu soygunların da genellikle Kürtler tarafından yapıldığını belirtmişlerdir. Tournefort, Türkiye'deki "hırsızların kırsal kesimde yaşadıklarını ve yalnızca gezginleri soyduklarını"¹¹⁹ belirttikten sonra, soygunu nasıl gerçekleştirdiklerini de aktarmıştır (Tournefort'un yaptığı bu tasviri Tavernier'nin Seyahatnamesinde de görmek mümkündür):

"(...) Eğer çadırlarda iyi nöbet tutulmazsa, uyuduğunuz sırada yavaş ve gürültüsüzce çadıra girerler, hiç görünmeden, çengeller aracılığıyla mal denklelerini

---

¹¹⁷ a.g.e, s. 313-314

¹¹⁸ a.g.e ,s.33

¹¹⁹ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay,T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.123

*çekerler; eğer denkler birbirine iplerle bağlıysa ipleri kesmek için yanlarında keskin usturalar bulundururlar. (...)*¹²⁰

Her fırsatta İran'daki pozitif uygulamalara dikkat çeken ve Türkiye'yle karşılaştıran Tavernier de, Türkiye'deki yolların soyguncular nedeniyle tüccarlar için güvenli olmadığını, söz konusu soyguncuların kendilerini yolcu kafilesinden daha güçlü hissettiklerinde, soygun yapıp ve çoğunlukla da yolcuları öldürdüklerini, Osmanlı İmparatorluğunun yönetimi altında bulunan yollarda, gerekli yardımı almadan, bu tehlikeyle mücadele edebilmenin imkansız olduğunu dile getirmiştir:

*“(...) Bu son dört gün çok tehlikeli, çünkü geçitler dar ve haydutlara avantaj sağlıyor. Yörede çok sayıda haydut var ve edindiğimiz izlenime göre bir grup haydut saldırmak için bizi bekliyor; Tosya paşasına muhafız istemek üzere adam yolladık, o da bizi korumak için elli süvari gönderdi.”*¹²¹

İran'da ise, böyle bir korkunun bulunmadığını ve yolcuların rahatını sağlamak için iyi bir düzenin kurulmuş olduğu vurgulanmıştır.¹²²

Thévenot'un bu konuya ilişkin betimlemesi de Tavernier'nin söylediklerini tasdik eder niteliktedir; o da, kırsal alanlarda soyguncuların yolcuları yalnızca soymakla kalmayıp, onları öldürdüklerini belirtmiştir.¹²³

---

¹²⁰ a.g.e, s.134

¹²¹ J.B. Tavernier, **Tavernier Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev. T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006, s.51

¹²² a.g.e, s.43

¹²³ M.de Thévenot, **Relation d'un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.173

Son derece olumsuz bir Kürt imgesi sunan Tournefort, kırsal alanlarda yolculuk yaparken sağduyusu az olan, fırsat buldukça Türkleri bile soyan, ne beylerbeyine ne paşaya boyun eğen Kürtlerden korunmak için çok büyük önlemler almak gerektiğini dile getirmiştir.¹²⁴

Diğer gezginlerin aksine Tournefort, Kırsal alanda yaşayan Kürtlerin kökenleri, dinleri, yaşam tarzları hakkında da bilgiler sunmuştur. Kürtlerin, eski Kaldelilerin torunları olduklarını, kar yaşam şartlarını güçleştirene kadar Erzurum çevresindeki kırsal kesimde yaşadıklarını, ataları olduğu söylenen Kaldeliler gibi astrolojiyle uğraşmak yerine “soygun yapma peşinde koştuklarını” vurgulamıştır.

Ayrıca, Kürtlerin dini olmadığını ancak geleneksel olarak Yezid’e inanan ve şeytandan çok korktukları için kendilerine kötülük yapacağı korkusuyla ona tapan Yezidiler olduklarını ve hiç yöneticileri bulunmadığını, cinayet ya da hırsızlık nedeniyle yakalandıklarında bile Türklerin onları cezalandırmadıklarını, parayla hayatlarını kurtarmalarını sağladıklarını ve böylece de her şeyin soyulanların aleyhine çözümlendiğini ifade etmiştir.¹²⁵

Tournefort, gözlemlendiği Kürtlerin yaşayış şekillerini ise şu şekilde betimlemiştir:

“(…) Kürtlerin çadırlarına yaklaşmamız gerekiyordu. Bunlar koyu kahverengi, çok kalın, çok kaba bir kumaştan yapılmış büyük çadırlardı; barınağın uzun, kare biçimli gövdesini oluşturan duvar bir adam boyunda kamış kafeslerle örtülüydü ve içlerinde çok güzel hasırlar serilmişti. Yer değiştirmek gerektiğinde,

---

¹²⁴J.Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay,T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.138

¹²⁵ a.g.e, s.134

çadırlarını bir paravanı toplar gibi topluyor, eşyaları ve çocuklarıyla birlikte öküzlerin, ineklerin sırtına yüklüyorlardı. Soğuk havada hemen hemen çıplak gezen çocuklar yalnız buz suyu ya da büyük bir titizlikle toplanan tezek ateşinde (yoksa çadırları çok soğuk olurdu) kaynatılan sütü içiyorlardı. Sürülerini dağdan dağa dolaştıran Kürtler işte böyle yaşıyorlardı.”¹²⁶

Ayrıca Tournefort, Kürtlerden başka Türkmenlerin de yol kesip soygun yaptıklarını dile getirmiştir:

“Tokat’ı geçince artık Kürtlerden değil Türkmenlerden, başka bir deyişle başka tür haydutlardan söz edilmeye başlanıyor; Türkmenler daha da tehlikeli, çünkü Kürtler geceleri uyurlar; oysa Türkmenler gece gündüz soygun yapıyorlar.”¹²⁷

Tavernier ise Türkmenlerin de, tıpkı Araplar ve Kürtler gibi, “çadırlarda yaşayan bir ulus olduğunu”¹²⁸ belirtmiştir.

Tavernier’nin Tatarlara ilişkin yaptığı betimleme ise son derece negatiftir: “(...) dağda ölen iki atımızla ilgili verdiği bilgi Tatarlar arasında büyük sevinç yarattı: On beş-yirmi Tatar ölen atları parçalamak için dolu dizgin gittiler. İki saat sonra geri döndüklerini gördüm ve ne yaptıklarını merak ettiğim için tüfeğim omzumda, avlanıyormuş gibi yaparak tek başıma bir katırın sırtında yanlarına yaklaştım. Tatarlar bu iki atın derisini yüzmüşler ve her biri bindikleri atların eyerine atın bir parçasını asmıştı. Böylece et yumuşatıldı ve atın bedeninden yayılan ısıyla ve hareketleriyle bir biçimde pişirildi ve Tatarlar bu eti başka herhangi bir

---

¹²⁶ a.g.e, s.139

¹²⁷ a.g.e, s.225

¹²⁸ J.B. Tavernier, **Tavernier Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev. T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006, s.129

pişirme işleminden geçirmeden yediler. İçlerinden birinin atların parçalarından birini alarak çok pis çamaşırlarının arasına koyup bir tahta parçasıyla dövdükten sonra gözlerimin önünde dişleyip aç kurtlar gibi yediğini gördüm; bu manzara yüzünden sekiz gün boyunca ağzıma et koyamadım.”¹²⁹

II.2.2 GAYRİMÜSLİMLER

Gezginler, kırsal alanlarda yaşayan Gayrimüslimlerin gündelik yaşamları, gelenek, görenek, vb. hakkında neredeyse hiçbir bilgi vermemelerine rağmen, Gayrimüslim halkın çoğunlukta olduğu köyleri özellikle vurgulamayı ihmal etmemişlerdir. Bu vurguyu yapmayı ihmal etmeyen gezginlerden birisi Tavernier’dir: *“Kızıltepe’den ayrılmadan önce, bu köyün epey büyük olduğunu ve halkının çoğunun Hıristiyan Ermeni ve Nesturilerden oluştuğunu vurgulamak gerek. (...) Hıristiyanların yaşadığı Dara’ya vardık.”¹³⁰*

Grelot ise geçtiği bölgelerdeki nüfusu, bu nüfusu oluşturan halklarla ve bu halkların meslekleriyle ilgili yüzeysel de olsa bilgi aktarmıştır: *“Nikaia (İzmit)’nin on bini aşmayan nüfusu Hıristiyan Rumlar, Yahudiler ve Türklerden oluşur. Halk buğday, meyve, pamuk, bez ve çeşitli besin maddelerinin ticaretiyle uğraşır.”¹³¹*

Daha önce belirttiğimiz üzere gezginler, kırsal alan ve köylerde tarımla genellikle gayrimüslimlerin uğraştığını ancak onların işinin de çok kolay olmadığını dile getirmişlerdir. Bunun nedenini, Birecik-Nusaybin yolu üzerinde bulunan Kara adlı bir köyde konaklayan Tavernier, *“bu yöre hemen hemen yirmi mil uzunluğunda,*

---

¹²⁹a.g.e , s56-57

¹³⁰ a.g.e, s.201-202

¹³¹ J.Grelot, **İstanbul Seyahatnamesi**, (çev: M. Selen) İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret, 1998, s. 34

hemen hemen her yeri ekilebilecek büyük bir ova; ama zavallı Hıristiyanları yoksulluğun son noktasına getiren Türklerin zorbalığı ve Arapların yaptıkları soygunlar tarımın gelişmesini engelliyor”¹³² diye belirtmiştir.

Olivier ise, hükümet görevlileri tarafından çok fazla taciz edilmedikleri veya Paşaların hoşgörü gösterdikleri veya baskı altına alamadıkları eşkıyalardan korkmadıkları sürece, tarımla Rumlar, Ermeniler ve Araplar’ın uğraştıklarını ifade etmiştir.¹³³

Olivier ayrıca, Osmanlı İmparatorluğunda özellikle Gayrimüslim çiftçilerin durumlarının ağaların baskıcı ve pervasız tutumları nedeniyle son derece kötü olduğuna vurgu yapmıştır. Ağaların köylüleri, kendilerine ait topraklarda ücretsiz olarak çalışmaya zorladıklarını, köylülere ait mahsulleri kendi belirledikleri fiyatlar üzerinden satın aldıklarını, haraç (gayrimüslimlerden alınan vergi) üzerinden peşin olarak avans alma gibi uygulamalar yaptıklarını belirtmiştir.¹³⁴ Olivier, aynı uygulamanın Müslümanlar için de geçerli olduğunu ancak, Müslümanlar birleşip başkaldırabildiklerinden ve adalet isteyebildiklerinden ağaların, Müslümanlara karşı daha çekingen ve dikkatli davrandıklarını dile getirmiştir.¹³⁵

Müslümanlarda olduğu gibi Gayrimüslimlerin de örgütlenmiş loncaları bulunduğunu ancak gayrimüslimlerin en haksız suçlamalardan dahi kurtulabilmeleri için “*Avrupalı bir sefir veya konsolos tarafından veya etkili bir Türk tarafından*

---

¹³² J.B. Tavernier, **Tavernier Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev. T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006, s. 201

¹³³ A. Olivier, **Voyage dans l’Empire Othoman, l’Égypte et la Perse**, Paris, Chez H.Agasse, 1801, s.299

¹³⁴ a.g.e

¹³⁵ a.g.e, s. 300

*himaye edilmiş olmaları veya para vermeleri gerektiğini*¹³⁶ belirtmiştir. Bu söylediklerine ek olarak, İmparatorluğun genelinde Türklerin gayrimüslimleri veya Olivier'nin deyimiyile bu zavallıları *“sağılacak inekler”*¹³⁷ olarak gördüklerini vurgulayarak, Osmanlı İmparatorluğunda gayrimüslimlere yapılan taraflı uygulamalara dikkat çekmiştir.

II.2.2.1 Rumlar, Ermeniler, Mandeistler (Vaftizci Aziz Yahya Hıristiyanları)

Daha önce de belirttiğimiz üzere, söz konusu dönemlerde Osmanlı Topraklarında Katolik propagandası yapan Fransızlar, Ortodoks Rumları etkileme konusunda neredeyse hiçbir başarı elde edemeseler de, Ermeniler konusunda büyük başarı sağlamışlardı. Böyle bir ortamda Osmanlı Topraklarına gelen Fransız gezginlerin bu halklara ilişkin gözlemlerinin de bu durumdan etkilendiğini ve seyahatnamelerden yansıyan Rum imgesinin, Ermeni imgesiyle kıyaslandığında genellikle daha negatif olduğunu görüyoruz.

Gezginler, Rumlara ilişkin saptamalarında en fazla dini uygulamalarına ve bu uygulamalarda aksak gördükleri noktalara dikkat çekmişlerdir. Bu konuyla ilgili Tournefort, Efes'te cehalet içinde yaşayan Rumlardan, tövbe etmedikleri için Tanrı tarafından cezalandırıldıklarına vurgu yapmıştır:

“Bir zamanlar çok ünlü bir kent olan Efes'in hali içler acısı: otuz kırk Rum ailenin yaşadığı berbat bir köye dönüşmüş durumda; söz konusu aileler de, Spon'un dikkatleri çektiği gibi, Aziz Pavlos'un onlara yazdığı mektupları okuyabilecek yetenekte değiller. Tanrının onlara yönelttiği tehdit yerine gelmiş: Eğer tövbe

---

¹³⁶ a.g.e, s.314

¹³⁷ a.g.e

etmezseniz şamdanlarınızı yerinden alacağım. Bu zavallı Rumlar eski mermerlerin arasında ve gene aynı taşlarla yapılmış bir sukemerinin karşısında yaşıyorlar.”¹³⁸

Grelot ise, oruç dönemine rastlamasına rağmen Rumların, Ajii Sarandes yortusunda büyük şenlikler düzenlediklerine dikkat çekmiş ve bu şenliklerin nasıl gerçekleştirildiği konusunda da kısaca bilgi vermiştir:

“(…) Bir başka yortu olan Ajii Sarandes (Kırk Şehitler) oruç dönemine rastlamasına rağmen, Rumların büyük şenlikler yapmasını engellemez. Özellikle adalar ve küçük kasabalarda, aynı Fransa'nın köylerdeki ya da Paris'in varoşlarındaki gibi, insanlar meydanlarda halkalar oluşturup dans ederler. Ama şenlikler İstanbul'da böyle geçmez. Paskalya yortularındaki gibi eğlenceler yapmak istedikleri zaman Okmeydanı'na (Aynalıkavak kasrı'nın arkasında Tersane'nin üstünde geniş bir meydan) gitmek zorundadırlar.”¹³⁹

Ayrıca Grelot, Rumların Ermenilere karşı duydukları antipatiye de vurgu yaparak, bu iki Hıristiyan milletin Agii Sarandes gününü farklı şekillerde karşıladıklarına dikkat çekmiştir:

“Kırk şehitlerin bir Ermeni, yani Hıristiyan kenti olan Sivas'ta can vermelerine rağmen Ermenilere antipatiyle bakan Rumların Agii Sarandes gününde neden bu kadar eğlendiklerine hep şaşırılmışımdır.”¹⁴⁰

---

¹³⁸ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay, T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.254

¹³⁹ J.Grelot, **İstanbul Seyahatnamesi**, (çev: M. Selen) İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret, 1998, s.169

¹⁴⁰ a.g.e, s.169

Kırsal alanlarda yaşayan Rumlara neredeyse hiç değinmeyen Tavernier ise, yalnızca Mucur adlı bir köyden geçtiğini ve bu köyde yaşayan Rumların Türk olmaya zorlandıklarını belirtmekle yetinmiştir.¹⁴¹

Fransız gezginler, diğer gayrimüslim halklara oranla Ermenilerle daha fazla ilgilenmiş olsalar da, kırsal alanlarda yaşayan Ermenilere ilişkin gözlemleri, diğer halklardan daha fazla değildir. Örneğin, diğer halkları göz ardı eden¹⁴² ve özellikle Osmanlı İmparatorluğunun dış ticaretini ellerinde bulduran Ermenilerle ilgilenen Tavernier, onlara seyahatnamesinde özel bir bölüm ayırarak, ayrıntılı betimlemeler yapmışsa da, “Köyler”, “Kentler” olarak ayırım yapmaksızın, genel olarak Doğu Ermenilerinin dini uygulamalarını, gelenek göreneklerini, vb aktarmıştır. Tavernier’nin aktardığı söz konusu bilgileri “Kentler” bölümünde ele alacağız.

Kırsal alanlarda yaşayan Ermenilere ilişkin ise Tavernier, Tokat’tan Tebriz’e kadar uzanan topraklarda hemen hemen yalnızca Hıristiyanların yaşadığını ve bu geniş toprakların eskilerin Ermenistan eyaleti adını verdikleri topraklar olduğunu; bu nedenle de kentlerde ve kırsal kesimde bir Müslüman’a karşılık elli Ermeni bulunduğunu belirtmiştir.¹⁴³ Ancak, bu konuya ilişkin **Tavernier Seyahatnamesi**’nin çevirmen notunda: “*her ne kadar elde o dönemle ilgili rakamlar bulunmasa da, burada söylenenler çok abartılıdır. Evliya Çelebi’nin verdiği bilgiler kervan yolları boyunca çok sayıda Ermeni köyü bulunduğunu doğruluyorsa da, ülkede nüfus çok daha karışık gibi görünmektedir*”¹⁴⁴ diye belirtilmiştir.

---

¹⁴¹ J.B. Tavernier, **Tavernier Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev. T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006, s.129

¹⁴² a.g.e, s.31

¹⁴³ a.g.e, s.76

¹⁴⁴ a.g.e, s.77

Ermenilerle ilgili olarak Tournefort ise, Ermenistan’da bilimin asla parlak olmadığını belirtmiş ve Ermenilerin en bilge kişisi olarak tanınan ve Fırat nehrinin geçtiği topraklarda konaklayan Kürtlerin de büyük saygı gösterdiği piskoposun Erzurum’a üç saat mesafedeki bir manastırda yaşadığını, bu bölgede buldukları sırada, Kürtlerin saldırısından korunmak için piskoposu onlarla gezmeye ikna ettiklerini aktarmıştır.¹⁴⁵

Seyahatnamesinde Mandeistler’e (Vaftizci Aziz Yahya Hıristiyanları) de yer veren Tavernier, bunların üç bayramları olduğunu, bu bayramların ilkinin yeni yıl bayramı (ilk babalarının ve dünyanın yaratılması onuruna kutladıkları bayram), ikincisinin ağustos ayında kutladıkları Aziz Yahya Bayramı ve üçüncüsünün de herkesin yeniden vaftiz olduğu bayram olduğunu, bu bayramların ilk ikisinin 3 gün, üçüncüsünün de beş gün sürdüğünü kaydetmiştir. Pazar günleri hiçbir iş yapmadıklarını, hiç oruç tutup kefaret vermediklerini, şeytanın kendilerine itaat ettiğini iddia ettiklerini ve bütün kadınların kirli olduğunu, bu nedenle de kiliseye girmemeleri gerektiğine inandıklarını belirtmiştir. Tavernier ayrıca, Mandeistlerin tavuk ve koyunları özel bir törenle kestiklerini ve kesen kişilerin de din adamı olması gerektiğini, bunun dışında, hepsinin kıyamet gününde kurtulacağına inandıklarını ve çivit mavisini verdikleri renkten tiksinti duyduklarını (Tanrının bu rengi lanetlediğine inandıkları için) aktarmıştır.¹⁴⁶

Tavernier’nin Mandeistler’e ilişkin dikkat çektiği diğer bir konu da Türklere karşı olan nefretleridir. Tavernier bu nefretin boyutlarını şu şekilde açıklamıştır:

---

¹⁴⁵ J.Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay, T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.136

¹⁴⁶ J.B. Tavernier, **Tavernier Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev. T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006, s. 255-257

“Türklerin hazırladığı hiçbir şeyi yemezler, hatta bir yanlışlık sonucu olmadığı takdirde Türklerin kestikleri hayvanları bile ağızlarına sürmezler. Türklerden o denli nefret ederler ki, bir Türkün su içtiği kaptan su içmek bile istemezler; eğer bir Türk suyu içmelerini isterse, suyu içer içmez- kendilerinden birinin hiç düşünmeden gelip aynı kaptan içmesini ve kirlenmesini önlemek için – kabı hemen kırarlar. Son olarak papazları, onların Türklerden daha da dehşet duymalarını sağlamak için, Muhammed’i dört akrabasıyla birlikte cehennemdeki bir cezaevine kapatılmış büyük bir dev olarak anlatırlar ve bütün Türklerin pis hayvanlarla dolu bu yere götürülerek hayvanları parçalayıp yediklerini söylerler.”¹⁴⁷

II.2.3. Kadınlar

Doğu’ya gelen gezginlerin en çok ilgisini çeken ve seyahatnamelerinin konusunun önemli bir kısmını teşkil eden kadınlar bile köyler, kasabalar ve kırsal alanlarda fazla gözlemlenmemiştir. İlgili odağı Türk kadınına ilişkin dahi yalnızca Tournefort, Ortaköy’e 18 mil uzaklıktaki Riva¹⁴⁸ ırmağının kıyısında kamp kurdukları sırada Türk kadınlarını tekneden indirilmesine şahit olmuş ve bu olayı alaycı bir dille şu şekilde aktarmıştır:

“Kadınlar karaya ayak basmak istediklerinde, aniden herkes birdenbire oradan uzaklaşıyor; geçmeleri için tahtaları yerleştirir yerleştirmez ortadan yok oluyorlar; kayıkların kuma kadar ilerleyemediği yerler de var; buralarda kadınlar örtülüyorlar ya da daha doğrusu beş ya da altı örtüyle sarılıp sarmalanıyorlar ve tayfalar onları mal balyaları gibi omuzlarına yüklenerek taşıyorlar. Karaya bırakıldıklarında, köleler onları örtülerden kurtarıyor ve hadımağaları da ne kadar uzakta olursanız olun (bir mil uzakta bile olsanız) sürekli bağırp çağırıyorlar.

---

¹⁴⁷ a.g.e, s.256

¹⁴⁸ Riva’dan Erve olarak söz eden Evliya Çelebi 1640 yılında burada 100 ev, bir han ve bir cami bulunduğunu söylüyor.

Paşanın ayak hizmetkârları bu sırada koruya, bu kadınlara hizmet edemeyecek kadar uzağa kaçıyorlar, kadınların tarafına kafalarını çevirmektense onları boğulmaya terk etmeleri bile yeğleniyor.

Bu övgüye değer geleneği bilmememizden korkularak, paşanın kahyâsı daha ilk ziyaretimizde bizi bilgilendirdi. “Siz çok uzaktan geldiğinizden, aramızda yaşarken mutlaka bilmeniz gereken bazı konularda sizi uyaracağım” dedi: “Elden geldiğince kadınların bulunduğu yerden uzak durun; onların çadırlarının görünebileceği tepelerde gezmeyin; bitki ararken ekili topraklara hiçbir zarar vermeyin; özellikle de paşanın adamlarına şarap ikram etmeyin.”¹⁴⁹

Diğer gezginler gibi hayli negatif bir Kürt imgesi sunan Tournefort, Erzurum yakınlarında kırsal alanda rastladığı Kürt kadınlarının fiziksel özelliklerini betimlemiştir. Proserpina (bitkilerin filizlenmesini sağlayan Roma tanrıçası) sürüsü olarak adlandırdığı Kürt kadınlarının at veya inek sırtında yolculuk yaptıklarını, nişanlı olanların burun kanatlarında bir halka olduğunu, güçlü kuvvetli göründüklerini ancak çok çirkin olduklarını belirtir ve devam eder, “yüzlerinde yırtıcı bir hava vardı, gözleri pek büyük değildi, ağızları çok büyük, saçları kömür gibi simsiyah, tenleri beyaz ve yanakları aldı.”¹⁵⁰

Daha önce belirttiğimiz gibi, Hıristiyanlara ilişkin Müslümanların boş inançlarından bahseden Tavernier, aynı şekilde Culfa’da yaşayan Ermeni kadınların da Müslümanlara karşı birçok boş inanca sahip olduklarını belirtmiştir. Tavernier’nin anlatımına göre, Ermeni kadınlar boş inançlara öylesine bağlanmışlar ki, Müslümanlar yıkanıyor diye, Isfahan’dan geçen Senderu ırmağından asla su içmek

---

¹⁴⁹ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay, T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.108

¹⁵⁰ a.g.e, s.139

istememezlermiş, bu nedenle de kendi özel kuyuları bulunuyormuş ve Müslümanların kestiği hayvanların etlerini yemezlermiş.¹⁵¹

II. 3. XVII VE XVIII. YÜZYILDA KENTLER

Köyler, kasabalar ve kırsal alanların aksine kentler, Osmanlı Topraklarına gelen gezginlerde büyük ilgi ve merak uyandırmıştır. Bunun sonucu olarak da, seyahatnamelerinde başta İstanbul olmak üzere, Anadolu kentlerine ilişkin izlenimlerine geniş bir şekilde yer vermişlerdir.

II.3.1 İstanbul

Osmanlı Kentleri arasında en çok ilgi çekenini hiç kuşkusuz İmparatorluğun Başkenti İstanbul'dur. Anadolu ve Avrupa arasında bir köprü oluşturan İstanbul, **Constantinople Byzantine et les Voyageurs du Levant** adlı eserin yazarı ünlü Bizantinist Jean Ebersolt'un belirttiği gibi, "*ardı ardına gelen Grek, Roma, Bizans ve Türk uygarlıklarının egemenliği altına girerken kendisine sahip olanların elinde, sırasıyla bir başka fatihin eline geçecek bir av gibi görünüyordu. Dört uygarlığın üst üste gelmesi, Atina kadar saf, Roma kadar zengin olmayan bu tuhaf ama acılı, heyecan verici ve gizemli bir şehri yaratmıştır.*"¹⁵²

Söz konusu dönemde İstanbul, Akdeniz ve Karadeniz'den gelen belli başlı deniz yollarının ve büyük karayollarının birleştiği bir merkez konumundaydı. Bu

---

¹⁵¹ J.B. Tavernier, **Tavernier Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev. T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006, s.65

¹⁵² J. Ebersolt, **Bizans İstanbulu ve Doğu Seyahatleri**, (Semavi Eyice'nin önsözü ile çev: İ.Arda), İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., 1999, s.6

avantajlı konumu¹⁵³ ve doğal güzelliklerinin yanı sıra Hıristiyan toplumu için tarihsel önemi de göz önünde bulundurulunca İstanbul, Batılı gezginlerin en çok ilgisini çeken ve en çok görmek istedikleri kent haline gelmiştir.

Ebersold'un belirttiği gibi, *“Dünyanın en hareketli boğazlarından biri olan İstanbul Boğazı, Karadeniz’e dökülen Tuna; Dniester, Dniepr ve Don ırmakları gibi büyük nehir yollarıyla bu denize inen seyyahları İstanbul’a ulaştıracaktır.”*¹⁵⁴

İstanbul’a denizyoluyla gelen gezginler, gördükleri manzara karşısında duydukları hayranlığı uzun uzun betimlemişlerdir. Çanakkale Boğazından gelenler Kadıköy’ü, Adalar’ı Moda Burnu’nu, Ahırkapı Feneri’ni, Üsküdar’ı ve Boğazın başlangıcındaki Kız Kulesini, Sultanahmet Camisini, Ayasofya ve Topkapı Sarayını seyrederek limana girerler, Karadeniz yoluyla gelenler ise Boğaziçi’nin güzelliklerini ve Sahil Saraylarını seyrederek Galata önlerine varırlardı.¹⁵⁵

Denizyoluyla Karadeniz’den İstanbul’a giriş yapan Tournefort, son derece etkileyici bir İstanbul portresi sunmuştur:

“Dış mahalleleriyle birlikte İstanbul, Avrupa’nın tartışmasız en büyük kentidir; bütün gezginlerin ve hatta eski tarihçilerin ortak görüşüne göre, kentin konumu dünyanın en güzel ve en avantajlı yerindedir; Çanakkale Boğazı ve İstanbul Boğazı, sanki dünyanın dört bir yanından gelecek zenginlikleri ona ulaştırmak için açılmıştır (...) Kente girmeden, dış kesime bir kez daha hayran kalınır; konutları,

---

¹⁵³ M.de Thévenot, **Relation d’un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.35, C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s. 168

¹⁵⁴ J. Ebersolt, **Bizans İstanbulu ve Doğu Seyyahları**, (Semavi Eyice’nin önsözü ile çev: İ.Arda), İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., 1999, s.5

¹⁵⁵ G. Şahin, **İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı**, İstanbul, Gökkuşbu Bilimevi Basın Yayın Ltd.Şti, 2007, s.75

tarahçaları, balkonları ve bahçeleri birçok anfiteatro oluşturan ve üzerlerinde bezestanlar, kervansaraylar, saraylar ve özellikle de camiler ya da kiliseler yükselen (Fransızlar için açıklamak gerekirse, Fransa'da buna benzer hiçbir şeyimiz yok) Avrupa'nın en büyük kentinin bütün evlerini bir bakışta görmekten daha hoş bir manzaraya dünyanın başka bir yerinde rastlanamaz. Kütleleri bakımından ürkütücü olan camiler sadece güzel bir görüntü oluşturuyorlar: Zira Türk mimarisinin kusurları ve özensizlikleri bu kadar uzaktan fark edilmemektedir: (...) İşte bunlar Karadeniz Boğazına giren herkesi büyüleyen bir manzara oluşturmaktadır: hatta boğaz da hayranlık uyandırmaktadır, zira Fener Köşkü, Kadıköy, Üsküdar ve çevrede uzanan kırsal kesim, İstanbul'un parlaklığına artık dayanamayarak başınızı çevirdiğinizde gözünüzü okşamaktadır.”¹⁵⁶

Bu konuya ilişkin duygularını Le Brun “Gökyüzünün altında bundan daha güzel bir görüntü bulunabileceğine inanmıyorum”¹⁵⁷ şeklinde ortaya koyarken, Chardin, “yalnızca benim için değil herkes için karşılaşılabilecek en güzel görüntü” şeklinde dile getirmiştir.¹⁵⁸ Olivier ise, insanın seyrine doyamadığı, iase yollarının bu kadar hızlı olduğu, savunulması bu kadar kolay olan ve üstelik de limanı son derece emin, elverişli ve büyük olan bu şehrin kuruluş yerinin ne kadar akıllıca seçildiğine dikkat çekmiştir.¹⁵⁹ Olivier’ye göre İstanbul, tüm bu pozitif özelliklerinin yanı sıra, “çok yumuşak bir havanın, parlak bir gökyüzünün ve oldukça sağlıklı bir iklime sahip olmanın avantajlarını da içinde barındırmaktadır.”¹⁶⁰

---

¹⁵⁶ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay, T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.11- 15

¹⁵⁷ C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.121

¹⁵⁸ C.Chardin, **Journal du Voyage du Chevalier Chardin**, Londres, Chez Moses Pitt., 1686, s. 58

¹⁵⁹ A. Olivier, **Voyage dans L’Empire Othoman, L’Égypte et la Perse**, Paris, Chez H.Agasse, 1801, s.13-14

¹⁶⁰ a.g.e, s.223

Olivier ayrıca, İstanbul nüfusunun hangi halk topluluklarından oluştuğunu ve bu halkların genellikle nerelerde yaşadığını da şu şekilde aktarmıştır:

“İstanbul’un nüfusu Türk, Rum, Ermeni ve Avrupalı halklardan oluştuğundan dil, din, örf ve adet bakımından oldukça farklı özellikler gösterir. Türkler, diğer halk topluluklarına göre çok daha büyük bir çoğunluğu oluşturmakta ve şehrin iç ve dış mahallelerinin her tarafına yayılmışlardır. Rumlar, İstanbul halkının hemen hemen altıda birini oluşturmaktadırlar ve limanın dip tarafında, Fanaraki veya Fener semtinde ikamet ederler. Ayrıca, Frenklerle birlikte Galata ve Beyoğlu semtlerinde yaşayan Rumlar da vardır. Ermenilerin nüfusu Rumlardan biraz daha azdır ve şehrin içinde ve çevre mahallelerinde ikamet ederler. Bununla beraber, zenginlerin büyük kısmı son zamanlarda Beyoğlu’nda Frenkler arasında, onlara karışmadan yaşamaya başlamışlardır. Yahudiler, İstanbul’daki halk toplulukları arasında en az nüfusa sahip olan topluluktur. Genellikle, şehrin iç kesiminde ikamet etseler de, içlerinde bazıları Galata ve Pera’da yaşar ve tüccarlara simsarlık eder.

Büyükelçiler, yabancı devlet temsilcileri ve ticaret yapmak amacıyla İstanbul’a yerleşmiş Avrupalıların sayısı ise, çoğu zaman iki bini aşmaktadır.”¹⁶¹

Ancak gezginler, uzaktan bu kadar büyüleyici bir manzara sunan şehrin içine girdiklerinde, büyük bir hayal kırıklığına uğradıklarını belirtmişlerdir. Le Brun’e göre *“İstanbul’un tüm güzelliği uzaktan sunduğu görüntüden ibarettir, şehrin içine girdiğinizde çok az güzel şeyle karşılaşsınız, kent sakinlerinin ihmali nedeniyle, sokaklar son derece kirli ve biçimsizdir. (...) Büyük çoğunluğu ahşaptan yapılmış olan evlerin ise, güzel oldukları söylenemez.”¹⁶²* Thévenot ise, şehre girdiğinde, bu

---

¹⁶¹ a.g.e, s.24-25

¹⁶² C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.165

sokakların biraz önce hayranlıkla seyrettiği şehre ait olduğuna inanmak istemediğini kaydetmiştir.¹⁶³

Gemiden inip karaya ayak bastıktan sonra Tournefort da İstanbul'un gemiden görüldüğü şekilden çok farklı olduğunu kaydetmiş ve ilk dikkatini çeken şeyin de oranlar arasındaki farklılık olduğunu belirtmiştir. Bununla beraber, Galata'da gördüğü ahşap evlerin kimi zaman talancı askerler tarafından kasten yakıldığına veya yataklarında tütün içen Türklerin dikkatsizliği nedeniyle yandığına dikkat çekmiştir:

“(…) Bununla birlikte, karaya ayak bastıktan sonra gördüğümüz halleriyle karşılaştırdıklarında, gemiden gördüğünüz şeylerin gerçekte çok farklı olduklarını itiraf ediyorum. Dışları göz kamaştıran şu ünlü Mısır tapınaklarını aklımıza getiren şey, sokak başlarında satılan soğanlar mı bilmiyorum; ama içlerinde yalnızca Mısırlı puta tapanların kabul ettikleri timsahlar, sıçanlar, pırasalar, soğanlar bulunan bu olağanüstü yapıları gene de İstanbul'la karşılaştırmadan edemiyorum. Karaya ayak bastığımız Galata'daki evler alçaktı, çoğu tahta ve kerpiçe yapılmıştı; böylece, yangın çıktığında, bir günde binlercesi yanıp kül oluyordu: Talan yapmak niyetinde olan askerler ya da yataklarında tütün içen Türkler burada bazen yangın çıkartıyorlardı: canlarını kurtarıp yalnızca evlerinden olanlar hemen teselli oluyorlardı, çünkü ev çok ucuza yapılabiliyordu ve Karadeniz kıyıları gerektiğinde her yıl bütün İstanbul'un yeniden inşa edilebilmesine olanak verecek kadar kereste sağlayabilecek yetenekteydi; ne var ki, ailelerin çoğu mallarını yitirdikleri için bütünüyle perişan olmuşlardı. Eğer yanan iki ya da üç bin evden söz ediyorsak, bunun pek önemi yoktur.”¹⁶⁴

---

¹⁶³ M.de Thévenot, **Relation d'un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s. 36

¹⁶⁴ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay, T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s. 14-15

Tournefort, Türklerin yangınlar karşısındaki bu vurdumduymazlığına karşın, yabancı tüccarların son yıllarda, Galata'da kesme taştan, birbirine yapışık olmayan ve yalnızca çok gerekli olan pencerelerden ışık alan, pencere kanatları ve kapıları sacı kaplanmış çok sağlam dükkanlar “*yapma akıllılığını*” gösterdiklerini vurgulamıştır.¹⁶⁵

Tournefort gibi Thévenot da yeniçerilerin zaman zaman yağma yapmak niyetiyle evleri ateşe verdiklerini belirtmiştir. Thévenot, 1656 yılında 8 ay içinde İstanbul'da üç defa büyük yangın meydana geldiğini ve üçüncü yangında 8000 evin yandığını aktarmıştır.¹⁶⁶ Galland ise, 1672 yılının 19 Ağustos Cuma günü Üsküdar'da çıkan yangın sonunda, Üsküdar'ın büyük kısmının yandığını belirtmiştir.¹⁶⁷

Grelot'nun İstanbul'u ciddi bir biçimde tehdit eden yangınlara ilişkin düşüncesi ise son derece ilginçtir. Grelot'ya göre, “*Böylesine güzel bir kentin küçük ocaklarında hapsedilmekten azap çeken ateş, orada zarara yol açan tek şeydir; sanki kıskançlıkla, sık sık büyük yangınları kışkırtır ve olağan kullanımlar yerine, adeta ölümcül etkilere yol açmayı tercih eder.*”¹⁶⁸

Olivier'nin görüşüne göre ise, kışın tahta döşemelerin üzerinde, sofalarda, halıların ve örtülerin yakınında, bakırdan veya pişmiş topraktan yapılmış

---

¹⁶⁵ a.g.e, s. 15

¹⁶⁶ M.de Thévenot, **Relation d'un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.49

¹⁶⁷ A.Galland, **Journal d'Antoine Galland Pendant son Séjour à Constantinople (1672-1673)**, Tome I, Paris, Éditeur Ernest Leroux, 1881, s.192

¹⁶⁸ J. Grelot, **İstanbul Seyahatnamesi**, (çev: Maide Selen), İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., s.60

mangallar¹⁶⁹ yakarak ısınan Türklerin evlerinde sık sık yangın çıkmasına şaşırılmamak gerekir:

“En ufak bir ihmâl, çocukların yaramazlıkları, önem verilmeyen bazı kıvılcımların oraya buraya sıçraması, tutuşmaya hazır tahtaların ateş alması için yeterlidir.”¹⁷⁰

Tournefort, yangın dışında İstanbul’u tehdit eden diğer bir sorunun da Leventler olduğunu dile getirmiştir.

Leventlere ilişkin söylevinde, bir yandan “ayaktakımı” olarak nitelediği bu insanların sürekli sorun çıkartıp, özellikle de yabancıları tehdit ettiklerini belirtirken diğer yandan da, Müslümanların düşüncelerinin aksine, Batılıların da silahlarını ustalıklarla kullandıklarını vurgulamıştır:

“Gemi askerleri olan ve kendilerini tanımayan kişileri korkutmak amacıyla insanların üstüne koşan leventlere gelince, büyükelçilerin girişimi üzerine birkaç yıl önce kaymakam yabancıların leventlere karşı kendilerini savunmalarına izin verdi ve bu ayaktakımı epe ve tabanca zoruyla yola getirildi. Her ne kadar en cesur Müslümanlar bizleri silahları soylu ve başarılı biçimde kullanamayan acemiler gibi görürse de, leventler epelerimizin önünden kaçmaktan başka çare bulamadılar.”¹⁷¹

---

¹⁶⁹ A. Olivier, **Voyage dans L’Empire Othoman, L’Égypte et la Perse**, Paris, Chez H.Agasse, 1801, s.231

¹⁷⁰ a.g.e, s.234-235

¹⁷¹ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay,T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s. 15-16

Tournefort ayrıca, “*İstanbul’un Paris kadar kadar kalabalık olduğuna kuşku kalmadı*”¹⁷² diyerek kentin kalabalık nüfusuna da vurgu yapmıştır. Kentin sokaklarının ve yollarının ise, son derece kötü olduğunu dile getirerek “*yalnızca tek bir yol, Saraydan Edirnekapı’ya giden yol gelip geçmeye elverişli; diğerleri dar, karanlık ve yapıları batakhaneye benziyor*”¹⁷³ diye belirtmiştir.

Gezginlerin İstanbul’a ilişkin bu tür olumsuz betimlemelerine karşın, Ebersolt, “bu şehri insanlara sevdiren, yalnızca çok ünlü anıtları değildir; burası, Osmanlı’nın büyük camileri ve saraylarının yanı sıra küçük ve sevimli camileri, eski çınarların gölgelediği ufak meydanları, dar ve eski sokaklarıyla da kendini sevdiren; burada ayrıca, ekilip biçilmeyen geniş alanlar ve yemyeşil sahalara, özellikle de içindeki sık selvi ağaçlarının ışıltı veren gökyüzüne doğru uzandığı büyük mezarlıklar da bulunmaktadır. Rıhtımları, dükkanları, Kapalıçarşı’nın labirentlerini doldurup taşıyan halklar, gürültünün ve sessizliğin oluşturduğu bütün bu çelişkiler içinde, Doğu tutkusunu tatmin edecek her şeyi, her yerde bulabiliyorlardı.”¹⁷⁴ şeklinde bir saptama yapmıştır.

II.3.1.1 İstanbul’daki Önemli Yapılar

İstanbul’da bulunan önemli yapılar, seyahatnamelerin olmazsa olmaz bölümlerini oluşturmaktadır. Örneğin, neredeyse tüm seyahatnamelerde Topkapı Sarayı, Ayasofya ve Süleymaniye Cami’nin tasvirine rastlamak mümkündür.

---

¹⁷² a.g.e, s. 17

¹⁷³ a.g.e

¹⁷⁴ J. Ebersolt, **Bizans İstanbulu ve Doğu Seyyahları**, (Semavi Eyice’nin önsözü ile çev: İ.Arda), İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş, 1999, s. 6

II.3.1.1.1 Topkapı Sarayı

Batılı gezginler için saray, Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünü sembolize ettiği gibi, Osmanlı toplumunun tüm ilginçliklerini ve kendine özgü özelliklerini de barındıran mekandır. Bu nedenle, XVII-XVIII. yüzyılda Sultan'ın ikametgahı olan Topkapı Sarayının tasviri pek çok seyahatnamede yerini almıştır.

Thévenot, denizden İstanbul'a girişte görülen ilk yapı olan Topkapı Sarayının olağanüstü bir mimariye sahip olmadığını ancak, bahçelerinin güzelliği nedeniyle çok hoş bir görüntü sunduğunu belirtmiştir.¹⁷⁵ Le Brun ise, Topkapı ve diğer Sarayların Avrupa'daki saraylarla kıyaslanamayacağı konusunda Thévenot ile hemfikir olsa da, saray bahçeleri konusunda Thévenot'ya katılmadığını açıkça ortaya koymuştur. Le Brun, Saray bahçelerinin olağanüstü bir yanları bulunmadığını, bakımlarını sağlamakla görevli iki binden fazla bahçıvan bulunmasına karşın, Fransa ve İtalya'daki bahçeler kadar temiz ve bakımlı olmadıklarını vurgulamıştır¹⁷⁶. Ancak, dıştan beğenmediği ve çok sade bulduğu sarayın içinde, altın ve çeşitli taşlar kullanarak yapılan süslemelerle son derece güzel odalar ve salonların bulunduğunu kaydetmiştir.¹⁷⁷

Grelot'ya göre ise, Topkapı Sarayını dünyanın en güzel yeri yapan yalnızca manzarasıdır.¹⁷⁸

---

¹⁷⁵ M.de Thévenot, **Relation d'un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.42-43

¹⁷⁶ C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.140

¹⁷⁷ a.g.e, s. 148

¹⁷⁸ J. Grelot, **İstanbul Seyahatnamesi**, (çev: Maide Selen), İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., s.76

Tavernier İstanbul'da üç saray bulunduğunu (Eski Saray, Hipodrom Sarayı ve Topkapı Sarayı) ancak, üçünün de anlatmaya değer olağanüstü bir yanlarının bulunmadığını, aksine sıradan yapılar olduklarını belirtmiştir.¹⁷⁹ Topkapı Sarayının, çevresindeki sur ve duvarlar nedeniyle Padişah sarayından çok bir hapishaneyi andırdığını kaydetmiştir.¹⁸⁰

Sarayı yalnızca dıştan görebilen gezginler için sarayın içi büyük bir merak konusu haline gelmiştir. Bu nedenle gezginler, sarayın içine, çalışanlarına ve özellikle de hareme ilişkin meraklarını giderebilecek, üçüncü şahıslardan duydukları veya öğrendikleri bilgileri genellikle de kendi görmek istedikleri şekliyle seyahatnamelerinde aktarmışlardır. Bu konu üzerinde en çok duran ve araştırma yapan gezginlerin başında Tavernier gelmektedir. Tavernier, **Nouvelle Relation de l'Intérieur du Sérail du Grand Seigneur** adlı eserinde Sarayın içini, çalışanlarını, saraydaki yaşamı vb aktarmıştır. Sarayda görevli tüm çalışanları tek tek anlatan, görevleri konusunda ayrıntılı bilgi veren Tavernier, söz konusu görevlilerin genellikle savaşlarda tutsak düşen, Paşalar tarafından hediye olarak gönderilen veya Osmanlı Topraklarında yaşayan Hıristiyan ailelerden 9-10 yaşlarında zorla alınan çocuklardan oluştuğunu belirtmiştir.¹⁸¹ Yalnızca Tavernier değil, genellikle tüm batılı gezginler İmparatorluk Yönetiminin Toprakları üzerinde yaşayan Hıristiyan çocukları ailelerinden hiçbir kurala bağlı olmaksızın, zorla alarak devşirdiğini belirtmişlerdir. Ancak İlber Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğundaki devşirme işleminin belli kurallar çerçevesinde gerçekleştiğini kaydetmiştir:

“Devşirme emini ve devşirme kâtipleri belirli bölgelere çıkarlar ve bilhassa köylerdeki çocukları devşirirler. Devşirme dediğimiz her yıl yapılmaz. Bu iki yılda olur, üç yılda bir olur, bazen uzadığı da olmuştur. Onun için böyle her yıl binlerce

---

¹⁷⁹ J.B Tavernier, **Nouvelle Relation de l'Intérieur du Sérail du Grand Seigneur**, Paris, Chez Olivier de Varennes au Palais Royale, 1675, s. 56

¹⁸⁰ a.g.e, s. 60

¹⁸¹ a.g.e, s.3

çocuğun devşirilmesi gibi bir olay doğru değildir. Gene aynı şekilde devşirme emini tek çocuklu ailelerin, tek oğlan çocuğu olan ailelerin çocuğunu devşiremez. Esasen devşirme için, köy cemaatinin bir yerde rızasının alınması gerekir. Bu şundan ileri gelir zannediyorum; bir nevi çatışmayı önleyen zımnî (kapalı) bir anlaşma ve toplumsal akit söz konusudur.

Kural olarak köylere gidilir. İlk olarak köy çocuğu tercih edilir; çünkü kendi dini bakımından da kendi dili bakımından da değişmeye en açık köy çocuğudur. (...)

*Her devşirme öyle bazılarının sandığı gibi gidilip zorla alınmaz. Hatta bazı fakir köyler çocuklarının bu yolla kurtulacağına, yükseleceğine inanarak gönüllü olurlar. (...)*¹⁸²

Söz konusu eserde Sultan'ın günlük yaşamından, ibadetine kadar birçok konuya¹⁸³ da geniş bir şekilde yer veren Tavernier'ye göre saray, Sultan hariç burada yaşayan herkes için hapisneden farksız bir mekandır.¹⁸⁴ Le Brun ise, sarayı sessizliğin en iyi korunduğu mekan olan manastıra benzetir ve bunun nedeninin Padişah'a duyulan saygı ve körü körüne itaat olduğunu belirtir.¹⁸⁵

II.3.1.1.2 Ayasofya

İstanbul'da Batılı gezginlerin en çok ilgisini çeken ve en çok görmek istedikleri yapılardan birisi hiç kuşkusuz Ayasofya'dır.

---

¹⁸² İ.Ortaylı, **Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek**, İstanbul, Timaş Yayınları, Haziran 2006, s. 28-30

¹⁸³ J.B Tavernier, **Nouvelle Relation de l'Intérieur du Sérail du Grand Seigneur**, Paris, Chez Olivier de Varennes, 1675, s.229-232

¹⁸⁴ a.g.e, s. 227

¹⁸⁵ C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, p.137-138

İstanbul'un fethinden sonra, camiye çevrilen Ayasofya kilisesinin adının değiştirilmemiş olması İstanbul'a gelen gezginlerin dikkatini çekmiştir. Bu konuyu açıkça dilen getiren gezginlerden birisi Thévenot'dur.¹⁸⁶

Thévenot, Türklerin cami yapımı için model olarak kullandıklarını söylediği¹⁸⁷ Ayasofya'nın, XVII. yüzyıldaki durumunu şu şekilde aktarmıştır:

“Bu kubbe aynı renkte dört büyük ve kalın sütuna dayanmaktadır. Otuz adım genişliğindeki revak 60 sütuna dayanmakta ve bir üst galeriyi taşımaktadır. Diğer sütunlar daha incedir. Dışarıdan görünümü kare şeklinde, içerdense daire şeklindedir. İçeri açılan dört kapısı vardır. İçerde kubbenin altına açılan yedi kapısı daha görülür fakat bunlar geniş değildir. Ortada esas kapılar daha büyük olup sayıları dokuzdur. Hepsi bakırdandır. Kubbenin etrafında dört minare vardır. Kubbenin içi azure ve altın mozaikle süslenmiştir. Dini konuları tasvir eden resimler kısmen sıvayla örtülmüştür.”¹⁸⁸

En büyük arzusu Ayasofya'yı görmek olan Le Brun'in kendi ifadesine göre; *“bu bile tek başına böyle bir seyahate çıkmak için yeterli bir nedendir”*. Ancak, Le Brun'in İstanbul'a gelişinden kısa bir süre önce Hıristiyanların Ayasofya'ya girmesine izin çıkmışsa da, henüz uygulanmıyordu. Bu nedenle Le Brun Ayasofya'yı ancak eşikten seyredebilmiştir.¹⁸⁹

---

¹⁸⁶M.de Thévenot, **Relation d'un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.38

¹⁸⁷ a.g.e, s.39

¹⁸⁸ a.g.e, s.39

¹⁸⁹ C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.121

Tournefort'a göre Ayasofya İstanbul'daki camilerin en güzelidir: “*Konumu ona büyük bir üstünlük sağlar: Eski Bizans kentinin yüksek bir kesiminde, çok güzel bir yerde, Sarayburnu'ndan denize kavuşan bir tepenin üstündedir. (...)*”¹⁹⁰

Grelot, Ayasofya'nın galerilerinde resimler çizebilmiş ve bir plan meydana getirebilmişti. Duvarları ve tavanları dikkatle incelemiş, kubbede çeşitli haç mozaikleri tespit etmiş, tavanın orta çerçevesinde ise, vaktiyle figürlü birkaç mozaik bulunduğunu ancak, bunların beyaz kireçle badanalanmış olduğunu belirtmiştir.¹⁹¹

II.3.1.1.3 Camiler

Batılı gezginler seyahatnamelerinde, Türkleri “Öteki” yapan en önemli unsurların başında gelen camilere de geniş bir şekilde yer vermişlerdir.

Tournefort Selatin Camileri karşısında hayranlığını gizleyememiş ve söz konusu Camileri ve onlara gösterilen özeni betimlerken de, Fransa'da kiliselere reva görülen muameleyi eleştirmiştir:

“Yabancılar İstanbul'da önce Selatin Camilerini gezerler: İstanbul'da yedi Selatin Camisi vardır. Türlerinin çok güzel örnekleri olan bu yapıların hiçbir eksiği yoktur ve çok iyi korunmuşlardır; oysa Fransa'da tamamlanmış hemen hemen tek bir kilise bile yoktur: Eğer sahanının büyüklüğü ve iç eğmeginin güzelliğiyle beğeni kazanıyorsa, koro yeri kusurludur; eğer bu iki yeri tamamlanmışsa cephesine başlanmamıştır bile; kiliselerimizin çoğu, özellikle de Paris'te, din dışı yapılarla tamamen çevrilidir. Destek kemerlerinin arasında koskoca aileler barındırılır,

---

¹⁹⁰ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay, T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.42

¹⁹¹ J. Grelot, **İstanbul Seyahatnamesi**, (çev: Maide Selen), İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., s.138

dükkanlar açmak için en küçük sundurmalarından yararlanılır; bu kiliselerin çoğunlukla ne meydanı, ne de ağaçlıklı yolu vardır.

İstanbul Camileri ise, tersine, çevredeki yapılara yapışık değiller ve güzel ağaçları, süslü güzel çeşmeleri olan geniş avlular içinde yer alır; Camilerin içinde asla köpeklerin saldırısına uğramazsınız, buralarda ne saygısızlık yapılır, ne de saygısızca bir davranışa çanak tutulur ve onlar kiliselerimizden çok daha fazla gelire sahiptir; mimarileri açısından kiliselerimizle karşılaştırılmasalar bile, büyüklükleri ve sağlamlıklarıyla dikkat çekerler.”¹⁹²

Süleymaniye Camisine ilişkin beğenisini ise, “İstanbul’un bütün Camileri arasında, kubbesinin güzelliği bakımından Süleymaniye kadar Ayasofya’ya yaklaşılan yoktur; (...) hatta bu Caminin dış bölümünün Ayasofya’yı aştığı bile söylenebilir”¹⁹³ şeklinde dile getirmiştir. Tournefort gibi Thévenot da İstanbul’daki güzel camilere model olan Ayasofya’ya güzelliği bakımından en çok benzeyenin Süleymaniye Cami olduğunu belirtmiştir¹⁹⁴ İstanbul’da güzelliği ile dikkat çeken diğer Camilerin ise, Sultan Ahmet tarafından yaptırılan Yeni Cami, Sultan Mehmet Cami, Sultan Selim Cami, Şehzade Mescidi ve Sultan Beyazıt tarafından Eski Saray yakınlarından yaptırılan Cami olduğunu kaydetmiştir.¹⁹⁵

Seyahatnamesi boyunca “gerçek din” diye nitelendirdiği Hıristiyanlıktan ve onun uygulamalarından övgüyle bahseden, bin bir tehlikeyi göze alarak Ayasofya’da planlar çizen Grelot bile, Ayasofya’nın bazı üstün özelliklere sahip olduğunu ancak,

---

¹⁹² J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay, T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s. 18-19

¹⁹³ a.g.e, s. 23

¹⁹⁴ M. Thévenot, **Relation d’un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.40

¹⁹⁵ a.g.e, s.40-41

görkemi bakımından Süleymaniye Camisine asla yaklaşamayacağını vurgulamıştır.¹⁹⁶

II.3.1.1.4 Hastane ve Okullar

Hastane ve okullara ilişkin Tournefort, büyük camilerin neredeyse tamamında okul ve hastane bulunduğunu, hastanelerde hangi dinden olursa olsun bütün yoksullara bakıldığını ancak, okullara yalnızca Müslüman çocukların kabul edildiğini ve söz konusu okullarda genellikle okuma yazma ve tefsir öğretildiğini belirtmiştir.¹⁹⁷ Ayrıca, her ne kadar bu okullar özellikle din adamı yetiştirmek için kurulmuş olsalar da, bazılarında aritmetik, astroloji, şiir eğitimi de verildiğini kaydetmiştir.¹⁹⁸ Thévenot ise, söz konusu hastane ve okullarda, kendi imkanlarıyla tedavi olamayan ve okuyamayan kişilere hizmet verildiğini dile getirmiştir.¹⁹⁹

II.3.2 DİĞER BAZI ANADOLU ŞEHİRLERİ

Gezginlerin İstanbul dışında sıkça ziyaret ettikleri diğer bir şehir de İzmir'dir. Le Brun'e göre İzmir, Homeros'un doğum yeri olması ve Aziz Yahya'nın Yeni Ahit'in son kitabında da belirtildiği gibi, eskiden Asya'nın yedi kilisesinden biri olması itibarıyla saygıyla anılmayı hak eden bir şehirdir.²⁰⁰ İzmir'in diğer bir önemi de, söz konusu dönemlerde Doğunun ticaret merkezi ve limanı konumunda

---

¹⁹⁶ J. Grelot, **İstanbul Seyahatnamesi**, (çev: Maide Selen), İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., s.84

¹⁹⁷ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay, T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.61

¹⁹⁸ a.g.e, s.61

¹⁹⁹ M. Thévenot, **Relation d'un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.41

²⁰⁰ C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.73

olmasıdır. Bu nedenle, Avrupa'nın çeşitli şehirlerinden tüccarlar gelip bu şehre yerleşmişlerdir.²⁰¹

Son derece olumlu bir İzmir portresi çizen Le Brun'e göre, bu şehirde insanların hoşuna gidebilecek ve hayatı kolaylaştıracak her şeyi bulmak mümkündür.²⁰² Diğer pek çok şehrin aksine, İzmir'deki denizlerin de son derece güvenli olduğunu²⁰³ ve kentte tam anlamıyla bir ibadet özgürlüğünün bulunduğunu kaydetmiştir.²⁰⁴ Thévenot'ya göre ise, Türk ve Hıristiyanlardan oluşan oldukça kalabalık bir nüfusa sahip olan İzmir, son derece hüzünlü bir şehirdir.²⁰⁵

Le Brun “*güzel bir şehir*” olarak nitelendirdiği Manisa'ya ilişkin saptamalarında ise, şehrin kayda değer bir büyüklükte ve oldukça kalabalık bir nüfusa sahip olduğunu ve Türkiye'nin tek akıl hastanesinin de bu şehirde bulunduğunu kaydetmiştir.²⁰⁶ Ayrıca, Söz konusu şehrin güneyinde, büyük bir dağ ve bu dağın üzerinde çok eski bir şatonun ve aynı dağın eteğinde de eski Sarayın bulunduğunu kaydetmiştir.²⁰⁷ Bunların dışında söz konusu şehirde, çok güzel camilerin ve ahşap dükkanların da bulunduğunu belirtmiştir.²⁰⁸

İznik'in Hıristiyan Dünyası için önemini ise Le Brun şu şekilde açıklamıştır:

---

²⁰¹ a.g.e, s.78

²⁰² a.g.e, s.87

²⁰³ a.g.e, s.86

²⁰⁴ a.g.e, s. 83

²⁰⁵ M. Thévenot, **Relation d'un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.174

²⁰⁶ C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, p.112

²⁰⁷ a.g.e, s.113

²⁰⁸ a.g.e, s.114

“Büyük Constatine zamanında 318. Piskoposlar konsülünün toplanması ve Büyük Konstantin’in de bizzat bu konsüle katılmış olması bu şehrin dünyaca ünlü bir şehir haline gelmesine neden olmuştur.”²⁰⁹ Le Brun ayrıca, kentin Türk, Rum ve Yahudilerden oluşan bir nüfusa sahip olduğunu, burada yaşayan insanların İstanbul’a tahıl, meyve, pamuk, ince kumaş ve diğer çeşitli malların ticaretini yaparak geçimlerini sağladıklarını belirtmiştir. Söz konusu şehirde ayrıca, Pagan ve Hıristiyan toplumlarına ait çok miktarda tarihi eserin de bulunduğunu kaydetmiştir.²¹⁰

Le Brun, tıpkı İznik gibi Bursa nüfusunun da Türk, Rum ve Yahudilerden oluştuğunu ve İstanbul’a yaptıkları meyve ticaretiyle geçimlerini sağladıklarını belirtmiştir.²¹¹ Thévenot ise, Osmanlı İmparatorluğunun ilk başkenti olan ve 1325 yılında Orhan Bey tarafından fethedilen Bursa’da, birçok hastalığı iyileştiren kaplıcaların yanı sıra, çok güzel evler ve Camilerin de bulunduğunu kaydetmiştir.²¹² Ayrıca, şehirde Hıristiyan hükümdarlardan kalma çok büyük bir şato bulunduğunu, söz konusu şatonun ilk Osmanlı Padişahlarına saray görevi gördüğünü belirtmiştir.²¹³

Le Brun’e göre, İstanbul’dan sonra en avantajlı konuma sahip şehir ise İzmit’tir. ²¹⁴ Türk, Rum, Ermeni ve Yahudilerden oluşan oldukça kalabalık bir nüfusa sahip olan bu şehirde yaşayan halkın ipek, pamuk, yün, kumaş, meyve, çanak çömlek, cam ve diğer çeşitli malların ticaretiyle uğraştıklarını belirtmiştir. Şehirde

---

²⁰⁹ a.g.e, s.290

²¹⁰ a.g.e, s.191

²¹¹ a.g.e, s.193

²¹² M. Thévenot, **Relation d’un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.167-168

²¹³ a.g.e, s.169

²¹⁴ Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.290

çok miktarda Rum kilisesinin, güzel Cami ve pazarların, han ve kervansarayların bulunduğunu kaydetmiştir. Ayrıca, İstanbul tüccarlarının gemi ve diğer deniz vasıtalarının da bu şehirde inşa edildiğini dile getirmiştir. Bunun dışında Le Brun, şehirde bir de kaynak suyu akan bir çeşmenin bulunduğunu, Rum ve Türklerin bu çeşmenin suyunun her türlü hastalığı iyileştirdiğine inandıklarını dile getirmiştir.²¹⁵

II.3.3 MÜSLÜMANLAR

II.3.3.1 Türkler

Kırsal alanda yaşayan halk topluluklarıyla çok fazla ilgilenmeyen XVII-XVIII Yüzyıl gezginlerinin kentlerde yaşayan halk topluluklarına geniş yer verdiklerini görüyoruz. Bu bölümde, Türklere ve Türklerin dini uygulamalarına, gelenek, görenek ve yaşam tarzlarına ilişkin XVII-XVIII Yüzyıl Fransız gezginlerinin seyahatnamelerinden yansıyan betimlemeleri ve bu betimlemelerden doğan imgeleri ortaya koymaya çalışacağız.

II.3.3.1.1. Din

Kendi dinlerinden farklı bir din olan İslamiyet ve İslamiyete ilişkin uygulamalar, dönem gezginlerinin üzerinde ısrarla durdukları konuların başında gelmektedir. Dini kuralların Türklerin yaşamlarının her alanına damgasını vurmuş olması, tüm yaşamlarını bu kurallara göre düzenlemeleri, hatta hukuk işlerini dahi din adamlarına bırakmaları, gezginlere istedikleri gibi yorumlayıp şekillendirecekleri bol miktarda malzeme sağlamıştır. Bu bağlamda, neredeyse tüm seyahatnamelerde Kur'ân, Peygamber, namaz, abdest, oruç gibi konulara ilişkin ayrıntılı bilgiler ve bu bilgiler doğrultusunda gezginlerin yorumlarını bulmak mümkündür.

---

²¹⁵ a.g.e, s.197

Daha önce de belirttiğimiz gibi, genellikle seyahate çıkan her gezgin kendinden önce seyahate çıkan gezginlerin seyahatnamelerini okur ve kendi düşüncelerine uygun olanları da kılavuz olarak alır. Ancak, gezginlerin bir kısmı kılavuz olarak kabul ettikleri seyahatnamelerdeki bazı bilgi ve yorumları kendilerine aitmiş, bizzat görmüş gibi kendi seyahatnamelerinde aktarırken, bir kısmı da bu bilgilerin kaynağını açıkça ortaya koyarlar. Aktardığı bilgilerin kaynağını açıkça belirten gezginlerden birisi de Le Brun'dir. Le Brun, Türklerin dinine ilişkin bilgilere ayırdığı XVII. Bölümün başında, bu bölümü kaleme alırken M.Ricault, Thévenot ve Grelot'nun daha önce sundukları bilgilerden faydalandığını açıkça belirtmiştir²¹⁶. Örneğin İslam dinine ilişkin eleştirisini şu şekilde aktarmıştır:

*“Özetle Bay Grelot, Kur’ân’ın “Muhammed’in Tanrının elçisi olduğu” gibi hayal ürünü ve ipe sapa gelmez açıklamalarla dolu olduğunu anlamıştır.”*²¹⁷

Dönem gezginleri genel olarak İslamiyet’e ilişkin son derece negatif betimlemeler yapmış olsalar da, olumlu gördükleri bazı noktaları aktarmaktan da kendilerini alamamışlardır. Tournefort, “duygulara hitap etmesi ve birçok noktada Hıristiyanlıkla çakışması nedeniyle İslam dini batıl dinler arasında en tehlikeli olanıdır”²¹⁸ diyerek bu konudaki düşüncesini dile getirdikten hemen sonra, sahte Peygamber olarak nitelendirdiği Hz Muhammed’e hayranlık duymaktan da kendini alamadığını ifade etmiştir:

---

²¹⁶ a.g.e, s.247

²¹⁷ a.g.e, s. 254

²¹⁸ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay,T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s. 59

“Burada onu övmek istemem Tanrının hoşuna gitmeyebilir, ama onu üstün bir deha olarak görmekten ve Tanrının yardımı olmaksızın bu adamın putperestlikten dönebilmesine hayranlık duymaktan kendimi alamıyorum.”²¹⁹

Grelot ise, Müslümanların dinlerine gösterdikleri özene hayranlığını açıkça belirtmiş olsa da, Müslümanlara duyduğu nefreti ve aşağılamayı da gizlememiştir:

“Yeni mestlerimin sokağa bastığım için kirlenmesinden çok, bir Müslümanın değmesiyle kirlenmesinden korkuyorum.”²²⁰

Le Brun ve Thévenot'nun İslamiyet'e ilişkin düşüncelerine göre ise, Hz. Muhammed İslam Dinini oluştururken Hıristiyanlık ve Musevilikten yararlanmış ve kendisine uygun gelen uygulamaları bu dinlerden alıp İslamiyet'e mal etmiştir. Le Brun ve Thévenot'ya göre, sünnet de bu şekilde Musevilikten İslamiyet'e geçen ve Hıristiyanlıktaki vaftizin yerine tutan bir uygulamadır.²²¹ Söz konusu gezginler, İslamiyet'te sünnet olmayan kişilerin vücutlarının kirlerden tamamen arınamayacağı inancı mevcut olduğundan, sünnet olmayan kişilerin, bu bir çocuk dahi olsa, namaz kılmasına müsaade edilmediğini belirtmişlerdir.²²² Ayrıca, sünnet olmadan ölen çocukların da sünnet olmadan öldüklerini belirtmek için, sol serçe parmaklarını kestiklerini kaydetmişlerdir.²²³

---

²¹⁹ a.g.e, s. 59

²²⁰ J.Grelot, **İstanbul Seyahatnamesi**, (çev: M. Selen) İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret, 1998, s.132

²²¹ C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s. 255, M. Thévenot, **Relation d'un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.80

²²² C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.257

²²³ C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s. 263, M. Thévenot, **Relation d'un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.81

Türklerin Tanrıya olan büyük saygı ve sevgilerinin boyutuna her fırsatta dikkat çeken gezginler, Tanrının adını telaffuz ettiklerinde veya edildiğini duyduklarında bile gözle görülür bir bağlılık sergilediklerini, besmele çekmeden hiçbir işe başlamadıklarını, sokakta gördükleri her türlü kağıdı, Tanrının kelamı yazılı olabilir diye özenle topladıklarını ve tuvalette kağıt kullanmamalarının sebebinin de bu inançlarından kaynaklandığını kaydetmişlerdir.²²⁴

Müslümanların Peygamberlerine ve onun kutsal emanetlerine gösterdikleri saygı da gezginlerin gözünden kaçmamıştır. Bu konuya ilişkin Tavernier seyahatnamesinde uzun bir betimleme yapmıştır. Tavernier, Hz. Muhammed'e ait eşyaların sarayda özel bir hazine odasında muhafaza edildiğini belirttiikten sonra, eşyaların tek tek nasıl saklanıp korunduğunu ve bu eşyalara ilişkin uygulamaları aktarmıştır. Peygambere ait Mührün, kenarları fildişiyle süslenmiş kristal bir sandıkta muhafaza edildiğini, her üç ayda bir mührün bulunduğu odanın temizlendiğini, halılarının değiştirildiğini ve bu günlerde, haznedar başının büyük bir saygıyla kasayı açıp mührün bulunduğu sandığı nakışlı bir mendille çıkarttığını, bu sırada odaya görevli askerlerin en yaşlısının değerli taşlarla süslenmiş, üzerinde güzel kokulu tüsülerin yandığı altın bir kupayla geldiğini, haznedar başının kaşeyi muhafaza eden sandığı, tüsülerin yandığı bu kupanın üzerinde tuttuğunu ve odada bulunan herkesin gelip sırayla Peygamberlerinden kalan değerli emaneti kaplayan kristali öptüklerini belirtmiştir²²⁵. Ayrıca, Ramazan'ın 14'ünde Sultan'ın bizzat söz konusu odaya gelerek Silahtar Ağanın kasadan çıkarttığı kaşeyi alıp, büyük derebeylerine, İstanbul'un ileri gelenlerine, İmparatorluğun ileri gelen Paşalarına göndermek üzere 50 küçük kağıda bastığını kaydetmiştir²²⁶. Tavernier, Mührün dışında aynı odada bir de Peygamberin hırkasının bulunduğunu, kutsal bir emanet olan bu hırkanın da özel

---

²²⁴ a.g.e s.100, J.Grelot, **İstanbul Seyahatnamesi**, (çev: M. Selen) İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret, 1998, s.82, J.B Tavernier, **Nouvelle Relation de l'Intérieur du Sérail du Grand Seigneur**, Paris, Chez Olivier de Varennes, 1675, s.122

²²⁵ a.g.e, s. 213

²²⁶ a.g.e, s. 212-213

bir törenle yıkandığını ve yıkama suyunun küçük şişelere doldurup mührün bulunduğu kağıtla birlikte, Ramazanın 15’de belirtilen kişilere gönderildiğini, bu hediyeleri alan kişilerin ise, mührün bulunduğu kağıdı açmadan şişedeki suya batırıp yuttuklarını dile getirmiştir.²²⁷

İslamiyet’le ilgili gezginlerin ilgisini çeken diğer bir konu da, Müslümanların diğer dinlerdeki Peygamberlere de inanmalarıdır. Bu konuyla ilgili Le Brun ve Thévenot, “*Müslümanların bizim Peygamberimiz İsa’ya ve bakire Meryem’e de büyük saygıları var. (...) Ancak, hiçbir şekilde Peygamberimiz İsa’yı Tanrının oğlu olarak kabul etmiyorlar ve bizim İsa’yı Tanrının oğlu olarak kabul etmemizi tek olan Tanrıya ortak koşmak olarak niteliyorlar*”²²⁸ diye belirtmiştir.

Gezginlerin yoğun eleştirilerde buldukları konulardan birisi de içki yasağıdır. Bu konuya açıklık getirmek isteyen Thévenot, bunun nedenini şu şekilde açıklamıştır:

*“Hz Muhammed bir köyden geçerken, bir düğün töreniyle karşılaşmış. Törene katılan insanların içki içtiklerini ve son derece neşeli olduklarını görmüş. Ancak akşam veya ertesi gün aynı yerden geçtiğinde, her yerde kan izleri fark etmiş. Bu kan izlerinin, daha önce neşeye eğlenirken gördüğü insanların içkinin etkisiyle kavga edip, birbirlerine zarar vermelerinden kaynaklandığını öğrenince, içki kullanımı yasaklamıştır.”*²²⁹ Ancak Thévenot, *İslamiyet içki içmeyi yasaklasa da, Türklerin fırsat buldukça içki içmekten geri kalmadıklarını kaydetmiştir.*²³⁰

---

²²⁷ a.g.e, s. 215

²²⁸ C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s. 393, M. de Thévenot, **Relation d’un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.73

²²⁹ a.g.e, s.100

²³⁰ Grelot, **İstanbul Seyahatnamesi**, (çev: M. Selen) İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret, 1998, s.5

İslamiyete ilişkin hiçbir konuyu atlamamaya özen gösteren dönem gezginleri, Osmanlı İmparatorluğunda adalet sisteminin işleyişini ve Müslüman din adamlarının konumunu ele almayı ihmal etmemişlerdir. Kendi ülkelerinden farklı olarak, Osmanlı İmparatorluğunda dini yetkilerin yanı sıra, adli ve cezai yetkilerin de din adamlarına bırakılması, gezginleri bu konuya ilişkin araştırma yapmaya ve ayrıntılı bilgi vermeye yöneltmiştir. Olivier ulema sınıfını şu şekilde tanımlamıştır:

*“Dünyanın bütün ülkelerinde din adamları çok büyük imtiyazlardan faydalanırlar. Ancak, hiç şüphesiz hiçbir ülkede Türkiye’de olduğundan daha fazla dini sıfatlarından faydalanma olanaklarına sahip değillerdir. Türkiye’de din adamları, adli ve cezai yetkileri dini yetkileriyle birleştirerek, en kazançlı görevleri üstlenirler. Hem dini kuralların uygulayıcısı hem de bütün hukuki, cezai davalarda kesin karar verme yetkisine sahip hakim konumundadırlar.”*²³¹

Bu imtiyazlı sınıfın geniş yetkilerini gözler önüne sermek isteyen Olivier, bu sınıfı oluşturan kişileri ve görevlerini ayrıntılı bir şekilde aktarmıştır:

*“Ulema sınıfının başkanı konumunda olan kişi Müftü veya Şeyhülislam’dır. Bu kişi kendisine sunulan bütün meseleleri çözen ve sonuca bağlayan, bütün soruları cevaplayan bir hakim konumundadır. Müftünün Kararına “Fetva” denir. Padişah dahi, çözülmesi zor ve çetrefilli konularda Müftüye danışır, onun Fetvasını almadan hiçbir karar almaz. (...) Müftü yılda bir defa Padişah’a bir liste sunar. Bu listede, iki Kazasker (Anadolu ve Rumeli), İstanbul Efendisi, Mekke, Medine, Bursa, Edirne, Kahire, Şam, Kudüs, Halep, İzmir, Selanik, Üsküdar, Galata ve Eyüp Mollası atamaları için öneride bulunur.”*²³²

---

²³¹ A. Olivier, **Voyage dans L’Empire Othoman, L’Égypte et la Perse**, Paris, Chez H.Agasse, 1801, s.267-269

²³² a.g.e, s.271

Müftünün ne kadar önemli bir mevkiye sahip olduğuna açıklık getirmek isteyen Tavernier ise, kimsenin önünde ayağı kalkmayan Sultan'ın bile Müftünün önünde ayağı kalktığını belirtmiştir.²³³ Bu konuya ilişkin Tournefort'un verdiği bilgiler ise son derece çelişkilidir. Tournefort, “*Padişah onu atar ve asla görevden almaz*” dedikten birkaç satır sonra; “(...) *padişahın arzusu doğrultusunda konuşmazsa görevden alınabilir*”²³⁴ diye belirtmiştir. Thévenot ise, Müftülerin öldürülmesinin İslamiyette yasaklanmış olmasına karşın, kendi kuralları dışında kural tanımayan Sultan Murat'ın ve kendisi İstanbul'da bulunduğu sırada saltanat süren Sultan Mehmet'in Müftülerini boğdurduklarını dile getirmiştir.²³⁵ Thévenot ayrıca, Kazasker veya Mollaların bulunmadığı yerlerde Kadıların söz konusu tüm yetkilere sahip olduklarını belirtmiştir.²³⁶

Tavernier, Sultan'ı temsil eden ve adaleti sağlamakla görevli divan ve üyeleri hakkında ayrıntılı bilgi sunmuştur. Bu konuda Tavernier'yi en çok şaşırtan ve ilgisini çeken konu, Divanın istinasız herkese ve her konuda, avukata gereksinim duymaksızın hizmet vermesidir.²³⁷ Tavernier bu vesileyle Batılı adalet sistemini de eleştirerek, Osmanlı İmparatorluğunda Batılılarda olduğu gibi Soylular sınıfı bulunmadığından, hiçbir insanın diğerinden üstün sayılmadığını bu nedenle de davaların, hiçbir kuşkuya yer vermeksizin haklı olanın lehine sonuçlandığını belirtmiştir.²³⁸ Bu konuda Tavernier ile aynı fikirde olmayan Tournefort'a göre ise, Osmanlı İmparatorluğu'nda adaleti sağlamakla görevli olan insanlar nedeniyle, adalet mekanizması son derece kötü bir durumdadır:

---

²³³ J.B Tavernier, **Nouvelle Relation de l'Intérieur du Sérail du Grand Seigneur**, Paris, Chez Olivier de Varennes, 1675, s.38

²³⁴ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay, T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.80

²³⁵ M.de Thévenot, **Relation d'un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.101

²³⁶ a.g.e

²³⁷ J.B Tavernier, **Nouvelle Relation de l'Intérieur du Sérail du Grand Seigneur**, Paris, Chez Olivier de Varennes, 1675, s.84

²³⁸ a.g.e, s.86

*“Büyük kentlerin yargıçlarına molla ya da molla kadı, kasabaların ve küçük yerleşim yerlerinkine ise kadı denir. Türkiye’de bütün adalet mekanizması bu tür insanların elindedir; şu anda bu ülkede her şey kokuşmuş olduğundan, müftünün eli kazaskerlerin, kazaskerlerinki mollaların, mollalarınki kadıların, kadılarınki de halkın cebindedir.”*²³⁹

Dönem gezginleri, söz konusu adalet sisteminde suçlu bulunanlara uygulanan cezalara da yer vermeyi ihmal etmemişlerdir. Le Brun korkunç bir ceza olarak nitelediği falaka cezasını uzun uzun anlatmıştır. Suçlu bulunan kişilerin genellikle, falakaya yatırılarak ayak tabanlarına sopayla vurulmak suretiyle cezalandırıldıklarını belirtmiştir. Vurulan sopa sayısı, suçun niteliğine veya suçun işlenmesi sonucunda zarar gören kişinin uygun gördüğü sayıya göre belirlendiğini, bu cezanın uygulanmasından sonra insanların birkaç hafta bazen de birkaç ay yürüyemediklerini dile getirmiştir. Ayrıca, kimi zaman da bu cezanın ayak tabanları yerine sırta da uygulandığını kaydetmiştir. Söz konusu cezanın, yalnızca erkeklere değil görevlerini yerine getirmeyen kadınlara da verildiğini belirtmiştir.²⁴⁰

Le Brun, Türkiye’de falaka cezası dışında büyük suçlarda asma, boğazlama, kafa kesme veya kazığa oturtma yöntemleri uygulanarak ölüm cezalarının da verildiğini dile getirmiştir. Ancak, kazığa oturtarak verilen ölüm cezasının yalnızca, yol kesip hırsızlık yapan eşkıyalara ve katillere verildiğini belirtmiştir. Suç işleyen yeniçerilere ise, yukarıda belirtilen cezaların hiç birisinin verilmediğini ve kamu önünde cezalandırmadıklarını, bu cezaların yerine, çuvala konularak sarayın camından denize atılmak suretiyle ölüme mahkum edildiklerini kaydetmiştir.²⁴¹

---

²³⁹ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay, T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.82

²⁴⁰ C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.442-443

²⁴¹ a.g.e, s.444

Tavernier ise, suç işlediklerinde veya ibadetlerini yerine getirmediklerinde sarayda görevli içoğlanların da, falaka cezasıyla cezalandırıldıklarını belirtmiştir:

“ (...) Sarayda tüm içoğlanların günde iki kez ibadet ettikleri küçük bir Cami bulunmaktadır. Her odada onların faaliyetlerini gözetleyen odacıbaşı, ibadetlerini yerine getirmediklerini gördüğünde, diğer işledikleri suçlarda olduğu gibi, onları sopa cezası ile cezalandırır. Bazen ayaklarının altına o kadar büyük sayıda sopa yerler ki, ayak tırnakları çıkar.”²⁴²

Le Brun gibi cezalara geniş yer veren Thévenot, Le Brun’ın belirttiklerine ek olarak, çok basit nedenlerden köle ve hizmetkarların sahipleri tarafından, öğrencilerin de öğretmenleri tarafından falaka cezasıyla cezalandırıldıklarını dile getirmiştir. İdam cezasına çarptırılan kişilere ilişkin ise çok ilginç bir saptama yapmıştır. Thévenot, “idam edilecek kişi, idam edileceği yere götürülürken yolda bir Hıristiyanla karşılaşılırsa o kişi, cellat olarak tayin edilir” diye belirtmiştir. Thévenot ayrıca, demirkazık cezasından da bahseder. Birçok yerinde sivri demir çengellerin bulunduğu bir düzene hazırlanmış, suçlunun yukarı kaldırılarak bu düzeneğin üzerine bırakıldığını kaydetmiştir. Thévenot’ya göre bu cezaya çarptırılan kişi hemen ölürse şanslı sayılır. Çünkü, aksi halde acı, açlık ve susuzluk çekerek ölene kadar orada kalır.²⁴³ Ancak, Türklerin de bu cezayı çok vahşice bulduklarını bu nedenle de, çok ender olarak uyguladıklarını dile getirmiştir.²⁴⁴

Cezalara ilişkin Grelot ise, kavga eden veya tartışan kişilere uygulanan prosedüre ve verilen cezalara dikkat çekmiştir. Grelot, yapılan uyarılara, Kur’ân’dan duruma ilişkin bölümler okunmasına rağmen, kavga etmeye veya tartışmaya devam

---

²⁴² J.B Tavernier, **Nouvelle Relation de l’Intérieur du Sérail du Grand Seigneur**, Paris, Chez Olivier de Varennes, 1675, s.118

²⁴³ M.de Thévenot, **Relation d’un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.132

²⁴⁴ a.g.e, s.32

eden tarafların cezalandırılmak üzere mahkemeye, kadının veya başka bir yargıcın karşısına çıkartıldıklarını belirtmiştir. Söz konusu suç işleyen kişiye verilen cezayı ve uygulama şeklini de şu şekilde aktarmıştır:

“Suçlu sırtüstü yere yatırılır; bir falakaya bağlanmış ayaklarının tabanına en az iki-üç yüz sopa vurulur; kötü davranışının cezası olarak da, arkadaşına iki-üç bin aspre* ödemeye mahkum edilir.”²⁴⁵

Tavernier ve Tournefort, saray revirine ve burada suç işleyenlere verilen cezalara ilişkin son derece olumsuz bir betimleme yapmışlardır. Söz konusu gezginlere göre, saray revirine yakalanmadan içki sokulabildiği takdirde, içerde Sultan olsa bile içki içilmesine kimse karışamazdı. Ancak içkiyi getiren kişi kapıda yakalanırsa 300 sopa ile cezalandırılırdı.²⁴⁶ Tavernier ayrıca, kendi odalarında gece ve gündüz gözetlenen içoğlanların revirde homoseksüel ilişkiler içinde bulduklarını, hatta helvacı kılığında soktukları genç oğlanları da bu amaçla dışarıdan getirttiklerini belirtmiştir.²⁴⁷

Padişahlara ilişkin neredeyse tüm seyahatnamelerde yer alan ve “Barbar Türk” imgesinin oluşmasına katkıda bulunan konulardan birisi olan padişahların kardeşlerini öldürtmesi olayına ilişkin ise Tavernier, öldürülecek olan şehzadelerin hiçbir şekilde karşı koymadan, verilen kararın uygulanması için yeniçerilerin eline kendilerini bıraktıklarını dile getirmiştir. Gezginlerin belirttiğine göre, yalnızca

---

²⁴⁵ J.Grelot, **İstanbul Seyahatnamesi**, (çev: M. Selen) İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret, 1998, s.180

²⁴⁶ J.B Tavernier, **Nouvelle Relation de l'Intérieur du Sérail du Grand Seigneur**, Paris, Chez Olivier de Varennes, 1675, s.64, J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay, T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s. 32

²⁴⁷ J.B Tavernier, **Nouvelle Relation de l'Intérieur du Sérail du Grand Seigneur**, Paris, Chez Olivier de Varennes, 1675, s. 65-66

şehzadeler değil, ölüm kararı verilen paşa²⁴⁸ ve vezirler²⁴⁹ de Padişahın kararına karşı koymadan, üstelik de, karara duydukları saygının işareti olarak kararı öpüp başlarına koyduktan sonra, kendilerini bu işle görevli kişinin eline teslim ederlerdi. Le Brun ise, kendisinin Osmanlı Topraklarında bulunduğu dönemde artık şehzadelerin öldürülmediklerini, bunun yerine ömür boyu hapsedildiklerini dile getirmiştir.²⁵⁰

Gezginlerin hedef aldıkları diğer bir topluluk da dervişlerdir. Dervişlere ilişkin seyahatnamelerde yer alan saptamalar genellikle olumsuzdur. Tavernier, dervişlerin riyakâr olduklarını ve son derece de gülünç bir biçimde giyindiklerini belirtmiştir.²⁵¹ Dervişlerin riyakârlığı konusunda Tavernier ile hemfikir olan Thévenot dervişlerin, Ramazan ayında bile içki içtiklerini belirtmiştir.²⁵² Tournefort ise, dervişlerin şeyhleri ve yabancılar karşısında yapmacık bir alçakgönüllülikle gösterilerini sergilediklerini ancak, başka yerlerde bu kadar alçakgönüllü olmadıklarını, büyük rakı ve şarap tüketicileri olduklarını, hatta dervişler arasında afyon tüketiminin diğer Türklerden çok daha yaygın olduğunu kaydetmiştir.²⁵³

İstanbul'da dervişlerin gösterisine katılan Olivier'nin, gösteri ile ilgili yorumu ise şu şekildedir:

---

²⁴⁸ J.B Tavernier, **Nouvelle Relation de l'Intérieur du Sérail du Grand Seigneur**, Paris, Chez Olivier de Varennes, 1675, s. 172

²⁴⁹ M.de Thévenot, **Relation d'un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.121

²⁵⁰ C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.145

²⁵¹ J.B Tavernier, **Nouvelle Relation de l'Intérieur du Sérail du Grand Seigneur**, Paris, Chez Olivier de Varennes, 1675, s. 40

²⁵² M.de Thévenot, **Relation d'un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.85, 103

²⁵³ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay,T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.85-86

“Gösteri salonundan, korkunç bir baş ağrısıyla ve bu fanatiklerin korkunç haykırışlarını dinlemekten ve o tatsız gösterileri izlemekten huzursuz olmuş bir şekilde ayrıldık. Biraz hava almaya ve eğlenmeye ihtiyacımız vardı.”²⁵⁴

Türklerin din ile ilgili tüm konularda olduğu gibi, ibadet ve ibadethanelerine karşı gösterdikleri ihtimam da dönem gezginlerinin gözünden kaçmamıştır. Genellikle tüm gezginler, Türklerin ibadetlerine ve ibadethanelerine gösterdikleri bu özeni takdirle karşılamışlardır. Le Brun konuya ilişkin görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir:

“Müslümanlar Camiye girmeden önce yıkanmak ve temizlenmek zorunda olduklarından, tüm Camilerin çevresinde çeşmeler bulunmaktadır. Kutsal saydıkları bu alanlarda sergiledikleri sofuluk gerçekten takdire şayandır; girdikleri andan itibaren son derece dikkatli davranırlar ve çevrelerinde ne olup bittiğine bakmazlar. Ayrıca, onları hiçbir zaman topluluk halinde konuşurken veya dini hizmetler dışındaki konularla uğraşırken göremezsiniz. (...) Ayrıca Dinleri, ibadethanelerine gösterdikleri saygının işareti olarak, Camilere girmeden önce ayakkabılarını kapıda çıkartmalarını emrediyor.”²⁵⁵

Le Brun ayrıca, Camilerin çevresinde bulunan ve edephane olarak adlandırılan bu çeşmelerin, şehirlerin çeşitli yerlerinde de bulunduğunu belirtmiştir. Özellikle büyük şehirlerin temizliğini korumak için son derece gerekli olan bu yapıların, Avrupa’da da bulunması gerektiğini kaydetmiş ve Avrupalıların bu konudaki vurdumduymazlığını açıkça eleştirmiştir:

---

²⁵⁴ A. Olivier, **Voyage dans L’Empire Othoman, L’Égypte et la Perse**, Paris, Chez H.Agasse, 1801, s.85-86

²⁵⁵ C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.133-129

“Hıristiyanlıkta temizlik zorunlu olmadığından, çok az yerin temiz olduğunu görüyoruz. Doğunun hiçbir yerinde bizim şehirlerimizin maruz kaldığı şeyler görülmez yani, saygıyla yaklaşılması gereken kiliselerin çevreleri bile, idrar ve çeşitli çöplerle kirletilmiştir. (...)”²⁵⁶

Her fırsatta Hıristiyanlığın üstünlüğünü vurgulayan ve İslamiyet’i “*garip bir din*”²⁵⁷ olarak tanımlayan Grelot bile, Türklerin bu konudaki uygulamalarının övgüye değer olduğunu belirtmiş ve Hıristiyanları ağır bir dille eleştirerek, bu konuda Türkleri örnek almaları gerektiğini belirtmiştir:

“Kiliselere saygısı olmayan Hıristiyanlardan, ibadet sırasında Türklerin Tanrı’ya karşı yükümlülüklerini nasıl bir tevazu ve özenle yerine getirdiklerini büyük bir dikkatle izlemeleri istenmelidir. Böylece, Müslümanların bedenlerinde ya da giysilerinde kalmış en küçük pisliği bile ne kadar özenle yıkadıklarını gözleyerek, kiliseye günahla kirlenmiş bir ruhla girmemeyi; kilise kapısında dünya entrikalarından sıyrılmayı; ibadete adanmış mekanların çoğunda yaptıklarının tersine hiç konuşmamayı öğrenebilirler. Hatta, Türklerin ayakkabılarını kapıda çıkartmadan camiye girmediklerine, ibadet sırasında sessizliği ve tevazuyu koruduklarına dikkat etmeleri bile övgüye değer.”²⁵⁸ Bu ağır eleştiriyle de yetinmeyen Grelot, Rum bir Hıristiyan’ın ağzından şu çarpıcı cümleleri aktarmıştır: *“Ah evladım! Eğer atalarımız Ayasofya’ya Türkler kadar saygı gösterselerdi, bu kilisenin de, kentin de efendisi hala biz olurduk. (...) Evinin onuru konusunda kıskanç olan Tanrı, Bizanslıların bu günahını, öteki günahlarından daha ağır cezalandırdı. (...) Son Doğu imparatorlarının hükümdarlık dönemlerinde kendini beğenmişlik öyle bir hale gelmiş ki, biraz mal mülk sahibi zenginler bile Ayasofya’ya*

---

²⁵⁶ a.g.e, s.286

²⁵⁷ J.Grelot, **İstanbul Seyahatnamesi**, (çev: M. Selen) İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret, 1998, s.190

²⁵⁸ a.g.e, s.203

atla girerler ya da kiliseye kadar kendilerini tahtirevanla taşıtırlarmış ve ortalık hayvan pisliğine bulanırmış."²⁵⁹

Türklerin ibadethanelerinin temizliğine gösterdikleri bu özeni vücut temizliklerine de göstermeleri ve bu amaçla ülkede kamuya açık birçok hamamı hizmete açmaları gezginleri, kendi ülkelerinde var olmayan bu yapılar ve bu yapılardaki uygulamalar hakkında bilgi vermeye sevk etmiştir. Dönem gezginlerinin büyük bir kısmı hamama bizzat giderek oradaki uygulamaları gözlemlemişlerdir.

Seyahatnamesinde hamamlara özel bir bölüm ayıran Thévenot, kendi deyimiyle "vücut temizliklerini ve sağlıklarını korumaya özen gösteren"²⁶⁰ Türklerin hamamlarda nasıl yıkandıklarını ayrıntılı bir şekilde tasvir ettikten sonra, dünyada varolan "Türk erkeği imgesiyle" pek bağdaşmayan bir betimleme yapmıştır. Thévenot'ya göre, hamamlarda banyo ve tıraş işlemi bittikten sonra, erkeklere bir ustura verilir ve onlar da vücutlarının diğer kısımlarını tıraş etmek üzere, bu amaçla yapılmış küçük odalara çekilirler. Usturayla kendini yaralamaktan korkanlar ise, Rusma adında çeşitli minerallerden oluşan bir toza kireç katıp sıcak suyla karıştırarak bir macun oluştururlar ve bu yöntemle vücut tüylerinden kurtulurlar.²⁶¹

Gezginlerin hamamlara ilişkin dikkat çektikleri diğer bir konu da, ülkede yeteri kadar hamam bulunmasına rağmen, bazı kişilerin evlerine de hamam yaptırmalarıdır. Le Brun bunun nedenini, "*İslam Dini Müslümanlara sık sık yıkanmayı emrettiğinden, pek çok kişi, kamu hamamlarına gitme ihtiyacı duymadan kendi evlerinde yıkanmak üzere hamamlar yaptırmışlardır*"²⁶² şeklinde açıklamıştır.

---

²⁵⁹ a.g.e, s.204

²⁶⁰ M.de Thévenot, **Relation d'un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.58

²⁶¹ a.g.e, s.60

²⁶² C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728,

Le Brun ayrıca, evlerinde hamam yaptıran kişilerin, bu şekilde eşlerinin hamama gitme bahanesiyle evden çıkmalarının önüne de geçtiklerini belirtmiştir.²⁶³

Grelot ise, temizliği dinlerinin temeli olarak gören, kamu yararı ve toplumun temizliği ve sağlığı için hamamlara din gözetmeksizin herkesi kabul eden Türklerin,²⁶⁴ hemen önlerinde yıkanan birinin kirli vücuduna sürülmüş keseyi kullanmaktan rahatsız olmadıklarını dile getirmiştir.²⁶⁵ Grelot'nun bu konuya ilişkin eleştirisi bu kadarla da sınırlı değildir. Grelot'ya göre, Müslümanların sık sık yıkanmaları, kafalarının sürekli ıslak kalmasına ve hastalanmalarına neden olur, ancak, "*garip bir dinin buyruklarına sıkıca bağlı olduklarından*", dinlerinin gereklerine itaatsizlik etmektense, hastalanmaya razı olurlar."²⁶⁶

Tournefort'un Müslümanların temizlik anlayışlarına ilişkin eleştirisi ise son derece ilginçtir. Tournefort'a göre, eğer Hz. Muhammed temizliği, sağlığa yararlı olduğu için önermiş olsaydı övülmeye değerdi; ancak, dinsel açıdan önerdiği için gülünçtür.²⁶⁷

Sarayda bulunan hamamlara ilişkin uzun bir betimleme yapan Tavernier ise, genç saray çalışanlarının sözkonusu hamamlarda ahlakla çok da bağdaşmayan tavırlar sergilediklerini kaydetmiştir. Tavernier'nin aktardıklarına göre, eskiden saray çalışanlarına hamama girerken, bel çevresini ancak iki kez saracak bir havlu

---

s.283

²⁶³ a.g.e

²⁶⁴ J.Grelot, **İstanbul Seyahatnamesi**, (çev: M. Selen) İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret, 1998, s.189

²⁶⁵ a.g.e s.194

²⁶⁶ a.g.e, s.190

²⁶⁷ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay, T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s. 65

verildiğini ancak, gençlerin birbirlerini çıplak görmek için birbirlerinin havlularını çekip çıkarttıkları fark edildiğinden beri, belden ayaklara kadar dikilmiş bir havlu verildiğini belirtmiştir.²⁶⁸

İslamiyet'teki dini uygulamalardan oruç da gezginler tarafından yoğun bir şekilde eleştirilmiştir. Oruca ilişkin Le Brun, Müslümanların orucunda “*orucun tek ve gerçek nedeni olan nefsi köreltmek aranmaksızın, yalnızca olağan zamanı tersine çevirmiştir.*” diye belirtmiştir.²⁶⁹ Thévenot'ya göre ise, İslamiyet'teki oruç Hıristiyanlıktaki oruçtan çok daha katı ve zordur özellikle de, yaz ayına denk geldiğinde.²⁷⁰ Thévenot ayrıca, Ramazan'da oruç tutmayanlara sopa cezası, içki içenlere de genel olarak ölüm cezası verildiğini kaydetmiştir.²⁷¹

Türkiye'deki (özellikle de İstanbul'daki) Bayram eğlenceleri de gezginler tarafından uzun uzun betimlenmiştir. Bu konuyu ele alan gezginlerden birisi de Thévenot'dur. Thévenot'ya göre, Bayram süresince Türklerin her şeyi yapmalarına müsaade edildiğinden, Batılıların bu süre içerisinde şehirde dolaşmalarının tehlikeli olduğunu belirtmiştir. Thévenot'ya göre, bu süre içerisinde Batılılar, sarhoş olan ve sıkılan Türklerin baston darbelerine hedef olabilirler.²⁷²

---

²⁶⁸ J.B. Tavernier, **Nouvelle Relation de l'Intérieur du Sérail du Grand Seigneur**, Paris, Chez Olivier de Varennes, 1675, s.121

²⁶⁹ C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.354

²⁷⁰ M. de Thévenot, **Relation d'un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.84

²⁷¹ a.g.e, s.85-86

²⁷² a.g.e, s.87

Gezginlerin aktardıkları diğer bir konu da İslamiyet'teki ahiret inancıdır. Gezginler, Türklerin ölülerini defnetmeden önce ve defnederken gösterdikleri titizlik ve mezarlıklarına gösterdikleri özenin bu inancın gereği olduğunu kaydetmişlerdir.

Tournefort, Türklerin ölülerini defnetmeden önce yerine getirdikleri uygulamaları ve bunların nedenini şu şekilde açıklamıştır:

“Türkiye’de ölüleri büyük bir titizlikle yıkarlar; ölülerin bütün bedenleri tıraş edilir, kötü ruhları uzaklaştırmak için çevrelerinde tütsüler yakılır, sonra dikişsiz bir beze sarılarak gömülürler. Bütün bunların bir nedeni vardır; ölü mezara bulunduğu iki meleğin ölüyü diz üstü oturtup yaptığı işler konusunda bilgi verdiğini düşünürler; işte bu nedenlerden ötürü, Türklerin çoğu bedenlerinin duruşunu değiştirecek meleğin tutabilmesi için başlarında bir saç perçemi bırakırlar. Ölü mezara boylu boyunca yatırılır ve üzeri tahta ile örtülür. Eğer ölü iyi bir insan olarak yaşamışsa, onu inceleyen meleklerden sonra, kar kadar beyaz iki melek gelerek yalnızca öbür dünyada tadacağı zevklerden söz ederler; ama ölü çok günahkârsa, kehribar kadar siyah iki melek gelir, ölüye büyük eziyetler eder; söylendiğine göre, meleklerden biri onu topuz darbeleriyle toprağa çakar, diğeriyse bir demir çengelle topraktan çıkarır ve söz konusu iki melek bu acımasız uygulamaya bir an bile ara vermeden Kıyamet Gününe kadar sürdürerek eğlenir.”²⁷³

Tournefort’un mezar sınavına ilişkin belirttiklerine ek olarak Thévenot, İslam inancına göre iki sorgu meleğinin bulunduğunu bunların adının Munkir ve Nekir olduğunu belirtmiştir. Söz konusu meleklerin ölen kişiye: “*Tanrın kimdir?, Dinin nedir?, Peygamberin kimdir?*” sorularını yönelttiklerini, söz konusu kişinin de “*Tanrım gerçek Tanrıdır, Dinim gerçek dindir, Peygamberim de Hz. Muhammed’dir şeklinde cevap vermesi gerekmektedir*”. Ancak, ölen kişi günahkar ise ve meleklerin

---

²⁷³ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay, T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.83

yapacakları işkenceden korkuyorsa sorulara, “Tanrım, Peygamberim sizsiniz ve size iman ederim” şeklinde cevap verir. Bu cevaplar üzerine melekler, “bir ateş tokmağıyla günahkara vururlar ve toprak zavallıyı öyle bir sıkar ki, annesinden emdiği süt burnundan gelir. Daha sonra iki melek, ölen kişinin günahlarını ve kötü davranışlarını temsil eden korkunç bir yaratıkla gelirler. Melekler bu yaratığı Kıyamet Gününe kadar günahkarın yanına bıraktıktan sonra giderler. Günahkar, cehenneme de o yaratıkla birlikte girer. Ancak ölen kişi günahkar değilse ve soruları doğru cevapladıysa, melekler kendisine Kıyamet Gününe kadar eşlik edecek ve o zamana kadar güzel vakit geçireceği güzel bir yaratık getirirler.”²⁷⁴ Thévenot ayrıca, diğer bir inanişâ göre de, “uygun cevabı vermeyen kişiye, meleklerden biri öyle şiddetli topuz darbeleri vurur ki, dokuz kat toprağın altına gömer diğeri ise, bir demir çengelle topraktan çıkarır ve söz konusu iki melek, bu acımasız uygulamayı Kıyamet Gününe kadar sürdürür”²⁷⁵ diye belirtmiştir.

Türklerin ölü defnetme işlemlerine ilişkin Le Brun ise, Türklerin Hıristiyanların aksine, ölülerini tabutla defnetmediklerini, ölülerini doğrudan toprağın üzerine koyduklarını ve sorgu meleklerine oturak görevi görmesi amacıyla, mezarlarının baş tarafına bir taş yerleştirdiklerini aktarmıştır. Le Brun ayrıca, Fransızlar dışında Türkiye’de yaşayan hiçbir ulusun ölülerini tabutla gömmediklerini dile getirmiştir.²⁷⁶

Le Brun ve Thévenot’nun bu konuya ilişkin dikkat çektikleri diğer bir husus da, Türkiye’deki mezarlıkların kent dışında, büyük yolların kenarlarında bulduklarıdır. Bunun ise iki nedeni bulunduğunu belirtmişlerdir: birincisi, mezarlardan çıkan gazların kentlerin havasını kirletmesini önlemek, ikincisi ise,

---

²⁷⁴ M. de Thévenot, **Relation d’un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.76-77

²⁷⁵ a.g.e, s.77

²⁷⁶ C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.410

yoldan geçenlerin ölümlerine ruhlarına dua etmelerini sağlamaktır.²⁷⁷ Thévenot ayrıca, Cuma günleri birçok kişinin, gelip geçenler rahatça yiyip içsinler diye yiyecek ve içecek getirip mezarlara bıraktıklarını belirtmiş ve bunun nedeninin de gelip burada yiyip içen kişilerin, ölen kişinin affedilmesi için Tanrıya dua etmelerini sağlamak olduğunu kaydetmiştir.²⁷⁸

Le Brun ve Thévenot, Müslümanların Cennet inancına ilişkin de bilgi sunmuşlardır. Hıristiyanlıktaki gibi İslamiyet'te de Cennet inancının bulunduğu ancak farklı olarak, Müslümanların cennette her türlü tensel zevklerin de varlığına inandıklarını dile getirmişlerdir. Ayrıca, Müslümanların Cennette “*İbrahim'in koyunu, Musa'nın Danası, Süleyman'ın karıncası, Saba kraliçesinin papağanı, İdris'in eşeği, Yedi Uyurlar'ın köpeği ve Muhammed'in devesi*” gibi bazı hayvanlara da yer verdiklerini kaydetmiştir.²⁷⁹

Thévenot'ya göre, Hz. Muhammed, sıcak ülkede yaşayan yandaşlarını etkilemek için Cennette, ülkelerinde var olmayan güzel bahçeler, dereler, meyveler vs. vaat etmiştir.²⁸⁰

---

²⁷⁷ C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.411, M. de Thévenot, **Relation d'un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.110

²⁷⁸ a.g.e, s.110

²⁷⁹ C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s. 254, Thévenot, **Relation d'un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.77

²⁸⁰ a.g.e, s.74

II.3.3.1.2 XVII-XVIII. Yüzyıl Gezginlerin Gözüyle Tembel, Hayalperest Rüşvetçi ve Kadercı Türkler

Batılıların Türklerin karakteri ile ilgili düşüncelerini şekillendiren ve zamanla imgeye dönüşen tembel, hayalperest, rüşvetçi ve kadercı Türk betimlemeleri dönem gezginlerinin seyahatnamelerinde de yerini almıştır.

Le Brun ve Grelot, hayalperest ve tembel bir mizaca sahip olan Türkler için köşkerin son derece uygun yapılar olduklarını belirtmişlerdir:

*“Köşklerinde, arkadaşlarıyla birlikte, sofa veya kerevetin üzerinde bazen iki üç saat, edilen birkaç sözün dışında hiç konuşmadan, tütün ve birkaç kahve içerek vakit geçirirler.”*²⁸¹

Boğazda gezintiye çıkan Olivier'nin aktardıklarına göre ise, İstanbul'da yaşayan zenginlerin çoğu, yaz mevsiminde bütün günlerini bu evlerin sofalarında, tek başlarına, bir minderin veya sedirin üzerinde, tütün ve kahve içerek ve tespah çekerek, gelen geçeni seyretmekle geçirirler.²⁸²

Bu konuya ilişkin Tournefort, Hıristiyanların öngörülerini ve özellikle bilim alanındaki başarılarını gözler önüne sermek amacıyla Türklerin tembelliğine dikkat çekmiştir. Bunu yaparken de çok etkili bir yol seçmiştir: Kendi görüşlerini aktarmak

---

²⁸¹ C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s. 240, J.Grelot, **İstanbul Seyahatnamesi**, (çev: M. Selen) İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret, 1998, s.70-71

²⁸² A. Olivier, **Voyage dans L'Empire Othoman, L'Égypte et la Perse**, Paris, Chez H.Agasse, 1801, s.109

yerine, seyahati sırasında karşılaştığı Köprülü Numan Paşa'nın görüşlerini aktarmıştır:

“Köprülü Numan Paşa İstanbul sarayını kızdırmamak için, yolda gözlemediğimiz bitkilerin çizimlerini bizden gizlice istiyordu; ben de onun buyrukları doğrultusunda, kardeşlerinden biri olan Köprülü Beye veriyordum; Paşa desenleri tek başına ve gönlünce inceledikten sonra, Köprülü Bey onları geri getiriyordu. İyi Müslümanların Hristiyanların öncülük ettiği bilimleri öğrenmesine ve Hristiyanların yaptıklarına saygı göstermesine iyi gözle bakmayan Türkler arasında bu tür bir siyaseti gütmek yerinde olur. (...) Birkaç gün sonra, Hristiyanların mahir kişiler olduğuna ve Doğuluların tembellikleri ne kadar kınamayı hak ediyorsa Hristiyanların keskin görüşlerinin de aynı ölçüde övgüyü hak ettiğine inandığını söyledi.”²⁸³

Olivier, Osmanlı İmparatorluğunun gerilemesinden ve toprak kaybindan büyük üzüntü duyan III. Selim'in Orduda değişiklik yapma isteğinin çok yerinde olduğunu ancak, bu yenileşme tasarılarının ürküttüğü büyük kitlelere bunu kabul ettirmenin de son derece zor olduğunu dile getirmiştir:

“Kafir” olarak adlandırdıkları kişilerin getirdikleri yenilikleri ve icatları günah sayan cahil bir halka yeni projeleri kabul ettirmesi zordu.”²⁸⁴

Olivier, bundan daha zor olanının ise, *“İmparatorluğun en yüksek makamlarındaki kişilerin üzerinde rüşvetin ahlak bozucu etkilerini bertaraf edebilmektir.”²⁸⁵*

---

²⁸³ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay, T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.102

²⁸⁴ A. Olivier, **Voyage dans L'Empire Othoman, L'Égypte et la Perse**, Paris, Chez H.Agasse, 1801, s.221

Yalnızca Olivier değil, genellikle tüm gezginler ülkede rüşvetle en olmaz işlerin dahi yaptırılabilceğine dikkat çekmişlerdir. Thévenot'ya göre, Osmanlı İmparatorluğunda rüşvet çok etkili bir tılsım gibidir, açamadığı kapı yoktur.²⁸⁶ Grelot'nun aktardıkları ise, Thévenot'nun saptamasını destekler niteliktedir. Ayasofya'yı ziyaret etmek dahi Hıristiyanlara yasakken Grelot, Cami görevlilerine çeşitli armağanlar vermek suretiyle, Ayasofya'nın içerisinde, günlerce çizim yapabildiğini kaydetmiştir.²⁸⁷ Grelot ayrıca, aynı yöntemle, Kanuni Sultan Süleyman'ın Sarayburnu'nda yaptırdığı Köşke de girmeyi başardığını belirtmiştir.²⁸⁸

Türkiye'deki adalet sisteminin nasıl yürüdüğünü aktaran Olivier'ye göre, bu ülkedeki davaların Fransa'dakilere oranla daha masrafsız olması ve daha hızlı sonuçlanması, Türkiye'deki adaletin Fransa'dakine göre daha iyi tecelli ettiği anlamına gelmemektedir. Rüşvet ülkedeki bütün makam ve kurumlara girmiştir ve bunun sonucu olarak da, "*hakimin hükmü, şahitlerin ifadesi, herhangi bir mal gibi alınır satılır*" olmuştur.²⁸⁹

Gezginlerin Türkleri yoğun bir şekilde eleştirdikleri diğer bir konu da kadcilikleridir. Türklerin kadciliğini gözler önüne sermek isteyen gezginler genellikle veba ve diğer salgın hastalıklar karşısındaki kayıtsızlıklarına dikkat çekmişlerdir. Bu konuya ilişkin Tavernier, "*Türkler vebadan ne korkuyor, ne de*

---

²⁸⁵ a.g.e, s.221

²⁸⁶ M.de Thévenot, **Relation d'un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.113

²⁸⁷ J.Grelot, **İstanbul Seyahatnamesi**, (çev: M. Selen) İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret, 1998, s.112-113

²⁸⁸ a.g.e, s.73

²⁸⁹ A. Olivier, **Voyage dans L'Empire Othoman, L'Égypte et la Perse**, Paris, Chez H.Agasse, 1801, s.283

kaçıyor, çünkü kadere olan inançları çok büyük”²⁹⁰ demekle yetinirken Tournefort, “Türkler yaşamayı hak etmiyor” sözleriyle Türklerin bu konudaki kayıtsızlığına yönelik ciddi bir eleştiri yapmış ve ardından da, son derece negatif bir tablo sunarak, bu kayıtsızlığın boyutlarını gözler önüne sermiştir:

“Gerçekten de Türkler yaşamayı hak etmiyorlar: Hastalığı önlemek ya da hastalıkla mücadele etmek için hiçbir önlem almadan her gün bu acımasız hastalıktan beş ya da altı yüz kişinin ölmesine kolları kıpırdamadan seyirci kalırlar ve ancak günde yaklaşık bin iki yüz kişi ölmeye başlayınca harekete geçerler; vebalı hastaların eşyaları başka bir hastalıktan ölenlerinki kadar kolay satılır. (...)”²⁹¹

Tournefort gibi Türkleri bu konuda sert bir biçimde eleştiren diğer bir gezgin de Grelot’dur. Grelot’ya göre:

“Alinyazısına inanmakta inat eden Müslümanlar salgın bölgelerinden gelenleri, Türkiye’de alışverişe girişmeden önce karantinaya tabi tutmak için karantina ve sağlık evleri kurulmasına izin vermezler. Tersine, bir vebalı ölür ölmez, pılı pırtısı pazarda satışa çıkarılır ve ihtiyacı olan ilk kişi bunları satın alır. O sırada, söz konusu eşyaların sahibinin başına gelenleri hiç düşünmez. Bu ciddi karmaşa sürüp gider ve hiçbir Türk sonuçları üstünde durmaz. Zavallı Rumlar olayın farkındadırlar, ama efendilerinin mantıksız uygulamaları, onların da ölümüne yol açar.”²⁹²

---

²⁹⁰ J.B. Tavernier, **Tavernier Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev. T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006, s.117

²⁹¹ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay,T. Tunçdoğan), İstanbul, kitap yayınevi, Haziran 2005, s. 15, C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s. 216

²⁹² J.Grelot, **İstanbul Seyahatnamesi**, (çev: M. Selen) İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret, 1998, s.49

Grelot gibi Le Brun de, Türklerin vebaya karşı takındıkları bu vurdumduymaz tavrın nedeninin kadere, yani ölüm ve yaşamlarının Tanrıdan geldiğine ve Tanrının isteği dışında hiçbir şeyin gerçekleşmeyeceğine olan inançlarından kaynaklandığına dikkat çekmiştir. Ancak bu kadercilikleri nedeniyle birçok insanın ölümüne neden olduklarından, kendi halklarına büyük kötülük yaptıklarını vurgulamıştır.²⁹³ Ülkede yaşayan Hıristiyan tüccarların ise, hastalığın görüldüğü yerlerde bulunulmaması gerektiğini bildiklerinden, hastalığın en az hissedildiği yakın ilçelere veya kendi evlerine çekilip, salgın geçene kadar hiç kimseyi kabul etmeden ve dışarıya çıkmadan buralarda kaldıklarını belirtmiştir. Bu süre içerisinde ise, ihtiyaç duydukları malzemeleri pencereden sarkıttıkları bir sepetle getiren kişilerden aldıklarını ve bu malzemeleri önce suyla yıkamadan veya tütsümeden kullanmadıklarını, bu nedenle de söz konusu salgın hastalıktan çok fazla etkilenmediklerini dile getirmiştir.²⁹⁴ Le Brun ayrıca, Türklerin vebadan ölen insanların kıyafetlerini giymekle kalmadıklarını, aynı kaplardan yiyip içtiklerini hatta, bir iki kez sudan geçirdikten sonra aynı hamam kesesini kullanmakta dahi bir mahsur görmediklerini vurgulamıştır.²⁹⁵ Olivier ise, Türklerin dini inançları nedeniyle vebaya karşı Avrupalıların aldıkları koruma tedbirlerinin hiçbirisini almadıklarını ve bu tedbirleri almayı da günah saydıklarını belirtmiştir.²⁹⁶

II.3.3.1.3 XVII-XVIII. Yüzyıl Gezginlerin Gözüyle Dürüst, Misafirperver ve Yardımsever Türkler

Görüldüğü üzere her fırsatta Türklerin olumsuz özelliklerine dikkat çeken gezginler, Türklerin kimi olumlu özelliklerini de görmezden gelememişlerdir. Bu

---

²⁹³ C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.70-71

²⁹⁴ a.g.e, s. 71-72

²⁹⁵ a.g.e, s.283

²⁹⁶ A. Olivier, **Voyage dans L'Empire Othoman, L'Égypte et la Perse**, Paris, Chez H.Agasse, 1801, s.244

konuya ilişkin Thévenot Hıristiyan dünyasında var olan önyargılara da vurgu yaparak, çok çarpıcı bir betimleme yapmıştır:

“Hıristiyan dünyasında pek çok kişi Türklerin büyük şeytanlar, barbarlar, dinsiz insanlar olduklarına inanırlar ancak, onları tanıyanların fikri tamamen değişir. Türkler iyi insanlardır ve insan doğasında var olan “kendine yapılmasını istemediğini başkasına yapma” felsefesine tam anlamıyla riayet ederler. Burada bahsettiğim Türkler, din değiştirerek sonradan Türk olanlar değil, doğuştan Türk olanlardır. Din değiştirmek suretiyle Türk olanlar, her türlü kötülüğü ve günahı işleme yeteneğine sahiptirler ve Tanrıya olduğu gibi insanlara karşı da vefasızdırlar. Doğuştan Türk olanlar ise dürüst insanlardır. İster Türk, ister Hıristiyan, isterse de Yahudi olsun, dürüst insanlara saygı gösterirler.”²⁹⁷

Thévenot ayrıca, Frenklere karşı yapılan onur kırıcı davranışların nedeni olarak, Doğu’da yaşayan Hıristiyan ve Yahudileri göstermiş ve bu halkların birbirlerine zarar vermek için Türkleri kullandıklarını dile getirmiştir.²⁹⁸ Thévenot’ya göre Türklerin takdire şayan diğer özellikleri ise, kumar oynamamaları, kavga etmemeleri ve kanaatkar olmalarıdır.²⁹⁹ Türkler ve Dönmeler konusunda Thévenot’yla aynı fikirleri paylaşan Grelot’ya göre de:

“Gerçekten Türkiye’de tüm kötülüğün dönmelerden geldiği söylenebilir. Çünkü, genellikle Türkler, tanıştıkları kişileri, kendi törelerince ağırlamayı ve utanç verici ya da yapılarına aykırı olaylardan uzak durmayı bilirler.”³⁰⁰

Le Brun ise, dinlerine son derece bağlı olan Türkler arasında düşmanlığa ve küslüğe rastlanmadığını, aralarında bir anlaşmazlık olduğunda dahi, Cuma gününden

---

²⁹⁷ M.de Thévenot, *Relation d’un Voyage fait au Levant*, Paris, 1655, s.111

²⁹⁸ a.g.e, s.111

²⁹⁹ a.g.e, s.112

³⁰⁰ J.Grelot, *İstanbul Seyahatnamesi*, (çev: M. Selen) İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret, 1998, s.177

önce barıştıklarını ifade etmiştir. O güne kadar barışmadıkları takdirde ise, namazlarının kabul edilmeyeceğine inandıkları için, namazdan önce Tanrı huzurunda düşmanlarını affedeceklerine yemin ettiklerini kaydetmiştir.³⁰¹ Le Brun ayrıca, İslamiyet Müslümanların birbirine kötülük yapmasını yasakladığından, Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan tüm insanların birbirlerine sözlü veya fiziki şiddet uygulamasının yasak olduğunu, bu yasağa riayet etmeyenlerin ise, sopa cezasıyla cezalandırıldıklarını dile getirmiştir.³⁰²

Le Brun'in Türklerin olumlu özelliklerine ilişkin dikkat çektiği diğer bir konu da Türklerin misafirperverliğidir. İzmir dönüşü, bir Türk'ün evinde konaklayan Le Brun, Türklerin son derece misafirperver olduklarını, Hıristiyanları büyük bir memnuniyetle evlerine kabul ettiklerini, onlara çok iyi davrandıklarını belirtmiştir.³⁰³ Türkleri her fırsatta acımasızca eleştiren Grelot dahi, Türklerin misafirperverliğinden övgüyle bahsetmiştir. Bir Türk tüccarın Avrupalı kölesiyle tanışan ve söz konusu köle tarafından sahibinin evine yemeğe davet edilen Grelot, bu davette kendisine ve arkadaşlarına gösterilen misafirperverliğe ilişkin duygularını şu şekilde dile getirmiştir:

*“Köle, bizi ağırlamak için Fransız mutfağından bilebildiği her şeyi yapmıştı. Efendisi ise, bizim gibi dört yabancıyı ağırlamanın sevincini, temiz yüzü kadar, Türk yemeklerinin kendince en güzellerini hazırlatarak da ortaya koydu. Orada bulunan her ulustan ve dinden insanlar arasında özel bir nezakete sahip olduklarını (barbar diye düşünülen); eğitimsiz, kural ve görgü tanımaz bir halkın içinde en soylu insanlık ödevlerini büyük bir zevkle yaptıklarını gösterdi.”*³⁰⁴

---

³⁰¹ C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.265

³⁰² a.g.e, s. 265, 445

³⁰³ a.g.e, s. 111, 112

³⁰⁴ J.Grelot, **İstanbul Seyahatnamesi**, (çev: M. Selen) İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret, 1998, s.182

Grelot ayrıca, söz konusu Türk tüccarın, Türkiye’de bir istisna olmadığını ve daha önce de yardımsever ve misafirperver Türklerle karşılaştığını ifade etmiştir:

*“Bu Türk, Müslümanlar arasında karşılaştığım tek soylu insan değildi. Kervanlarda bana sık sık meyveler veren, birkaç tas kahve ve şerbet sunanlar vardı. Hatta, Halep’ten Mezopotamya’nın merkezi Diyarbakır’a yaptığım on beş günlük kervan yolculuğundaki kadar hoş vakit geçirdiğimi hiç hatırlamıyorum.”*³⁰⁵

Gezginler, Türklerin kendilerini ziyarete gelenlere çeşitli ikramlarda da bulduklarını dile getirmişlerdir. Misafirlerini sofada ağırlayan Türkler, genellikle misafirlerine önce yakılmış çubuklar, daha sonra da kahve ve şerbet ikram ederlerdi. Bu ikramlara ek olarak, varlıklı insanların evinde koku da ikram edilirdi.

Le Brun Türkiye’de şerbetlerin limon, gül suyu ve amber veya misk kokusu ilave edilerek yapıldığını ve son derece güzel bir tada sahip olduğunu belirtmiştir. Tournefort ise, ikram edilen kahvenin harika olduğunu ancak *“ya cimrilikten ya da sade kahveyi daha doğal bulmalarından”* içine şeker koymadıklarını kaydetmiştir.³⁰⁶

Türklerin yardımseverliği ve merhametleri de gezginlerin gözünden kaçmamıştır. Tournefort’a göre, Tanrıya hoş geleceğini düşündükleri için, *“Müslümanların yardımseverliği hayvanları, bitkileri, ölüleri bile kapsar.”*³⁰⁷ Tournefort, Türkiye’de dilenci bulunmamasını da Türklerin yardımseverliğine ve merhametine bağlar:

---

³⁰⁵ a.g.e, s.183

³⁰⁶ C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.429, J.Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay,T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.76

³⁰⁷ a.g.e, s.63

“Türkiye’de ne dilenci, ne de para isteyen kimse vardır: Çünkü onların gereksinimleri karşılanır. Varlıklı kimseler hapishanelere giderek borç nedeniyle hapse düşenleri kurtarırlar. Çekingen yoksullara titizlikle yardım edilir. Yangınlar yüzünden perişan olan birçok ailenin yardımlarla ev sahibi oldukları görülür! Bunun için, felakete uğrayanların camilerin kapısına gelmeleri yeter de artar. Acılı insanları teselli etmek için evlerine gidilir. Vebalı hastalar komşularının kesesinden ve tekkelerin kaynaklarından yardım alırlar. Lewenklaw’in³⁰⁸ de vurguladığı gibi, Türkler merhametlerine sınır koymazlar. Büyük yolların onarılması, geçenlerin serinletilmesi amacıyla çeşmelerin yaptırılması için paralarını harcarlar; hastaneler, hanlar, hamamlar, köprüler, camiler yaptırırlar.”³⁰⁹

Tournefort’un belirttiklerine ek olarak Le Brun ve Thévenot, Türklerin din gözetmeksizin ihtiyacı olan herkese yardım ettiklerini belirtmişlerdir. Fakirlere yardım edecek maddi güce sahip olmayanların ise, hiçbir karşılık beklemeden yapılması gereken işlere yardım ederek katkıda bulduklarını kaydetmişlerdir :

“Örneğin, bozulan yolları tamir ederler, çeşitli aralıklarla yapılmış olan su yalıklarını doldururlar, taşan ırmakların yakınlarında durarak, gezginlere güvenli geçitleri gösterirler, vb. ve tüm bu hizmetlerinin karşılığında hiçbir şey beklemezler. Hizmetlerinin karşılığında bir şeyler sunulduğunda ise, reddederler ve yaptıkları işleri menfaat için değil, Tanrı için yaptıklarını belirtirler.”³¹⁰

Gezginler, Türklerin hangi dinden olursa olsun insanlardan esirgemedikleri bu yardımseverlik ve merhameti hayvanlardan da esirgemediklerini kaydetmişlerdir.

---

³⁰⁸ Hans Lewenklaw Von Amelbeum, 1595 yılında Frankfurt’ta yayınlanan **Neuwe Chronica Turkischer Nation** adlı yapıtın yazarıdır.

³⁰⁹ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay, T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.60

³¹⁰ C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.358, M.de Thévenot, **Relation d’un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.96

Le Brun ve Thévenot'nun kaydettiğine göre, pazarların kurulduğu günlerde pek çok insan pazarlardan kuş satın alıp onları özgür bırakırlardı. Bunu yapmaktaki nedenleri ise, özgürlüklerine kavuşturdıkları kuşların ruhlarının, mahşer günü Tanrı huzurunda kendilerine yapılan iyilikleri dile getireceklerine inanmalarıydı.³¹¹

Le Brun ve Thévenot'nun belirttiğine göre Türkler, sokaktaki kedi ve köpeklerin beslenmesi görevini de üstlenmişlerdi. Hatta bazı kişiler haftada veya ayda bir kez fırıncı ve kasaplara para vererek bu görevin yerine getirilmesini sağlarken bazıları da, ölümlerinden sonra, miraslarının bir kısmının sokak hayvanlarının beslenmesine ayrılmasını vasiyet ederlerdi. Bu nedenle Türkiye'deki köpekler, yiyecek aramak için mahalle mahalle dolaşmazlardı.³¹²

Le Brun ayrıca, Türklerin hayvanlara karşı sergiledikleri bu yardımseverliği kimi zaman Hıristiyanlara gülünç gelen boyutlara taşıdıklarını dile getirmiştir. Örneğin, sokakta yeni doğum yapmış bir köpek gördüklerinde, yeni doğan yavruların gelen geçenler tarafından ezilmesini önlemek ve onları yağmurdan korumak için, onlara güvenli bir yuva hazırlamadan yollarına devam etmezlerdi.³¹³ Ancak, köpeklerin beslenmesine ve hayatta kalmalarına bu kadar özen gösteren Türklerin, köpekleri pis hayvanlar olarak kabul ettiklerini, dokunduklarında veya geçerken üzerlerine atladıklarında, temizlenmek için yıkanmaları gerektiğine inandıklarını da eklemiştir.³¹⁴

---

³¹¹ C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.359, M.de Thévenot, **Relation d'un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.96

³¹² C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.361-362, M.de Thévenot, **Relation d'un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.96

³¹³ a.g.e, s.97

³¹⁴ C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.362,

II.3.3.1.4 Türklerin Tarihi Eserler, Güzel Sanatlar ve Bilime Bakışı

Genellikle Türkiye'ye gelen tüm gezginler, Türklerin tarihi eserler karşısında sergiledikleri vurdumduymaz tavrı ve yağmacı tutumlarını eleştirmişlerdir. Tarihi eserler üzerinde, tarih boyunca meydana gelen depremlerin, yangınların ve savaşların etkisini görmezden gelerek, tarihi eserlerdeki tahribatın tek nedeni olarak Türkleri göstermişlerdir. Ancak Prof. Dr. Semavi Eyice'nin aktardıklarına göre yalnızca İstanbul'da:

“ Kaynakları zengin olduğundan, VI. yüzyıl depremleri daha iyi bilinmektedir. 342-1454 yılları arasındaki 54 depremden bilhassa 437, 447, 525, 526, 542, 557, 583, 740, 790, 862, 869 (kırk gün), 989, 1323 yıllarında olanlar büyük zararlar vermişlerdir.

*Bizans döneminde İstanbul'da birçok büyük depremler olmuş hatta Ayasofya'nın kubbesi iki defa bu depremler yüzünden kısmen çökmüştür. Fetihden sonra en şiddetli deprem II. Beyazid döneminde 1509'da olmuştur. Bu korkunç deprem şehrin yapı karakterinde çok büyük değişikliklere yol açmıştır. Ağustos veya eylül ayında başlayarak kırk günü aşkın süren bu depremde, surlarda, sarayda, Fatih Cami ile yeni yapılan Beyazid Camisinde, Arkadius sütununda ve daha birçok binalarda büyük hasarlar olmuştur (...)*³¹⁵ *Eyice ayrıca 1640, 1766 ve 1894 yıllarında da kentte ciddi zararlara neden olan büyük depremlerin meydana geldiğini kaydetmiştir.*³¹⁶

Gezginlere göre, Türkler için tarihi eserler o denli değersizdir ki, ya kaderine terk ederler, ya tahrip edip bırakırlar veya çeşitli yerlerde kullanmak üzere, ihtiyaç duydukları parçaları alıp götürürler.

---

³¹⁵ S. Eyice (Prof. Dr.), **Tarih Boyunca İstanbul**, İstanbul, Etkileşim Yayınları, Temmuz 2006, s.68-69

³¹⁶ a.g.e, s.69

Bu konuya ilişkin, galata kulesindeki Cenevizlilerden kalma yazıtlardan bahseden Tournefort:

“Türkler bu tür anıtları kaderlerine terk ederler, ama-camiler, çarşılar ya da hamamlar yapmak için gerekmedikçe- onları yıkmazlar; ne var ki, bir gereksinim doğduğunda da hiçbir şeyi gözleri görmez.”³¹⁷

Tournefort ayrıca, yalnızca Türklerin değil ülkede yaşayan diğer ulusların da, bu konuda aynı şeyi yaptıklarını belirtmiştir:

“Yazıtlara meraklı olanlar mezarlıkları göz ardı etmemeliler; zira Türkler, Rumlar ve Ermeniler en güzel mermerleri buraya yerleştirirler; (...).”³¹⁸

İzmir’de bulunan eski kaleyi de ziyaret eden Tournefort, burada görülmeye değer hiçbir şeyin bulunmadığını, üstelik Türklerin buraya “berbat” bir cami inşa ettiklerini kaydetmiştir.³¹⁹ Aynı bölgede bulunan anfiteyatroya ilişkin gözlemleri ise, *“o kadar harap halde ki, geriye yalnızca kalıbı kalmış; bütün mermerleri götürülmüş, ama içi eski biçimini korumuş.”³²⁰*

Aynı anfiteyatroya ilişkin Tavernier’nin aktardıklarına göre ise, “Türkler onu neredeyse tamamen yıkmışlar ve körfez kıyısındaki kente iki mil uzaklıkta, geçidin dar olduğu, gemilerin körfeze girerken selam vermek ve çıkarken önünden geçmek zorunda oldukları bir hisar yapmak için taşlarını kullanmışlar. Taşları çok uzaklardan

---

³¹⁷ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay, T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.35-36

³¹⁸ a.g.e, s.84

³¹⁹ a.g.e, s.252

³²⁰ a.g.e

getirme zahmetine katlanmamak için, kıyı yakınındaki Hıristiyan ve Yahudi mezarlarındaki taşları kullanmayı bile düşünmüşler; ne var ki, gerek Hıristiyanları ve Yahudileri kızdırmamak, gerekse anfitiyatrodaki kadar elverişli taşlar bulamamaları nedeniyle, mezarlıktaki taşların çok azını kullanmışlar.”³²¹

Atmeydanı’nda bulunan yılanlı sütunu ayrıntılı olarak tasvir eden Le Brun ise, sütunda bulunan yılanlardan birinin ağzından yukarısının koparılmış olduğuna dikkat çekmiştir. Söz konusu tahribatı yapan kişinin ise, “ya kendisini İstanbul’un efendisi olarak gören Fatih Sultan Mehmet veya Sultan Murat” olduğunu kaydetmiştir.³²²

Le Brun ayrıca, İstanbul’daki tarihi sütundan bahsederken, tamamı mermerden yapılmış ve çeşitli yerleri kırılmış olan sütunun üzerinde çok güzel figürler bulunduğunu ancak, sütunun aşağı kısmında bulunanların tahrip edilmiş olduklarını belirtmiştir. Bunun nedenini ise şu şekilde açıklamıştır:

*“Görünüşe göre bu tahribatın nedeni zamanın acımasızlığından çok, hiçbir resme tahammül edemeyen Türklerin batıl inançlarından kaynaklanmaktadır.”*³²³

Le Brun seyahatnamesinin ilerleyen bölümlerinde, Müslümanların resim ve heykellere tahammülsüzlüklerine de şu şekilde açıklık getirmiştir:

“Dünya ve kainatın yaratıcısı olan tek bir Tanrıya inanan Müslümanlar, inançları gereği hayat bulmuş hiçbir canlının resmini veya heykelini evlerinde ve

---

³²¹ J.B. Tavernier, **Tavernier Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev. T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006, s.113-114

³²² C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.159

³²³ a.g.e, s. 154

ibadethanelerinde bulundurmazlar. Bu nedenle, Ayasofya’da eski Hıristiyanlardan kalan mozaik ve resimleri sökmüş veya silmişlerdir.”³²⁴

Tournefort ise, Türklerin topraklarında bulunan antik parçalara değer vermemelerini de bu konuyla bağdaştırarak şu şekilde açıklamıştır: “Türklerde resim zevki yoktur ve asla olmayacaktır, çünkü dinleri insan resmi çizmeyi yasaklamıştır; bu nedenle hem resim, hem de heykel açısından sanat zevki figürlere dayanır; bundan dolayı Türkler yaşadıkları topraklardaki antik parçalardan yararlanmazlar.”³²⁵

Diğer gezginlerin belirttiklerine ek olarak Thévenot, Müslümanların buldukları heykellerin burunlarını kopardıklarını ve bunu yaparken de burnu olmayan heykellerin daha az günah sayıldığına inandıklarını belirtmiştir.³²⁶

Türklerin eğitim durumlarına ilişkin ise Olivier, son derece bağınaz ve kibirli olarak nitelendirdiği Türklerin, genellikle eğitimsiz olduklarına dikkat çekmiştir. Edebiyat ve bilim alanındaki eğitimlerinin, Kur’ân’a, çeşitli Müslüman yazarların yorumlarına, dini kurallara ve din-hukuk adamlarının çeşitli sentezlerine dayandığını belirtmiştir. Bunun dışında şiire, Arapça, Farsça ve astrolojiye meraklı olduklarını, tıp bilgilerinin babadan oğula geçen yöntemlerden ibaret olduğunu, içlerinden çok az bir kısmının matematik ve astronomi bilgisine sahip olduğunu, doğal bilimler, fizik, coğrafya ve askeri taktik konularında hiçbir bilgileri olmadığını, tarih konusundaki bilgileri ise, kendilerini ilgilendiren konulardan ibaret olduğunu, başka milletler hatta, yerleşmiş oldukları ülkelerde kendilerinden önce yaşamış milletlerin tarihleri

---

³²⁴ a.g.e, s.252-253

³²⁵ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay, T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s. 40

³²⁶ M.de Thévenot, **Relation d’un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.98

hakkında tam bir bilgisizlik ve ilgisizlik içinde bulduklarını kaydetmiştir.³²⁷ Ayrıca boya, kumaş, kılıç, kalkan ve bıçak imalatı dışında hemen hemen tüm alanlarda ya çok ilkel olduklarını veya hiçbir bilgileri olmadığını dile getirmiştir.³²⁸

Olivier, Türklerin içinde bulunduğu cehaletin tablosunu bu şekilde çizdikten sonra, Türklerin aksine Fransızların ne kadar bilgili, üstün ve yardımsever olduklarına dikkat çekmeye çalışmıştır:

*“Top dökmesini, bomba, tüfek, top namluları ve kasatura imal etmesini, gemi inşasını, demir hatta gümüş işlemlerini, sabun yapımını Türklerle, Fransızlar öğretmiştir. İyi niyetimizi o kadar ileri götürmüşüz ki, yakında Türkler’e bizim imal ettiğimiz mallara ihtiyaç duymamayı da öğretiriz.”*³²⁹

Bazı gezginlerin betimlemeye değer gördükleri diğer bir konu da, Türklerin tıp alanındaki uygulamalarıdır. Bu konuya ilişkin gezginlerin ikiye ayrıldığını ve birbirinin tam tersi iki görüş sunduklarını görüyoruz. Thévenot’ya göre Türkler tıptan ve cerrahiden anlamadıkları için, Türkiye’de hizmet veren doktorlar ya Avrupalı veya Yahudi’dirler. Thévenot, Türklerin kendilerine özgü bazı tedavi yöntemlerinin de bulunduğuna dikkat çekmiştir. Türklerin uyguladıkları bazı yöntemlerin iyi sonuçlar verdiğini ancak, kullandıkları aletlerin son derece ilkel olduğunu, hatta kimi zaman Hıristiyanların atlarını tedavi ederken kullandıkları aletleri, Türklerin insanları tedavi ederken kullandıklarını belirtmiştir.³³⁰ Le Brun ise Thévenot ve onun gibi saptamalarda bulunan gezginleri eleştirerek onları, Osmanlı İmparatorluğunu ve Türkleri iyi tanımamakla suçlamıştır. Le Brun, söz konusu gezginlerin belirttiğinin aksine, Türkler arasında da çok iyi hekim ve cerrahların bulunduğunu kaydetmiştir.

---

³²⁷ A. Olivier, **Voyage dans L’Empire Othoman, L’Égypte et la Perse**, Paris, Chez H.Agasse, 1801, s.26

³²⁸ a.g.e, s.27

³²⁹ a.g.e

³³⁰ M.de Thévenot, **Relation d’un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.70

Ayrıca, cerrahide çok iyi aletler kullandıklarını, bu amaçla İran'dan son derece kaliteli neşterler getirttiklerini, en azından İstanbul'da ve diğer büyük şehirlerde diğer gezginlerin belirttiği gibi sivriltilmiş çiviler ve sivri kamaşlar kullanılmadığını dile getirmiştir.³³¹ Galland da, Le Brun'in söylediklerini destekler nitelikte Türkçe bir tıp kitabından bahseder. Hacı Paşa lakabıyla tanınan Hızır bin Ali el Hattab tarafından oluşturulan **Tıp Eğitimi Kolaylaştırmak için Yöntem** adlı kitabın üç bölümden oluştuğunu; birinci bölümde hekimlik ilmi ve uygulamaları, ikinci bölümde şurup ve gıdalar, üçüncü bölümde de hastalıklar, belirtileri ve tedavi yöntemleri hakkında bilgilerin yer aldığını kaydetmiştir.³³²

Türklerin yoğun bir şekilde eleştirildikleri ve önem vermemekle suçlandıkları alanlardan birisi de, denizciliktir. Olivier, Türklerin genellikle denizden pek hoşlanmadıklarını, denizciliğin zorluklarına ve mahrumiyetlerine katlanmak istemediklerini ve bu konuda kendilerinden daha becerikli olan Rumları kullandıklarını belirtmiştir. Ayrıca, Türkler ile Rumları da kıyaslayarak "*Rumların her konuda olduğu gibi bu konuda da Türklerin sahip olmadıkları zekaya ve kabiliyete*" sahip olduklarını vurgulamıştır.³³³ Tournefort ve Chardin'e göre ise, Türkler gibi Rumlar da bu konuda son derece başarısızdırlar. En büyük marifetleri kürek çekmek olan Türk ve Rum denizcileri, deniz haritası kullanamazlar, pusula ibresinin uçlarının birinin kuzeyi gösterdiğini bile zar zor bilirler hatta, karayı gözden kaybettikleri andan itibaren kuzey yıldızını dahi unuturlar.³³⁴

---

³³¹ C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.455-456

³³² A.Galland, **Journal d'Antoine Galland Pendant son Séjour à Constantinople (1672-1673)**, Tome II, Paris, Éditeur Ernest Leroux, 1881, s.9

³³³ A. Olivier, **Voyage dans L'Empire Othoman, L'Égypte et la Perse**, Paris, Chez H.Agasse, 1801, s.60

³³⁴ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay,T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.100, J. Chardin, **Voyages de Monsieur le Chevalier Chardin en Perse et autres lieux de l'Orient**, Chez Moses Pitt, Londres, 1686, s.59

Tournefort ayrıca, Türk denizcilerine yönelik eleştirisini; “(...) aralarından en deneyimli olanlar pusuladaki yön işaretleri aracılığıyla rüzgarları hesaplamak yerine, Boğazdan Karadeniz’e çıktıktan sonra Keefe’ye gitmek için sola, Trabzon’a gitmek için sağa dönmek gerektiğini bilmeyi marifet sayarlar. Manevra konusunda hiçbir şey bilmezler; en büyük marifetleri kürek çekmektir. (...) Kimi geceler patlayan havanın vereceği zarardan kurtulmak ve gönüllerince uyumak isteyen bu ülkenin tayfaları, tekneyi kuma çekerler ve yelkeni teknenin üstüne çadır gibi sererler; iyi bildikleri tek manevra budur”³³⁵ şeklinde sürdürmüştür. Türklerin bu alanda başarılı olamamalarının sebebinin ise, bu konuya önem vermemelerinden kaynaklandığını kaydetmiştir. Akdeniz’in en güzel ve en iyi limanlarını ellerinde bulduran Türklerin, denizciliğe önem vermeleri halinde bu alanda çok başarılı olabileceklerini dile getirmiştir:

“(…) Hatta, Doğu Hindistan, Çin ve Japon limanlarının kapılarını açarak, bütün Doğu ticaretine hakim olabilirler ancak, “Türkler evlerinde oturmaktan ve bütün dünyanın onlarla ticaret yapmak için ayaklarına gelmesini görmekten mutlu görünüyorlar.”³³⁶

Thévenot ise bu konuya ilişkin saptamalarını, Türklerin deniz savaşlarındaki başarısızlıkları üzerine yoğunlaştırmıştır. Thévenot, kara savaşlarında son derece cesur ve başarılı olan Türklerin, deniz savaşlarında o olağanüstü cesaretlerinden ve başarılarından eser kalmadığını, bu nedenle de genellikle yenilen taraf olduklarını

---

³³⁵ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay, T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.100-101

³³⁶ a.g.e, s.29

dile getirmiştir.³³⁷ Ayrıca, kayık ve ticari gemi yapımında gösterdikleri ustalığı, savaş gemilerinin yapımında gösteremediklerini kaydetmiştir.³³⁸

II.3.3.1.5 Türk Erkeklerinin Fiziksel Özellikleri, Giyim Tarzı ve Gündelik Yaşamı

Gezginler genel olarak, Türk erkeklerinin fiziksel özellikleri konusunda çok olumlu betimlemeler yapmışlardır. Tournefort ve Thévenot, Türkiye’de Müslüman soyunun çok güzel olduğunu belirtmişler ve bunun nedeninin de, düzenli yaşamalarından kaynaklandığını kaydetmişlerdir.³³⁹ Tournefort ayrıca, Türk erkeklerinin oldukça yakışıklı ve güzel bir endama sahip olduklarını dile getirmiştir. Bunun yanı sıra, Türkler arasında çok az kambura, topala ve cüceye rastlandığını ifade etmiştir.³⁴⁰ Thévenot ise, “Türk gibi güçlü” sözünün boş yere söylenmediğini, Türk erkeklerinin genellikle uzun boylu ve güçlü kuvvetli bir yapıya sahip olduklarını kaydetmiştir.³⁴¹ Tournefort ve Thévenot’un belirttiğine ek olarak Le Brun, Türklerin uzun ömürlü olduklarını, bunu da, düzenli yaşam sürmelerinin yanı sıra, sağlıklı beslenmelerine borçlu olduklarını ifade etmiştir.³⁴²

Gezginlerin ifadelerinden de anlaşıldığı üzere, Türkler Avrupalıların aksine miktar ve çeşit olarak son derece az yerleşmiş. Genellikle tüm gezginler de, Türklerin

---

³³⁷ M.de Thévenot, **Relation d’un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.139

³³⁸ a.g.e

³³⁹ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay,T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.159, M.de Thévenot, **Relation d’un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.55

³⁴⁰ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos, (çev: A. Bertay,T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.72-73

³⁴¹ M.de Thévenot, **Relation d’un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.55

³⁴² C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.423

bu beslenme alışkanlıklarının, kendi beslenme alışkanlıklarından çok daha üstün olduğunu kabul etmişlerdir.

Bu konuya ilişkin görüşünü Grelot, “Avrupa’da ancak sağlık alanında bilimsel kuruluşların üyeleri böyle az yerler” şeklinde belirtirken, Le Brun, “giyim kuşamlarında şatafatı seven Türkler, yeme ve içmelerinde böyle değillerdir. Hıristiyanlar ise, tam tersine aşırı drecede yiyip içerek sağlıklarını harap etmektedirler” şeklinde dile getirmiştir. Thévenot ise, Türklerin uzun ömürlü ve sağlıklı olmalarını, “hamama gitmelerine, Hıristiyanların aksine, ölçülü miktarda ve çeşitte yemelerine, içki içmemelerine ve egzersiz yapmalarına” borçlu olduklarını belirtmiştir.³⁴³

Dönem seyahatnamelerinde Türk erkeklerinin saç, sakal ve bıyık şekillerine ilişkin bilgiler de yer almaktadır. Thévenot, Türk erkeklerinin saçlarını kazıttıklarını ve Frenklerin uzatmalarını da garip karşıladıklarını kaydetmiştir. Türk erkeklerinin saçlarını kazıtmalarının sebebini de şu şekilde açıklamıştır:

“(…) şeytanın saçlar arasında barındığına inanıyorlar.”³⁴⁴

Thévenot ayrıca, saçlarını kazıtmalarına karşın Türklerin, bıyık ve sakallarını uzatmaya özen gösterdiklerini ve güzel bir sakala sahip olan kişilere büyük saygı duyduklarını eklemiştir.³⁴⁵ Tournefort ise, sakalın Türk toplumundaki önemini şu şekilde dile getirmiştir:

---

³⁴³ J.Grelot, **İstanbul Seyahatnamesi**, (çev: M. Selen) İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret, 1998, s.241, C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.424, M.de Thévenot, **Relation d’un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.70

³⁴⁴ a.g.e, s.57

³⁴⁵ a.g.e

“(…) Türkler arasında en büyük dostluk işaretlerinden biri karşılıklı olarak sakaldan öpmektir; öte yandan, bir kimsenin sakalından kıl koparmak ya da sakalını kesmek katlanılmaz bir hakaret sayılır. Yemin ettiklerinde sakalları üstüne yemin ederler. Din adamları eğer sakalları yoksa hor görülürler. Orduya girenler güzel bir bıyıkla yetinir ve güzel, burulmuş bıyıklarıyla övünürler.”³⁴⁶

Galland’a göre ise, Türkiye’de sakal yalnızca Türkler arasında değil, diğer uluslar arasında da saygınlık ve asalet işareti olarak kabul edilirdi:

“(…) Bir gün önce bir Ruma, Büyükelçinin soylu veya Türklerin deyimiyle beyzade olduğunu söylediğimde bana, neden uzun bir sakalı olmadığını sordu; çünkü sakal, Doğulular arasında bir asalet işaretidir. Kendisine, bunun Fransa’da adet olmadığını hatta, Kralın bile sakalı bulunmadığını belirttim.”³⁴⁷

Tavernier’nin belirttiğine göre ise, Türk erkekleri arasında sakala bu kadar önem verilirken, İran’da erkekler sakallarını keser ve yalnızca bıyık bırakırlardı.³⁴⁸

Gezginler, Türk erkeklerinin kıyafetlerini de ayrıntılı bir şekilde betimlemişlerdir. Dönem gezginlerinin aktarımlarına göre, Türk kadınları ve erkekleri genellikle birbirine benzeyen uzun ve sade giysiler kullanırlardı. Türk kadınları gibi, Türk erkekleri de çıplak vücutlarına önden ve arkadan tamamen kapalı olan bir iç don giyerlerdi.³⁴⁹ Bunun üzerine çok yumuşak ve seyrek bir kumaştan

---

³⁴⁶ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay, T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.75

³⁴⁷ A.Galland, **Journal d’Antoine Galland Pendant son Séjour à Constantinople (1672-1673)**, Tome I, Paris, Éditeur Ernest Leroux, 1881, s.92

³⁴⁸ J.B. Tavernier, **Nouvelle Relation de l’Intérieur du Sérail du Grand Seigneur**, Paris, Chez Olivier de Varennes, 1675, s.141

³⁴⁹ M.de Thévenot, **Relation d’un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.55, C.Le Brun, **Voyage au**

veya pamuklu bir kumaştan yapılmış, bilek bölümü olmayan ve kol kısmı oldukça geniş bir gömlek giyerlerdi. Söz konusu gömlek abdest alırken kollarını dirseklerine kadar kıvrıran Türklere büyük kolaylık sağlardı.³⁵⁰ Gömleklerinin üzerine de tafta, saten veya çeşitli sırmalı kumaşlardan yapılmış ve topuklara kadar inen bir elbise giyerlerdi. Kışın giyilen elbiselere pamuklu astar diktirirlerdi. Bu elbisenin kolları dar ve kol ağzları elin üzerini örtecek şekilde yarım oval biçimindeydi.³⁵¹ Bedene iyice oturan elbise, karabiber tanesi iriliğinde yaldızlı gümüş düğmelerle ya da ipekli düğmelerle iliklenirmiş. Elbisenin kolları da aynı irilikteki düğmelerle iliklenirdi.³⁵² Elbise, ipek bazen de altın ve gümüş işlemeli 2-3 parmak genişliğinde tabaklanmış deriden yapılmış bir kuşakla sıkılırdı.³⁵³ Erkekler kuşaklarında genellikle iki hançer taşırlardı. Hançerler kınılıydı, sapları da altın veya gümüş ve bazen de değerli taşlarla bezeliydi.³⁵⁴ Thévenot, hançerlerin bazılarının da çok değerli olan balık dişiyle süslendiğini kaydeder.³⁵⁵ Ayrıca, kuşağın her iki yanında birer mendille bir tütün kesesi bulunmuş. Para, tütün ve evrak keselerini de göğüslerinde taşırlardı.³⁵⁶

Levant, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.417

³⁵⁰ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay,T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.74

³⁵¹ M.de Thévenot, **Relation d'un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.55, C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.417

³⁵² J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay,T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.74

³⁵³ C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.417

³⁵⁴ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay,T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.74, M.de Thévenot, **Relation d'un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.55

³⁵⁵ a.g.e, s.56

³⁵⁶ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay,T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.74, M.de Thévenot, **Relation d'un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.56

Thévenot, bu uzun ve sade giysilerin Türklerin güzel endamlarını daha mükemmel bir şekilde ortaya çıkarttığını belirtmiştir.³⁵⁷

Türkler ayaklarına ise, pabuç adını verdikleri sarı veya kırmızı deriden yapılmış bir ayakkabı ve aynı renkten mest adı verilen bir çeşit patik giyerlerdi.³⁵⁸ Batılıların ayakkabılarıyla Türklerin mestlerini karşılaştıran Thévenot bu konuya ilişkin düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir:

“Her ne kadar Türkler ayakkabılarımızı çok ağır buluyorlarsa da, onlarınkinden çok daha kullanışlıdır. Türklerin mestleri yalnızca yaz aylarında iyi, çünkü birkaç damla su bile onları kirletiyor; Bu mestler bitki toplamayı seven insanlara uygun değildir; en küçük taş parçası bile yaralar, bu mestlerle bir çayıra girilmez; kumaşı kadın çorapları kadar hafif, tıpkı mestler gibi topuk bölümü dar olan potinler kullanıldığı da bir gerçektir; bunların sarı renkli olanlarını yalnızca Müslümanlar ve ayrıcalıklı Hıristiyanlar giyebilmektedirler.”³⁵⁹

Grelot'nun belirttiğine göre ise, genellikle Türkler ve Frenkler sarı, Ermeniler kırmızı, Rumlar mor, Yahudiler ise Siyah renk mest giyerlerdi. Türkiye’de yeşil rengin ayağa giyilmesi ise, herkese yasaktı.³⁶⁰

---

³⁵⁷ a.g.e, s.56, C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.56

³⁵⁸ M.de Thévenot, **Relation d’un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.56, C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.418

³⁵⁹ Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay,T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.73

³⁶⁰ J.Grelot, **İstanbul Seyahatnamesi**, (çev: M. Selen) İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret, 1998, s.200-2001

Gezginler, Türk erkeklerinin başlarına taktıkları sarıgın ise, bir başlık ve bunun üzerine sarılan ve tülbent adı verilen kırmızı veya beyaz bezden veya ipek kumaştan oluştuğunu belirtmişlerdir.³⁶¹ Tournefort, Fransızcadaki türban kelimesinin de bu tülbent sözcüğünden geldiğini belirtmiştir.³⁶² Tournefort ayrıca, Sarıgın başlığının ise kenarsız, üst bölümü yuvarlak, kulakları örtmeyen kırmızı veya yeşil bir takke olduğunu kaydetmiştir. Ancak, yeşil sarığı kullanma izninin, yalnızca Peygamber soyundan gelen emirlere verildiğini kaydetmiştir.³⁶³

Gezginler, Türk erkeklerinin gündelik yaşamlarını da ayrıntılı bir şekilde betimlemişlerdir.

Gezginlerin aktardıklarına göre, söz konusu dönemde Osmanlı evlerinin iç ve dış mimari yapısı son derece sadeydi.³⁶⁴ Bu sadelik yalnızca evlerin mimarisiyle sınırlı kalmamış, Türklerin yaşam biçimine de yansımıştı. Sofa adı verilen oda, günün farklı zamanlarında oturma, yemek ve yatak odası olarak kullanılırdı.

Olivier, Türklerin sofada bulunan sedirleri, gündüzleri oturulacak yer, geceleri de yatak olarak kullandıklarını ve yemek ve yatma zamanları dışında da, söz konusu sedirlerin üzerinde bütün gün bağdaş kurarak oturduklarını kaydetmiştir.³⁶⁵

---

³⁶¹ M.de Thévenot, **Relation d'un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.56, C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.418, Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay,T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.75

³⁶² a.g.e, s.75

³⁶³ a.g.e, s.75

³⁶⁴ G.Ü. Aybet, **Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.144

³⁶⁵ a.g.e, s.102

Gezginlere göre, genellikle bütün gün bağdaş kurarak sedirlerin üzerinde oturan Türkler, boş zamanlarında genellikle satranç, dama gibi çeşitli oyunlar oynar, ud, saz gibi çeşitli müzik aletleri çalar veya kahve ve tütün içerek sohbet ederlerdi. Oda içinde veya herhangi bir yerde kesinlikle gezinmezlerdi. Thévenot ve Le Brun, Türklerin bu alışkanlığının, Avrupalılarınkinden farklı olduğunu, “*Türkler, bizim yaptığımız gibi bir odada veya herhangi bir yerde gezinmezler. Böyle gezen Avrupalılarla da alay ederler*”³⁶⁶ şeklinde dile getirmiştir.

Söz konusu gezginler, Türklerin boş zamanlarında nasıl vakit geçirdiklerini ise şu şekilde aktarmıştır:

*“Evlerinde olduklarında, genellikle sedirlerin üzerinde otururlar. (...) Eğer evde yalnızlarsa ya yatarlar, ya tütün içerler veya tambur olarak adlandırdıkları bir çeşit ud çalarlar. Söz konusu müzik aletini, sesi çok hoş olmasa da, hiç sıkılmadan tüm gün çalabilirler. Eğer edebiyatçı veya yazar iseler de , ya kitap okurlar veya yazı yazarlar. Dostlarıyla birlikteyseler de, sohbet ederek veya bazı oyunlar oynayarak zaman geçirirler. Hiçbir zaman kart veya diğer şans oyunlarını oynamazlar. Yalnızca satranç, dama ve benzer oyunlar oynarlar. Ayrıca, ister zengin olsunlar isterse de yoksul, hiçbir zaman para için oyun oynamazlar; bu nedenle de, aralarında çok fazla tartışma çıkmaz. Boşuna oynasalar da, oyundan büyük zevk alırlar ve tüm öğleden sonra, tek bir kelime etmeksizin oynayabilirler. Aralarından birisi yenilince de, yine tek bir kelime etmeksizin, soğuk bir edayla oyuna yeniden başlarlar. Çok sık oynadıkları diğer bir oyun da mankaladır. Bu yaklaşık olarak iki ayak uzunluğunda ve bir buçuk ayak genişliğinde, her köşesinde altı çukur bulunan bir kutudur ve dama tahtası gibi açılır.”*³⁶⁷

---

³⁶⁶ M.de Thévenot, **Relation d’un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.64, C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.433

³⁶⁷ M.de Thévenot, **Relation d’un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.65, C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.432-434

Mankala adlı oyundan Tournefort da bahseder ve oyunun nasıl oynandığını şu şekilde anlatır:

*“Oyun iki kişiyle oynanır, oyuncuların her biri otuz altı kavkı alarak kendi tarafındaki çukurları doldurur.”*³⁶⁸

Bu oyunların dışında Galland’ın kaydettiğine göre, Türkler arasında bilmece oyunları da mevcuttu. Bu oyunlardan biri, altında rakamlar bulunan ve üzerinde kuş, insan ve meyve isimleri yazılı bir cetveldi.³⁶⁹

Gezginlerin belirttiğine göre, Türklerin en sevdiği eğlencelerden birisi de kuklaydı. Ramazan geceleri kahvehanelerde oynatıldığı gibi, evlerde de oynatıldığı olurdu. Türkiye’de kuklayı genellikle Yahudilerin oynattığını belirten Thévenot, kukla gösterisi ile ilgili kendi görüşünü de dile getirmiş ve bir evin selamlık bölümünde oynatılan kuklayı evin hanımının da nasıl görünmeden seyrettiğini aktarmıştır:

*“Bana göre bu oyun, bizimkilerden çok daha iyidir. Kuklayı oynatırken, Türkçe ve Farsça güzel şarkılar da söylerler. (...) Bir akşam, yemek yediğim bir efendinin evinde, kukla gösterisi de seyrettim. Bize görünmeden kukla gösterisini seyretmek isteyen efendinin eşi, bizim bulunduğumuz odanın karşısında bulunan dairesinin kapısının önüne bir halı gerdirdi ve oyun başladı. Kukla gösterisi bitinceye kadar hanım yerinden ayrılmadı.”*³⁷⁰ Thévenot, Türkiye’de oynatılan kukla

---

³⁶⁸ J.Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay, T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.79

³⁶⁹ A.Galland, **Journal d’Antoine Galland Pendant son Séjour à Constantinople (1672-1673)**, Tome I, Paris, Éditeur Ernest Leroux, 1881, s.28

³⁷⁰ M.de Thévenot, **Relation d’un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.67

*oyunları içinde en çok sevilen ve seyredilen kahramanın ise, Karagöz olduğunu belirtmiştir.*³⁷¹

Türk erkeklerinin vakit geçirdikleri diğer bir yerde kahvehanelerdi. Türkiye’de bulunduğu süre içerisinde sık sık kahvehanelere giden Thévenot, kahvehanelerin meslek, dil, din ayrımı yapılmaksızın herkese açık olduğunu ve günün belli saatlerinde, şarkıcı ve sazandelerin görev yaptığını belirtmiştir. Kendisinin de çok beğendiği ve Avrupa’da pek bilinmeyen kahveye ve faydalarına ilişkin edindiği bilgileri ise “*Kahve, içkinin yaptığı baş dönmesini önlediği gibi, uyumayı da engeller. Bizim Fransız tüccarlar mektuplarında, bir veya iki fincan kahve içmek bütün gece çalışmak için yeterlidir diye belirtirler*”³⁷² sözleriyle dile getirmiştir.

Söz konusu dönemde Türkler arasında en yaygın olan ve en sevilen spor ise, ciritti. Bu konuya değinen tüm gezginler, Türklerin bu alanda son derece başarılı olduklarını kaydetmişlerdir. Ciridin nasıl oynandığını da ayrıntılı bir şekilde betimleyen Thévenot, bu oyunu seyretmenin de son derece keyfli olduğunu belirtmiştir.³⁷³

“*Doğuluların bu alandaki becerilerine Osmanlı İmparatorluğunun pek çok yerinde tanık olduk*” diyen Olivier ise, ciridin Araplar arasında daha yaygın olduğunu dile getirmiştir.³⁷⁴

---

³⁷¹ a.g.e

³⁷² a.g.e, s.63-64

³⁷³ a.g.e, s.66

³⁷⁴ A. Olivier, *Voyage dans L’Empire Othoman, L’Égypte et la Perse*, Paris, Chez H.Agasse, 1801, s.94

Cirit gösterisi seyreden ve betimleyen diğerk bir gezgin de Tournefort'dur. Tournefort gösteri karşısındaki şaşkınlığını şu şekilde dile getirmiştir:

“(...) süvariler o kadar hızlı at sürerler ki onları gözle izlemek bile güçtür. Başka bazı süvariler, atları koşmaya ara vermeksizin hızla giderken atlarının karnının altına inerler, daha önce bilerek düşürdükleri nesnelere aldıktan sonra yeniden atın sırtına otururlar; ama, asıl şaşırtıcı olan, bazılarının atları son hızla giderken atın sağrısının üstüne yatmış olarak ok atmalarını ve koşan atın altına dalış yapmalarını görmektir; bir şeyi daha itiraf etmek gerekir: Bu atlardan daha hızlı ve elle yönlendirilebilen başka bir at yoktur, ama gemleri yok; ya da belki gemlerinin olmaması nedeniyle dönüş yapmak için büyük bir mesafeye gereksinim duyuyorlar.”³⁷⁵

II.3.4 GAYRİMÜSLİMLER

Dönem gezginleri seyahatnamelerinde, genellikle “kırsal alanlar” “kentler” şeklinde ayırım yapmaksızın, Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan Gayrimüslim halklara ilişkin özel bölümler oluşturmuşlar ve onların din, gelenek-görenek, yaşam biçimi vb. ilişkin ayrıntılı bilgiler vermişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Gayrimüslimler söz konusu olduğunda gezginler, (kimi zaman bu söyledikleriyle birkaç sayfa sonra ters düşseler de) öncelikle Türklerin Gayrimüslimlere karşı takındıkları olumsuz tutum ve davranışların altını çizmişlerdir. Le Brun Türklerin Müslümanlara hitap ederken “*canım, kardeşim, iki gözüm*” gibi kelimeler kullandıklarını ancak, Tüccar ve hukukçular gibi biraz daha eğitimli Türkler dışındakilerin Gayrimüslimlere “*gavur,*

---

³⁷⁵ J.Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay,T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.40

köpek, dinsiz” gibi kelimelerle hitap ettiklerine dikkat çekmiştir.³⁷⁶ Ayrıca, Türklerin özellikle İstanbul’a yakın adalarda yaşayan Rumlara son derece kötü davrandıklarını kaydetmiştir. İçki içmek isteyen yeniçerilerin ve Türklerin bu adalara gittiklerini ve burada aşırı derecede içtiklerini, sarhoş olduklarında da Rumları itip kaktıklarını, dövdüklerini, her türlü hakareti yaptıklarını ve bağlarını, bahçelerini ve ekinlerini yakıp yıktıklarını belirtmiştir.³⁷⁷

Thévenot’ya göre ise, son derece kibirli olan Türkler, kendilerini dünyanın hakimi olarak görürler ve özellikle de Hıristiyan ve Yahudiler gibi kendileriyle aynı dinden olmayanları her fırsatta aşağılarlar. Hatta *“bazı Türkler o denli boş inançlara kapılmışlardır ki, evden çıktıklarında ilk karşılaştıkları kişi Hıristiyan veya Yahudi ise, “Tanrı bizi şeytandan korusun” diyerek, derhal evlerine geri dönerler.”*³⁷⁸

Tournefort, ülkede yaşayan yabancı din adamlarının da her fırsatta Türklerin hakaretlerine maruz kaldıklarını belirtmiştir.³⁷⁹ Tournefort ayrıca, Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan Hıristiyanların, Türklerin bu yapılar için ayrılacak paraya el koyacaklarından korktukları için *“ne güzel bir kilise, ne de güzel bir manastır yaptırmaya cesaret edemediklerini”*³⁸⁰ dile getirmiştir.

Gayrimüslimlere ilişkin seyahatnamelerde yer alan diğer bir konu da, Osmanlı Topraklarında yaşayan Gayrimüslim halklara yönelik yapılan özel

---

³⁷⁶ C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.268

³⁷⁷ a.g.e, 1728, p. 219-220

³⁷⁸ M.de Thévenot, **Relation d’un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.112

³⁷⁹ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay,T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.121

³⁸⁰ a.g.e, s.27, 121

uygulamalardır. Bu uygulamaların başında Gayrimüslim erkeklerin her yıl ödemekle yükümlü oldukları haraç adı verilen vergi gelmektedir. Gezginler, Hıristiyan ve Yahudi din adamları dışındaki her Gayrimüslim erkeğin on dört yaşına geldiğinde bu vergiye tabi olduğunu kaydetmişlerdir. Grelot, haraç vergisi ödeme yaşı olan on dört yaşına gelen Gayrimüslim çocukların, gelenek olarak dostlarına ziyafet verdiklerini belirtmiştir.³⁸¹

Bu konuya ilişkin Thévenot, her şartta ve koşulda Osmanlı Topraklarında yaşayan Gayrimüslim erkeklerin, dokuz yaşından itibaren haraç vergisine tabii olduklarını, Avrupa ülkelerinde yaşayan ve Osmanlı İmparatorluğuna geçici süreliğine bulunan Hıristiyan veya Yahudilerin ise, Türkiye’de buldukları süre içinde bu vergiyi ödemediklerini ve bunu ödemeye mecbur olmadıklarını şapka giyerek ve yanlarında konsolosluktan Avrupa’da ikamet ettiklerine dair bir belge bulundurarak ortaya koyduklarını dile getirmiştir.³⁸²

Le Brun ise, bazı kentlerde Yahudilerin bu vergiyi ödeyemeyen yoksul ailelerin vergilerini ödemek için kendi aralarında para topladıklarını, Rumlar arasında ise böyle bir işbirliğinin bulunmadığını kaydetmiştir. Le Brun ayrıca, bu vergiyi ödeyemeyenlerin bazen din değiştirip Müslüman olmak zorunda kaldıklarını ve bunun da son derece can sıkıcı bir durum olduğunu kaydetmiştir.³⁸³

---

³⁸¹ J. Grelot, **İstanbul Seyahatnamesi**, (çev: Maide Selen), İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., s.167

³⁸² M.de Thévenot, **Relation d’un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s. 159

³⁸³ C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.492

II.3.4.1 HİRİSTİYANLAR

Bu bölümde Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan Rum ve Ermeni halklarına ilişkin politik ve toplumsal olayların etkisiyle dönemin Fransız gezginlerinin kaleminden yansıyan ve zamanla imgeye dönüşen saptama, betimleme ve gözlemleri aktarmaya çalışacağız.

II.3.4.1.1 Rumlar

Rumlar, XVII-XVIII. yüzyılda İstanbul'da olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu Topraklarının genelinde yaşayan Hıristiyan nüfus içinde çoğunluğu oluşturmaktaydılar. Bu kalabalık Rum nüfusunun Ortodoks olması ve Fransızların Osmanlı İmparatorluğunda yapmış oldukları Katolik propagandasına alet olmaması, bu halk topluluğunun Fransızların gözünde ötekileşmesine neden olmuştur. Bu ötekileşmenin izlerine genel olarak dönem seyahatnamelerinin tümünde rastlamak mümkündür.

II.3.4.1.1.1 Din

Fransızların gözünde ötekileşen Rumların söz konusu dönemdeki kiliseleri ve dini uygulamaları doğal olarak Fransız seyahatnamelerinde geniş bir şekilde yer almıştır.

Gezginlerin aktardıklarına göre, söz konusu dönemde Rum Ortodoks kilisesinin dört önemli patrikliği vardı. Bunlar İstanbul, İskenderiye, Kudüs ve

Antakya patrikliğiydi. Bu patrikliklerden İstanbul patrikliği Başvezir tarafından, diğerleri de eyalet paşaları tarafından Osmanlı Padişahı adına onaylanırdı.³⁸⁴

Seyahatnamesinde Doğu kiliselerine geniş bir şekilde yer veren Le Brun'ın aktardıklarına göre, İstanbul'un fethi ile birlikte Osmanlı İmparatorları, topraklarında yaşayan Hıristiyanlara, din görevlisi kadrolarını bile para ve hediyeler karşılığında dağıtırlardı. Bu nedenle, Osmanlı Topraklarında yaşayan hiçbir Hıristiyan din görevlisi, bulunduğu göreve hak ederek gelmezdi.³⁸⁵ Bu görevler için sunulan para miktarlarının boyutlarını gözler önüne sermek için de, 1670 yılında patrikliğe aday iki piskoposun bu görev için Sultan'a birisinin 50 000 ekü (altın) diğerinin de 60 000 ekü sunduğunu kaydetmiştir. Böylece patrik makamında bulunan piskopos görevden alınır ve yerine en çok parayı veren piskopos patrik makamına atanırdı. Söz konusu atamadan sonra, Baş Vezir Rumları sopa cezasıyla cezalandırmakla, mallarına el koymakla ve kiliselerini kapatmakla tehdit ederek yeni patriğe itaat etme ve onun tarafından belirlenen vergileri ödeme emrini verirdi. Yeni patrik görevine atanır atanmaz, tüm başpiskoposlara bu emir iletilirdi onlar da, kendi yönetimleri altındaki piskoposlara emri bildirirlerdi. Söz konusu piskoposlar da, bu fırsattan istifade papazlardan ve kendilerine bağlı halktan vergiler dışında yeni patriğe bağış ve armağanlar talep ederlerdi.³⁸⁶

Le Brun, yeni patriğin atamasının ne şekilde yapıldığını ve bu vesileyle yapılan törene ilişkin de bilgi sunmuştur:

“Patrikliğe atandığına ilişkin mektubu alan yeni patrik, kendi tarafında yer alan iki veya üç piskoposla birlikte Saraya, Kaymakamın odasına gelir, burada

---

³⁸⁴ M.de Thévenot, **Relation d'un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s. 156, Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s. 305

³⁸⁵ a.g.e, s. 304

³⁸⁶ a.g.e, s. 304-307

kendisine atamasına ilişkin mektuplar okunur, siyah kaloyer kıyafetinin üzerine Sultan tarafından armağan edilen değişik renklerdeki iki ceketi giyer ve kendisiyle aynı şekilde giyinmiş ve kuşanmış olan maiyetindeki piskoposlarla birlikte ata binerek Saraydan Kiliseye gider (...).

*Kilisenin önüne gelen patrik attan iner, kaymakam veya vezir katibi bu törene katılanların önünde yüksek sesle Sultanın mektuplarını okur. Daha sonra, kilisenin kapısı açılır, kaymakam veya vezir katibi yeni patriği patriklik tahtına oturtturur ve mahiyetiyle birlikte Saraya döner.*³⁸⁷

Le Brun'in kaydettiğine göre patrikhanede, patriğin dışında başpiskopos ve piskoposlar görev yaparlardı. Ancak patrik dahil tüm bu din adamları keşiş veya kaloyer adı verilen Rum keşişi olmak zorundaydılar ve manastırda edindikleri bilgi ve kuralları hayatları boyunca gözetmeleri gerekmekteydi. Göreve başlarken dünyadan el etek çekeceklerine ant içerler, asla et yemezler, perhiz günlerinde yağ ve şarap kullanmazlar ve evlenmezlerdi.³⁸⁸ Ayrıca, kaloyer rahipleri topraklarını kendileri işlerlerdi. Bu nedenle de, sabah erkenden manastırlarından çıkar, bütün günlerini tarlada çalışarak geçirirler ve ancak akşam evlerine dönerlerdi. Döndüklerinde ise, yorgunluklarına rağmen *Netaniai* adını verdikleri uzun bir ayine katılırlardı.³⁸⁹

Kurallarında, yaşam tarzlarında hatta kıyafetlerinde dahi hiçbir değişiklik yapmayan kaloyer rahiplerinin, diğer Rum Ortodoks kiliselerinde var olan perhizlerin dışında senede dört perhizleri daha vardı.³⁹⁰

---

³⁸⁷ a.g.e, 1728, s. 307-308

³⁸⁸ a.g.e, 1728, s. 309- 312

³⁸⁹ a.g.e, 1728, s. 318

³⁹⁰ a.g.e, 1728, s. 221-222

Genellikle tüm gezginler kaloyer rahiplerine ilişkin olumlu betimlemeler yapmışlardır. Doğulu Gayrimüslimlerin ve din adamlarının cehaletine dikkat çeken ve onları ağır bir dille eleştiren³⁹¹ Grelot bile, kaloyer rahiplerinin disiplinlerinden ve dini uygulamalarına verdikleri önemden övgüyle bahsetmiştir:

“ (...) *Bu dindar kaloyerler, vartabietler**, papazlar ve din adamları diğer Doğulu Hıristiyanların arasında perhiz orucuna tamamen uyan, gün boyu sadece bir kez bir parça ekmek ile tuzlu suda haşlanmış bazı sebzeleri yiyen kutsal kişiler bulunduğunu biliyorum. Eski bir oruç geleneğini sürdürerek, Karem sırasında, sadece üç günde bir yemek yiyen çok yaşlı insanlar da vardır. (...) Demek ki, Katolik dininin hüznü yıkıntıları (bu bölgede sadece yıkılmış değil, ortadan kaybolmuş da benziyor) arasında ermiş keşişlerin eski etkisinin çok güzel ve değerli izleri hâlâ bulunabiliyor.”³⁹²

Le Brun'in Rum keşiş ve papazlarının yaşam tarzlarına ilişkin aktardıklarına göre ise, Rumların *Papas Jereus* olarak adlandırdıkları keşişleri asla evlenemezken, *Sosmicos Jereus* olarak adlandırdıkları papazları bir kereye mahsus evlenebiliyorlardı. Ancak, keşişler ve papazlar aynı zahmetli görevleri yerine getiriyorlardı: Yalnızca okumak için bile günde beş saat ayırmaları gerekiyordu. Bu nedenle bu sınıflarda yer alan pek çok din adamı zamanları, istekleri veya altı adet olan dua kitaplarını alacak paraları olmadığından bu görevlere yanaşmıyorlardı.³⁹³

---

³⁹¹ J. Grelot, **İstanbul Seyahatnamesi**, (çev: Maide Selen), İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., s.159

* Öğretmen din adamları

³⁹² a.g.e, s. 57

³⁹³ Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728,s. 310-311

Doğu’da yaşayan Gayrimüslim din adamlarına ilişkin Olivier ise, üst düzey din adamlarının eğitilmiş ve zengin olduklarını, kasaba papazlarının ve diğer din adamlarının ise son derece yoksul ve cahil olduklarını belirtmiştir.³⁹⁴

Osmanlı İmparatorluğunda bulunan kiliselere ilişkin ise, Grelot’nun dikkat çektiği ilk konu, Osmanlı İmparatorluğunda bulunan kiliselerde çan çalınmasına müsaade edilmemesidir. Grelot, bu konuya ilişkin gözlemlerini şu şekilde aktarmıştır:

*“Yunanistan, Türklerin egemenliğine girdiğinden beri, bu ülkede, ayin zamanı inançlıları kiliseye çağıran çan sesleri artık duyulmaz. Hıristiyanları bir araya toplamak için, ayini haber vermeye yarayan dar ve uzun ağaç bir levhaya, simandirion’a vurulur.”*³⁹⁵

Grelot ayrıca, patriklik kiliselerinin Osmanlı Sultanlarına ait sarayların uzağında inşa edildiklerini ifade etmiş ve nedenini şu şekilde açıklamıştır:

“ (...) tüm uluslar arasında, uğradıkları ciddi baskılara, talihsizliklere ve geçmişlerinden dayanılmaz kibirden başka bir şey kalmamasına rağmen, Bizanslılar kadar görkeme ve gurura düşkün olanı yoktur. Bunun dışında, din adamlarından, papazlardan ve diğer kilise görevlilerinden oluşan patriklik ailesinin, genellikle imparatorların dalkavuklarıyla hiç anlaşamadığı ve aralarında sürekli kavgalar olduğu söylenebilir. O nedenle, ister görkem gereksinimi ister barış uğruna,

---

³⁹⁴ A. Olivier, *Voyage dans L’Empire Othoman, L’Égypte et la Perse*, Paris, Chez H.Agasse, 1801, s.28

³⁹⁵ J. Grelot, *İstanbul Seyahatnamesi*, (çev: Maide Selen), İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., s.149

patriklik kilisesi ile imparatorların saraylarının birbirinden uzakta olması gerekmiştir.”³⁹⁶

Söz konusu dönemde Fransızlar Rumlara çok da olumlu bir gözle bakmasalar da Galland’ın aktardığına göre Fransız Büyükelçisi maiyetiyle İstanbul Patriğini ziyaret eder, Rum Ortodoks kilisesinde bazı ayinlerde hazır bulunurdu.³⁹⁷

Diğer gezginlerden farklı olarak Galland’ın aktardığı diğer bir konu da, Rumların ölülerini anma bayramıdır. Galland’ın belirttiğine göre Rumlar bu bayramda, yıl içinde ölenlerin mezarlarını açarlardı, çürüyen cesetlerin kemiklerini mezarın bir köşesine toplayıp üzerlerine çiçekler atıp, kafataslarını da çiçeklerle bezedikten sonra, açılan mezarların üzerinde şarapla ellerini yıkayıp, mezarları tekrar kapatırlardı.³⁹⁸

Tournefort ve Grelot ise Rumların ayazma adı verilen kutsal çeşmelerinden ve o çeşmelerde düzenledikleri törenlerden bahsetmişlerdir.³⁹⁹ İstanbul’daki Bostancıbaşı Köşkü yakınlarında Rumların özellikle de Transfiguration (dönüşüm) gününde⁴⁰⁰ ibadet ettikleri ayazmayı ve orada düzenledikleri törenleri ise ayrıntılı bir şekilde aktarmışlardır. Söz konusu gezginlerin aktardığına göre, bu ayazmaya akın akın gelen Rumlar, çeşmenin suyuyla yıkanıp, çevresindeki kumlara bulanırlardı.

---

³⁹⁶ a.g.e, s. 82

³⁹⁷ A.Galland, **Journal d’Antoine Galland Pendant son Séjour à Constantinople (1672-1673)**, Tome I, Paris, Éditeur Ernest Leroux, 1881, s.90, 104, 106

³⁹⁸ a.g.e, 1881, s.156

³⁹⁹ J. Grelot, **İstanbul Seyahatnamesi**, (çev: Maide Selen), İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. s. 71, J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay,T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s. 33

⁴⁰⁰ İsa’nın ölümünden sonra Tabur Dağı’nda üç havarisine görünme sahnesinin canlandırıldığı bir bayram.

Ruular, bu çeşmenin suyunun vücut ateşini düşürdüğüne inanmakla kalmaz, onun gelecekte ortaya çıkacak en korkunç hastalıkları bile iyileştireceğini düşünürlerdi.

II.3.4.1.1.2 Ruuların Yaşam Tarzları, Karakter Özellikleri ve Gelenekleri

XVII-XVIII. Yüzyıl gezginlerine göre, söz konusu dönemde Osmanlı Topraklarında yaşayan Ruuların karakter özellikleri gibi gelenekleri de atalarınınkinden çok farklıydı. Le Brun'e göre, "Ruularda atalarının parlak zekasından ve bilim alanındaki yeteneklerinden eser yoktur. Yaşam tarzları ve gelenekleri Türklerinkine çok benzese de Türkler kadar dürüst ve samimi değillerdir. Onlarla iş yapmak isteyenler oyuna gelmemek için çok dikkatli olmalıdırlar".⁴⁰¹ Grelot ise, Doğu'da yaşayan Ruuların da Türkler gibi derin bir bilgisizlik içinde bulduklarını dile getirmiştir.⁴⁰²

Ruuları son derece cimri, hain, sinsî, kinci ve riyakar olarak tanımlayan Thévenot, Ruuların pek çok batıl inancı olduğunu ve Türklerden çok Katoliklere karşı düşmanlık beslediklerini kaydetmiştir.⁴⁰³ Tournefort ise dinlerinin buyruklarını yerine getirme konusunda Türklerle Ruuları karşılaştırmış ve bu konuda Ruuları sert bir biçimde eleştirmiştir:

"Türkler dinlerinin buyruklarını yerine getirirler; Ruularsa, tersine, dinlerinin buyruğunu asla yerine getirmezler ve sefalet onları aptallıklar yapmaya iter ve bu durum aile içinde babadan oğula sürüp gider. Son olarak, Türkler yürek

---

⁴⁰¹ Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.491

⁴⁰² J. Grelot, **İstanbul Seyahatnamesi**, (çev: Maide Selen), İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., s.17

⁴⁰³ M.Thévenot, **Relation d'un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s. 158-159

temizliğini ve iyi niyeti meslek haline getirmişlerdir; buna karşılık Rumların imanı uzun süredir kuşkuludur: Bunu anlamak için onların tarihçelerini okumak yeterli.”⁴⁰⁴

Thévenot ve diğer gezginlerin aksine Olivier Rumları neşeli, nükteci, becerikli ve genellikle dinlerinin emrettiği perhizleri yerine getiren, müzik ve danstan büyük zevk alan insanlar olarak tanımış ama, o da diğer gezginler gibi Rumların entrikacı olduklarını belirtmeden geçememiştir.⁴⁰⁵ Olivier ayrıca, İstanbul sokaklarında kadınsı bir şekilde giyinmiş ve para karşılığında önüne gelenle birlikte olmaya hazır genç Rum erkeklerine sıkça rastlandığını kaydetmiştir.⁴⁰⁶

II.3.4.1.1.3 Rum Erkeklerinin Giyim Tarzı

Gezginlerin aktardıklarına göre, kıyafetlerinde ve başlıklarında taşıdıkları renkler dışında, Rumların giyim tarzı Türklerinki ile hemen hemen aynıydı. Genel olarak Osmanlı Topraklarında yaşayan Gayrimüslimlerin yeşil, kırmızı ve sarı renkte kıyafetler ve sarı pabuç giymelerine ve başlıklarında beyaz tülbent taşımalarına izin verilmezdi. Thévenot, yeşil rengi yalnızca peygamber soyundan gelenlerin taşımaya izin verildiğini, kırmızı ve sarı rengi ise askerlerin taşıyabildiğini kaydetmiş ve bu kuralları ihlal eden Gayrimüslimlerin sopa ve para cezasıyla cezalandırıldığını belirtmiştir.⁴⁰⁷ Gayrimüslim erkekler genellikle menekşe rengi kumaştan yarım kollu cüppe ve aynı renkten kalpak giyerlerdi.⁴⁰⁸

---

⁴⁰⁴ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay, T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s. 76

⁴⁰⁵ A. Olivier, **Voyage dans L’Empire Othoman, L’Égypte et la Perse**, Paris, Chez H. Agasse, 1801, s.27-28

⁴⁰⁶ a.g.e, s.164

⁴⁰⁷ M. Thévenot, **Relation d’un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s. 155-156

⁴⁰⁸ Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.468

II.3.4.1.1.4 Geçim Kaynakları ve Meslekleri

Dönemin seyahatnamelerinde aktarılan bilgilere göre Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan Rumları, ticaretten devlet yönetiminin çeşitli makamlarına kadar pek çok alanda görmek mümkündür. Pera’da yaşayan Rumlar arasında Marmara ve Karadenizde ticaret yapan çok zengin tüccarlar vardı. Ayrıca, Pera’daki meyhaneleri de Rumlar işletirdi.⁴⁰⁹

Ticaret dışında hekimlik, denizcilik, tarım, el sanatları gibi mesleklerde çalışırlardı. Olivier, tarımla uğraşanların bu alanda çok başarılı olduklarını kaydetmiştir.⁴¹⁰ Doğu Anadolu’da yaşayan Rumlar, genellikle el sanatlarıyla geçimlerini sağlıyorlardı. Tokat’ta yaşayan Rumların neredeyse tamamı demircilik yapardı. Tokat yakınlarındaki Çarklıkuyu adındaki köyde şarapla beraber “mavi maroken” üretirlerdi.⁴¹¹ Erzurum’daki Rumların ise hemen hemen hepsi bakırcıydı. Erzurum’un dış mahallelerde yaşar ve yakın dağlardan getirilen bakırı kap kaçağa dönüştürürlerdi.⁴¹²

Bu meslekler dışında Rumlar devlet memuriyetinde de önemli görevlere getirilirdi. Örneğin devlet makamlarında görev yapan tercümanlar genellikle

---

⁴⁰⁹ M. Thévenot, **Relation d’un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s. 51

⁴¹⁰ A. Olivier, **Voyage dans L’Empire Othoman, L’Égypte et la Perse**, Paris, Chez H.Agasse, 1801, s.28

⁴¹¹ J.B.Tavernier, **Les six Voyages de Jean Baptiste Tavernier, Chevalier Baron d’Aubonne, qu’il a fait en Turquie, en Perse et au Indes**, Paris, 1682, s.54

⁴¹² J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay, T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s. 130

Rumlar arasından seçilirdi. Fener Patrikhanesi'nde iyi eğitim görmüş Rumlardan da saraya tercüman olarak atananlar vardı.⁴¹³

Osmanlı İmparatorluğunda tercümanlık dışında daha önemli makamlara yükselmiş olan Rumlar da vardı. Tournefort, asıl mesleği tıp doktoru olan devlet danışmanlığı makamına yükselmiş olan Mavrokordato adında bir Rum'dan bahseder. Tournefort, Mavrokordato'dan bahsederken, söz konusu dönemde yetenekli ve bilgili Rumların devlet yönetiminde görev almalarının ve yükselmelerinin çok zor olmadığını da ortaya koymuştur:

“ Çok yetenekli olduğundan ve Sarayda olup bitenler konusunda tıp alanındakinden daha bilgili olduğundan, pek zahmet çekmeden kendini Saraya kabul ettirdi; ne var ki, çoğunlukla Sarayda büyük üzüntüler çekilmesine, bir de belli bir yetkiyle donanan insanların bir ceza görmeden rahat yataklarında ölmelerine izin verilmemesi eklenince Mavrokordato hekimliği bırakarak birkaç dil bilmesinin nimetlerinden yararlanma yoluna gitti. Dışişleri konusunda çok bilgili olduğu ve Avrupa krallarının çıkarlarını iyi bildiği için kendini göstermek için sayısız fırsat yakaladı ve kısa sürede padişahın baş tercümanı oldu. Almanya savaşında gösterdiği başarılar sayesinde Karlofça barış anlaşması görüşmelerine tam yetkili delege olarak atandı: Ödül olarak devlet danışmanlığı makamına yükseltildi.”⁴¹⁴

II.3.4.1.2 Ermeniler

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan Hıristiyan topluluklar arasında Rumlardan sonra en kalabalık nüfusu Ermeniler oluşturuyordu. Ermeni nüfusun büyük bir bölümü XVII.yüzyılda Doğu'da meydana gelen Celâli isyanlarına

---

⁴¹³ A.Galland, **Journal d'Antoine Galland Pendant son Séjour à Constantinople (1672-1673)**, Tome I, Paris, Éditeur Ernest Leroux, 1881, s.18

⁴¹⁴ a.g.e, s.46

kadar Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşardı. Ancak, bu isyanlar nedeniyle yerlerini terk ederek, güney ve Batı'ya gitmiş, oralardaki şehir ve kasabalara yerleşmişlerdi. Böylece Batı'da çok az olan Ermeni nüfusu bu göçler neticesinde artmıştı.⁴¹⁵ Göçler nedeniyle Ermeni nüfusunun en çok arttığı il İstanbul olmuştu. Tavernier'nin belirttiğine göre, Celâli isyanlarından zarar görmeyen şehirlerde kalabalık bir Ermeni nüfusu yaşıyordu.⁴¹⁶ Yine Tavernier'nin kaydettiğine göre, Kars'la Erivan arasındaki şehir, kasaba ve köylerde nüfusun çoğunluğunu Ermeniler oluşturuyordu. Ermeniler açısından bu bölge içindeki en önemli şehir, tarihte bir Ermeni kralının ismini taşıyan Ani şehriydi.⁴¹⁷ XVIII. yüzyılda ise, Celâli isyanları nedeniyle terk edilmiş olan Ermeni yerleşim yerleri yeniden iskân edilmiş ve bu iskân çalışmaları neticesinde de göç eden Ermenilerin büyük kısmı yeniden terk ettikleri eski yerleşim yerlerine dönüp yerleşmişlerdi.⁴¹⁸

II.3.4.1.2.1 Din

Dönemin Fransız gezginleri kırsal alanlar, köyler ve kasabalar da olduğu gibi kentlerde de Osmanlı Topraklarında yaşayan diğer halkların aksine Ermenilere ilişkin daha olumlu betimlemeler yapmışlar ve Ermenilerin olumsuz özelliklerine veya uygulamalarına çok fazla değinmemeye özen göstermişlerdir. Bazı olumsuzlukları aktarmak zorunda kaldıklarında ise, genellikle bunların nedeni olarak Türkleri veya Rumları göstermişlerdir. Ermenilerin vaftiz törenini aktaran Tournefort, kutsanmamış ayin eşyalarının önünde secdeye yatan Ermenileri eleştirir

---

⁴¹⁵ G.Ü.Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.197

⁴¹⁶ J.B.Tavernier, *Les six Voyages de Jean Baptiste Tavernier, Chevalier Baron d'Aubonne, qu'il a fait en Turquie, en Perse et au Indes*, Paris, 1682, s.6

⁴¹⁷ a.g.e, s.20 (64)

⁴¹⁸ G.Ü.Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.199-200

ancak, hemen ardından da bu “kötü geleneğin” aslında Ermenilere ait olmadığını ve büyük bir ihtimalle Rumlardan geçtiğini belirtir:

“Önünde buhurdanlık, çevresinde meşaleler ve müzik aletleri taşınan papaz, ayin eşyalarını tören alayı eşliğinde mihrabın çevresinde dolaştırır. Bunun üzerine cahil halk secdeye kapanarak kutsanmamış eşyaya tapar. Bu yanılğıda asli suç din adamlarındadır: “Efendimizin bedeni tam karşınızdadır” diye başlayan bir ilahiyi dizleri üstünde okurlar. Ermenilerin bu kötü geleneği Rumlardan aldıkları sanılır; çünkü, bizim de gözlemlediğimiz gibi, Rumlar bağışlanmaz bir cehaletle, kutsanmamış eşyaya taparlar.”⁴¹⁹

Söz konusu ayinde Tournefort’un eleştirdiği diğer bir konu da iki-üç aylık bebeklere şaraplı ekmek verilmesidir. Tournefort’a göre “bu tam bir rezalettir, çünkü bebekler çoğunlukla bu kutsanmış şeyleri yere atarlar”. Ancak Tournefort bu eleştiriyi yapar yapmaz bu konu üzerinde daha fazla durmadan Ermeni papazların ayin için hazırladıkları mayasız ekmekten bahseder.⁴²⁰ Tournefort gibi Tavernier’de söz konusu ayinde bebeklere şaraplı ekmek verildiğini, onların da bunu çoğunlukla yere attıklarını belirtir ancak Tournefort’un aksine o bu konuda hiç yorum yapmaz.⁴²¹

Tournefort, Osmanlı Topraklarındaki Fransız misyonerlere de dikkat çekerek bütün zorluklara ve engellemelere rağmen gösterdikleri çabayı gözler önüne sermeye çalışır:

---

⁴¹⁹ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay, T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.210

⁴²⁰ a.g.e, s.210

⁴²¹ J.B. Tavernier, **Les six Voyages de Jean Baptiste Tavernier, Chevalier Baron d’Aubonne, qu’il a fait en Turquie, en Perse et au Indes**, Paris,1676, s. 445

“Bizim misyonerlerimiz bilgileriyle, gayretleriyle ve yüce gönüllükleriyle hayranlık uyandırır; ne var ki, sapkınlar havariler gibi çalışan insanların en sağlam biçimde oluşturdukları yapıları paralarıyla tahrip ederler. (...) Papazlarımızın sağladığı kutsal gelişmeyi hiç kavrayamayan bu zavallılar, devletin güçleriyle ilgileniyorlar ve ülkede Latinlerin sayısının artmasının ne kadar tehlikeli olduğunu; ülke yöneticilerine karşı kötü niyetli bu adamların papaya ve Hıristiyan krallara gönülden bağlı olduklarını; onlara casus gözüyle bakılması gerektiğini ve onların din bahanesiyle gelerek ülkenin güçlerini öğrenmeye çalıştıklarını; kendi dinlerinden olan kişileri isyana ve ayaklanmaya kışkırttıklarını; kralların topraklarını genişletmek için özel bir görevli gibi çalışmazlarsa, Avrupa'nın en güçlü krallarının onlarla ilgilenmeyeceğini sanıyorlar. Parayla desteklenen bütün bu yalancı nedenler Müslümanların gözlerini açtı ve bütün dünyanın verdiği öğütlere karşın misyonerler ülkeden çıkmak zorunda bırakıldı. Bununla birlikte bu havariler asla yılmadılar. (...) Kendilerine gelenleri eğitiyorlar, vaftiz ediyorlar, kaybolmuş kuzuları ağıla geri getiriyorlar, Tanrının sevgili kullarına Cenettin kapılarını açıyorlar.”⁴²²

Bu betimlemenin ardından da, Ermeni ve Rum kiliselerini kıyaslayarak, Ermenilerin Fransız kiliselerini tanıdıktan sonra kendi kiliselerini çok daha temiz tuttuklarını ve zenginleştirdiklerini, öte yandan “iki yüzlü” Rumların ise kutsal eşyalarında bile sefaletin açıkça görüldüğünü: Ayin yapmak için iki mumu bile zar zor bulduklarını belirtmiştir.⁴²³ Tournefort gibi Tavernier de, Ermenilerin Avrupa'daki kiliseleri tanıdıktan sonra, kendi kiliselerini güzelleştirmek için hiçbir şeyden kaçınmadıklarını, kiliselerinde en güzel halıları ve en iyi kumaşları

---

⁴²² J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay, T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.211

⁴²³ a.g.e, s.211-212

kullandıklarını, kiliselerini yaptırırken de en iyi işçileri çalıştırdıklarını kaydetmiştir.⁴²⁴

Tournefort Ermeni din adamlarına ilişkin de bilgi sunmuştur. Ermeni din adamları sınıfının bir patriklikten, başpiskoposlardan, piskoposlardan, vartabet ya da doktorlardan, bağımsız papazlardan ve keşişlerden oluştuğunu, Ermenilerin Osmanlı Topraklarında ve İran Topraklarında yaşayan birçok patriğinin bulunduğunu ve en büyük din adamı olarak da Nahcivan patriğini tanıdıklarını dile getirmiştir.⁴²⁵ Ayrıca, Türkiye’de, Sadrazam tarafından patriklik makamına yükseltilmiş iki yüksek rütbeli papaz bulunduğunu ve Rumlar gibi Ermenilerin de bu makamı para karşılığında satın aldıklarını kaydetmiştir.⁴²⁶

Tournefort ve Tavernier din adamı olmak isteyen kişilerin bu göreve nasıl girdiklerini de ayrıntılı bir şekilde aktarmışlardır. Tournefort’un aktardığına göre, din adamı olmak isteyen kişiler anne ve babalarıyla birlikte papaza giderler. Aileler, papaza oğullarının kendini Tanrıya adamak istediğini bildirir ve bu konuda ona izin verdiklerini belirtirlerdi. Bunun üzerine papaz, ilk töreni gerçekleştirirdi. Tournefort’un alaycı bir tonda aktardığına göre bu ilk tören şu şekilde gerçekleşirdi:

“Erkek çocuğun niyetini öğrenen papaz, altına gireceği yükün ağırlığını ona anlatma, böylesine kutsal bir meslekte sebat edebilmek için Tanrıdan gerekli inayetleri istemeye davet etme, bu görevle ayrılmaz bir bütün oluşturan erdemleri

---

⁴²⁴ J.B. Tavernier, **Les six Voyages de Jean Baptiste Tavernier, Chevalier Baron d’Aubonne, qu’il a fait en Turquie, en Perse et au Indes**, Paris,1676, s. 443

⁴²⁵ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay,T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.203

⁴²⁶ a.g.e, s.203

uygulama emrini verme zahmetine katlanmadan, birkaç dua okuyarak sırtına bir cüppe giydirmekle yetinir."⁴²⁷

Tournefort'un belirttiğine göre aynı tören yıllar boyunca altı kez tekrarlanırdı. Din adamı on sekiz yaşına ulaştığında ise, yalnızca papazlık, diyakos yardımcılığı ya da diyakosluk sınıfları için kullanılan birkaç dua eşliğinde ayin cüppesinin zorunlu kıldığı kuralları kabul ederdi. Yeni papazların yalnızca Tanrının hizmetiyle ilgilenmeleri için bir yıl kilisede yatma zorunluluğu vardı. Daha sonra ise, yalnızca kutlama yapılacak günün arifesinde kilisede kalırlardı.⁴²⁸

Evlenmek isteyen papazlar ancak dördüncü törenden sonra evlenebilirlerdi. Eşlerinin ölümünden sonra ikinci kez evlenmeleri halinde ise, artık ayin düzenleyemezlerdi.

Osmanlı Topraklarındaki Ermeni kiliselerine ilişkin Tavernier ise Tokat'ta, on iki kilise, iki erkek ve iki kız manastırı bulunduğunu ve emrinde yedi piskopos olan bir başpiskoposun da bu şehirde ikamet ettiğini kaydetmiştir.⁴²⁹ Ayrıca, Erzurum'un sur dışı mahallelerinde de, çok eski bir kilisenin bulunduğunu ve burada birçok Ermeni ailenin kendi dinlerinde özgürce ibadet ettiklerini dile getirmiştir.⁴³⁰ Erzurum'daki Ermeni ibadethanelerinden Tournefort da bahsetmiştir. Tournefort, Erzurum'da Ermenilerin iki kilisesinin, Erzurum'un kırsal kesiminde de Büyük

---

⁴²⁷ a.g.e, s.214

⁴²⁸ a.g.e, s.215

⁴²⁹ J.B. Tavernier, **Tavernier Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev. T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006, s.52

⁴³⁰ a.g.e, s.61

Manastır ve Kızıl Manastır gibi birkaç manastırlarının bulunduğunu ve bu manastırların da Erivan patrikliğine bağlı olduğunu belirtmiştir.⁴³¹

Tournefort ayrıca Doğu'da, Fransızca'da Saint Chrême, Ermenice'de mieron, Rumca'da myron adı verilen kutsal yağ hazırlama yetkisinin de Ermeni patriğine verildiğini belirtmiştir:

*“İran'daki ve Türkiye'deki bütün eyaletlere kutsal yağı o sağlıyordu. Hatta Rumlar bile, büyük bir saygıyla ondan satın alıyor ve Üçkilise'de bir kutsal yağ çeşmesi bulunduğu ve bu çeşmenin bütün Doğu'ya yettiği de yaygın biçimde söyleniyordu.”*⁴³²

Tournefort, sapkın olarak nitelendirdiği Gregoryen mezhebine bağlı Ermenilere ilişkin de bilgi sunmuştur. Tournefort'a göre bu sapkın Ermeniler acınacak durumdadırlar:

“Haftanın iki gününü (Çarşamba ve Cuma) hafif yiyeceklerle geçirirler. Balık, yumurta, yağ ve sütlü ürünler yemezler. Rumların Büyük Perhiz'i (Paskalya'dan önce yedi hafta boyunca tutulan perhiz) Ermenilerinkiyle karşılaştırılacak olursa, bir ziyafet dönemi sayılabilir; Ermeni perhizinin çok uzun olması dışında, bu süre içinde yalnızca kök yemelerine izin verilir ve hatta açıklarını yatıştırarak kadar bile yiyemezler. Kutsal cumartesi dışında, yağ ve kabuklu deniz hayvanları yemek ve şarap içmek de yasaktır; kutsal cumartesi günü, tereyağı, peynir ve yumurta yerler. Paskalya günü et yenir ama yenilen etin o gün öldürülmüş bir

---

⁴³¹ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay, T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.130

⁴³² a.g.e, s.204-205

hayvana ait olması gerekir, daha önceki günlerde öldürülenlere değil. Büyük perhiz boyunca yalnızca balık yerler ve Pazar ayinini dinlerler.”⁴³³

Ermenilerin vaftiz törenini de şu şekilde aktarmıştır:

“Ermenilerde vaftiz, tıpkı Rumlardaki gibi suya batırılarak yapılır ve papaz aynı sözleri söyler: “Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına vaftiz ediyorum”; çocuk üç kez Kutsal Teslis anısına suya daldırılır. Bazı cahil rahipler okunan bu duada aşırıya kaçarak her daldırıışta aynı sözleri tekrarlayıp bu sözleri gereğinden fazla söylüyorlar. Papaz ayin usulleri gereği bazı dualar okurken, beyaz pamuk ve kırmızı ipeği bükerek bir kordon hazırlar. Kordonu çocuğun boynuna geçirdikten sonra, kutsal yağı alnına, çenesine, karnına, koltuk altlarına, el ve ayaklarına sürerken her biri üzerine haç işareti yapar. Kordon töreninin çarmıhtayken mızrak darbesi alan İsa’dan akan kanın ve suyun anısına yapıldığı söyleniyor. (...) Çocuğu kiliseye ebesi getirir, ama davulların, borazanların ve ülkedeki diğer çalgıların sesleri arasında annesine geri götürülen vaftiz annesidir. Anne çocuğunu almak için dizleri üzerinde hazır bekler; daha sonra babalarla, dostlarla ve din adamlarıyla birlikte sofraya oturulur. Din adamlarının mutlaka şölende bulunması gerekir, çünkü Ermeniler papazların vaftizi ancak birkaç karşılaşma sonrasında geçerli biçimde yapabileceklerine inanırlar. Hatta ölen çocukları bile vaftiz eden papazların bulunduğunu işittim; buna inanmakta güçlük çekmedim, çünkü papazlar ölümlere bile kutsal yağ sürüyorlar.”⁴³⁴

---

⁴³³ a.g.e, s.207-208

⁴³⁴ a.g.e, s.208-209 Benzer bir betimlemeyi Tavernier’nin eserinde de bulmak mümkündür; J.B. Tavernier, **Les six Voyages de Jean Baptiste Tavernier, Chevalier Baron d’Aubonne, qu’il a fait en Turquie, en Perse et au Indes**, Paris,1676, s. 447-448

II.3.4.1.2.2 Ermenilerin Yaşam Tarzları, Karakter Özellikleri ve Gelenekleri

Daha önce de belirttiğimiz gibi dönem gezginleri Rumların aksine, Ermenilerden her fırsatta övgüyle bahsetmişlerdir. Tournefort Ermenileri, “dünyanın en iyi insanları; namuslular, terbiyeliler, iyi niyet ve dürüstlikle dolular” şeklinde tanımlamıştır.⁴³⁵ Daha sonra da bu tanımını destekler nitelikte kervan yolculukları sırasında karşılaştığı Ermenilerden ve onların erdemlerinden bahsetmiştir:

“İster kendileri adına, ister Culfa tüccarları hesabına çalışmış olsunlar, bu Ermeniler seyahatlerde yorulmazlar ve mevsimlerin yarattığı güçlükleri hiçe sayarlar. Irmağı geçerken düşen atları kaldırmak ve kendilerinin ya da dostlarının ipek balyalarını kurtarmak için yaya olarak boğazlarına kadar suya giren birçok Ermeni gördük; hem de en varlıklı Ermenileri; çünkü Türk arabacılar taşıdıkları mallarla ilgilenmez, hiçbir şeyin sorumluluğunu almazlar. Ermeniler, ırmaklar aşılırken atlarının yanında yürürler ve kervanlarda kendi aralarında nasıl büyük bir özveriyle yardımlaşıklarını ve hatta başka ulustan insanların nasıl yardımlarına koştuklarını görmek eşsiz bir erdem dersi oluşturmakta. Bu iyi insanlar davranışlarıyla kimseyi rahatsız etmezler; herkese eşit davranırlar, gürültücü yabancılardan kaçarlar, sakin olanlara değer verirler; onları kendileriyle birlikte barındırırlar ve onlara seve seve yiyecek verirler. (...) Şarabı çok sevdiklerine ilişkin suçlamalar haksızdır; şarabı fazla kaçırdıklarını hiç görmedik; tam tersine, bütün gezginler arasında en sade, en tutumlu, en az kendini beğenmiş olanlar Ermenilerdir. (...) Kentlerde koğuşlarda yatarlar ve az masrafla yaşarlar. Yanlarına balık ağı almadan yola çıkmazlar; yol boyunca balık avlarlar: Bize sık sık çok güzel balıklar yedirdiler.”⁴³⁶

---

⁴³⁵ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay, T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.198

⁴³⁶ a.g.e, s.200-201

Tournefort gibi Olivier de Ermenilerden övgüyle bahsetmiştir. Ermenileri sabırlı, tutumlu, güvenilir, geleneklerine ve dinlerinin gereklerine sıkı sıkıya bağlı ve yorulmak bilmez insanlar olarak tanımlamıştır. Ancak, bütün bu olumlu özelliklerinin yanı sıra Olivier, Ermeni toplumunun cahil ve hurafelere inanan bir toplum olduğunu ve tam olarak saygın bir toplum haline gelmesi için de eğitime ve Türklerin hükümdarından daha adaletli bir hükümdara ihtiyacı olduğunu kaydetmiştir.⁴³⁷

III.3.4.1.2.3 Geçim Kaynakları ve Meslekleri

Dönem gezginlerinin aktardıklarına göre Ermeniler genellikle ticaretle uğraşırlardı. Bu konuya ilişkin Tournefort, “*Ermeniler her koşulda yalnızca ticaretle ilgilenir ve ellerinden geldiğince bütün dikkatlerini buna verirler. Ermeniler yalnızca Doğu ticaretine egemen olmakla kalmazlar, Avrupa’nın en büyük kentlerinin ticaretinde de büyük rol oynarlar*” diye belirtmiştir.⁴³⁸ Ayrıca, dönemin Türk hükümdarının aksine İran hükümdarı Şah Abbas’ın Ermenileri desteklediğini ve onları önce İsfahan’a, kısa süre sonra da dinlerinden ötürü kendilerini aşağılayan Müslümanlardan ayırmak için Zayende Rud ırmağının karşı kıyısına yerleştiğini kaydetmiştir. Şah Abbas’a övgüler yağdıran Tournefort, onun çiftçi olan Ermenilerden tüccarlar yarattığını ve bu tüccarların da dünyanın en ünlü ticaret adamları haline geldiklerini dile getirmiştir.⁴³⁹

---

⁴³⁷ A. Olivier, **Voyage dans l’Empire Othoman, l’Égypte et la Perse**, Paris, Chez H.Agasse, 1801, s.28-29

⁴³⁸ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay, T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.198

⁴³⁹ a.g.e, s.199

Tavernier'nin aktardığına göre ise Ermeni tacirler, İran'dan getirdikleri ipeği Ankara üzerinden İzmir'e sevk eder ve İzmir'de de bu malları çoğunlukla nakit para ödeyen Fransızlara satarlardı.⁴⁴⁰

Olivier, çok zeki tüccarlar olarak nitelendirdiği Ermenilerin ticaret dışında mekanik bilimiyle, bankacılıkla uğraştıklarını, paşalarla ve önemli insanlarla iş yaptıklarını kaydetmiştir.⁴⁴¹

II.3.4.2 Yahudiler

II.3.4.2.1 Yahudilerin Yaşam Tarzları, Karakter Özellikleri ve Gelenekleri

Rumlar gibi Yahudiler de Fransız gezginlerin olumsuz betimlemelerine hedef olmuşlardır. Genellikle tüm gezginler Yahudilerin, Osmanlı İmparatorluğunun genelinde Paşalar da dahil⁴⁴² olmak üzere çok yüksek faizlerle insanlara borç vermek suretiyle tefecilik yaptıklarını kaydetmişlerdir. Chardin, Fransız tüccarların da ihtiyaç duyduklarında Yahudilerden altı aylığına yüzde yirmi beş faizle borç aldıklarını, zamanında ödeyemediklerinde de, borçlarının ana paranın üç katına kadar çıkabildiğini belirtmiştir.⁴⁴³

---

⁴⁴⁰ J.B. Tavernier, **Tavernier Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev. T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006, s.117-118

⁴⁴¹ A. Olivier, **Voyage dans l'Empire Othoman, l'Égypte et la Perse**, Paris, Chez H.Agasse, 1801, s 29

⁴⁴² J.B Tavernier, **Nouvelle Relation de l'Intérieur du Serail du Grand Seigneur**, Paris, Chez Olivier de Varennes, 1675, s.157

⁴⁴³ J. Chardin, **Voyages de Monsieur le Chevalier Chardin en Perse et autres lieux de l'Orient**, Chez Moses Pitt, Londres, 1686, s.9

Olivier ise, İstanbul'daki Gayrimüslim halk toplulukları arasında en az nüfusa sahip olan Yahudilerin hemen hemen hepsinin şehrin içinde ikamet ettiklerini ve en önemli mesleklerinin de tüccarlara simsarlık yapmak olduğunu dile getirmiştir.⁴⁴⁴ Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Yahudilerin Avrupa'da ikamet edenlerden çok daha kötü özelliklere sahip olduklarını belirtmiştir:

“ Daha cahil, daha fakir ve daha fanatiktirler. Her türlü ticaret ve kötü de olsa her türlü işle uğraşırlar. İçlerinden çok azı doktor veya tercümandır. Hiç biri tarımla uğraşmaz. Az da olsa kar getiren her iş onlar için iyidir. Zengin Yahudiler, tefecilik yapar, rehin karşılığı yüzde iki veya üç, hatta durum ve şartlara göre daha da yüksek faizle borç para verirler. Simsar, bankacı veya tüccardırlar. Türk gümrükçüler, Yahudileri gelen malların değerlerini belirlemek ve vergileri tahsil etmek için kullanırlar. ”⁴⁴⁵

Olivier ayrıca, Yahudilerle Ermenileri kıyaslayarak, Yahudilerin Ermeniler kadar örf ve adetlerine bağlı olduklarını ve para kazanmak için onlar kadar hırslı olduklarını ancak, onlar kadar nazik ve dürüst olmadıklarını dile getirmiştir. Ayrıca anti sosyal olarak nitelendirdiği Yahudilerin, diğer uluslardan uzak ve kapalı bir şekilde yaşadıklarını belirtmiştir.⁴⁴⁶

II.3.4.2.2 Yahudi Erkeklerinin Giyim Tarzı

Gezginler Yahudilerin giyim tarzını çok ayrıntılı bir şekilde betimlememiş olsalar da, giyim tarzlarının Türklere benzediğini ancak, diğer gayrimüslimler gibi

---

⁴⁴⁴ A. Olivier, **Voyage dans l'Empire Othoman, l'Égypte et la Perse**, Paris, Chez H.Agasse, 1801, s.25

⁴⁴⁵ a.g.e, 1801, s.29-30

⁴⁴⁶ a.g.e, s.30

onların da yeşil, beyaz ve kırmızı renkleri kullanmalarına izin verilmediğini, genellikle menekşe rengi giysi, başlık ve mes giydiklerini belirtmişlerdir.⁴⁴⁷

II.3.4.2.3 Geçim Kaynakları ve Meslekleri

Tournefort İzmir’de ticaretin Yahudiler aracılığıyla yapıldığını, Yahudilerin elinden geçmeyen hiçbir şeyin alınıp satılmadığını belirtmiştir:

“Onlar için çift⁴⁴⁸ gibi nitelendirmeler ne kadar kullanılırsa kullanılsın her şey onların başlarının altından çıkmaktadır. Haklarını da yememek gerek, onlar diğer tüccarlardan daha marifetliler; zaten İzmir’de diğerlerinden daha rahat bir yaşam sürüyorlar ve yalnızca cimrilik sanatını öğrenen bir ulus için olağanüstü sayılabilecek boyutlara varan büyük harcamalar yapıyorlar.”⁴⁴⁹

Tournefort, ülkedeki en güzel esirlerin de Yahudiler tarafından satıldığını kaydetmiştir. Tournefort’un aktardıklarına göre, Yahudiler, en güzel köleleri seçer ve daha yüksek fiyata satabilmek için eğitmek üzere evlerine götürürlerdi. Onlara dans etmeyi, şarkı söylemeyi, çalgı çalmayı öğretirlerdi. Yahudilerin seçip eğittiği köleler köle pazarlarına getirilmez, görmek isteyenler Yahudilerin evine giderdi.⁴⁵⁰

Ticaret dışında kentlerde yaşayan Yahudiler, yabancılara tercümanlık ve rehberlik yaparlardı. Kentlerdeki kaliteli şarap da Yahudiler tarafından satılırdı. Galland, Çorlu’da Yahudiler tarafından satılan beyaz şarabın son derece güzel

---

⁴⁴⁷ M. Thévenot, **Relation d’un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.158-159, C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.421

⁴⁴⁸ Çıfit, Doğu’da Yahudiler için kullanılan aşağılayıcı bir terim.

⁴⁴⁹ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay,T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.249

⁴⁵⁰ a.g.e, s.44

olduğunu belirtmiştir.⁴⁵¹ Galland ayrıca, İstanbul'da bazı dar gelirli Yahudilerin Hıristiyan düğünlerinde tef çalarak ve raks ederek geçimlerini sağladıklarını kaydetmiştir.⁴⁵² Thévenot ise, kahvehanelerdeki gölge oyunlarının (kukla) da Yahudiler tarafından oynatıldığını dile getirmiştir.⁴⁵³

Ayrıca, gezginlerin belirttiğine göre Yahudilerin Selanik, Edirne, Şam ve İzmir'de birer matbaası vardı ve bu matbaalarda istedikleri kitapları basabiliyorlardı. Galland, İzmir'deki matbaanın kurucusu olan Liverno'lu Yahudi'nin, İbranice çok sayıda kitap bastığını ve bunları az bir para karşılığında sattığını belirtmiştir.⁴⁵⁴

II.3.5 KADINLAR

Osmanlı Topraklarına gelen gezginlerin ilgisini çeken ve onları gözlem ve araştırma yapmaya yöneltten diğer bir konu da kadınlardır. Bu nedenle, genellikle tüm gezginler seyahatnamelerinde Doğu kadınlarına az veya çok yer vermişlerdir.

II.3.5.1 Türk Kadınları

Doğu kadınları içerisinde en çok merak uyandıranı hiç şüphesiz Türk kadınıdır. Genellikle hareminden veya evinden dışarıya çıkmayan, çıktığında da baştan aşağı kapalı olan Türk kadını, Batı dünyasında büyük bir gizem haline

---

⁴⁵¹ A.Galland, **Journal d'Antoine Galland Pendant son Séjour à Constantinople (1672-1673)**, Tome I, Paris, Éditeur Ernest Leroux, 1881, s.88

⁴⁵² a.g.e, s.62-63

⁴⁵³ M. Thévenot, **Relation d'un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.67

⁴⁵⁴ A.Galland, **Journal d'Antoine Galland Pendant son Séjour à Constantinople (1672-1673)**, Tome II, Paris, Éditeur Ernest Leroux, 1881, s.257

gelmişti. Seyahatnamelerinin daha geniş kitlelere ulaşması için Doğu'ya gelen gezginler için bu konu, bulunmaz bir hazine anlamına gelmekteydi. Bu doğrultuda gezginler genellikle yüzlerini dahi görmedikleri Türk kadınlarının giyim tarzından yaşamına kadar pek çok konuda sayfalar dolusu betimleme yapmışlardır.

Gezginler genellikle Türk kadınlarının fiziksel özellikleri konusunda çok olumlu betimlemeler yapmışlardır. Thévenot, Türk kadınlarının genellikle düzgün yapılı ve kusursuz güzellikte olduklarını belirtmiştir.⁴⁵⁵ Tournefort ise, Türk kadınlarını Fransız kadınlarla kıyaslayarak, dönemin Fransız kadınlarının olumsuz özelliklerine ve alışkanlıklarına ilişkin bilgi sunmuştur:

“ (...) Bu kadınların göğsü ceketlerinin altında bütünüyle serbest bırakılmıştır, onları rahatsız eden ne bir kalınlık ne de korse vardır ; son olarak Türk kadınları doğanın onları yarattığı gibidirler; oysa bizde kadınlar, belli bir yaşta omurgada ve omuzlarda ortaya çıkan kusurları demir cihazlarla ya da balinalarla düzeltmek isterler ve kendilerini yapay olarak güzelleştirirler. Zaten Türk kadınlarının yedikleri, yahniler yiyen, şaraplar ve likörler içen ve gecenin büyük bölümünü oyun oynayarak geçiren Fransız kadınlarınınkinden çok daha hafif ve tekdüzedir: Bu durumda, Fransız kadınlarının eciş bücüş ya da raşitik çocuklar doğurması çok mu şaşırtıcı! Doğu kadınlarının kanı çok daha saftır. Olağanüstü temizdirler; haftada iki kez yıkanır ve bedenlerinde en küçük bir kıla ve kire rastlanmaz; bütün bunlar sağlıklarına çok olumlu katkılar yapar.”⁴⁵⁶

Tournefort gibi genellikle tüm gezginler Türk kadınlarının çok temiz olduklarına ve haftada en az iki kez hamama gittiklerine dikkat çekmişlerdir. Hamamlarda vücutlarındaki kir ve tüylerden arındıkları gibi, hiçbir baskı olmaksızın,

---

⁴⁵⁵ M. Thévenot, **Relation d'un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.105-106

⁴⁵⁶ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay, T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.70-71

örf ve adetlerin sıkı kurallarından bir nebze ve geçici olarak da olsa kurtulabildiklerini, kendi aralarında hoşça vakit geçirip, rahatça sohbet edebildiklerini belirtmişlerdir.⁴⁵⁷ Tavernier, kadınların hamamda yiyecekleri şeyleri hazırlamak ve birlikte eğlenmek için bütün bir haftalarını harcadıklarını kaydetmiştir.⁴⁵⁸ Olivier'ye göre ise, diğer işlevlerinin yanı sıra hamamlar aynı zamanda, zengin hanımların rahatça servetlerini teşhir edebildikleri bir yerdir:

“Hamama giderken nefis ve nadide yemekler, kahveler ve şerbetler hazırlatırlar, bütün hamamı gül suyuna ve misk kokularına boğarlar. Bu tür hamam alemleri, çoğunlukla çalgılar, şakalarla devam eder, kukla oyunları ile sona erer. Ancak böyle günlerde hamam, zenginler tarafından tamamen kiralanır ve diğer müşterilere kapatılır.”⁴⁵⁹

Bu betimlemesinin hemen ardından da Olivier, bu hamamlarda yalnızca zenginlerin değil orta halli ve fakir kadınların da çok güzel vakit geçirdiklerini, beraberlerinde getirdikleri kahveleri ve şerbetleri içip, meyveleri yiyerek gülüp eğlendiklerini belirtmiştir.⁴⁶⁰

Dönem seyahatnamelerinde Türk kadınlarının giyim kuşamlarına ilişkin bilgiler de yer almaktadır. Tournefort, neredeyse hiç dışarıya çıkmamalarına karşın Türk kadınlarının giyim kuşamlarında son derece görkemli olduklarını kaydetmiş ve giyim tarzlarını da şu şekilde betimlemiştir:

---

⁴⁵⁷ a.g.e, s.67, A . Olivier, **Voyage dans l'Empire Othoman, l'Égypte et la Perse**, Paris, Chez H.Agasse, 1801, s.190

⁴⁵⁸ J.B. Tavernier, **Tavernier Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev. T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006, s.172

⁴⁵⁹ A . Olivier, **Voyage dans l'Empire Othoman, l'Égypte et la Perse**, Paris, Chez H.Agasse, 1801, s.190

⁴⁶⁰ a.g.e, 1801, s.190

“(…) şalvarları erkeklerinkine benzer, pantolon gibi topuğa kadar iner ve bunun altına çok temiz bir maroken patik dikilir. Bu şalvarlar, mevsime ve giyen kimsenin hali vaktine göre, kumaştan, kadifeden, satenden, brokardan, keçi kılından ya da bezden olabilir. (...) Türk kadınları gömleklerinin üstüne pikeli bir gömlek ve onun da üstüne çok zengin kumaştan bir çeşit kaftan giyerler; bu kaftan göğsün altına kadar düğümlenir ve üstünde değerli taşlarla bezeli gümüş tokalar bulunan ipek ya da deri bir kemerle sıkılır. Kaftanın üstüne giydikleri ceket mevsime bağlı olarak az ya da çok kalın bir kumaştan olabilir ve giyenin hali vaktine göre kürk de kullanılır; genellikle ceketin bir bölümü diğer bölümün üstüne getirilir, kol yenleri parmak uçlarına kadar iner ve parmaklar bazen ceketin yanlarında bulunan açıklıklar içinde gizlenir; ayakkabıları erkeklerinkiyle tıpa tıp aynıdır. Boylarını daha uzun göstermek için, başörtüsü yerine, sırma kumaşla ya da bazı güzel kumaşlarla kaplı karton bir başlık takarlar; (...) Türklerde her şeyi örtmek gerektiği için, başlık kaşlara kadar inen bir yaşmakla örtülüdür; yüzün geri alan bölümü de, arkadan sıkı sıkıya düğümlenmiş (o kadar ki bu kadınlara gem takılmış gibidir) çok ince bir peçeyle örtülüdür. Örülmüş saçları sırtına kadar iner ve onlara oldukça hoş bir güzellik katar; güzel saçları olmayanlar postiş takarlar.”⁴⁶¹

Tournefort’un belirttiklerine ek olarak Thévenot ve Le Brun, Türk kadınlarının dışarıya çıkarken yalnızca parmaklarının uçlarını açıkta bırakan, kolları çok uzun olan beyaz bir ferace giydiklerini belirtmişlerdir.⁴⁶² Le Brun ayrıca, zengin kadınların feracelerinin kenarlarını sırma şeritlerle süslettiklerini, kışın da erkekler gibi çeşitli kürklerle astarlattıklarını kaydetmiştir.⁴⁶³ Olivier ise, kadınların erkekler

---

⁴⁶¹ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay, T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.69-70

⁴⁶² M. Thévenot, **Relation d’un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.106, C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.109-110

⁴⁶³ a.g.e, s.183

gibi her mevsim için ayrı kürkleri olduğunu ve çoğunun dolabında on-on iki kürkü bulunduğunu aktarmıştır.⁴⁶⁴

Gezginlerin kaydettiğine göre, Türk kadınları yalnızca dışarıda değil evde de başlarını örterlerdi. Thévenot, Fransızların gece yatarken taktıkları başlıklara benzeyen ancak daha uzun olan kırmızı kumaştan yapılmış ortası boncuklarla işlenmiş uzun bir başörtüsü taktıklarını, bu başörtüsünün üzerine de iğne oyasıyla yapılmış küçük çiçeklerle süslü mendiller iliştiirdiklerini dile getirmiştir. Ayrıca, dışarıya çıkarken de yıldızlı kumaşlarla kaplı karton bir başlık, onun üzerine de alınlarını da örten bir kumaşla başlarını sardıklarını ve yalnızca gözlerini açıkta bırakan bir peçe taktıklarını belirtmiştir. Ancak Thévenot'ya göre, tüm tehlikelere rağmen kimi kadınların kimsenin onları görmediklerinden emin oldukları yerlerde yüzlerini açarak arkadaşlarına veya beğendikleri genç erkeklere kendilerini gösterdiklerini kaydetmiştir.

Türk kadınlarının çapkınlığına yalnızca Thévenot değil, gezginlerin büyük bir kısmı dikkat çekmiştir. Bu konuya ilişkin Tournefort, Türk kadınları aşırı baskı altında tutulmalarına ve zina halinde yakalanmaları durumunda çok ağır cezalara çarptırılmalarına karşın, (özellikle de kentlerde) çapkınlık yapmaktan geri kalmadıklarını belirtmiştir. Tournefort ayrıca, Türk kadınlarının bu iş için genellikle Hıristiyan erkekleri seçtiklerini ve esirler veya Yahudiler aracılığıyla buluşmaların gerçekleştirildiğini dile getirmiştir:

“Genellikle Hıristiyanlar seçilir ve dış görünüşleri bakımından en güçsüz olanların seçilmemesini anlamak hiç de güç değildir. (...) Yahudi esirler, mücevherler getirmek bahanesiyle günün her saatinde evlere girerler ve kendileriyle birlikte kız gibi giyinmiş genç ve yakışıklı delikanlıları da götürürler, (...) Sabah ve

---

⁴⁶⁴ A . Olivier, **Voyage dans l'Empire Othoman, l'Égypte et la Perse**, Paris, Chez H.Agasse, 1801, s.234

akşam namazı saatleri, tıpkı İspanya'nın birçok yerinde olduğu gibi, Türkiye'de de çapkınlık saatidir; ne var ki, bütün bunlar ancak büyük kentlerde olabilir; Büyük kentlerde, uysal kocalı ahlaksız kadınlar, kocaları camide olduğunda işaret olarak bir başörtü takarlar; buluşmalar, Türklerin iyi arkadaşlıklar kurdukları, yabancıların özgürce her istediklerini yapabileceği Yahudilerin evinde gerçekleşir.”⁴⁶⁵

Olivier ise Türk kadınlarının, sayısız zorlukları aşır, ne şekilde ve hangi yöntemlerle çapkınlıklarını gerçekleştirdiklerini aktarmıştır:

“Genellikle bu konuda ilk harekete geçen kadın olur. Yakışıklı ve hoşuna giden bir adam gördü mü, hemen bir aracı kadın gönderir ve kendisini ilgilendirebilecek her şeyi sordurur. Söz konusu adamın aşkına karşılık verdiğiinden emin olursa, aracılardan eliyle bir buluşma ayarlanır. Kadın, beraberindekilerle birlikte bir akrabasına, arkadaşına veya azat edilmiş ve evlendirilmiş eski bir kölenin evine misafirliğe gider. Oradan çeşitli bahanelerle ayrılarak yalnız başına veya sırdaşı olan kimselerle diğer bir kölenin veya Yahudi bir kadının evine, bazen de üçüncü bir şahsın evine gider. Kadının aşığı olan adam, daha önceden çoğunlukla da kadın kılığında, bu eve gelmiş olur. Bu buluşmalar, imkan ve şartlar doğrultusunda tekrarlanır. Fırsatlar yaratılır, kocanın namazda olduğu zamanlardan faydalanılır. Çok nadir de olsa kadının, (köle ve hizmetkarlarından emin olduğu durumlarda) aşığını hareme aldığı da olur. Fakat yakalanırsa bu onun felaketi olur. Çünkü, bu suçun cezası kesinlikle ölümdür.”⁴⁶⁶

---

⁴⁶⁵ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay, T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.71

⁴⁶⁶ A . Olivier, **Voyage dans l'Empire Othoman, l'Égypte et la Perse**, Paris, Chez H.Agasse, 1801, s.168-169

Olivier ayrıca, sahiplerinin bol para karşılığında sır saklayacağından ve kimse tarafından rahatsız edilemeyeceklerinden kesinlikle emin oldukları durumlarda, Türk kadınlarının hamamlarda da aşıklarıyla buluştuklarını belirtmiştir.⁴⁶⁷ Ancak Olivier'nin bu söylediklerinin gerçeğe tamamen aykırı olduğunu kendi ve diğer gezginlerin Türkiye'deki hamamların işleyişiyle ilgili aktardıkları bilgilerden anlamak mümkündür.

II.3.5.1.1 Harem ve Türk Kadınlarının Gündelik Yaşamı

Hiçbir erkeğin girmesine izin verilmeyen harem, özellikle de Sultanın haremi, yüzyıllar boyunca Batıların hayallerini süslemiş ve bu konuda hayal mahsulü hikayeler uyduran gezginlerin eserleri büyük ilgi görmüştür.

Kendilerinden önce gelen gezginler gibi dönem gezginleri de, seyahatnamelerinde Türk kadınlarının yaşamlarının büyük bir kısmını geçirdikleri harelere ilişkin bilgiler sunmuşlardır. Olivier harem dairesini, erkeklerin girmesine kesinlikle izin verilmeyen, bir kadınlar arası buluşma yeri olarak tanımlamış ve evin erkeğinin dahi evde yabancı misafir bulunduğu sırada oraya giremeyeceğini belirtmiştir.⁴⁶⁸ Ailenin yakın erkek akrabalarının bile yalnızca bayramlarda veya düğün, doğum, sünnet gibi olaylarda, o da belirli usul ve geleneklere göre hareme girebileceklerini kaydetmiştir.⁴⁶⁹ Harem dairelerinin fiziki yapısına ilişkin ise, söz konusu dairelerin dışarıya açılan pencerelerinin bulunmadığını bulunsa bile, sokaktan gelip geçenlerin bir şey göremeyecekleri kadar yüksekte ve sık bir kafesle örülü olduklarını dile getirmiştir.⁴⁷⁰

---

⁴⁶⁷ a.g.e, s.169

⁴⁶⁸ a.g.e, s.170

⁴⁶⁹ a.g.e, s.185-186

⁴⁷⁰ a.g.e, s.186

Olivier'nin Türk kadınlarına ilişkin vurgu yaptığı ve dönemin Fransız kadınlarını da bu vesileyle eleştirdiği konulardan birisi de Türk kadınlarının çocuklarını emzirmeleridir. Olivier'ye göre, dönemin Fransız kadınlarının aksine Türk kadınlarının çocuklarını kendi sütleriyle beslemeleri takdire şayan bir davranıştır:

“ Türk kadınları, Fransız kadınlarının aksine daha sade, sessiz ve gösterişsiz bir yaşam sürmelerinin ve çocuklarını kendi sütleriyle beslemelerinin ödülünü sağlıklı bir vücuda sahip olarak alırlar. Bu sayede, Avrupa'da pek çok kadına musallat olan ve çoğunu ömürlerinin en güzel çağında ölüme sürükleyen süt humması ve benzeri hastalıklardan Türk kadınlarında eser yoktur.”⁴⁷¹

Gezinler, kimi zaman Türk kadınlarının bu tür olumlu özelliklerine vurgu yapmış olsalar da, çoğunlukla onları eleştirel bir bakış açısıyla gözlemlemiştir. Türk kadınlarına yönelik eleştirilerin en yoğun yapıldığı konuların başında ise tembellikleri gelmektedir. Olivier ve Le Brun'nin aktardıklarına göre, özellikle belirli bir düzeyin üzerindeki kadınlar, evlerinde bütün hizmetlerini görecek esirleri, hizmetçileri ve nedimeleri olduğundan, zamanlarını, kocalarının hoşuna gitmek ve onları haremde mümkün olduğu kadar uzun süre tutmak için süslenerek ve Kur'an'ın emrettiği zamanlarda ibadet ederek harcarlardı. Bunun dışında da, kahve ve sigara içerek misafirlerini ağırlarlardı.

Olivier ayrıca, Türk kadınlarının genellikle okuma yazma bilmediklerini, evlenmeden önce dikiş dikmesini, nakış işlemesini, şekerlemeler ve şerbetler hazırlamasını öğrendiklerini ancak evlendikten sonra bunları yapmak yerine, zamanlarını kafesli pencerelerin altındaki sedirde oturup çay kahve ve sigara içerek geçirmeyi yeğlediklerini dile getirmiştir. Bunların dışında en çok hoşlarına giden şeylerden birisinin de misafirleri geldiği zaman, en zengin ve pahalı elbiselerini

---

⁴⁷¹ a.g.e, s.182

giyerek ve bütün mücevherlerini takıp takıştırarak gösteriş yapmak olduğunu kaydetmiştir.⁴⁷²

Gezginlerin dikkat çektikleri diğer bir konu da, genel olarak erkeklerin bulunduğu kamusal alanlara girmeleri yasaklanmış olan Türk kadınlarının, kimi zaman mesire yerlerine gitmeleridir. Olivier, Türk kadınlarının Gayrimüslim kadınlarla birlikte çeşitli mesire yerlerine gittiklerini, buralarda hazırladıkları hafif yemekleri yiyip, kahve ve sigara içerek vakit geçirdiklerini kaydetmiştir.⁴⁷³ Tournefort ise, mesire yerleri dışında kadınların gitmesine müsaade edilen diğer bir yerin de dervişlerin vaazları ve gösterileri olduğunu dile getirmiştir.⁴⁷⁴

II.3.5.1.2 Türklerde Evlenme ve Boşanma

Osmanlı İmparatorluğunda Müslüman erkeklerin birden fazla kadınla evlenebilmesi, Batı Dünyasında büyük merak uyandırmıştır. Bu nedenle, Osmanlı Topraklarına gelen dönem gezginlerinin büyük bir bölümü seyahatnamelerinde bu konuya ayrıntılı bir şekilde yer vermişlerdir.

Le Brun, Hıristiyanlarda olduğu gibi Türklerde de evlilik kurumunun kutsal ve onurlu bir kurum olarak kabul edildiğini ancak, Hıristiyanların aksine, Türklerde

---

⁴⁷² A . Olivier, **Voyage dans l'Empire Othoman, l'Égypte et la Perse**, Paris, Chez H.Agasse, 1801, s.187, C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.450

⁴⁷³ A . Olivier, **Voyage dans l'Empire Othoman, l'Égypte et la Perse**, Paris, Chez H.Agasse, 1801, s.79,117, 193

⁴⁷⁴ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay,T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.87

üç çeşit evlilik şekli bulunduğunu belirtmiştir. Bu evlilik şekillerinin ilkinin meşru evlilik, ikincisinin “kebin”, üçüncüsü de kölelerle evlilik olduğunu kaydetmiştir.⁴⁷⁵

Türk erkeklerinin söz konusu evlenme şekillerine ilişkin Olivier, Tournefort’un eserine atıfta bulunarak “Tournefort’un eserinde de haklı olarak belirttiği gibi, birincilerle evlenilir, ikinciler kiralanır, üçüncüler ise satın alınır.”⁴⁷⁶

Le Brun’in belirttiğine göre meşru evlilikte, damat adayı evlenmeden önce eşini görmezdi. Bu nedenle damat adayı, çeyiz ve nafaka ile ilgili anlaşmayı, kızın anne babası veya onların adına erkek kardeşleri veya yakın akrabalarıyla yapardı. Söz konusu anlaşma, noter görevi gören kadı ve iki şahit huzurunda yapılırdı. Bu evlilikte kadınlar, kıyafetleri ve kişisel eşyaları dışında hiçbir çeyiz getirmezlerdi.⁴⁷⁷ Le Brun’in aksine Olivier, kadınların evlenirken mobilya, giysi, para veya mülkten oluşan bir çeyiz getirdiklerini, boşanma halinde, getirdiği tüm malların kendilerine iade edildiğini, çocuğu olmadan ölen kadınların mallarının ise; bir kısmının kocalarına kaldığı, diğer kısmının da yakınlarına iade edildiğini belirtmiştir.⁴⁷⁸

Olivier, evlenmeden önce, eşinin yüzünü dahi görmeyen damat adayının, gelecekteki eşini ancak, bazı yakın akrabaların, arkadaşların veya aracılığı meslek edinmiş yaşlı kadınların kendisine sundukları bilgilerden tanımaya çalıştığını

---

⁴⁷⁵ C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.400

⁴⁷⁶ A. Olivier, **Voyage dans L’Empire Othoman, L’Égypte et la Perse**, Paris, Chez H.Agasse, 1801, s.153, J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay,T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.67

⁴⁷⁷ C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.400-401

⁴⁷⁸ A. Olivier, **Voyage dans L’Empire Othoman, L’Égypte et la Perse**, Paris, Chez H.Agasse, 1801, s.154

kaydetmiştir. Damat tarafından eşine verilecek bedeli Le Brun, “*nafaka ve çeyiz*” bedeli olarak adlandırırken Olivier, “*kan bedeli*” olarak adlandırmıştır.⁴⁷⁹

Le Brun, kebin adı verilen evlenme şekline ilişkin de bilgi sunmuştur. Bu evlenme şeklinin, belli bir süre için bir kadınla evlilik olduğunu belirtmiş ve bu evliliğin nasıl gerçekleştiğini de şu şekilde açıklamıştır:

*“Bu tür bir evlilikte, taraflar ücret konusunda anlaşdıktan sonra kadıya giderler ve üzerinde kadına verilmesi gereken paranın miktarı yazılı olan bir evlilik akdi hazırlatırlar. Söz konusu evlilikten doğan çocuklar babanın sorumluluğu altındadır ve meşru çocuklar olarak kabul edilir ve diğer çocuklar gibi babanın varisi olurlar.”*⁴⁸⁰

Olivier ise, bu evlenme şeklinin Türkler arasında pek yaygın olmadığını belirtmiştir. Bunun nedenini ise şu şekilde açıklamıştır:

*“Bu evlenme şekli Türkler arasında pek yaygın değildir. Çünkü, belli bir seviyenin üzerindeki Türk kadınları, bu şekilde evlenmeyi asla kabul etmezler. Diğer taraftan Türk erkekleri de, bu şekilde fakir bir kızla evlenmektense, esir pazarından bir kız satın almayı tercih ederler.”*⁴⁸¹

Türk erkeklerinin kölelerle evlenmeleri konusunu ise Le Brun, “*İslamiyet’e göre Tanrı, erkeklere kadınlardan faydalanma özgürlüğü tanıdığından, erkekler*

---

⁴⁷⁹ a.g.e, s.154

⁴⁸⁰ C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.402-403

⁴⁸¹ A. Olivier, **Voyage dans L’Empire Othoman, L’Égypte et la Perse**, Paris, Chez H.Agasse, 1801, s.158

köleleriyle oyalanma hakkına da sahiptirler”⁴⁸² şeklinde açıklamıştır. Ayrıca, meşru eşlerin de, onlara karşı kanunda öngörülen görevlerini yerine getirmeleri kaydıyla, eşlerinin köleleriyle olan bu ilişkilerine hiç bir itirazda bulunmadıklarını, bu ilişkilerden doğan çocukların da diğer evliliklerden doğan çocuklar gibi meşru kabul edildiklerini ve babalarına varis olduklarını kaydetmiştir. Le Brun’ın dikkat çektiği diğer bir konu da, evlilik konusunda bu kadar büyük özgürlüğe sahip olan Türklere yakın akrabalarıyla evlenmenin yasaklanmış olmasıdır.⁴⁸³

İslamiyet’in Müslüman erkeklere dört kadınla evlenme izni vermesi konusunda Olivier ise, Türkler arasında birden fazla kadınla evlenmenin yaygın olmadığını belirtmiş ve bunun nedenlerini şu şekilde açıklamıştır:

*“Kanun, her ne kadar Müslümanlara dört kadınla evlenme hakkı tanıyorsa da Türkler arasında, bir kadından fazlası ile evlenene az rastlanır. Bunun pek çok nedeni vardır: her şeyden önce çok masraflı bir iştir, aynı harem içinde geçinemezler, şikayetleri veya talepleriyle eşlerini bunaltırlar. Bunların dışında, Türk kadınlarının büyük kısmı evlenirken eşlerine, evlilikleri süresince ve sağlıkları yerinde olduğu sürece başka kadınlarla evlenmemelerini şart koşarlar.”*⁴⁸⁴ Ancak Olivier, Türk kadınlarının bu yolla eşlerinin meşru olarak başka kadınlarla evlenmelerini engellemeyi başarsalar da, köle satın almalarını ve onlarla birlikte olmalarını engelleyemediklerini belirtmiştir.⁴⁸⁵

Olivier çok kadınla evlilik üzerine kendi düşüncelerini de dile getirerek, bunun pek çok sakıncasının bulunduğunu ve din ve kanun koyucularının böyle bir

---

⁴⁸² C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.404

⁴⁸³ a.g.e

⁴⁸⁴ A. Olivier, **Voyage dans L’Empire Othoman, L’Égypte et la Perse**, Paris, Chez H.Agasse, 1801, s.164-165

⁴⁸⁵ a.g.e, s.165

şeye nasıl müsaade ettiklerini anlamadığını belirtmiştir. Olivier'ye göre, “*bu sakıncaların ilki ve şüphesiz en önemlisi, ülkenin nüfusuna zarar vermesidir. Çünkü çok kadınla evlenmek cinsel sapkınlıkları teşvik eder, bir tek kocaya bağlı kadınlar, erkeğin her birine sunacağı seyrek ve sınırlı zevkleri kendi aralarında paylaşamayacaklarından kin, nefret ve intikam hisleri harem dairesine yerleşir ve gerçekte zevkleri ve mutluluğu buradan uzaklaştırır.*”⁴⁸⁶

Olivier'nin dikkat çektiği diğer bir husus da, yasaların Türk erkeklerinin, doğacak çocuklarını Müslüman olarak yetiştirmeleri şartıyla, yabancı dindeki kadınlarla evlenmelerine müsaade etmesidir. Ancak Türk erkeklerine tanınan bu özgürlük, Türk kadınları için geçerli değildir. Yasalar, Türk kadınlarına yabancı dinden erkeklerle (daha önceden din değiştirip Müslüman olmamışsa) evlenmeyi kesin olarak yasaklamıştır.⁴⁸⁷ Olivier ayrıca, Yahudi veya Hıristiyan bir erkeğin Müslüman bir kadınla, cinsel veya aşk ilişkisi bulunduğu şüphesiyle yakalanması halinde, ölüm cezasına çarptırılır diye belirtmiştir. Bu cezadan kurtulabilmesinin tek yolunun ise, din değiştirip söz konusu kadınla evlenmek olduğunu, bunun için de, kadının rıza göstermesi ve her iki tarafın da bekar olması gerektiğini kaydetmiştir.⁴⁸⁸

Tournefort Türklerin evliliğini, tarafların kolayca bozabileceği bir sözleşme olarak tanımlamıştır.⁴⁸⁹ Le Brun de Tournefort'un bu tanımını destekler şekilde, erkeklerin hiç bir neden ileri sürmeksizin, eşlerini boşayabileceklerini ve bunu yaparken de yalnızca kadına bilgi vermelerinin yeterli olduğunu kaydetmiştir. Ancak erkeğin eşini boşamak için geçerli bir nedeni yoksa, eşine çeyizini geri vermekle

---

⁴⁸⁶ a.g.e, s.160

⁴⁸⁷ a.g.e, s.159

⁴⁸⁸ a.g.e

⁴⁸⁹ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay, T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.67

yükümlü olduğunu, geçerli bir nedeni varsa da, eşine çeyizini dahi geri vermeden onu boşayabileceğini belirtmiştir.⁴⁹⁰

Le Brun, eşinden boşanan kadının ise, boşandıktan ancak dört ay sonra yeniden evlenebileceğine dikkat çekmiştir. Bu süre içerisinde kadının hamile olup olmadığı anlaşılır ve eğer hamileyse de, ancak doğumdan sonra yeniden evlenebilirdi. Böyle bir durumda doğan çocuklar da babaya verilirdi. Eşini boşayan erkeğin, yeniden eski eşiyile evlenebilmesi için ise, önce başka bir erkekle evlenmesi gerekiyordu.⁴⁹¹ Bu genellikle göstermelik bir evliliktir. Ancak Tournefort, bu evliliği gerçek bir evlilikmiş gibi tarif eder:

“(...) koca, uygun bulacağı bir adamla eşinin, yirmi dört saat birlikte olmasına izin verme cezasına çarptırılır; bu durumda koca en ağırbaşlı olarak tanıdığı dostlarından birini seçer; kimi zaman da aklına ilk geleni seçer; ne var ki, bu değişiklikten mutlu olan bazı kadınların ilk kocalarına dönmek istemedikleri söylenir.”⁴⁹²

Seyahatnamelerinde, Türklerde boşanma konusuna değinen gezginlerin neredeyse tümü, eşlerini boşamak konusunda erkeklere tanınan ayrıcalığın kadınlara tanınmadığını dile getirmişlerdir. Kadınların sebepsiz olarak eşlerini boşama hakkına sahip olmadıklarını belirtmişlerdir. Gezginler, bir kadının ancak eşi iktidarsızsa, doğaya aykırı zevklere kendini kaptırılmışsa ya da haftada bir gün evlilik görevleri arasında sayılan gece görevini yerine getirmiyorsa, eşinden ayrılmayı isteyebileceğini kaydetmişlerdir. Eğer eşi bunları eksiksiz olarak yerine getiriyorsa ve haftada en az iki defa hamam parası veriyorsa ve ihtiyaçlarını karşılıyorsa (ekmek,

---

⁴⁹⁰ C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.401-402

⁴⁹¹ a.g.e, s.402

⁴⁹² J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay,T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.67

pirinç, kahve, kumaş vb.), kadının kocasından boşanamayacağını dile getirmiştir. Kadının, kadı önünde terliğini ters çevirmesinin ise, kocasının yasak şeyler için onu zorladığını anlatan bir işaret olduğunu, böyle bir durumda kadının (suçun işlendiğine ikna olması koşuluyla) evliliği bozduğunu ve kocaya değnek cezası verdiğini belirtmişlerdir.⁴⁹³

II.3.5.2 Gayrimüslim Kadınlar

Gezginler, Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan Gayrimüslim kadınlara Türk kadınları kadar önem vermemişlerdir. Gayrimüslim kadınların yaşam tarzlarına ilişkin ayrıntıya çok fazla girmeden yüzeysel bilgiler vermekle yetinmişlerdir.

Olivier, kendisinin Osmanlı Topraklarında bulunduğu tarihte Fransız hükümetinin Doğu'da görevli Fransız memurlara ve tüccarlara Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan kadınlarla evlenmeyi yasakladığını belirtmiştir. Bu kararın alınmasına neden olan önemli etmenlerden birisinin, Doğu'da yaşayan gayrimüslim kadınların da tıpkı Türk kadınları gibi rahata, lükse ve tembelliğe eğilimli olmaları, eşlerini bir gün kendi ülkelerine dönebilme imkanlarından mahrum bırakabilecek kadar kazançlarını süslerine ve mücevherlere harcayarak çarçur etmeleri olduğunu dile getirmiştir.⁴⁹⁴

Seyahatnamelerde Gayrimüslim kadınların giyim kuşamlarına ilişkin de çok fazla bilgi yer almamaktadır. Genellikle tüm gezginler Doğu'daki Gayrimüslim

---

⁴⁹³ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay, T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.67, C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.405, A. Olivier, **Voyage dans L'Empire Othoman, L'Égypte et la Perse**, Paris, Chez H.Agasse, 1801, s.165

⁴⁹⁴ a.g.e, s.381

kadınların giyim tarzının Türk kadınlarinkinden pek de farklı olmadığını kaydetmişlerdir. Le Brun, saç şekilleri ve süsleri hariç, Rum kadınların da Türk kadınları gibi giyindiğini belirtmiştir. Saçlarına platin veya kalaydan bir parça iştirirdiklerini, altın veya gümüş dokumalı beyaz saten örtü ile örttüklerini ve bu örtüye de işlemeli mendil iştirirdiklerini belirtmiştir. Ayrıca, saçlarını ipek kumaştan bir kese içine topuz şeklinde enseden topladıklarını ve boyunlarına da çok sayıda inci kolye taktıklarını dile getirmiştir.⁴⁹⁵

Gezginler ayrıca, yalnızca evde değil, sokağa çıkarken de Gayrimüslim kadınların Türk kadınları gibi giyindiklerini kaydetmişlerdir. Le Brun ve Olivier'nin aktardıklarına göre ister Türk olsun, ister Rum, isterse de Yahudi olsun Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan tüm kadınlar dışarıya çıkarken baş ve yüzlerini örten beyaz bir kıyafet giyer, yüzlerine çok ince kumaştan sadece gözleri açıkta bırakan bir peçe takarlardı.⁴⁹⁶ Tournefort ise Gayrimüslim kadınların dışarıya çıkma konusunda Türk kadınlarından daha özgür olmalarına karşın onların da çok fazla dışarıya çıkmadıklarını belirtmiştir.⁴⁹⁷

Gayrimüslim kadınların fiziksel özelliklerine ilişkin ise Le Brun önce Rum kadınlarının güzel olduklarını ancak bu konuda Gürcü ve Çerkez kadınlarla yarışamayacaklarını belirtmiş ancak, ilerleyen sayfalarda Rum kadınlarının hiç de

---

⁴⁹⁵ C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.107

⁴⁹⁶ a.g.e, s.107, A . Olivier, **Voyage dans l'Empire Othoman, l'Égypte et la Perse**, Paris, Chez H.Agasse, 1801, s.120

⁴⁹⁷ J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay,T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.18

diğer gezginlerin belirttiği gibi güzel olmadıklarını kaydetmiştir.⁴⁹⁸ Thévenot'nun aktardığına göre ise Rum kadınları güzel olsalar da oldukça şişman ve kibirlidirler.⁴⁹⁹

II.3.5.2.1 Rumlarda Evlenme

Rumların evlilik törenlerine ilişkin en ayrıntılı ve gerçek bilgiyi kendisi de Rodoslu bir Rum kızıyla evlenmiş olan Thévenot vermiştir:

“Rum kızları evlenmeden önce kimseye, hatta akrabalarına bile görünmüyorlar, insanlar tarafından görünmemek için kiliseye dahi gitmiyorlar. Rodos'ta iki bekar kız kardeşi olan bir kızın düğününe katıldım. Kızlar, kimseye görünmemek için kardeşlerinin düğün törenine ve düğün eğlencelerine katılmadılar. Rumlar evlenecekleri zaman bizim gibi papazın önüne giderler ve yüzüğü verirler. Ancak bizim geleneklerimizden farklı olarak bir vaftiz annesi ve bir vaftiz babası tayin ederler ve onlara işlemeli mendiller armağan ederler. Vaftiz babası olarak seçildiğim bir düğünde bana da öyle bir mendil sunmuşlardı. Vaftiz annesi ve babası gelin ve damat ile birlikte papazın önünde dururlar. Papaz dua okurken vaftiz anne ve baba altın gibi parlayan birbirine geçmiş bakır yapraklardan yapılmış tacı gelin ve damadın başı üstünde tutarlar.(...) Dualar okunduktan sonra yeni evliler el ele tutuşurlar, vaftiz annesi ve babası onları arkadan tutarken birkaç kez dönerler. Daha sonra bir kadeh şarap getirilir önce damat biraz içer ve geline verir, gelin içtikten sonra ikinci kez sırayla yeniden içerler ve sonra kadeh papaza verilir, papaz geri kalanı içer ve kadehi kırar. Törenin geri kalanının ise Katoliklerinkinden bir farkı yoktur.”⁵⁰⁰

---

⁴⁹⁸ C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.349, 493

⁴⁹⁹ M. Thévenot, **Relation d'un Voyage fait au Levant**, Paris, 1655, s.159

⁵⁰⁰ a.g.e, s. 158

Bu konuya ilişkin Le Brun'in yaptığı tasvir ise Thévenot'nunkinden biraz daha farklıdır: Le Brun'in akdardıklarına göre ise:

“Gelin bir odaya götürülür burada, iyice süslendikten sonra ailesi ve arkadaşları onu görmeye gelirler. Gelin üç-dört saat bu durumda kaldıktan sonra, yakın arkadaşları ve dostları ona refakat etmek için yanına gelirler. Bir kısmı sağına bir kısmı da sonluna otururlar. Daha sonra papaz çağrılır. Odaya ayin masası görevi yapacak bir masa getirilir, bu masanın üzerinde çeşitli azizlerin resmedildiği levha veya tablo, hemen yanında iki yüzük, yünden yapılmış iki küçük taç ve yanan iki mum bulunur. Bunun ardından damat odaya getirilir ve törene başlanır. Papaza büyük bir tepsi getirilir, papaz törene katılanlara evlenen yeni çifte hediyeleri olup olmadığını sorar. Bunun üzerine vaftiz babası ilk olarak hediyesini verir onun ardından da, törene katılanlar hediyelerini sunarlar. (...) Bu törenin ardından gelin ve damat papazın önüne gelir. Papaz, evlilik anlaşmasını okumadan önce tütsüler yaktırır. Bu sırada törende hazır bulunanlar yeni evliler için dualar mırıldanırlar ve ıstavroz çıkartırlar. Daha sonra papaz evlilik anlaşmasını okur ve onları evlendirir. Ardından, ayin masasının üzerinden yüzükleri alır kutsadıktan ve birkaç kez ıstavroz çıkarttıktan sonra önce damadın yüzüğünü, sonra da gelini yüzüğünü sağ serçe parmaklarına takar. Daha sonra taçları takar. Bu törenden sonra gelin ve damat ele ele tutuşurlar, bir kadeh şarap getirilir. Bu şaraptan gelin, damat ve vaftiz babası bir yudum içerler, kadeh boşalınca da papaz kadehi kırar. Ardından papaz, gelin ve damadın başlarının üzerine bir çeşit örtü veya bir parça ipek kumaş örter ve onları dans ettirir. Tüm bu törenlerin ardından, erkekler ve kadınlar ayrı ayrı eğlenmek üzere oradan ayrılırlar.”⁵⁰¹

---

⁵⁰¹ Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, p. 494-496

II.3.5.2.2 Ermenilerde Evlenme

Fransız gezginlerin, diğer konularda olduğu gibi Ermenilerin evlenme adetleri konusunda da daha hoşgörülü betimlemeler yaptıklarını görüyoruz. Türklerde veya Rumlarda raslanması durumunda son derece sert bir biçimde eleştirecekleri konuları dahi, daha hoşgörüyle karşılamışlardır. Örneğin Tournefort, Ermenilerin çocuklarına çok küçük yaşlarda hatta, bazen daha doğmadan söz kestiklerini belirttikten sonra bu gelenek hakkında yorum yapmak yerinde Ermenilerin erdemlerine dikkat çekmekmeyi yeğlemiştir:

*“Bu gelenek, bu dürüst insanların birbirlerine verebilecekleri en büyük dostluk işaretidir”.*⁵⁰²

Ermenilerin düğün törenlerine ilişkin ise Tournefort, Ermenilerin evlilik konusunda farklı kuralları olduğunu belirtmiş ve bu farklılıkları şu şekilde betimlemiştir:

“Dul bir erkek yalnızca bir kez daha evlenebilir. Üçüncü bir evlilik akdi yapılırsa zina olur. Aynı biçimde, dul bir kadın genç bir erkekle evlenemez. Buraya kadar pek kötü bir şey yok; eğer taraflar evlenmeden önce birbirlerini tanıyorlarsa, belki de evlilik diğer dinlerdekinden çok daha sağlıklı olur; ne var ki, onlarda aşkın ne olduğu bilinmez. Evlilikler, yalnızca kocalarıyla fikir teatisinde bulunan annelerin arzusu doğrultusunda yapılır. Maddelerde anlaşmaya varıldıktan sonra, damat adayının annesi yanında bir papaz ve iki yaşlı kadınla birlikte kızın evine gelir. Müstakbel geline oğlunun gönderdiği yüzüğü verir. Damat adayı da gelir ve elinden geldiği kadar ciddi bir tavır takınır, çünkü ilk karşılaşmada damat adayının gülmesine izin verilmez; bu görüşme aslında hiçbir anlam taşımaz, çünkü yüzü peçeli olduğundan gelinin güzel mi yoksa çirkin mi olduğu anlaşılabilir. (...) Zifaktan önceki

---

⁵⁰² J. Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay, T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap Yayınevi, Haziran 2005, s.214

*gün, nişanlı erkek gelin adayına giysiler gönderir ve birkaç saat sonra nişanlısının evine giderek nişanlısının kendisine vermek istediği armağanları alır.*⁵⁰³

Ermenilerde düğün merasiminin ise şu şekilde gerçekleştiğini kaydetmiştir:

*“Nişanlı erkek müstakbel eşinin evinden çıkarak ata biner ve önden gider; haline vaktine bağlı olarak başı, bir altın ya da gümüş ağla ya da açık kiraz pembesi bir tülle örtülür; bu tül ya da ağ beline kadar iner. Sağ eliyle bir kemerin ucunu tutar; damadı at sırtında izleyen, beyaz bir tülle örtünmüş gelin de kemerin diğer ucunu tutar. (...) Ana babalar, dostlar, en seçkin gençler, ellerinde mumlarla, atlı ya da yaya olarak, düzen içinde, kafileyle kiliseye kadar gider. Kilisenin kapısında atlardan inilir ve nişanlılar, kemerin uçlarını tutmaya devam ederek sahinin basamaklarına kadar giderler. Burada, yüz yüze birbirlerine yaklaşırlar ve papaz İncil’i başları üstüne koyduktan sonra onlara birbirlerini karı ve koca olarak almayı isteyip istemediklerini sorar; nişanlılar, onaylarını belirtmek için başlarını eğerler. Bunun üzerine papaz kutsama sözcüklerini söyler, yüzük törenini gerçekleştirir ve ilahi söyler. Daha sonra, kiliseye gelirken izlenen sıra bozulmadan gelinin evine gidilir. Gelin damadın ayakkabılarını çıkarır, şamdanını söndürür; önce damat yatar; gelin duvağını ancak yatağa girerken çıkarır.”*⁵⁰⁴

Tournefort ayrıca, düğün eğlencelerinin üç gün sürdüğünü ve kadınlarla erkeklerin ayrı ayrı eğlendiklerini dile getirmiştir.⁵⁰⁵

---

⁵⁰³ a.g.e, s.212-213

⁵⁰⁴ a.g.e, s.213

⁵⁰⁵ a.g.e, s.214

II.3.5.2.3 Yahudilerde Evlenme

Genel olarak Yahudilerin üzerinde durmayan dönem gezginleri, Yahudilerin evlenme törenlerine ve bu konuya ilişkin gelenek-göreneklerine neredeyse hiç değinmemişlerdir. Yalnızca Le Brun, Yahudilerin çok genç yaşta evlendiklerini belirtmiş ve kendisinin Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunduğu dönemde on beş yaşındaki bir erkek çocuğu ile on iki yaşında bir kız çocuğunun evliliğine ve bir yıl sonra da bir çocuklarının dünyaya geldiğine tanık olduğunu kaydetmiştir.⁵⁰⁶

Sonuç

XVII-XVIII. yüzyıl gezginleri köyler, kasabalar ve kırsal alanlara oranla başta İstanbul olmak üzere, kentlere daha fazla ilgi göstermişlerdir. Gezginler, Türk kentlerinden özellikle de İstanbul'dan, çok etkilenmişler ve duydukları hayranlığı ve edindikleri olumsuz intibaları açıkça dile getirmişlerdir. Kentlerde, bulunan tarihi eserleri, camileri, sarayları, mezarlıkları vb. de ayrıntılı bir şekilde betimlemişlerdir. Tarihi eserlere konusunda Türkleri ağır bir dille eleştirmişlerdir. Türklere özgü mekânlardan ise, genellikle övgüyle bahsetmişlerdir.

Dönem seyahatnamelerinde, başta Türkler olmak üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan halklara da geniş yer verilmiştir.

Türklere ilişkin gezginlerin üzerinde ısrarla durdukları konuların başında İslamiyet ve İslamiyet'e ilişkin uygulamalar gelmektedir. Neredeyse tüm seyahatnamelerde Kuran, Peygamber, namaz, abdest, oruç, evlenme, boşanma vb. konulara ilişkin ayrıntılı bilgiler, ağır eleştiriler ve negatif imgeler bulunmaktadır.

---

⁵⁰⁶ C.Le Brun, **Voyage au Levant**, Tome Premier, Paris, Chez Jean-Baptiste- Claude Bauche, 1728, s.498

Türlere ilişkin seyahatnamelerden yansıyan diğer negatif imgeler ise, “tembel, hayalperest, rüşvetçi ve kaderci Türk” imgeleridir. Türklerin fiziksel özelliklerinden ve düzenli yaşam tarzından ise övgüyle bahsedilmiştir. Ayrıca, “temiz, misafirperver, dürüst, merhametli Türk” imgelerine de sıkça vurgu yapılmıştır.

Dönem seyahatnamelerinde, Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan Gayrimüslim halklara ilişkin de, çok çeşitli bilgiler yer almaktadır. Bu dönemde, Fransızların Osmanlı İmparatorluğunda yapmış oldukları Katolik propagandasına Rumlar alet olmazken, Ermeniler Fransızların yanında yer almışlardır. Bunun sonucunda, dönem seyahatnamelerden yansıyan Rum imgesi negatifken, Ermeni imgesi daha pozitifdir. Diğer Gayrimüslim topluluklara göre, daha kapalı bir yaşam süren ve hiçbir dönemde Osmanlı yönetimine karşı Batılı güçlerin kışkırtmasına alet olmayan Yahudilere ilişkin betimleme ve yorumlar ise genellikle negatiftir.

Osmanlı Topraklarına gelen gezginlerin ilgisini çeken başlıca konulardan birisi de kadınlardır. Genellikle tüm seyahatnamelerde, Doğu kadınlarına ilişkin bilgi ve betimlemelere rastlamak mümkündür. Doğu kadınları içerisinde en çok merak uyandıranı ise, kapalı ve gizemli bir yaşam süren Türk kadınıdır. Gezinler genellikle yüzlerini dahi görmedikleri Türk kadınlarının giyim ve yaşam tarzına, haremine, çapkınlık hikayelerine vb. pek çok konuda sayfalar dolusu betimleme yapmışlardır. Türk kadınları fiziksel özellikleri, çocuklarını emzirmeleri, temizlik anlayışları vb. konularda övülürken, tembellikleri, cehaletleri, çapkınlıkları eleştirilmiştir.

III.BÖLÜM: XIX. YÜZYIL OSMANLI TOPLUMU

III.1. XIX.YÜZYILDA TÜRK-FRANSIZ İLİŞKİLERİ

I. Napolyon'un 1797 yılında Avusturya'yı mağlup edip Campo-Formio Anlaşması'yla Venedik Cumhuriyetini ortadan kaldırmasıyla, bu cumhuriyete ait Yedi Ada ve Dalmaçya kıyıları Fransa'ya geçti ve böylece Fransa, Osmanlı İmparatorluğu ile ortak sınıra sahip oldu. Bu durum karşısında, Adriyatik'ten İstanbul'a uzanan bölgede İmparator olma hayali kuran Napolyon, Osmanlı İmparatorluğu üzerine çeşitli hesaplar yapmaya başladı. Yedi Ada'yı da, Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için bir atlama tahtası olarak kullanmak istiyordu. Bu amaçla, General Marmont komutasında Dalmaçya'ya 25 bin kişilik bir ordu yerleştirdi. Ancak Napolyon, Balkanlar'da hakimiyeti sağlamak için bu ordunun yetersiz olduğunu biliyordu, bu nedenle Arnavut, Slav ve Yunan halkını kullanmak istiyordu.

Campo-Formio Anlaşması'yla Mora ve Girit'in Fransa'ya geçmiş olması, Yunanlıları kıskırtma konusunda Napolyon'un işini kolaylaştırmıştı. Napolyon öncelikle Korsika asıllı Yunanlı Stefanopoli'yi Mora'ya yarı resmi elçi olarak gönderdi ve onun etkisiyle de Yunanlılar, I. Napolyon'a Yunan ırkının kurtarıcısı gözüyle bakmaya başladılar.⁵⁰⁷ I. Napolyon ayrıca, Yunanlıları kıskırtmak için Yedi Ada'nın komutanı General Gentili'ye, Eski Atina ve Isparta halkının Yunancılık hislerinin uyandırılması talimatını vermiştir:

“Fransız İmparatoru, bütün Ege Adalarına gizli ajanlar gönderdi. (...) Vazifeleri, Isparta ve Atina'nın unutulmuş geçmişini canlandırmak ve Eski Yunan'ın

---

⁵⁰⁷ W.Miller, **The Otoman Empire and Its Successors 1801-1922**, Cambridge, At the University Press, 1923, s.4

şanını kendilerine hatırlatarak ve bu şan ve şerefli ihyaya onları teşvik ederek efendilerine karşı ayaklandırmak için beyannameler hazırlamaktı.”⁵⁰⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nun Paris Büyükelçisi, Osmanlı hükümetine gönderdiği raporlarda, Fransızların Mora ve Ege Adalarında halkı tahrik etmek amacıyla ajanları aracılığıyla Rumca, Ermenice ve Türkçe kitaplar bastırıp, dağıttıklarını bildirdi. Bunun üzerine Osmanlı Devleti Rum Patriğini, Rum halkının bu tahriklere gelmemesi ve yabancı beyannamelerin okunmaması konusunda ikaz etti.⁵⁰⁹ Sonuç olarak I. Napolyon'un Yunanlıları tahrik etmeye yönelik tüm çabaları fiili olarak sonuçsuz kaldı.

I. Napolyon'un Balkanlar'da Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kullanmayı düşündüğü diğer bir halk da Arnavutlardı. Ancak, Napolyon'un bu konudaki çabaları da Yanya Valisi Tepedenli Ali Paşa sayesinde sonuçsuz kaldı.

Ali Paşa ile Fransa arasında var olan ihtilaf, Tilsit Anlaşmasıyla Yedi Ada ve Dubrownik Cumhuriyetlerinin Rusya tarafından Fransa'ya bırakılmasıyla daha da arttı. I. Napolyon, Ali Paşa'yı zor duruma düşürmek için Arnavutluk'taki Rumları ve Hıristiyan Arnavutları ayaklandırdı. Ali Paşa ayaklanan bu halkları Nikopolis'te ağır bir yenilgiye uğrattı. Böylece I. Napolyon Arnavutları da kullanmayı başaramadı.

I. Napolyon kendi ırkdaşı İslavları da kışkırtmış ve bu sayede Fransa'nın bu halk üzerindeki etkisi artmıştır. Bu durumu gören Rusya, Fransa'nın bu etkisini

---

⁵⁰⁸ E. Kedovie, **Avrupa'da Milliyetçilik**, Çev: M.H. Timurtaş, Ankara, M.E.Basımevi, 1971, s.86

⁵⁰⁹ S. Kocabaş, **Paris'in Doğu Yolu'nda Yaptıklar, Tarihte Türkler ve Fransızlar**, İstanbul, Vatan Yayınları, Kasım 1990, s.57

azaltmak için Sırpçılık ve Karadağcılık hareketlerini hızlandırarak, Sırbistan ve Karadağ'ı bağımsız iki devlet haline getirmeyi hedefliyordu. Bütün bu olayların sonucunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu iki Eyaleti, 1806-1812 Türk-Rus Savaşı'nda birer çatışma ve isyan alanı haline geldi. Böylece *“XVIII. Yüzyılda Balkan Hıristiyanları arasında ekilen ayrılıkçı hareket ve isyan tohumları, 1789 Fransız İhtilali fikirleri ile I. Napolyon tarafından sulanıp büyütülmüş, XIX. Yüzyılda, yine Rusya ve Fransa'nın beslemesiyle meyvelerini vererek, bağımsız Balkan devletlerinin kurulmasına sebep olmuştur.”*⁵¹⁰

I. Napolyon'un Avrupa'daki hakimiyeti, 1810 yılında zirveye çıktı. Kara Avrupa'sında Fransa'ya karşı direnen tek devlet Rusya kalmıştı. I. Napolyon 1812 yılında Rusya Seferine çıktı ancak, ağır bir yenilgiyle döndü. I. Napolyon'un Rusya karşısındaki bu yenilgisini fırsat bilen müttefikler Fransa'nın tehdit ve hakimiyetinden kurtulmaya başladılar. Önce, Avusturya ve Prusya Fransa ile savaşa girdi, Prusya bağımsızlığını ilan etti. I. Napolyon tekrar hakimiyet mücadelesine girdiyse de, Ekim 1813 yılında yapılan Leipzig Savaşı'nda yenildi. Müttefiklerin Mart 1814 yılında Paris'e girmeleri ise, I. Napolyon'un İmparatorluk unvanını bırakıp önce Elbe, daha sonra da Saint Helene Adası'na sürülmesine neden oldu. Bunun sonucunda da, Fransa'da krallık rejimine yeniden dönülmesi anlamına gelen “Restorasyon Dönemi” başladı ve XVIII. Louis tahta çıktı. Restorasyon, Avrupa'daki imparatorluk ve krallık rejimleri tarafından da desteklendi. I. Napolyon'un istilacı düşüncelerine ve Fransız İhtilalinin milliyetçilik fikirlerine karşı çıkan ve Restorasyonu destekleyen bu güçler, Avrupa'da yeniden karışıklık çıkmasını önlemek için “Mukaddes İttifak” adı verilen bir birlik kurdular. 1814 yılında Viyana Konferansında biraraya gelen bu birlik, Avrupa'da huzur ve güvenliği sağlamak için ilke kararları aldı. Yunanistan'a bağımsızlık verilmesini amaçlayan ve bu doğrultuda faaliyet gösteren Etniki Eteryia Cemiyeti de, Viyana Konferansının yapıldığı günlerde kuruldu.

---

⁵¹⁰ a.g.e, s.215

Yunan isyanını başlatan Etniki Eteryia Cemiyeti, hükümetlerden doğrudan destek göremediği için, kamuoyuna yönelik faaliyetlerle hükümetlerin desteğine ulaşmayı hedefliyordu. Bu plan çerçevesinde Cemiyet, Fransa'ya temsilciler göndererek faaliyete başladı. Bu faaliyetlerin etkisiyle taraftarları çoğalan Yunan dostu Fransızlar, Paris'te "Comité Grec de Paris (Paris Yunan Komitesi)" ni kurdular. Dönemin ünlü Fransız yazar ve şairlerinden Victor Hugo, Alexandre Dumas ve Chateaubriand da yazı ve şiirleriyle Yunanlıların yanında yer aldılar.⁵¹¹

1826 yılında, Paris Yunan Komitesi faaliyetlerini iyice hızlandırdı, "Yunanistan'dan Haberler" adlı bir bülten yayınlamaya başladı. Komite ayrıca, yardım kampanyası, ücretli müsabakalar, eşya piyangoları, tiyatro gösterileri vb. düzenleyerek maddi kaynak sağlıyordu. General Roche'un organizatörlüğünde, Fransa'dan Yunanistan'a gönüllü asker ve yardımlar da gönderiliyordu.⁵¹² Fransa'da Yunanlılar lehine oluşan bu büyük kamuoyu, Yunanlıları resmen desteklemesi için hükümete baskı yapmaya başladı.

1821 yılında Mora'da Yunan isyanı başlayınca, Rusya dışındaki büyük devletlerin hiç birisi buna aktif destek vermediler. Fransa'nın destek vermemesinin sebebi, İngiltere ve Avusturya'nın bağımsız bir Yunanistan'ın çıkarlarına aykırı olduğunu açıklamasıydı. Ancak, Söz konusu isyan Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın yardımlarıyla, 1828 yılında bastırılmaya başlanınca büyük devletler, Yunanlılar lehine harekete geçtiler. Rusya zaten, eskiden beri Yunanlıları desteklemekteydi. Bu desteğin sonucunda, kurulacak bağımsız Yunanistan Devleti, Rusya'nın nüfuzuna girebilirdi, bu da Fransa'nın aleyhine olurdu. Bu durum karşısında Fransa ve İngiltere, Yunanlıların Rusların himayesine girmesini önlemek

---

⁵¹¹ a.g.e, s.218

⁵¹² W. St Clair, **That Greece Might Still Be Free**, London, Oxford University Press, 1972, s. 271-272

için onları desteklemeye başladılar.⁵¹³ Bunun üzerine Rusya, İngiltere ve Fransa arasında 6 Temmuz 1827 tarihinde “Londra Protokolü” imzalandı. Bu protokole göre, Yunanistan Osmanlı İmparatorluğuna vergi ile bağlı, özerk bir devlet haline getirilecek ve bütün Türkler Yunanistan’dan çıkartılacaktı. Osmanlı Devleti protokol şartlarını yerine getirmezse, zora başvurulacaktı.⁵¹⁴

Osmanlı İmparatorluğu, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne zarar vereceğini gerekçe göstererek Londra Protokolünü reddetti. Bunun üzerine, İngiliz, Fransız, Rus ve Avusturya filoları 20 Ekim 1827 tarihinde Navarin’de bulunan Osmanlı donanmasını yaktılar. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı kaldırıldığından, Osmanlı İmparatorluğu ordusuz ve donanmasız kalmıştı. Bu durumu fırsat bilen Rusya, Yunan isyanını gerekçe göstererek Londra Protokolünü Osmanlı İmparatorluğuna zorla kabul ettirmek amacıyla, 7 Mayıs 1828 yılında Osmanlı İmparatorluğuna savaş açtı. İngiltere ve Fransa bu savaş ilanını soğuk karşıladılar. Söz konusu devletler, isteklerini Osmanlı İmparatorluğu’na diplomatik yollardan kabul ettirebileceklerini düşünüyorlardı. Ancak Rusya’nın savaş ilanı, Yunanlıların Ruslara olan sempatisini artırmıştı. Bu durum karşısında İngiltere ve Fransa, en azından nüfuzlarını dengelemek için askeri müdahale kararı aldılar. Fransız Generali Maison komutasında bir askeri birlik Mora’ya çıkartıldı. Maison, 9 Eylül 1828 yılında İbrahim Paşa’dan Mora’yı boşaltmasını istedi. İbrahim Paşa bu talebe uymak zorunda kaldı ve Türk-Rus Savaşı devam ederken, Türkler Mora’yı boşalttılar.

14 Eylül 1829 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya arasında imzalanan Edirne Anlaşması ile Yunanistan’a özerklik veriliyordu. Ancak, İngiltere bunu yeterli görmüyor, Yunanistan’ın bağımsız olmasını istiyordu. Fransa’nın da desteğiyle

---

⁵¹³ S. Kocabaş, **Paris’in Doğu Yolu’nda Yaptıklar, Tarihte Türkler ve Fransızlar**, İstanbul, Vatan Yayınları, Kasım 1990, s.221

⁵¹⁴ E.Z.Karal, **Halet Efendinin Paris Büyükelçiliği 1802-1806**, İstanbul, Kenan Basınevi, 1904, C: 5, s.117

İngiltere, 8 Nisan 1830 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na nota vererek özerk Yunanistan'ın bağımsız olmasını istiyordu. Direnme gücü olmayan Osmanlı İmparatorluğu, çaresiz bunu kabul etmek zorunda kaldı.

Yunan meselesi ve Türk-Rus Savaşı sebebiyle Türkiye'nin içine düştüğü kötü durumdan faydalanmak isteyen Fransa, bu kez eskiden beri göz diktiği Cezayir'i işgal etmek istiyordu. Fransa'nın Cezayir'le ilgilenmesinin en önemli nedenleri, ticaret ve korsanlıktı. Yunan isyanı ve Türk-Rus Savaşı nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünün zayıflaması, Fransa'yı cesaretlendirdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun "*binlerce mil uzakta bulunan Cezayir Beylerbeyliği gibi yarı başına buyruk bir anarşi ülkesini savunmasına hiç imkan yoktu.*"⁵¹⁵ Ayrıca, bu sırada Fransa'da krallık yönetimi zora girmiş, liberaller ihtilal havası estirmeye başlamışlardı. Kral ve Başbakan kamuoyunun dikkatini başka alanlara çekmek için, Cezayir'i işgal etme olayını gündeme getirdiler. Uzun bir abluka döneminden sonra Fransa, 5 Temmuz 1830 tarihinde Cezayir'i işgal etti.

Cezayir'in 1830 yılında Fransa tarafından işgal edilmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun dikkatini yeniden "*Garp Ocaklarına (Cezayir, Tunus ve Trablusgarp)*" çevirdi.⁵¹⁶ Cezayir elden gitmişti, Tunus ve Trablusgarp kaybedilmemeliydi.

Fransa'nın 1871 yılında Prusya'ya yenilmesini fırsat bilen Osmanlı İmparatorluğu, Tunus'u kendisine daha sıkı bağlamak için harekete geçti fakat, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu girişimi de sonuçsuz kaldı. Ancak Tunus'u merkeze

---

⁵¹⁵ C.T.Karasapan, **Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan**, Ankara, Resimli Posta Matbaası, 1960, s.136

⁵¹⁶ S. Kocabaş, **Paris'in Doğu Yolu'nda Yaptıklar, Tarihte Türkler ve Fransızlar**, İstanbul, Vatan Yayınları, Kasım 1990, s.239

bağlama konusunda başarılı olamayan Osmanlı İmparatorluğu, Trablusgarp konusunda başarılı olmuştur.

Garp Ocakları'nda, Türk-Fransız çekişmesinin sürdüğü 1830'lu yıllarda Fransa tarafından desteklenen Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa isyan etti. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan, Mora ve Girit valiliklerinin kendisine verilmesi karşılığında, Yunan isyanının bastırılmasında görev alması istendi. Paşa Yunan isyanını bastırdı ancak, daha önce de belirttiğimiz üzere, Büyük Devletlerin fiili müdahalesiyle Yunanistan'a bağımsızlık verildi. Bu durum karşısında Mora valiliğine sahip olamayan Mehmet Ali Paşa, Suriye valiliğini istedi. Osmanlı İmparatorluğu bu isteğini reddedince, Paşa isyan ederek ordusunu Suriye'ye sevketti. 9 Temmuz 1832 tarihine kadar Şam, Halep dahil, bütün Suriye M. Ali Paşa'nın kontrolüne girdi. Sultan II. Mahmut bu konuda, İngiltere'den yardım istedi. Aslında Rusya yardım teklifinde bulunmuştu ancak, Osmanlı İmparatorluğu ezeli düşman olarak gördüğü bu ülkeden çekiniyordu.⁵¹⁷ Ancak İngiltere yardım çağrısına olumsuz yanıt verince, Osmanlı İmparatorluğu Rusya'nın yardım teklifini kabul etmek zorunda kaldı. Rus filosu İstanbul'u Mısır kuvvetlerine karşı korumak için, 8 Şubat 1833 tarihinde Büyükdere'ye demirledi.

Rus filusunun İstanbul'a gelmesi, Fransa ve İngiltere'yi tedirgin etti. Söz konusu ülkeler, Osmanlı Devletinin Rusya'nın himayesine gireceği endişesine kapıldılar. Bunun üzerine, İngiltere ve Fransa'nın sıkıştırmasıyla M.Ali Paşa İstanbul'a yürümekten vazgeçti. Osmanlı Hükümeti ile M.Ali Paşa arasında, 14 Mayıs 1833 tarihinde Kütahya Anlaşması imzalandı. Bu Anlaşmayla M.Ali Paşa'ya Suriye ve Adana valilikleri verildi.

---

⁵¹⁷ a.g.e, s.243

Kütahya Anlaşmasının imzalanmasından sonra, Mısır kuvvetleri Anadolu'dan çekilmeye başlayınca Fransa ve İngiltere, Rusya ve Osmanlı Hükümetinden Rus filosunun İstanbul'u terketmesini istediler. Rusya, bu talebi direnmeden kabul etti. Rus filosu İstanbul'u terk etmeden önce, 8 Temmuz 1833 tarihinde Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında Hünkar İskelesi Anlaşması imzalandı. Bu Anlaşmaya göre, Osmanlı Devleti yabancı bir devletin saldırısına uğrarsa, Rusya askeri gücü ile onu koruyacak, Rus savaş gemileri de Boğazlarda serbestçe geçebilecekti.⁵¹⁸

İngiltere, Fransa ve Avusturya Hünkar İskelesi Anlaşmasının iptal edilmesini istiyordu. Diğer yandan Osmanlı İmparatorluğu, Suriye'nin Mehmet Ali Paşa'nın elinde bulunmasından rahatsızdı. Mehmet Ali Paşa da, bağımsızlığını ilan etmek istiyordu. Bu nedenlerden dolayı, Mehmet Ali Paşa ile Osmanlı İmparatorluğu arasında yeniden savaş başladı. Osmanlı İmparatorluğu'nun, 14 Haziran 1839 tarihinde Nizip'te yenilmesiyle Avrupa Devletleri yeniden harekete geçtiler. Fransa, Mehmet Ali Paşa'yı desteklemeye devam ettiğinden, bu durum karşısında sessizliğini korudu.

15 Temmuz 1840 tarihinde İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya arasında bir anlaşma yapıldı.⁵¹⁹ Bu anlaşmaya göre, Mehmet Ali Paşa'ya Güney Suriye ve Mısır verilecek, Paşa kabul etmez ise yalnızca Mısır kendisine bırakılacak, bunu da kabul etmezse, Mısır da elinden alınacaktı. Paşa şartları reddedince, 14 Ağustos 1840 yılında İngiliz Amiral Charles Napier komutasında Beyrut'a gelen İngiliz, Avusturya ve Osmanlı donanmaları Mehmet Ali Paşa'ya fiili müdahale için asker çıkartması yaptılar. Bu sırada, Suriye'de Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'ya karşı da isyan başladı. Artık Suriye'de yaşayamayacağını anlayan İbrahim Paşa,

---

⁵¹⁸ a.g.e, s.246

⁵¹⁹ E.Z.Karal, **Halet Efendinin Paris Büyükelçiliği 1802-1806**, İstanbul, Kenan Basınevi, 1904, C: 5, s.198

Suriye’yi terketti. Bu olay üzerine, Fransa ile birlikte söz konusu devletler, Mısır’ın Mehmet Ali Paşa’ya bırakılmasına karar verdiler. Bu karar, 22 Mayıs 1841 tarihli fermanla Sultan tarafından onaylandı. Ayrıca Fransa, İngiltere, Avusturya ve Osmanlı İmparatorluğu Hünkar İskelesi Anlaşmasını yürürlükten kaldıran Boğazlar Anlaşması’nı da imzaladılar. 13 Temmuz 1841 tarihli bu Anlaşmaya göre, Hiçbir ülkenin savaş gemisi Boğazlardan geçemeyecekti.⁵²⁰

Türk-Fransız ilişkileri açısından XIX. Yüzyılın üçüncü çeyreğine damgasını vuran en önemli olay, I. Napolyon’un yeğeni III. Napolyon (Louis Napolyon)’un yönetime geçmesiydi. Bu dönemde Louis Phillipe tahtan indirildi, Cumhuriyet yönetimi yeniden kuruldu.

Bu dönemde Türk-Fransız ilişkileri açısından, Kutsal Yerler Meselesi yeniden ortaya çıktı. 1848 yılında III. Napolyon, İmparatorluğunun onaylanmasına ortam hazırlamak için Kutsal Yerler Meselesini yeniden gündeme getirdi. III.Napolyon, ordunun ve halkın desteğinin yanı sıra Kutsal Yerler Meselesi ile ilgili söylevleriyle kiliseyi de safına çekti ve imparatorluğunu ilan etmeyi başardı. İmparator olunca da, kiliseye borcunu ödemek için bu meseleye hız verdi.⁵²¹ III. Napolyon’un bu konuya önem vermesinin diğer nedenleri de, *“rejim değişikliği karşısında duraksamaya düşen kamuoyunu oyalamak ve Napolyon Bonapart devrinde Fransa’ya karşı kurulmuş olan siyasi cepheyi parçalamaktı”*⁵²²

---

⁵²⁰ S. Kocabaş, **Paris’in Doğu Yolu’nda Yaptıklar, Tarihte Türkler ve Fransızlar**, İstanbul, Vatan Yayınları, Kasım 1990, s.249-250

⁵²¹ a.g.e, s.254

⁵²² E.Z.Karal, **Halet Efendinin Paris Büyükelçiliği 1802-1806**, İstanbul, Kenan Basımevi, 1904, C:5, s.225

Bu doğrultuda, Fransa'nın Osmanlı Büyükelçisi General Aupick, 28 Mayıs 1850 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'na resmen müracaat ederek, Kutsal Yerlerle ilgili 1740 Kapitülasyon Anlaşmalarıyla kendilerine verilen imtiyazların yürürlüğe konulmasını istedi. Ancak Rusya, mevcut durumun korunmasından yanaydı. İngiltere, Kutsal Yerler Meselesi nedeniyle savaş çıkmasını istemiyordu, bu nedenle, Avusturya ve Prusya ile birlikte arabuluculuk rolünü üstlendi. Adı geçen devletler, meselenin diplomatik yollardan çözümlenmesi için Viyana'da bir araya geldiler. Yapılan konferansta devletler, Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığının Avrupa'daki dengelere sıkı sıkıya bağlanması, Boğazlar Anlaşmasının onaylanması, Karadeniz'de savaş gemilerinin sınırlandırılması gibi taleplerde bulundular. Rusya bu kararları reddetti.⁵²³

Rusya'nın ret cevabı üzerine, sorunun diplomatik yollarla çözümlenemeyeceğini anlayan İngiltere ve Fransa Rusya'yı uyarmak amacıyla, Çanakkale Boğazı girişinde bulunan filolarını 4 Ekim 1853 tarihinde Marmara'ya sevktiler. Osmanlı İmparatorluğu da, 8 Ekim 1853 tarihinde Rusya'ya savaş ilan etti. 30 Kasım 1853 tarihinde Rus filosu, Sinop'ta Osmanlı filosunu yaktı. III. Napolyon bu hareketi kendisine hakaret olarak gördü ve İngiltere'yle birleşerek Rusya'ya karşı savaş kararı aldılar. Böylece, Türk-Rus Savaşı "Müttefikler Savaşı"na dönüşmüştü.⁵²⁴ Müttefikler, Rusya'ya kesin darbeyi vurma yeri olarak Sivastopol limanını seçti. Zorlu bir savaş sonunda, Sivastapol düştü. Ruslar savaşı devam ettirmek istiyorlardı. Ancak, Avusturya'nın Rusya'ya ultimatoma vererek savaşa girmek istediğini bildirmesi üzerine Rusya, müttefiklerin barış teklifini şartsız olarak kabul etmek zorunda kaldı.

---

⁵²³ S. Kocabaş, **Paris'in Doğu Yolu'nda Yaptıklar, Tarihte Türkler ve Fransızlar**, İstanbul, Vatan Yayınları, Kasım 1990, s.261

⁵²⁴ a.g.e, s. 263

Kırım Savaşı'nda, III. Napolyon'un önemli bir rol oynaması barış görüşmelerinin Paris'te yapılmasına neden oldu. Söz konusu görüşmeler sonunda imzalanan Paris Antlaşması, genel olarak Fransızların isteklerini kapsıyordu. Bu Anlaşmaya göre, *“1841 Boğazlar Anlaşması onaylanıyordu. Karadeniz ile sınırı olan devletler, bu denizde tersane ve savaş gemisi inşa edemeyeceklerdi. Tuna, bütün devletlerin kefaletinde serbest ticaret suyu olacaktı. Ayrıca Eflak, Boğdan ve Sırbistan'ın imtiyazları korunacak, bunlar, bütün devletlerin ortak güvencesine alınacaktı. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü, Avrupa Devletleri'nin ortak himayesinde bulunacak, Kars Türkiye'ye iade edilecek, buna karşılık Kırım boşaltılacaktı.”*⁵²⁵

Paris Anlaşması'nın imzalanmasından sonra Fransa, İngiltere ve Avusturya Paris'te bir araya gelerek, adı geçen anlaşmanın herhangi bir devlet tarafından bozulmasını önlemek için “Garanti Anlaşması” imzaladılar. Böylece, İngiltere ve Fransa'nın istedikleri olmuş, Osmanlı İmparatorluğu Rusya'nın himayesine girmekten kurtulmuştu.

III. Napolyon da I. Napolyon gibi, Avrupa'daki dengelerin bozulmasını önlemek için Osmanlı İmparatorluğu'nun Anlaşma masalarında parçalanmasını istemiyordu. Bunun yerine, “ırk ve milliyet” politikası izleyerek Osmanlı İmparatorluğu'nun içten parçalanmasını sağlayacaktı. “İrk ve milliyet” politikası çerçevesinde gerçekleştirdiği ilk eylem, Eflak ve Boğdan'ın “Romanya” adı altında birleştirilmesini sağlamak oldu. Yeni kurulan Romanya devletini, Rusya'nın Güney'e doğru ilerleyişini engellemek ve Avusturya'yı zayıflatma politikası çerçevesinde kullanmayı düşünüyordu. Bu doğrultuda, önce birleşmeye karşı çıkan İngiltere'yi ikna etmesi gerekiyordu. Bu uğurda İngiltere'ye Türkiye'yi paylaşma

---

⁵²⁵ a.g.e, 266

önerisinde bile bulundu.⁵²⁶ Sonunda, İngiltere’yi ikna etmeyi başardı. Bu sırada, Paris Anlaşmasının tekrar görüşülüp değiştirilmesi ümidiyle Rusya da politika değiştirerek, söz konusu birleşme fikrini desteklemeye başladı.

Eflak ve Boğdan’da yapılan ilk seçimlerde birleşme taraftarları kazanamayınca Fransa, seçimlere hile karıştırıldığı iddiasıyla seçimlerin yenilenmesini talep etti. Eylül 1857 tarihinde yenilenen seçimleri bu kez, birleşme taraftarları kazandı. Böylece, Eflak ve Boğdan “Romanya” adı altında birleştirildi ve başına bir prens getirildi. Bu birleşmeyi Osmanlı İmparatorluğu, 22 Mayıs 1858 yılında onayladı.

Romanya’nın birleşmesinde başrol oynayan III. Napolyon, Lübnan’ı da bağımsız bir devlet haline getirmek istiyordu. Ancak bu kez İngiltere, kurulacak bağımsız devletin Fransa’nın himayesinde olacağını gördüğü için, Fransa’nın bu teklifine karşı çıktı. Osmanlı İmparatorluğu, Fransa ve İngiltere’nin bu konudaki anlaşmazlığından faydalanarak, Lübnan’ın kendisinde kopmasını önledi ancak, Milletlerarası bir statüye kavuşmasına engel olamadı. Lübnan’a uluslararası garantiyle korunan özerk bir statü verildi.

III. Napolyon’un “ırk ve milliyet” politikasından ve Lübnan’a özerklik verilmesinden cesaret alan Zeytun Ermenileri de, aynı statünün kendilerine verilmesi için 1862’de isyan ettiler.⁵²⁷

1877-78 Türk-Rus Savaşına kadar, Balkanlardaki İslav isyanlarının desteklenmesi konusunda Fransa ve Rusya’nın işbirliği halinde olduklarını

---

⁵²⁶ a.g.e, s.283

⁵²⁷ E. Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul, Belge Yayınları, 1976, s.184

görüyoruz. Bu ülkelerin işbirliğinden ve Slavlara verdikleri destekten cesaret alan Karadağlılar, Sırp lar ve Bulgarlar da isyan hareketi başlattı.

Fransa, Kırım Savaşı'ndan sonra da Bulgaristan ve Makedonya'da yoğun bir şekilde misyonerlik faaliyetlerine girişerek, Katolik propagandası başlattı. Katolik papazlarını özellikle Makedonya'ya gönderdi. Bunun sonucunda da, yalnızca Bulgaristan'da yaklaşık 30.000 Katolik nüfus oluşmuştu.

III. Napolyon'un iktidarı döneminde, Türk-Fransız ilişkileri açısından en önemli olaylardan birisi de, 15 Ağustos 1869'da Süveyş kanalının açılmasıdır.

Kızıldeniz'le Akdeniz'i birbirine bağlayarak, Doğu-Batı ticaretini kolaylaştırmayı amaçlayan Süveyş kanalını açma girişimleri çok eskilere dayanmaktaydı. Ancak, XIX. Yüzyıla kadar yapılan tüm girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

Süveyş Kanalı açıldıktan sonra, İngiltere ve Fransa rekabeti yine hız kazandı. İngiltere, Süveyş Kanalının kontrolü ile ilgili fırsatları kolluyordu. Mısır Hidivi İsmail Paşa, dış borçlarını ödeyemediği için Kanal hisselerini satışa çıkarttı. Böylece İngiltere, beklediği fırsatı bulmuş oldu. Mısır Hidivi İsmail Paşa, Kanal'a ait 176.602 adet hisse senedini 1875 yılında İngiltere'ye sattı.⁵²⁸ Bu olay, Fransa'nın Kanal üzerindeki kontrolünü kaybetmesinin bir başlangıcı oldu. 1870 yılında, Almanya'nın Fransa'yı yenerek onu çok ağır savaş tazminatı ödemeye mahkum etmesi, Hidiv'in sattığı hisse senetlerini alamamasına neden oldu. Söz konusu yenilgiden sonra, III. Napolyon iktidardan uzaklaştırıldı ve Fransa'da III. Cumhuriyet kuruldu. Almanya'ya düşmanlık temeli üzerine kurulan yeni Fransız politikası, Türk-Fransız

---

⁵²⁸ a.g.e, s.132

politikasındaki değişiklikleri de beraberinde getirdi ve yeni bir devrin açılmasına neden oldu.

Tüm bu karışıklığa karşın XIX. yüzyıl, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun en çok gezgin akımına uğradığı yüzyıldır. Bunun en önemli nedenleri arasında ulaşımdaki teknolojik gelişmeler, casusluk ve misyonerlik faaliyetleri, oryantalist çalışmalar ve diplomatik ilişkilerin artması gösterilebilir. Bu yüzyıl aynı zamanda, egzotizm ve romantizmin zirveye çıktığı, oryantalizmin kurumsallaştığı bir yüzyıldır.

Ayrıca, Fransa'da devrim sonrası yaşanan köklü değişiklikler, savaşların yol açtığı ekonomik ve siyasal çalkantılar, tüm bir kuşağı derinden etkilemiş ve özellikle edebiyat çevrelerinde yüzyıl hastalığı (Le Mal du Siècle) adıyla anılan bir kuşağın ortaya çıkmasına neden olmuştu. Doğu bu kaygılı, hoşnutsuz, uyumsuz ve melankolik kuşak için farklılıkları, gizemi, renkleri ve tarihi güzellikleriyle, kendi ülkesinde bulamadıklarını bulma ve bir nebze de olsa soluklanma olanağı sağlıyordu. Bu çerçevede, XIX. yüzyılda pek çok yazar, şair ve gezgin Doğu'ya yaptıkları bu seyahatleri konu alan seyahatnameler yayınlamışlardır. Hatta Victor Hugo gibi Doğu'ya hiç gelmeden, Doğu ve Doğulular hakkında eser yayımlayan yazarlar da bulunmaktadır.

III.2. XIX.YÜZYILDA KÖYLER, KASABALAR VE KIRSAL ALAN

XVII ve XVIII. yüzyıl gezginleriyle kıyaslandığında, XIX. yüzyıl gezginleri köyler, kasabalar ve kırsal alanlara ilişkin daha fazla bilgi sunmuşlardır. Gezginlerin verdikleri bilgilerden anlaşıldığı üzere, bunun en önemli nedenlerinin başında, diğer yüzyıllara göre yolların daha güvenli olması, bölge halkının gezginlere karşı daha

ılımlı davranması ve barınma ve yiyecek bulma olanağının daha fazla olması gelmektedir.

Çalışmamızda ele aldığımız gezginler içerisinde, Anadolu topraklarında en çok gezen ve betimleme yapan gezginlerin başında Michaud ve Poujoulat gelmektedir. Söz konusu gezginler, seyahatleri boyunca gördükleri köylere, kasabalara, kırsal alanlara, buralarda yaşayan insanlara, geçtikleri yolların güvenliğine, v.b birçok konuya ilişkin bilgi sunmuşlardır. Örneğin, Çanakkale'ye giderken geçtikleri yollar hakkında bilgi verirken, Çanakkale Boğazı'nın Asya kıyılarının, Avrupa kıyılarına göre çok daha güvenli olduklarını dile getirmişlerdir:

*“Baba Burnu’ndan Çanakkale’ye kadar, gezginlerin başına gelen tek bir kötü olay dahi duymadık oysa, Çanakkale Boğazı’nın diğer kıyısında, yollar haydutlarla doludur ve bu nedenle de trajik olaylar hiç eksik olmuyor.”*⁵²⁹

Yolların güvenliği konusunda, üçüncü şahıslardan edindikleri bilgileri de okurlarıyla paylaşmışlardır. Örneğin, bir Ermeni tüccarın kendilerine, Efes yolunda Sakız adalı haydutların bulunduğunu, bunların gelip geçen yolcuları soyup öldürdüklerini aktardığını dile getirmişlerdir.⁵³⁰

Michaud ve Poujoulat'nın dikkat çektikleri diğer bir konu da, Anadolu'daki topraklardır. İstanbul'un kırsal kesimindeki verimli toprakların işlenmemesine ve bakımsız bırakılmasına çok şaşırduklarını dile getirmişlerdir.⁵³¹ İzmir'in Çukurca köyündeki toprakları tasvir ederken ise, bu bölgede yetişen bitkilerin ülkenin

---

⁵²⁹ M. Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d'Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome II, s.8

⁵³⁰ a.g.e, Tome I, s.276, 278

⁵³¹ a.g.e, Tome II, s. 218

insanlarına benzediğini, genellikle, yalnızca dayanıklı bitkilerin hayatta kalabildiğini, zayıfların ise, güneş yüzünü göstermeye başladığı andan itibaren, sıcağa yenik düşüp yok olduklarını belirtmişlerdir.⁵³² Diğer yandan, Çanakkale'nin köylerindeki toprakların son derece verimli olduğunu ve iyi işlendiğini, hatta bazı bölgelerde şarap yapımı için üzüm yetiştirildiğini ve bu üzümlerden yapılan şarabın, Doğu'da bulunan Avrupalılar tarafından çok beğenildiğini kaydetmişlerdir.⁵³³ Mme de Gasparin, Bursa'nın kırsal alanlarının ve Gemlik kıyılarının zeytin ağaçları ve üzüm bağlarıyla kaplı olduğunu, Bursa ovalarında ise bol miktarda dut ve incir ağacının bulunduğunu belirtmiştir.⁵³⁴ Lamartine ise, Edirne yolundaki tarlalarda buğday, üzüm bağları ve her çeşit meyve ağacının yetiştirildiğini yazmıştır.⁵³⁵

Lapseki'de bir Türk çiftliğini de ziyaret eden Michaud ve Poujoulat, bu çiftlikte Fransa'nın Brie veya Beauce bölgelerindeki çiftliklerde rastlanan canlılığın bulunmadığını, çiftliğin avlusunda yalnızca bir güvercin, birkaç tavuk ve bir kaz sürüsünden başka bir şey görmediklerini dile getirmişlerdir. Ancak, Fransa'daki çiftliklerin aksine Türkiye'deki çiftliklerin etrafında gübre yığını ve kokuşmuş suların bulunmadığını da kaydetmişlerdir.⁵³⁶ Ayrıca, Türk çiftliklerine bakıldığında genellikle yalnızca emir veren bir efendi ve sessizce itaat eden köleler görüldüğünü, bu nedenle de insanda, son derece acıklı ve ıssız bir izlenim yarattıklarını dile getirmişlerdir.⁵³⁷

---

⁵³² a.g.e, Tome I, s.266

⁵³³ a.g.e, Tome I, s.21

⁵³⁴ Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s.385, 387, 392

⁵³⁵ M.de Lamartine, **Voyage en Orient**, O.C. Paris, Charles Gosselin, Furne et CIE, 1842, s.440

⁵³⁶ M. Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d'Orient 1830-1831**, , Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome II , s.57

⁵³⁷ a.g.e, Tome II, s.58

Dönem seyahatnamelerinde, kırsal alanlar ve köylerdeki evlere ilişkin ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Ancak bazı gezginler, güzergahları üzerinde gördükleri ve dikkatlerini çeken evler hakkında, yüzeysel birkaç bilgi sunmuşlardır. Örneğin Michaud ve Poujoulat, İzmir'in Burnabat Köyündeki evlerin, belli bir zerafetle yapılmış olduklarını, köyün sokak ve meydanlarının ise, Doğu'nun diğer kent ve köylerindekiyle ender rastlanan rahatlık ve temizliğe sahip olduğunu dile getirmişlerdir.⁵³⁸ Genel olarak Rumların ikamet ettiği Çukurca köyündeki evlerin de, gayet güzel bir şekilde inşa edildiğini, genellikle zeytin ağaçlarıyla çevrili olduğunu belirtmişlerdir.⁵³⁹

Söz konusu gezginlere göre, Türkiye'deki bahçeler ise, yabancı otlar ve deve dikenleri arasında düzensizce ekilmiş sebze, çiçek ve meyve ağaçlarının bulunduğu çevrili bir alandan ibarettir.

Kırsal Alanlara ve köylere ilişkin Michaud ve Poujoulat'nın dikkat çektikleri diğer bir konu da, ormanlık alanların köy halkı tarafından bilinçli olarak yakılmasıdır. Gezginler, yol üzerinde bu şekilde yakılmış bir çok vadi gördüklerini kaydetmişlerdir.⁵⁴⁰

XIX. yüzyılda Avrupa'nın Antik Yunan'ı medeniyetinin temeli olarak görmeye başlaması, gezginlerin kırsal alanlarda da Antik Yunan eserlerinin izini sürmesine neden olmuştur.⁵⁴¹ Köy, kasaba ve kırsal alanlarda antik kentlerin ve eserlerin izini süren gezginlerin başında Michaud ve Poujoulat gelmektedir. Söz

---

⁵³⁸ a.g.e, Tome I, s.260

⁵³⁹ a.g.e, Tome I, s.267

⁵⁴⁰ a.g.e, Tome I, s.11

⁵⁴¹ B.Alarslan, **Türk İmgesinin Görsel Yansımaları**, Dünyada Türk İmgesi, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005, s.156

konusu gezginler tepeleri, su kaynaklarını, ovaları kılavuz olarak Lapseki'nin kırsal alanlarında Troya ülkesinin tam yerini bulduklarını, bahçe tanrısı Priape'in onuruna yapılan tapınağın yerini de tespit etmeye çalıştıklarını dile getirmişlerdir. Aynı şekilde, Scée veya Batı Kapıları olarak adlandırılan kapıların Çanakkale il sınırları içerisindeki Pınarbaşı Köyünde bulunduğunu kaydetmişlerdir. Söz konusu kapıların *İlyada*'nın ilginç sahnelerinin geçtiği yer olması nedeniyle, Truva kadar ünlü olduğunun da altını çizmişlerdir.⁵⁴² Lapseki'de gezdikleri bir mahallede ise, evlerin tamamının duvarlarında tarihi kalıntılara rastlamanın mümkün olduğunu dile getirmişlerdir.⁵⁴³

Aynı şekilde Flaubert de, Muğla'dan çıktıktan sonra gezdiği Eskihisar Köyünü tasvir ederken, evlerin bahçe duvarlarının tarihi kalıntılardan yapıldığına dikkat çekmiştir.⁵⁴⁴ Dört saat boyunca gezdiği Efes kalıntılarının ise tanınmayacak durumda olduklarını kaydetmiştir:

*“Tanınmayacak durumda Roma anıtları; taş yapıların üzerinde tuğladan yapılar; taşlarda açılan delikler, eskiden yapılan ancak şu anda var olmayan mermer kaplamalar bulunduğunu gösteriyor.”*⁵⁴⁵

Mme de Gasparin ise, Olympus Dağı olarak adlandırdığı Uludağ'ı, “Zirveleri Asya'ya doğru uzanan, granit tabanları çöle yerleşmiş, dorukları Antik Yunanın ufuklarında beliren dağ, bizim dağımız. (...) Olympus bir dağ değil, bir dünya (...) ağır adımlarla Jüpiter'in çimenliklerinde yürüyoruz ” sözleriyle betimlemiştir. Eserin dipnotunda, yazarın diğer Olympus Dağından da haberdar olduğunu ancak,

---

⁵⁴² M.Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d'Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome I, s.374

⁵⁴³ a.g.e, Tome II, s.72-74

⁵⁴⁴ G.Flaubert, **Notes de Voyages II Asie Mineure-Constantinople-Grèce-Italie-Carthage**, Paris, Libraire-Éditeur Louis Conard, 1910, s.9

⁵⁴⁵ a.g.e, s.18

Uludağ'ın Homère'in Tanrılarıyla birlikte yaşadığı Olympus Dağı olduğu kaydedilmiştir.⁵⁴⁶

Gezginler, tarihi eserlerin yanı sıra, kırsal alanlarda karşılaştıkları egzotik unsurlara da dikkat çekmişlerdir. Gelibolu'da pazar ve çarşıları gezen Michaud ve Poujoulat, burada bulunan pabuç pazarının, pabuçların dizilişi, renkleri ve süslemeleriyle *Binbir Gece Masalları*'nda betimlenen muhteşem yerlere benzediğini kaydetmişlerdir.⁵⁴⁷ Flaubert ise, ana vatanlarında olmadıkları için Anadolu topraklarında gördüğü develerin çok da hoşuna gitmediğini belirtmişse de, geçtiği güzergahlar üzerinde develerle her karşılaştığında bunu okurlarına aktarmadan geçmemiştir.⁵⁴⁸

III.2.1 MÜSLÜMANLAR

III.2.1.1 Türkler

Diğer yüzyıl gezginlerine oranla, XIX. yüzyıl gezginlerinin kırsal alanlar ve köylerde yaşayan halklara, özellikle de Türklere ilişkin daha fazla bilgi verdiklerini görüyoruz. Michaud ve Poujoulat seyahatnamelerinin ilk üç cildinde, karşılaştıkları Türklere ve bölge yöneticilerine geniş şekilde yer vermişlerdir. Söz konusu gezginlerin aktardıklarından anlaşıldığı üzere, Türk halkı gezginlere karşı genellikle son derece hoşgörülü, iyiliksever ve misafirperverdi. Michaud ve Poujoulat, Türklerin bu hoşgörü ve iyilikseverliklerini şu şekilde betimlemişlerdir:

---

⁵⁴⁶ Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s. 404-407

⁵⁴⁷ M. Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d'Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome II, s.85-86

⁵⁴⁸ G.Flaubert, **Notes de Voyages II Asie Mineure-Constantinople-Grèce-Italie-Carthage**, Paris, Libraire-Éditeur Louis Conard, 1910, s.4, 16, 25-26

“Türkler için gelip geçenlere iyilik yapmak, dini bir görevi yerine getirmek gibidir, çok basit ve doğal bir şeyi yapmak gibidir, teşekkür ve minnet beklemezler, iyiliklerimiz insanların aklında kalır mı?, yazdıkları kitaplarda yer alır mı? gibi kaygıları yoktur, tek istedikleri yaptıkları hayırların tanrı katında kabul görmesidir.”⁵⁴⁹

Sultan Hisar’da hastalanan Poujoulat, Sultan Hisar ağasının kendisiyle yakından ilgilendiğini kaydetmiştir.⁵⁵⁰ Ayrıca, tümü Müslüman olan Sultan Hisar halkının da son derece rahat, mutlu ve huzur içinde yaşadıklarını dile getirmiştir:

“Sultan Hisar’da sürdürülen hayat bize Orta Asya’daki köylerde neler olup bittiği konusunda tam bir fikir vermektedir: Buralar, henüz kötülüklerin istila etmediği, kokuşmuş ve hastalıklı bir dünyanın ortasında, evrenin en parlak ve en temiz döneminin hüküm sürdüğü yerlerdir.”⁵⁵¹

Michaud ve Poujoulat, yalnızca Sultan Hisar’da değil, genel olarak köy ağalarının ve ileri gelenlerinin kendileriyle çok yakından ilgilendiklerini kaydetmişlerdir. Aya Soluk yakınlarında Şirince köyü ağası Osman Ağa ile karşılaştıklarında, ağanın kendilerini çok iyi karşılayıp ağırladığını hatta, Aya Soluk’ta bulunan antik kalıntıları gezmek için kendilerine eşlik ettiğini kaydetmişlerdir. Osman Ağa ile yaptıkları konuşmayı da , “aktararak, ağanın ağzından Fransız üstünlüğünü vurgulamışlardır:

---

⁵⁴⁹ M.Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d’Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1834, Tome III, s.381-382

⁵⁵⁰ a.g.e, Tome III, s.398

⁵⁵¹ a.g.e, Tome III, s.399

*“(…) Nasıl oluyor da Fransa’dan buraya eski kalıntıları ve bizim gibi adamları görmeye geliyorsunuz? Sizi burada görmek büyük bir onur. (…)”*⁵⁵²

Osman Ağayı, köyünde de ziyaret eden Michaud ve Poujoulat, Ağanın son derece misafirperver olduğunu, kendi evinin yanında kendilerine bir ev tahsis ettiğini, gelişleri şerefine şölen düzenlediğini kaydetmişlerdir.⁵⁵³ Ayrıca, Osman Ağanın yalnızca kendilerine karşı değil, dörtte üçü Rum olan idaresi altındaki halka karşı da son derece hoşgörülü olduğunu dile getirmişlerdir.⁵⁵⁴

Lamartine de, konakladığı şehir ve köylerdeki yöneticilerin kendilerini çok misafirperver bir şekilde karşılayıp, konaklamaları için en iyi evleri hazırlattıklarını belirtmiştir.⁵⁵⁵

Philhellène/Yunan dostu olan ve Haçlı zihniyetiyle Osmanlı Topraklarını gezen Chateaubriand ise, her fırsatta Türkler karşısında Fransız üstünlüğüne dikkat çekmiştir. Çanakkale’ye gitmek üzere bir rehberle yola çıkan ve yolda rehberiyle yaşadığı tartışma sonucunda Kırcağaç ağasının huzuruna çıkan yazar, ağa ile görüşmesini şu sözlerle aktarmıştır:

“(…) Ağa vezir ailesinden genç bir adamdı. (…) Kibirli bir şekilde büyük bir İran çubuğu içiyordu ve arada bir de, bize bakarak ölçüsüz kahkahalar atıyordu. Bu ziyaret hoşuma gitmedi. Geleneğe göre rehber, yeniçeri ve tercüman ayakkabılarını kapının önünde çıkarttılar, gidip ağanın elbisesinin eteğini öperek, geri gelip kapının önünde oturdular.

---

⁵⁵² a.g.e, Tome I, s.296-297

⁵⁵³ a.g.e, Tome I, s.364-365

⁵⁵⁴ a.g.e, Tome I, s.364, 366

⁵⁵⁵ M.de Lamartine, **Voyage en Orient**, O.C. Paris, Charles Gosselin, Furne et CIE, 1842, s. 439, 448

Benim açımdan olaylar o kadar kolay gelişmedi: Tamamen silahlıydım, çizmelerim ayağımdaydı, kıskırtılmışım, elimde bir kırbaç vardı. Köleler, çizmelerimi çıkartmam, silahlarımı ve kırbaçımı bırakmam için beni zorladılar. Tercümanım aracılığıyla onlara, bir Fransız her yerde kendi ülkesinin geleneklerine göre davranır dedim. Aniden odaya doğru ilerledim. Bir sipahi sol kolumdan tuttu ve zorla arkaya doğru çekti. Kırbaçla yüzünün ortasına vurdum, beni bırakmak zorunda kaldı. Kemerinde taşıdığı tabancasına davrandı; tehdidine aldırış etmeden, gidip garip bir şaşkınlık içinde bulunan ağanın yanına oturdum. Onunla Fransızca konuşuyordum. İnsanların saygısızlığından yakınıyordum; ona sadece kendisine saygımdan yeniçerisini öldürmediğimi, Fransızların, Padişahın en iyi ve en sadık müttefiki olduklarını bilmesi gerektiğini; Doğu'da Fransızların gücünün herkes tarafından bilindiğini, Doğuluların kaygılanmadan, kendi taşıdıkları sarıklara gösterdikleri saygıyı Fransızların şapkalarına da gösterdiklerini; beni kendi oğulları gibi ağırlayan paşalarla kahve içtiğimi; Kırcağaç'a, pervasızca elbisemin etek kısmına dokunan bir kölenin, bana nasıl davranacağını öğretmesi için gelmediğimi söyledim.

Ağa, ağzı açık bir şekilde beni anlıyormuş gibi dinliyordu. Tercüman söylediklerimi ona tercüme etti. Ağa, şimdiye kadar hiçbir Fransız görmediğini, beni Frenk zannettiğini ve elbette ki adaletin yerini bulacağını söyledi. Bana kahve getirtti.

Hiçbir şey, ağalarının yanında, divanın üzerinde, tozlu çizmelerimle otururken beni gören kölelerin şaşkın ve asık suratlarını görmek kadar ilginç değildi.”⁵⁵⁶

Chateaubriand gibi, fırsat buldukça Osmanlı İmparatorluğu karşısında Fransa'nın üstünlüğünü vurgulayan Michaud ve Poujoulat da, Artaki kadısının kendilerinden nasıl yardım istediğini şu şekilde aktarmışlardır:

---

⁵⁵⁶ F.R. de Chateaubriand, **Itinéraire de Paris à Jérusalem**, Paris, Les Productions de Paris, 1963, s. 156

“(…) Söz konusu kadı, bizi önce İngiliz zannetti; Fransız olduğumuzu söyleyince, bize Fransız olmanız çok daha iyi, çünkü Fransızlar bizim eski dostlarımız diye cevap verdi. Bizim İstanbul’dan Kudüs’e gittiğimizi öğrenince, Kudüs kadısı olarak atanırsa bize Kudüs’e kadar eşlik edebileceğini belirtti. Bu konuda, bazı umutları vardı. Fransız Büyükelçisine ondan bahsederek, ona yardım edebileceğimizi düşünüyordu. Bize, Büyükelçiniz beni divanda desteklerse, Kudüs kadısı olabilirim dedi.”⁵⁵⁷

Osmanlı İmparatorluğu’nda gerçekleşen devrimlerin, kırsal alan Türklerinde yarattığı etkileri de gözler önüne sermeye çalışan Michaud ve Poujoulat, Gelibolu ve Lapseki halklarını karşılaştırmışlardır: Bu iki bölgenin birbirine çok yakın olmasına karşın, Gelibolu’daki halkın yeniliklere daha açık olduğunu, Türklerin büyük kısmının eski kıyafetleri terkederek yeni devrim kıyafetlerini giydiklerini, halk arasında eski fanatik düşünceler tamamen yok olmamışsa da, daha az hissedilir duruma geldiğini, yabancılara karşı iyi niyetli, terbiyeli, ve neredeyse şefkatli bir şekilde davrandıklarını, buna karşın, eski geleneklere ve kıyafetlere sıkı sıkıya bağlı Lapseki halkının, yabancılara karşı daha asık suratlı, kuşkucu ve güvensiz olduklarını kaydetmişlerdir.⁵⁵⁸

Dönem gezginleri, özellikle de Michaud ve Poujoulat, Türklerin yaşam biçimleri ve karakter özellikleri hakkında da bilgi vermişlerdir. Kentlerde olduğu gibi, köylerde ve kırsal alanlarda da, Türklerin konuşmayı ve gezmeyi sevmediklerini, Gayrimüslimler gibi yaz sıcaklarından veya vebadan kaçmak için kolay kolay yer değiştirmediklerini belirtmişlerdir.⁵⁵⁹ Ayrıca, Türklerin genellikle

---

⁵⁵⁷ M. Michaud, M.Poujoulat, *Correspondance d’Orient 1830-1831*, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome II, s.102

⁵⁵⁸ a.g.e, Tome II, s.83-84

⁵⁵⁹ a.g.e, Tome I, s.258, a.g.e, Tome II, s.27

hiçbir iş yapmadan gün boyu aylak aylak oturduklarını ve buldukları sevgi gösterisinin karşılığında bile, rüşvet talep ettiklerini kaydetmişlerdir:

“Ard arda geldiklerini görüyoruz, gelişigüzel etrafımızda çömeliyorlar ve enfiye kutumuzdan tütün alıp, bize kendi dillerinde sorular soruyorlar ve cevap beklemeden ağırbaşlı bir biçimde çubuklarını içiyorlar; oda gelenlerle dolduğunda, ilk gelenler yeni gelenlere yer açmak için çıkıp gidiyorlar, aynı bizim bulvarlardaki meraklılar gibi.

Ziyaretçiler tüm günümüzü doldurdular; pek çoğu, bize sevgi gösterisinde bulundu ve karşılığında da, Türklerin bahşiş olarak adlandırdıkları rüşvet istediler.”⁵⁶⁰

Aynı şekilde Chateaubriand da, Türklerin para için yapamayacakları hiçbir şeyin bulunmadığını, *“menfaat düşkünlüğü Müslümanların en büyük kusurudur”* sözleriyle dile getirmişti.⁵⁶¹ Ancak *L’Itinéraire de Paris à Jérusalem* (Paris-Kudüs Yolculuğu) adlı yapının başlığından ve kendi ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, Doğu’ya yolculuk veya gezinti yapmak amacından çok Haçlıların yolundan gitmek üzere gelen Chateaubriand için Türkler ve Türklere ait her şey kötüdür. Kırsal alanlarda yakılmış ormanları görünce, Türkler hakkındaki düşüncesini, *“bu halk tam bir felaket, herşeyi yakıp yıkıyorlar”* şeklinde dile getirmişti.⁵⁶² Tancoigne ise, Urla’da yeniçerilerin güvenliği sağlamak bahanesiyle gelip geçeni haraca bağladıklarından yakınıdır.⁵⁶³

---

⁵⁶⁰ a.g.e, Tome I, s.452

⁵⁶¹ F.R. de Chateaubriand, *Itinéraire de Paris à Jérusalem*, Paris, Les Productions de Paris, 1963, s. 157

⁵⁶² a.g.e, s. 158

⁵⁶³ J.M. Tancoigne, *İzmir’e, Ege Adalarına ve Girit’e Seyahat, Bir Fransız Diplomatın Türkiye Gözlemleri (1811-1814)*, Çev: Ercan Eyüboğlu, İstanbul, Buke Yayınları, Eylül 2003, s.25

Kırsal alanda namaz kılan Müslümanlara rastlayan Michaud ve Poujoulat, namazı “*tam bir dinsel pantomim*” diye tanımlamışlardır. Ancak, Müslümanların namaz kılarken gösterdikleri itina ve dikkat söz konusu yazarları etkilemiş olacak ki, “*Müslümanların eylemlerindeki bu kendinden geçme hali, bu içten bağlılık başka inançlara da örnek teşkil edebilir*” diye belirtmişlerdir.⁵⁶⁴

Michaud ve Poujoulat’ın dikkat çektikleri diğer bir konu da, Müslümanların bilim konusundaki cehaletleridir. Yazarlar, Türkler arasında tıp doktoru bulunmadığını, hastalandıkları zaman Gayrimüslimlere, özellikle de Frenklere başvurduklarını kaydetmişlerdir.⁵⁶⁵ Aynı şekilde, Türklerin tarihi eserlerin öneminden de habersiz olduklarını, buldukları tarihi kalıntıları cami, ev, çeşme ve mezar yapımında kullandıklarını, tarihi kalıntıların izini süren gezginlerle ise, alay ettiklerini kaydetmişlerdir.⁵⁶⁶

III.2.1.2 Türkmenler, Kürtler

İzmir’in kırsal alanlarında Kürt veya Türkmen olarak niteledikleri göçebe bir kabileye rastlayan Michaud ve Poujoulat, bu kabile hakkında son derece olumsuz bir betimleme yapmışlardır:

“Bu çadırlar, yalnızca deniz ürünleri ve sürülerin sütleriyle beslenen Kürt veya Türkmen bir kabileye aittir: çıplak çocuklar, güneşte kararmış vahşi görünümlü kadınlar ve erkekler, kimisi çadırların altında kimisi de dışında, sığırlar ve keçilerin ortasında, sazların üzerine yaydıkları ağların yanında oturuyorlardı. Bu barbar kabile, bu kirli çadırlar ve deniz kıyısında bu sürü, benim için o kadar garip ve yeni bir manzaraydı ki, bakmaktan kendimi alamıyordum. Ancak ben, bu kabileden hiç

---

⁵⁶⁴ M.Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d’Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome I, s.350

⁵⁶⁵ a.g.e, Tome I, s.457-458

⁵⁶⁶ a.g.e, Tome I, s.377, 355-356, 381-382, Tome II, s.4, 109, 134

kimsenin dikkatini çekmedim. İnanır mısınız? Bir yabancı ve Avrupalı kıyafeti çevrede otlayan keçilerin ne kadar dikkatini çekerse, bu adamların da o kadar dikkatini çekti.”⁵⁶⁷

Chateaubriand ise, İzmir Güzel Hisar arasında siyah dişi koyun derisinden yapılmış, Türkmenlere ait çadırlar gördüğünü dile getirmiştir.⁵⁶⁸

III.2.2 GAYRİMÜSLİMLER

XIX. yüzyıl gezginlerinin büyük bir kısmı kırsal alanlar ve köylerde yaşayan Gayrimüslim halklar hakkında hiçbir bilgi vermemişlerdir. Çalışmamızda ele aldığımız gezginler içerisinde yalnızca, Michaud ve Poujoulat, yüzeysel de olsa, bazı saptamalar yapmışlardır.

III.2.2.1 Rumlar, Ermeniler, Bulgarlar ve Yahudiler

XIX yüzyılda gelişen politik olaylar, Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan Rumların Fransız gezginler için önem kazanmasına neden olmuştur. Michaud ve Poujoulat, nüfusunun tümü Rumlardan oluşan köylerin altını özellikle çizmişlerdir. Örneğin, antik adının Sigée olduğunu belirttikleri Yenişehir köyünün nüfusunun tamamının Rumlardan oluştuğunu ve bu halkın kökeninin de *“hiç kuşkusuz*

---

⁵⁶⁷ a.g.e, Tome I, s.281-282

⁵⁶⁸ F.R. de Chateaubriand, **Itinéraire de Paris à Jérusalem**, Paris, Les Productions de Paris, 1963, s.

Atinalılara” dayandığını kaydetmişlerdir. Yaklaşık dokuz yüz kişilik nüfusa sahip bu köyde, birçok kilisenin de bulunduğunu belirtmişlerdir.⁵⁶⁹

Lapseki’de Ergazi adlı bir Türk çiftliğini de ziyaret eden Michaud ve Poujoulat, burada tarım işleriyle Rumların ilgilendiğini, Müslümanlar gibi Yahudi ve Ermenilerin de tarım işlerinden anlamadıklarını dile getirmiş ve “*Türklerin duyarsızlığına rağmen Çanakkale Boğaz’ı kıyılarındaki topraklar, yalnızca Rumlar tarafından işlenip ekilmektedir*” diye belirtmişlerdir.⁵⁷⁰ Ayrıca, Ergazi çiftliğinde çalışan Rumların, ağalarından yakındıklarını ve Osmanlı Topraklarında bulunan tüm Rumlar gibi tek hayallerinin kaçıp Mora yarımadasına gitmek olduğunu belirtmişlerdir.⁵⁷¹

Söz konusu gezginler, Ergazi çiftliğindeki Rumlar gibi Karaki köyünde karşılaştıkları Rumların da, durumlarından hoşnut olmadıklarını ve ağalardan yakındıklarını dile getirmişlerdir:

*“ Bizi gören köyün Rumları, ağaların kendilerini mahvettiğinden yakınıyorlar: vergi memurlarına elde ettikleri ürünlerin tamamını bildirmek zorundalar, gereklidir kararı verilmeden, ürünlerini istedikleri gibi satamazlar ve kendileri için ayıramazlar. Köyün sakinlerinden birisi, elde ettiği ipekten kendisine iki yüz elli gram ayırdığı için sopa cezası aldı”.*⁵⁷²

---

⁵⁶⁹ M.Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d’Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome I, s.445

⁵⁷⁰ a.g.e, Tome II, s.60

⁵⁷¹ a.g.e, Tome II, s.61, 117

⁵⁷² a.g.e, Tome II, s.133

Michaud ve Poujoulat'ya göre, Rumların Osmanlı Topraklarında acı çekmelerinin tek nedeni yoksulluk ve sefalet değildir, Türkler ve Rumlar arasında da gözle görülür bir soğukluk ve hoşnutsuzluk bulunmaktadır.⁵⁷³

Söz konusu gezginler, Anadolu köylerinde tarımla uğraşan Rumların aksine Çanakkale köylerinde meyve yetiştiren Rumların, hayatlarından çok memnun olduklarını belirtmişler ve bunun nedenini de şu şekilde açıklamışlardır:

“Türkiye’de en az hırpalanan ve en mutlu kesim bahçe işleriyle uğraşan kişilerdir. Bunu birçok gezgin de kabul eder. Nedenini söylemezler ancak, zeytin dışında Müslümanlarda genellikle meyveler için ürün vergisi alınmadığını biliyoruz; otlar ve sebzeler için de vergi yoktur; bahçe çiçekleri de aç gözlü bir paşanın ilgi alanına girmez, ; işte, şüphesiz bu nedenlerden dolayı, bahçe işleriyle uğraşanlar Türk despotluğuna hedef olmazlar.”⁵⁷⁴

Artaki İstanbul yolunda karşılaştıkları Rum papazından hareketle de, papazların da, tıpkı diğer Rum din adamlarının çoğunluğu gibi cahil olduklarını ve dindarlıklarının üfürükçülük yapmaktan, dini törenlerle nazar çıkartmaktan, mistik cümlelerle hasta iyileştirmekten, hayatlarını tehlikeye sokabilecek perhizler tutmaktan ibaret olduğunu kaydetmişler ve Rum din adamları içinde yalnızca piskoposlar arasında bilgili kişilerin bulunduğu dikkat çekmişlerdir.⁵⁷⁵

Michaud ve Poujoulat kırsal alanlar ve köylerde yaşayan Ermeniler hakkında açıklayıcı hiçbir bilgi vermemişlerdir. Yahudiler’e ilişkin ise yalnızca, Gelibolu’da

---

⁵⁷³ a.g.e, Tome II, s.133-134

⁵⁷⁴ a.g.e, Tome II, s.22

⁵⁷⁵ a.g.e, Tome II, s.129-130

görüşmeye gittikleri Sardunya konsolosuna kısaca değinmişler ve Kumkale de karşılaştıkları Yahudiler hakkında kısa bir bilgi sunmuşlardır.

Gelibolu'da görüştükleri Sardunya Adası Konsolosunu ironik bir dille şu sözlerle betimlemişlerdir:

“Gelibolu'daki Sardunya Adası Konsolosu, İspanyol kökenli bir aileye mensup Yahudi bir adamdı. Bizi çok iyi karşıladı ancak Yahudilerin kutsal Cumartesi günü olduğu için bize kahve ve çubuk ikram etmedi. (...) On beş dakikalık bir sohbetten sonra, baktı ki biz de ev sahipliğinden memnun görünüyoruz, bize bir çeşit albüme benzeyen, onu ziyarete gelen gezginlerden aldığı belge ve yazılarla dolu bir kitapçık gösterdi. Yüksek sesle insanlığına, cömertliğine ve nezaketine yapılan övgüleri okuyordu ve benim de aynı şeyi yapmam gerektiğini göstermek ister gibi, okuduğu her övgüde dönüp bana bakıyordu. (...) Gelibolu'da yaşayan bir adamın sergilediği bu övünç ben beni büyüledi çünkü bu adamda tam bir Parisli karakteri vardı. Ayrıca ben de Çanakkale'nin en iyi, en cömert ve en nazik Konsolosuna övgü borcumu ödemeyi ihmal etmedim.”⁵⁷⁶

Kumkale köyünde karşılaştıkları Yahudilerin ise simsarlıklarına dikkat çekmişlerdir:

“Kalabalığın içinde birkaç tane Yahudi gördük. Pazara gider gibi bize yaklaşıyorlardı. Meraktan gelmediklerini söylememe gerek yok, almak veya satmak istediğimiz şeyler için simsarlık yapmayı öneriyorlardı. İçlerinden birisi bize taze yumurta getirmişti, kutsal Cumartesi veya sabbat günü olduğu için o gün bizden parasını almak istemedi. Ertesi gün, Pazar günü, gelip bizden faiziyle yumurtaların parasını istedi.”⁵⁷⁷

---

⁵⁷⁶ a.g.e., Tome II, s.81

⁵⁷⁷ a.g.e., Tome I, s.453

III.2.3 KADINLAR

Çalışmamızda ele aldığımız gezginlerin seyahatnamelerinde kırsal alanlar ve köylerde yaşayan kadınlara ilişkin neredeyse hiçbir açıklayıcı bilgi bulunmamaktadır.

Michaud ve Poujoulat, Ergazi çiftliğine yaptıkları ziyarette, burada bulunan Müslüman kadınların, hiçbir işle uğraşmadıklarını, inzivaya çekilmiş gibi çiftliğin bir köşesinde yaşadıklarını bu nedenle de, zorunlu olarak ücretli Rum kadınlarının çalıştırıldığını, dile getirmişlerdir.⁵⁷⁸

Ermeni kadınlarına ilişkin ise, yalnızca Çanakkale yakınlarında, Koca Nehir kıyısında Ermeni mezarlığında rastladıkları Ermeni Kadınları ve onların ilginç ölüm yıldönümü törenlerini aktarmışlardır:

“(...) Bir grup Ermeni kadın erzak, bir testi su ve bir kap yanan kömürle bizden biraz ileriye gelip daire şeklinde dizildiler. Aniden içlerinden biri ağlamaya ve inlemeye başladı, onun ardından, gruptaki kadınların hepsi aynı şeyi yapmaya başladılar ve çevrede yürek parçalayıcı sesler yankılanmaya başladı. Böylesi büyük bir üzüntünün ilk sinyalini veren kadın, toprağı yeni aktarılmış bir mezarın üzerine kapandı; kimi zaman ellerini birleştirerek diz çöküyordu, kimi zaman uzunlamasına mezarın üzerine kapanıyordu veya ayağı kalkıp hiç kımıldamadan duruyordu. Az sonra kenarda bekleyen Ermeni bir papaz kadına yaklaştı, bir kitap açtı ve birkaç cümle söyledi. Kadın yeniden dairenin ortasına geldi ve ağlama ve inilti yeniden başladı: “ Ah! Sevgili kocam, seni kaybettik, ah! Örnek eş, niye bizi bıraktın gittin, (...) Bize de yaklaşık olarak anlamları tercüme edilen bu ve benzer birçok şey

---

⁵⁷⁸ a.g.e, Tome II, s.58

söyledikten sonra, papaz ağıtçı kadınların yanına gitti ve birkaç dua daha okudu, bir kadın daireden çıktı ve birkaç kez istavroz çıkarttı, Ermeni papazın elini ve elindeki kitabı öptü. Bu tören çok uzun sürdü. (...)

*Bu anlattığım olay bir ölüm yıldönümü töreninden başka bir şey değil; Ermeni kadınlar, geleneklerine uygun olarak gelip ölen yakınları için anma töreni yaparlar. Törene, acılarına ortak olan ve bu nedenle para ödenen ağıtçı kadınlarla birlikte gelirler. (...)*⁵⁷⁹

III. 3. XIX.YÜZYILDA KENTLER

XVII-XVIII. yüzyıl gezginleri gibi XIX. yüzyıl gezginleri de köyler, kasabalar ve kırsal alanlara oranla başta İstanbul olmak üzere, kentlere daha fazla ilgi göstermişlerdir. Ancak, Germaner ve İnankur'un belirttiği gibi, “XIX. yüzyılda Avrupalılar artık Doğuluların değişik kıyafetleri ya da saraydaki hayali maceralarıyla yetinmiyor, şimdi gerçek Doğuluyu incelemek, onu harekete geçiren duyguları araştırmak, onun içinde yaşadığı dünyayı tanımak istiyorlardı.”⁵⁸⁰

Çalışmamızın daha sonraki bölümlerinde de göreceğimiz gibi, eski yüzyıllara göre kentlerin içine daha fazla giren, halkın arasına karışan, genellikle tercümanları aracılığıyla da olsa Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan insanlarla iletişime giren gezginler, bu yüzyıla damgasını vuran oryantalizm ve sömürgeciliğin de etkisiyle, bir taraftan Doğu'ya özgü unsurlara dikkat çekip betimlerken, diğer taraftan da bu topraklara kendi uygarlıklarını nasıl getirebileceklerini düşünmüşlerdir.

---

⁵⁷⁹ a.g.e, Tome II, s.23-24

⁵⁸⁰ S.Germaner, Z. İnankur, **Oryantalistlerin İstanbulu**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2002, s.35

III.3.1 İstanbul

Her yüzyılda olduğu gibi XIX. yüzyılda da, İstanbul Batılılar için önemini artırarak korumuştur. XIX. yüzyıldan itibaren, gezginlerin İstanbul'u betimlerken özellikle Boğaz ve İstanbul'un çevresine yoğunlaştıklarını görüyoruz. XVII-XVIII. yüzyıl gezginleri gibi XIX. yüzyıl gezginleri de, ilk olarak İstanbul'a girişte gördükleri manzarayı ve bu manzara karşısında hissettikleri duyguları dile getirmişlerdir.

İstanbul'u, "Asya'nın ve Avrupa'nın kraliçesi" olarak tanımlayan Lamartine, 20 Mayıs 1833 tarihindeki notlarında, gemiyle İstanbul'a girişinde gördüğü manzara karşısında duyduğu hayranlığı şiirsel bir dille şu şekilde betimlemiştir:

"Saat beşte geminin güvertesinde ayakta duruyordum; kaptan denize bir sandal indirtti; onunla birlikte sandala bindim; denizin yaladığı İstanbul surları boyunca, Boğaziçi'nin ağzına doğru yol alıyorduk. Demir atmış birçok gemi arasında yarım saat yol aldıktan sonra sarayın duvarlarına kadar geldik. Şehir surlarının devamı olan bu duvarlar, İstanbul'un yükseldiği tepenin bitiminde ve Marmara Denizi'ni Boğaziçi ve Haliç'ten ayıran açıda yer alıyorlar.. Bu duvarlar aynı zamanda, İstanbul'un büyük iç iskelesidir. Burası, Tanrı ve insanın, tabiat ve sanatın dünya üzerinde beraberce yaptıkları veya yarattıkları en harika yerdir. İstem dışı bağırdım ve Napoli Körfezi'ni ve onun harika manzarasını sonsuza kadar unuttum; bu görkemli ve zarif manzarayı başka bir manzara ile kıyaslamak, evrenin yaradılışına hakaret etmek olur.

Birkaç kürek vuruşu bizi ileriye ve Haliç'in belirli bir noktasına taşıdı. Buradan hem Boğaziçi'ni, hem Marmara Denizini ve limanı, daha doğrusu İstanbul'un iç denizini görmek mümkündü. "Buraya gelince Marmara'yı, Asya

kıyısını ve Boğaziçi'ni unutarak, Haliç'in havzasını ve İstanbul'un yedi tepesi üstünde asılı duran yedi şehri izlemeye daldık."⁵⁸¹

Mme de Gasparin, İstanbul'un belirmesiyle kendisinin ve gemidekilerin gördüleri manzara karşısında duydukları heyecanı şu sözlerle dile getirmiştir:

*"İstanbul tüm görkemiyle beliriyor; çılgılık atıyoruz. Demirleyin kaptan, evet, ve bizi burada bırakın"*⁵⁸²

Gautier ise, Haliç'te demirlediklerinde gördüğü manzara karşısında hissettiği duyguları "gözlerimin önünde, masalsi bir oyunda bir opera dekorunu andıran muhteşem bir manzara açılıyor"⁵⁸³ şeklinde ifade etmiştir. Daha sonra Haliç'e tekrar giden Gautier bu kez, duygularını "bu manzaranın öyle garip bir güzelliği var ki insan gerçek olduğuna inanmıyor. İnsan kendini, Doğu masallarının dekoru için hazırlanmış ve ressamın fantazisiyle yer lambalarının olanaksız tanrısal ışıklarını içindeki opera tuvallerinden biri karşısında hisseder"⁵⁸⁴ sözleriyle ifade etmiştir. Burada modern bir tarzda inşa edilen tersane için ise, "bir Avrupalı için ilginç bir yanı yok"⁵⁸⁵ demekle yetinmiştir.

Nerval ise genel bir İstanbul tasviri yapmamıştır. Bunun nedenini de kitabının sonunda şu şekilde açıklamıştır:

---

⁵⁸¹ M.de Lamartine, **Voyage en Orient**, O.C. Paris, Charles Gosselin, Furne et CIE, 1842, s. 328, 331

⁵⁸² Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s.116

⁵⁸³ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzeli Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.73

⁵⁸⁴ a.g.e, s.84

⁵⁸⁵ a.g.e

*“İstanbul’u tasvir etmeye kalkışmayacağım; sarayları, camileri, hamamları ve kıyıları o kadar çok tasvir edildi ki. (...)”*⁵⁸⁶

Chateaubriand bile, İstanbul’a ilk girdiğinde, *“uygar toplumların başkentinden çikalı tam tamına iki ay oldu, şimdi de barbar toplumların başkentine giriyorum”* demişse de, gördüğü manzara için, *“İstanbul dünyanın en güzel manzarasını sunar denildiğinde, hiç de abartılmış olmaz”* diye belirtmiştir.⁵⁸⁷

Michaud ve Poujoulat ise, İstanbul’un Doğulu görünümüne dikkat çekmişlerdir. Söz konusu gezginlere göre, *“İstanbul’dan Türklerin hakimiyetine ait unsurları, yani üç yüz camisini, servilerle kaplı büyük mezarlıklarını çıkartın; yine limanı, iki denizi, hayranlık verici manzaraları kalır; ancak bizim için bu büyük kent çekiciliğini ve orijinalliğini kaybeder.”*⁵⁸⁸ Böyle söyleseler de, bu kentin bir gün yeniden Hıristiyanlar tarafından geri alınma ihtimalini de göz ardı etmediklerini görüyoruz. İstanbul’un surlarını gezerken, söz konusu surlarda Fatih Sultan Mehmet’in kenti fethettiği tarihten beri hiçbir değişiklik ve onarım yapılmadığını belirtmişler ve *“eğer bir gün Hıristiyanlar, Constantin’in kentine zaferle girerlerse, Türk topçularının açtıkları gediklerden geçebilirler ve siperleri, kaleleri, şehrin kapılarını barbarların fethi günündeki halleriyle bulurlar”*⁵⁸⁹ diye eklemişlerdir.

Ancak, XVII-XVIII yüzyıl gezginleri gibi XIX. yüzyıl gezginleri için de, uzaktan bu kadar etkileyici bir manzara sunan şehrin içi büyük bir hayal kırıklığı

---

⁵⁸⁶ G. de Nerval, **Voyage en Orient**, O. C II, Paris, Gallimard, 1984, s.788

⁵⁸⁷ F.R. de Chateaubriand, **Itinéraire de Paris à Jérusalem**, Paris, Les Productions de Paris, 1963, s. 163

⁵⁸⁸ M. Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d’Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome II, s.165

⁵⁸⁹ a.g.e, Tome III, s.135

yaratmıştır. Gautier, kendisi için tutulan eve giderken geçtiği sokakları ve gördüğü manzarayı şu şekilde betimlemiştir:

*“Benim için tutulan eve doğru yürüyen hamalın peşinden giderken dolambaçlı, iğrenç, korkunç bir şekilde döşenmiş, çukurlar ve su birikintileriyle dolu, vebalı köpeklerin, kalas ve moloz yüklü eşeklerin yolu kapadıkları, labirenti andıran daracık sokaklardan ilerlerken, İstanbul’un uzaktan sunduğu göz alıcı serap hızla kayboluyordu. Cennet çirkef kuyusuna, şiir düzyazıya dönüşüyor ve bu çirkin viranelerin görüntüsünün nasıl çekici bir görünüme, yumuşacık ve sisi andıran bir renge dönüşebileceğini hüznle kendi kendime soruyordum.”*⁵⁹⁰

Aynı şekilde Michaud ve Poujoulat da, şehrin içine girildiğinde o olağanüstü güzellikteki manzaranın yok olduğunu, sokakların dar, karanlık, sokak döşemelerinin bozuk ve çamurlu, dükkanların kirli, evlerin derme çatma olduğunu, camiler dışında insanın dikkatini çekebilecek bir yapıya rastlanmadığını dile getirmişlerdir.⁵⁹¹

Diğer gezginler gibi Pouqueville de, İstanbul sokaklarının dar, çamurlu tozlu olduğunu kaydetmiş ve diğer gezginlerin söylediklerine ek olarak, evlerin tüm kapılarının kapalı olduğunu ve bu evlerde hayret verici bir sessizliğin hüküm sürdüğünü kaydetmiştir.⁵⁹²

---

⁵⁹⁰ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.77

⁵⁹¹ M. Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d’Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome II, s.145-146

⁵⁹² F.C.H.I Pouqueville, **Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie**, Paris, Chez Gabon et Compe, 1805, Tome II, s.108

Nerval ise, İstanbul'u tiyatro dekoruna benzeterek, “*kulislerini gezmeden salondan seyretmek gerekir*” diye belirtmiştir.⁵⁹³

Chateaubriand'nın İstanbul sokaklarında dikkatini çeken ilk üç şey ise, kadınlara neredeyse hiç rastlanmaması, arabaların bulunmaması ve sahipsiz köpek sürüleridir.⁵⁹⁴

Sokak köpeklerine yalnızca Chateaubriand değil, diğer gezginler de dikkat çekmişlerdir.⁵⁹⁵ Gezginler, sürüler halinde gezen sokak köpeklerinden rahatsız gibi görünseler de, bu onlar için egzotik bir tablo sunmaktadır. Mme de Gasparin, bu kadar kötü bir üne sahip olan İstanbul köpeklerinin dünyanın en iyi hayvanları olduklarını, kimseyi ısırmadıklarını, kimseye hırlamadıklarını, gerçek Doğulular gibi sabırlı ve sakin olduklarını belirtmiştir.⁵⁹⁶

İstanbul'da, Avrupalıların ikamet ettiği semt olan Pera'nın ise, mezarlığı dışında gezginler için çok da çekici ve egzotik bir tarafı yoktur. Gezginlerin belirttiği gibi burası evleriyle, yaşam tarzıyla bir Batılı kent görünümündedir. Gautier, bu konudaki görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir:

“Vignole'da görülmeyen korkunç mimari düzen içinde –burjuva düzeni-, - kışlayla iplik fabrikası karışımı-, muhteşem bir manzara sunan beş, altı veya yedi katlı çirkin evler yolun bir tarafına dizilmiştir. Bu evler İstanbul'un en güzel evleri

---

⁵⁹³ G. de Nerval, **Voyage en Orient**, O. C II, Paris, Gallimard, 1984, s.789

⁵⁹⁴ F.R. Chateaubriand, **Itinéraire de Paris à Jérusalem**, Paris, Les Productions de Paris, 1963, s. 164

⁵⁹⁵ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.78, 97, M.de Lamartine, **Voyage en Orient**, O.C. Paris, Charles Gosselin, Furne et Cie, 1842, s.334, F.C.H.I Pouqueville, **Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie**, Paris, Chez Gabon et Compe, 1805, Tome II, s.190

⁵⁹⁶ Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s.134-135

olarak kabul ediliyor ve Pera, bunların Marsilya’da, Barcelona’da, hatta Paris’te bulunmaya layık olduklarını düşünerek, bu evlerle gururlanıyor; (...)

*Pera’da oturan aileler, kadınların saç biçimindeki ve kıyafetlerindeki ufak tefek değişiklikler dışında, Avrupai tarzda giyinmiş kahvehane, lokanta vb. yerlerde oturan müşterilerin boş bıraktıkları açık alanda kalabalık topluluklar halinde ilerliyorlar. Gençler, Jules David’in gravüründeki gibi, bir önceki moda göre giyinmişler; (...)*⁵⁹⁷

Aynı şekilde Nerval de, Pera’nın moda ürünleri satan ışıltılı mağazalarıyla, takıcılarıyla, şekerci ve çamaşırcılarıyla, İngiliz ve Fransız otelleriyle, okuma odaları ve kahveleriyle tıpkı Paris’in bir mahallesine benzediğini dile getirmiştir.⁵⁹⁸ Nerval gibi Lamartine de, Pera’nın bir Fransız mahallesinden hiçbir farkı olmadığını ve kendine özgü hiçbir özelliği ve güzelliğinin bulunmadığını kaydetmiştir:

*“Bu sokaklardan ne deniz, ne tepeler, ne de İstanbul’un bahçeleri görülebiliyor. Doğa ve insanın kapattığı olağanüstü manzarayı görmek için çatıların tepesine çıkmak gerekiyor.”*⁵⁹⁹

Tancoigne ise, Pera ve Galata’da bulunan tavernalara dikkat çekmiştir. “fuhuş yuvası” olarak tanımladığı bu tavernalara, sağladıkları menfaat nedeniyle ülke polisinin göz yumduğunu kaydetmiştir.⁶⁰⁰

---

⁵⁹⁷ T.Gautier, **Constantinople**, Paris, Michel Lévy Frères, 1853 , s.89-90

⁵⁹⁸ G. de Nerval, **Voyage en Orient**, O. C II, Paris, Gallimard, 1984, , s.613

⁵⁹⁹ M.de Lamartine, **Voyage en Orient**, O.C. Paris, Charles Gosselin, Furne et CIE, 1842, s.335

⁶⁰⁰ J.M.Tancoigne, **İzmir’e, Ege Adalarına ve Girit’e Seyahat Bir Fransız Diplomatın Türkiye Gözlemleri (1811-1814)**, Çev.Ercan Eyüboğlu, İstanbul, Bütke Yayınları, Eylül 2003, s. 122

Diğer yüzyıllarda olduğu gibi XIX. yüzyılda da gezginler, yangınların İstanbul için gerçek bir tehdit oluşturduğuna dikkat çekmişlerdir. Michaud ve Poujoulat, İstanbul'da çok sık yangın çıktığını, her yıl kentin birkaç yerinin alevler tarafından yok edildiğini belirtmişlerdir.

*“Yangınların nedeni ihmâl veya tedbirsizliktir; ancak kimi zaman da, sahibinden öç almak isteyen bir köle , komşusuna kızan birisi, kamu davalarının işleyişine kızan bir Türk yangın çıkartabilir. Çıkan yangın genellikle toplumun hoşnutsuzluğunun bir ifadesidir.”*⁶⁰¹

Söz konusu gezginler ayrıca, İstanbul'da yangınların ülkenin geleneklerini ve karakterini ortaya koyduğunu belirtmişlerdir:

*“(…) yüksek kulelerden devasa davulların sesi yankılanıyor, gelip geçenin korkunç sesi felaketi bildiriyor. Sadrazam, divan üyeleri hatta Sultan'ın kendisi bile bizzat olay yerine geliyor; (...) en tuhaf şey ise, bu korkunç olay karşısında bile toplum sessizliğini koruyor, kadınlar ve çocuklar hiç ses çıkartmıyorlar; evi yanan kişiler bile, soğukkanlılıklarını koruyorlar ve sadece kurtarabilecekleri birkaç eşyayı kurtarmaya çalışıyorlar.”*⁶⁰²

Pera'da bir yangına tanık olan Pouqueville ise, Fransızların üstünlüğüne dikkat çekerek, Türklerin yangını söndürmek için sarf ettikleri çabaların, evlerin ve sarayların yok olmasına yetmediğini, buna karşılık, Fransızların yaptıkları başarılı çalışmalarla kendi kaldıkları binayı kurtarmayı başardıklarını dile getirmiştir.⁶⁰³

---

⁶⁰¹ M. Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d'Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome II, s.170

⁶⁰² a.g.e, Tome II, s.170

⁶⁰³ F.C.H.I Pouqueville, **Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie**, Paris, Chez Gabon et Compe, 1805, Tome II, s.11

III.3.1.1 İstanbul'daki Önemli Yapılar, Çarşılar ve Pazarlar

III.3.1.1.1 Topkapı Sarayı

Geçmiş, özel konumu, bahçeleri ve mimarisiyle yüzyıllarca Batılıların imgelem dünyasını zenginleştiren Topkapı Sarayı, XIX. yüzyıl gezginlerinin seyahatnamelerine de konu olmuştur. Üstelik bu yüzyılda, hayal edilen, çeşitli hikayeler uydurulan sarayın içi de, gezilebilen bir mekan haline gelmiştir. Ancak, sarayın içini gezen gezginlerin neredeyse tamamı, hayallerinde canlandırdıkları, masallara konu olan o görkemi ve Doğu lüksünü görememenin hayal kırıklığını yaşamışlardır.

Lamartine'e göre, Topkapı Sarayının tek özelliği, dünyanın en güzel yerine inşa edilmiş olmasıdır.⁶⁰⁴ Sarayın içini de gezen Lamartine, İmparatorluk politikalarının görüşüldüğü Divanı gördüğünde yaşadığı hayal kırıklığını saklamadan şu sözlerle ifade etmiştir:

“(…) Divanın hiçbir özelliği yok; bu binanın yapısında, onca kanlı drama sahne olduğunu hatırlatacak hiçbir belirti bulunmamaktadır. Burası, boyanmış ahşaptan dış bir merdiveni bulunan, Çin veya Hint tarzında çiçek yaprak şeklinde kesilmiş çıkıntılı çatısı olan büyük bir saraydır. Odaları çıplak ve sedirlerle döşenmiştir. Buradan, onca vezir hatta sultanların kanlı kafalarını atmak için çok sık açılan korkunç saray kapısına indik. Bu kapıyı hiçbir engelle karşılaşmadan geçtik. Halk, sarayın ilk avlusuna girebiliyor. Güzel ağaç kümeleriyle ekili bu geniş avlunun sol tarafından darpaneye iniliyor. Darpane, Doğu'ya özgü hiçbir özelliğe sahip olmayan, modern bir binadır.”⁶⁰⁵

---

⁶⁰⁴ M.de Lamartine, **Voyage en Orient**, O.C. Paris, Charles Gosselin, Furne et CIE, 1842, s.329, 423

⁶⁰⁵ a.g.e, s.410-411

Lamartine, söz konusu yapılar dışında sarayın diğer birçok bölümünü, bahçelerini hatta içoğlanların odalarını ve eğitim gördükleri bölümleri de gezmiştir. Yaptığı tasvirlerden, gezdiği diğer bölümlerin de, Doğu'ya özgü çok fazla bir özellik taşımadıkları ve o hayal edilen lüksten uzak oldukları anlaşılmaktadır.⁶⁰⁶ Bu ziyaret sırasında Haznedarbaşı tarafından kendi köşkünde konuk edilen Lamartine, "lüks bir şekilde döşenmiş ve Avrupai rahatlığa sahip" bu köşkü şu şekilde betimlemiştir:

*"Türkiye'de ilk defa, lüks bir şekilde döşenmiş ve Avrupai rahatlığa sahip bir yer gördüm: divanlar yüksek ve yastıklar ipekli kumaşla kaplıydı; masalar vardı, odanın çevresinde ahşap raflar bulunuyordu; bu raflar üzerinde kitaplar, coğrafi haritalar ve yerküre vardı."*⁶⁰⁷

Saray ziyareti sırasında içoğlanlarla da sohbet etme fırsatı bulan Lamartine'nin belirttiğine göre onlarla eğitimleri, gösterdikleri ilerleme, Avrupa politikası ve İmparatorluğun geleceği üzerine konuşmuştur. Lamartine, içoğlanların ülkelerinin yeniden canlanıp dirilmesi için duydukları istek ve heyecandan çok etkilenmiştir:

*"Çok güzel konuşuyorlardı, şu andaki durum onları öfkeyle titretiyordu ve Sultanın yenilik girişimlerinin başarılı olması için dua ediyorlardı. Bir ülkenin yeniden dirilmesi ve canlanması için bu genç insanların konuşmalarında ve gözlerinde gördüğüm kadar belirgin bir heyecan ve istek görmemiştim. Bağımsızlıktan ve aydınlanmadan bahsettiğimiz genç İtalyanlar bundan daha fazla bir coşku göstermemişlerdi."*⁶⁰⁸

Michaud ve Poujoulat ise Topkapı Sarayını daha politik bir bakış açısıyla betimlemişlerdir. Söz konusu gezginlere göre, İstanbul'un en belirgin yapısı olan

---

⁶⁰⁶ a.g.e, s.411-420

⁶⁰⁷ a.g.e, s.419

⁶⁰⁸ a.g.e, s.414

Topkapı Sarayı, Türkiye ve Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgilenenlerin tüm düşüncelerinin yoğunlaştığı yapıdır:

*“Sultanın sarayı yalnızca bir imparatorluk ikametgahı değildir; İstanbul'un ortasında bir kent olarak düşünülebilir. Daha önce kendi adaları, mahalleleri olan bu kentin sakinlerinin neredeyse tamamı pazardan satın alınmıştır; burası, bir despotun emrindeki kederli şehvet aracı olan kölelerin garip ve dehşet verici ikametgahıdır.”*⁶⁰⁹

Lamartine gibi sarayın içini gezen Michaud ve Poujoulat da, sarayın içinin dikkate değer bir tarafının bulunmadığını kaydetmişlerdir.⁶¹⁰

Topkapı Sarayı'nı gezen diğer gezginlerden Gautier ve Nerval ise, Saraya hangi prosedürleri izleyerek girilebildiğine açıklık getirmişlerdir. Gautier, *“Padişah yazlık saraylarından birinde kaldığı sırada, bir fermanla Sarayın içini gezmek mümkündür. (...) Sarayı gezmek için genel olarak yaklaşık on kişilik bir grup toplanır ve tutarı bizim paramızla yüz elli, iki yüz frankı bulan, oldukça yüksek bir bahşişi dağıtmak gerekir; size önderlik eden tercüman bu sıkıcı ayrıntıları kapı muhafızlarıyla çözümler”*⁶¹¹ şeklinde açıklarken Nerval, *“Belli günlerde tüm yabancılar, iki veya üç bin kuruş ödeyerek Sarayın büyük konutlarını ve camilerini gezebilirler. Ancak, bu ücret o kadar yüksek ki genellikle, herhangi bir turist bu ücreti ödemekte tereddüt eder. Ancak, bu ücreti ödediğinizde yanınızda istediğiniz kadar kişi götürebildiğinizden, meraklılar aralarında bu masrafı paylaşırlar veya*

---

⁶⁰⁹ M. Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d'Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome II, s.147

⁶¹⁰ a.g.e, Tome II, s.147

⁶¹¹ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.251

*Avrupalı önemli bir kişinin bu ücreti ödemeye razı olmasını beklerler*⁶¹² diye belirtmiştir.

İstanbul'a girişinde sarayı, *"hiçbir simetrisinin gözetilmediği, kireçle badana edilmiş, kafes biçiminde pencereleriyle odalar, çıkma tavanlı köşklerle yer yer delinmiş uzun bir duvar, işte Saray bundan ibaret"*⁶¹³ şeklinde betimleyen Gautier ise, diğer gezginler gibi Sarayın içini de ayrıntılı bir şekilde tasvir etmiştir. Hatırlayacağımız üzere Topkapı Sarayının dış mimarisi genellikle XVII-XVIII. yüzyıl gezginlerinin tümü tarafından eleştirilmişti. Ancak, Sarayın içini görme şansına sahip olamayan bu gezginler, Sarayın içinin ihtişamı ve Doğu lüksü ile ilgili çeşitli mitler üretmişlerdir. Gautier de bu mitlerin etkisiyle olacak, Saraya girişinde büyük bir hayal kırıklığına uğramış ve bunu da şu şekilde dile getirmiştir:

*"Genellikle epey bozuk, yıkılmış antik blokların da yerleştirilmiş olduğu duvarların üstünde, pencereleri ince parmaklıklılı, kafeslerle örtülü, Çin ya da Rokoko üslubunda köşkler, servi tepeleri ve çınar kümeleri görülür. Bütün bunlar üstünde bir yalnızlık, bir terkedilmişlik havası eser; bu cansız ve ölgün duvarların arkasında İslam'ın kudretli hükümdarının, şanlı Halife'nin yaşadığı düşünülemez."*⁶¹⁴

Bu hayal kırıklığını üzerinden atar atmaz da, bir eğitmen edasıyla Arap ve Türk mimarisiyle ilgili yanlış kanıları düzeltmeye çalışır:

"Arap masalları okumuş olan kuzey ülkeleri, Doğu'nun görkemi ve zenginliği hakkında fazla parlak ve abartılı fikirler beslerler; en soğukkanlı ve kayıtsız kimseler bile, hayallerinde rüya gibi yapılar, değerli taşlardan sütunlar, altın başlıklar, zümrüt ve yakuttan ağaçlar, gümüş suların fışkırdığı kristal çeşmeler hayal etmekten

---

⁶¹² G. de Nerval, **Voyage en Orient**, O. C II, Paris, Gallimard, 1984, s.783

⁶¹³ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.72-73

⁶¹⁴ a.g.e, s.252

kendilerini alamazlar. Oysa birbirinden çok ayrı olan Türk üslubuyla Arap üslubu birbiriyle karıştırılır; gerçekte çok havadar köşklele sade bir şekilde süslenmiş odaların bulunduğu bu yer, Elhamra sarayları gibi hayal edilir.”⁶¹⁵

Birçok gezgin gibi Gautier de “Barbar Türk” imgesine vurgu yapmadan Saray gezisini noktalamamıştır. Saraya ilişkin izlenimlerini “*Bu kesik başlar arasında Tepedenli Ali Paşa’nın ki de bulunuyormuş*”⁶¹⁶ şeklinde tanımladığı ve diğer yazarların da dikkat çektiği kapıyı betimleyerek sonlandırmıştır.

Mme de Gasparin ise, diğer gezginlere oranla daha olumlu bir Topkapı Sarayı betimlemesi yapmıştır. Mme de Gasparin’in Saray tasvirinden, gezginlerin olayları, insanları veya yapıları nasıl görmek isterlerse o şekilde gördüklerini ve aktardıklarını açıkça görüyoruz. “Doğu’nun incisi” olarak tanımladığı Topkapı Sarayına ilişkin duygularını şu şekilde dile getirmiştir:

“(…) ne söyleyeyim, ışık ve cazibe, zıtlıklar, güç, uyuşukluk, gülümseme ve sadelik; ihtişamı, sözle anlatılmaz bir şekilde ışıltıyor, gözünüzü okşuyor, aynı zamanda da saflığı içinde barındırıyor.”⁶¹⁷

XIX. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı İmparatorluğu’nun simgesi olarak görülen Topkapı Sarayı, bu özel konumunu yüzyılın ilerleyen tarihlerinde Dolmabahçe, Çırağan ve Beylerbeyi gibi Boğaz kıyılarında yer alan saraylarla

---

⁶¹⁵ a.g.e, s.252

⁶¹⁶ a.g.e, s.259, M.de Lamartine, **Voyage en Orient**, O.C. Paris, Charles Gosselin, Furne et CIE, 1842, s.411, M. Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d’Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome II, s.148

⁶¹⁷ Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s.118

paylaşmaya başlamıştır.⁶¹⁸ Çalışmamızda ele aldığımız gezginlerin bir kısmı, söz konusu saraylara ilişkin bilgi de sunmuşlardır.

Mme de Gasparin, Dolmabahçe Sarayının değişik unsurları bir arada barındıran çok hoş bir üslupta inşa edildiğini, hem çok süslü, hem de çok özenli bir yapı olduğunu kaydetmiştir.⁶¹⁹ Dolmabahçe Sarayında, Sultanın Yalısını da gezen söz konusu gezgin, duvarları kaplayan boyalı duvar kağıtları dışında, Sarayın içinin ve dekorasyonun çok güzel ve görkemli olduğunu dile getirmiştir.⁶²⁰

Dolmabahçe Sarayını, 1843 yılında daha tamamlanmadan mimarı Balyan ile gezen Gautier ise, gökyüzü ve denizin mavisi arasında çok haşmetli ve heybetli görünen sarayın mimari yapısını:

*“Bu saray ne Grek, ne Roma, ne Gotik, ne Rönesans, ne Arap ne Türk; (...) Bu saray mimar olmayan bir süsleme ustasının el işçiliğini, zamanı ve masrafı düşünmeden yaptırabileceği bir eser.(...)”*⁶²¹ diye tanımlamış ve eklemiştir:

*“Mimari alanda beliren bu saf, bu çocuksu bilgisizlik böylesine dev bir alan üstüne yayılınca sevimli oluyor.”*⁶²² Daha yapım aşamasında olan sarayın içi için ise, *“ ileride göz kamaştırıcı güzellik ve debdebe sunacağı belli”* diye belirlemiştir.⁶²³

---

⁶¹⁸ S.Germaner, Z. İnankur, **Oryantalistlerin İstanbulu**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2002, s.75

⁶¹⁹ Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s.159

⁶²⁰ a.g.e, s.373-374

⁶²¹ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.260

⁶²² a.g.e, s.261

⁶²³ a.g.e, s.261-262

Çırağan Sarayından bahseden Nerval'e göre, tamamen Yunan stilinde inşa edilmiş olan bu saray, görkemli ve narin bir görünüme sahiptir.⁶²⁴ Beylerbeyi Sarayı'nı ise Lamartine, Hint ve Moresk karışımı bir üslubu da anımsatan, İtalyan tarzında inşa edilmiş, muhteşem bir yapı" sözleriyle tanımlamıştır.⁶²⁵

Eski Saraya ilişkin izlenimlerini ise, Mme de Gasparin ve Flaubert aktarmışlardır. Mme de Gasparin, Eski Saray ziyaretinde, buranın mimari yapısından bahsetmek yerine, eskiden burada yaşamış olan Padişahlara, boğdurdukları kardeşlerine ve oğullarına, haremdeki kadınların entrikalarına ve acımasızlıklarına atıfta bulunmuş ve kendisinin İstanbul'da bulunduğu sırada, bir çeşit hapishaneyi andıran bu ıssız Sarayda, eski Padişahların haremdeki kadınların ve onların çocuklarının yaşadığını kaydetmiştir.⁶²⁶ Flaubert ise, Batılı mimari özellikler taşıyan sarayla ilgili hayal kırıklığını, "*çok basit ve yıpranmış, uzakta bulunan bilmem hangi Versailles'in etkilerini görüyoruz. Bu etkiler hiç kuşkusuz, XIV. Louis devrinin sonlarında, peruklu bir büyükelçinin taşıdığı etkilerdir*" sözleriyle dile getirmiştir.⁶²⁷

Söz konusu saraylara duyulan ilginin en önemli nedeni hiç kuşkusuz, Osmanlı İmparatorluğunun başı, "Barbar Türk" imgesinin simgesi olan Osmanlı Sultanlarıdır. Germener ve İnankur'un belirttiği gibi Batılıların gözünde Sultan, "*güçlü bir yönetici olduğu kadar acımasız, despot ve kıyıcı asker olarak nitelenen Osmanlı Sultan'ı, aynı zamanda Müslümanların halifesi ve Doğu kültür ve yaşantısının odağı olarak karmaşık ve çelişkili anlamlarla yüklü temsili bir kimliğe sahiptir.*"⁶²⁸

---

⁶²⁴ G. de Nerval, **Voyage en Orient**, O. C II, Paris, Gallimard, 1984, s.658

⁶²⁵ M.de Lamartine, **Voyage en Orient**, O.C. Paris, Charles Gosselin, Furne et CIE, 1842,, s.389

⁶²⁶ Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s.166-167

⁶²⁷ G.Flaubert, **Notes de Voyages II Asie Mineure-Constantinople-Grèce-Italie-Carthage**, Paris, Libraire-Éditeur Louis Conard, 1910, s.43-44

⁶²⁸ S.Germaner, Z.İnankur, **Oryantalistlerin İstanbul'u**, İstanbul, Türkiye İş Bankası, 2002, s. 84

Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması, XIX. yüzyıl Sultanlarını çeşitli reformlar yapmaya, askeri ve siyasi yaşamda batılılaşmaya gitmeye sevk etmiştir. Hatta, Tanzimat sultanları batılılaşmayı kendi yaşamlarında ve saray çevrelerinde de uygulamışlardır. Bu doğrultuda, XIX. yüzyıl gezginleri de, seyahatnamelerinde Osmanlı Sultanlarına, İmparatorluğun yönetimine ve politikalarına geniş yer ayırmışlardır.

Gezginler, genellikle Sultan III. Selim'den övgüyle bahsetmişler, onun ileri görüşlülüğüne ve insancılığine dikkat çekmişlerdir. Sultan III. Selim'in yapmak istediği yeniliklerde başarısız olma nedenini, kimi gezginler yeterince sert bir padişah olmamasına, kimileri de, etrafında onu anlayacak ve destekleyecek yeteri kadar insan bulunmamasına bağlamışlardır.

Sultan II. Mahmut, çalışmamızda ele aldığımız gezginlerin en çok üzerinde durdukları ve betimleme yaptıkları Sultan'dır. Gezginler, Sultan II. Mahmut'un fiziksel özelliklerinden yaptığı reformlara kadar, pek çok konudan bahsetmişlerdir. Lamartine, Sultan II. Mahmut için şunları söylemiştir:

“(...) Tarih bir yandan ona acıyacak, diğer yandan da onu saygıyla anacak. Önemli şeyler yapmaya girişti; iyileştiremezse, halkının öleceğini anlamıştı; baltasını ağacın ölü dallarına yöneltti; ancak, bu ağaçtan geri kalan sağlam ve sağlıklı kısmına nasıl hayat ve canlılık vereceğini bilmiyordu. (...)”⁶²⁹

---

⁶²⁹ M.de Lamartine, **Voyage en Orient**, O.C. Paris, Charles Gosselin, Furne et CIE, 1842,, s.389, s.409

Michaud ve Poujoulat'ya göre ise, Sultan II.Mahmut'un ülkesini kurtarmak için elini kolunu bağlayan ve yabancı devletlerden bu konuda yardım almasını önleyen en önemli neden dindir:

“İmparatorluğunda kendisine gerekli yardımı bulamayan Sultan Mahmut, bu yardımı yabancılardan da alamaz çünkü, ulemalar Peygamberlerinin “yabancuları kendilerine dost görenler, onlar gibi olurlar ve Tanrı, yoldan çıkmışlara rehberlik yapmaz” sözlerini halkın unutmamasına izin vermezler. Osmanlı İmparatorluğu’nu uzun zaman Avrupa uluslarından uzaklaştıran bu özdeyiş, bugün bile Osmanlı İmparatorluğu ile uygar ülkeler arasında görünmeyen bir engel oluşturmaktadır.”⁶³⁰

Söz konusu gezginler, Müslümanların Avrupalıların anladığı anlamda uygarlık seviyesine ulaşabilmeleri için adetlerinde ve dini gelenek ve göreneklerinde köklü değişiklikler yapmaları gerektiğini dile getirmişlerdir.⁶³¹ Sultan II.Mahmut’u Konstantin’le de karşılaştırarak, Sultan II.Mahmut’un, Konstantin’in Bizans’ı kurtarmaya çalışırken karşılaştığı engellerin neredeyse aynılarıyla karşılaştığını, Türklerin sultanlarının reform projelerini, Yunanlıların imparatorlarının yurtseverlik projelerini anladıklarından fazla anlamadıklarını kaydetmişlerdir.⁶³² Ancak bu söylemlerine karşın, bu toprakların uygar toplumlar tarafından yeniden alınmasını arzu ettiklerini de saklamamışlardır:

“Belki bir gün uygar dünya yeniden bakışlarını Doğu’ya çevirir; o zaman yeni şehirler, güçlü imparatorluklar kurulur ve Yunan denizi eski ününe kavuşur.”⁶³³

---

⁶³⁰ M. Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d’Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome II, s.302

⁶³¹ a.g.e, Tome II, s.303

⁶³² a.g.e, Tome II, s.292

⁶³³ a.g.e, Tome II, s.7

Gezginler, Sultan II. Mahmut'un yaptığı kıyafet reformuna kendisinin de riayet ettiğine dikkat çekmişlerdir. Lamartine, Sultan Mahmut'un fiziksel özelliklerini ve giyim kuşamını tasvir ederken, “göğsüne inen kömür gibi simsiyah ve parlak sakalı” dışında giyim tarzıyla neredeyse bir Avrupalıyı andırdığını belirtmiştir.⁶³⁴ Sultan'ı bir Cuma günü camiye giderken izleyen Michaud ve Poujoulat ise, Sultan'ın giyim tarzını ve görünüşünü şu şekilde betimlemişlerdir:

*“Sultan'ın üzerinde, lal rengi palto ve ceket, beyaz pantolon ve mahmuzlu frenk botlar vardı; uzun püsküllü kırmızı bir fes takmıştı; yüzü çok canlı, sakalı kısa ve siyah, yüz çizgileri asil ve dingin; (...)”*⁶³⁵

Sultan II.Mahmut'un giyim kuşamda yaptığı reformun dışında, gezginlerin en çok üzerinde durdukları reformlardan biri de orduda yaptığı reformdur. 16 Haziran 1826 tarihinde meydana gelen kanlı yeniçeri isyanını, bu isyanın sonucunda yeniçeri ocağının kapatılmasını ayrıntılı bir şekilde aktaran Michaud ve Poujoulat,⁶³⁶ Osmanlı ordusunda yapılan reformları de detaylı bir şekilde irdelenmiş ve yorumlamışlardır. Söz konusu gezginler, yeni kurulan ordunun Avrupa askeri disipline göre eğitildiğini ancak, nitelikli personel bulunmadığı ve gerekli bilgiye sahip olunmadığı sürece bu reformun başarılı olamayacağını ima etmişlerdir:

“Askerler gayretli ve itaatkarlar; ancak orduda eğitimli subay yok; uygarlığa ilişkin ne dediysek askeri reforma ilişkin de aynı şeyi söyleyebiliriz; burada hiç kimse bunun ne olduğunu bilmiyor; bir toplumu toparlamak için olduğu gibi bir orduyu eğitmek için de bilgiye ihtiyaç vardır; Türklerde nitelikli insan ve bilgi bulunmadığı sürece, toplum barbar, ordu da disiplinsiz kalacaktır. Yeni taktikçilerin tüm ilimleri Frenkleri taklit etmekten ibarettir ancak, taklit edilen şeyi

---

⁶³⁴ M.de Lamartine, **Voyage en Orient**, O.C. Paris, Charles Gosselin, Furne et CIE, 1842,, s.389, s.408

⁶³⁵ M. Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d'Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome II, s.235

⁶³⁶ a.g.e, Tome II, s.267-272

tanımak gerekmez mi?” ⁶³⁷ Diğer gezginler gibi Michaud ve Poujoulat’ın da, Osmanlı İmparatorluğu’nda yapılan reformları ağır bir dille eleştirmeleri aslında, Müslümanların reformlarla batılılaşmasının onlarda yarattığı hayal kırıklığının bir yansımasıdır. Yaşadıkları bu hayal kırıklığını, “(...) *Reform, İstanbul’da ve Müslümanların alışkanlıklarında şiirsel ne varsa yok etti; bu böyle biraz daha devam ederse, bu ülkede ilgi çekici hiçbir şey kalmayacaktır*”⁶³⁸ sözleriyle de açıkça ifade etmişlerdir.

Sultan Mahmut’tan sonra tahta geçen Sultan Abdülmecid’e ilişkin en ayrıntılı bilgiyi ise, Gautier sunmuştur. Gautier, Sultan Abdülmecid’i Cuma namazı gidişinde ve Bayram sabahı törenlerinde gözlemlemiştir. Sultan’ı, sade kıyafetler içinde görmekten duyduğu hoşnutsuzluğu ve hayal kırıklığını şu sözlerle dile getirmiştir:

*“Ben kendi adıma, eski Asya ihtişamının kaybolmuş olmasından yakınıyorum; mücevherlerle süslü, tahtlarının içinde birer put gibi hareketsiz, güneşten yapılmış bir hare arasında, kudretin tavus kuşları gibi duran padişahlardan hoşlanırdım. Mutlakiyetle yönetilen ülkelerde, hükümdarların göz alıcı ihtişam ve yanlarına yanaşılması olanaksız mesafeler içinde insanlardan uzak durmaları gerekir; göz kamaştırıcı, efsanevi, hayal gibi bir lüks içinde yüzmeleri gerekir. Padişah, Tanrı’nın Musa’ya görüldüğü gibi, parıltılı elmaslardan oluşan bir alev arasından görünmeli.”*⁶³⁹ Ancak Gautier’ye göre *“ağırbaşlı sadeliğine rağmen, Abdülmecid’in üstünlüğü kimse için sır olmayacak kadar açıktır.”*⁶⁴⁰

Sultan Abdülmecid’in yüz hatlarını betimlerken de, Batılıların Türk Sultanlarıyla ilgili önyargılarına ışık tutmuştur:

---

⁶³⁷ a.g.e, s.305

⁶³⁸ a.g.e, s.287

⁶³⁹ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.172

⁶⁴⁰ a.g.e, s.172

“(...) Aslında bu yüz, ne karanlık, ne korkunç, ne de zalim bir yüzdü; insanüstüydü; bundan daha iyi kelime bulamam.”⁶⁴¹

Sultan Abdülmecit’den sonra tahta çıkan Sultan Abdülaziz’in nasıl bir Sultan olduğunu ise, Mme de Gasparin aktarmıştır. Mme de Gasparin, Abdülaziz’in İmparatorluğu’nu ciddiye aldığını, Müslüman düşünce biçimine göre de olsa, ilerlemeye açık olduğunu dile getirmiştir:

“Söylenenlere göre, ilk andan itibaren İmparatorluğunu ciddiye almıştır; iyi bir Müslüman olmasına rağmen, Müslüman düşünce biçimine göre de olsa, ilerlemeye açıktır.. Kesinlikle kadınsı bir adam değildir, gerçek bir erkek, ne harem onu etkisi altına alabiliyor, ne de keyif onu uyuşturuyor. Kötüye kullanılmak onu çileden çıkartıyor, bu gibi durumları ortadan kaldırmaya çalışıyor. Başarır mı? Tanrı bilir. Nerede bir felaket görse, güçlü ve çevik elini uzatıyor: Toplumun tüm mevkilerinde görevden alınmış hırsızlar var; belki birkaç tane de dürüst insan vardır. (...) Verdiği emirlerde sessiz, geçici ve sebatlı bir direnişle karşılaşırsa daha önce bahsettiğim o korkunç öfke patlamalarından biri açığa çıkar. Soğukkanlı bir öfke ve dingin bir kızgınlıkla sarayı titretiyor.; hemen bir gemi hazırlanmasını emrediyor ve üç gün Asya’da avlanmaya gidiyor ve sonuç alınıyor, döndüğünde emirlerinin yerine getirildiğini görüyor.”⁶⁴²

Osmanlı İmparatorluğu’nun eski gücünü ve ihtişamını yitirdiği bu yüzyılda gezginler, ordunun gücü veya devlet sisteminin nasıl işlediği gibi konulara pek değinmemiş olsalar da, Osmanlı İmparatorluğunun içinde bulunduğu sıkıntılı duruma ve eski gücünü yitirme nedenlerine ilişkin yorumlar yapmışlardır. Pouqueville, 1800 yılında Türkiye’nin içinde bulunduğu durumu ve bunun nedenlerini şu şekilde özetlemiştir:

---

⁶⁴¹ a.g.e, s.225-226

⁶⁴² Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s.299

“Cehalet, yapmacık bir güven, körü körüne bir kadercilik ferdi olarak cesur ancak, ortak özellik olarak bir tek zalimliği kalmış bu toplumun kollarını felç etti diyebilirim. Eski zaferlerin anısıyla gözleri körleştirilmiş, sözde kehanetlerle korkutulan Türkler, hızlı adımlarla felaketlerine doğru yürüyorlar. Askeri birlikte disiplinsizlik ve ihmâl edilmişlik, barış zamanında ihtiyacı karşılayabilecek tek bir askeri birlik bulunmaması, savunmasız kentler, bakımsızlıktan düşen kaleler, vilayetlerdeki isyanlar, paşaların itaatsizliği, Berberi naipliklerinin bağımsızlığı, gayet iyi gemilerle çocukluk çağında bir denizcilik, yersiz heveslerin değiştirdiği paralar; özet olarak imparatorluğun tablosu bundan ibarettir.”⁶⁴³

Mme de Gasparin’e göre ise, “hasta adam” olarak anılan Osmanlı İmparatorluğu hastalığının kimi belirtilerini taşısa da, sağlıklı insanın ölçülü ve rahat hareketine sahiptir. Ona karşı ayaklanan Avrupa, onu zorla Asya’ya geri püskürtmezse, kendisi istediği sürece hayatta kalıp, konumunu koruyabilecektir.”⁶⁴⁴

III.3.1.1.2 Ayasofya

Gezginlerin aktardığından anlaşıldığı üzere, XIX. yüzyılda Ayasofya’ya girmek belli kurallara bağlıydı. Ayasofya’ya girmek için, her şeyden önce Sultan’dan bir ferman gerekiyordu ve bunu almak da o kadar kolay değildi. Örneğin, Michaud ve Poujoulat, ferman alamadıkları için, Ayasofya’ya girememişlerdir.⁶⁴⁵

---

⁶⁴³ F.C.H.I Pouqueville, **Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie**, Paris, Chez Gabon et Compe, 1805, Tome II, s.177

⁶⁴⁴ Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s.133

⁶⁴⁵ M. Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d’Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome II, s.155

Gezginler, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Müslümanların yabancılara karşı gösterdikleri genel hoşgörünün camiler konusunda çok da fazla geçerli olmadığını kaydetmişlerdir. Özellikle Ramazan ayında, Gayrimüslimler için camilere girmenin tehlikeli olduğuna dikkat çekmişlerdir. Bu konuya ilişkin Gautier, şöyle bir uyarıda bulunmuştur:

*“Elinizde Padişah fermanı ya da yanınızda sizi koruyacak kavaslar da olsa, Ramazanda camilere girmek bir gâvur için tehlikelidir; orucun verdiği coşkunluk boş beyinleri alevlendirir; imamların vaazları dini bütün kişilerin yobazlığını artırır; gelişen uygarlığın sağladığı genel hoşgörü, bu sıralarda kolayca unutulabilir.”*⁶⁴⁶

Mme de Gasparin, Gayrimüslimlerin yalnızca Ramazan ayında değil, diğer zamanlarda da Türklerin hoşgörüsüzlüğü nedeniyle Ayasofya'ya ana kapıdan girmediklerini, dar bir geçitten geçmek zorunda kaldıklarını kaydetmiştir.⁶⁴⁷ Pouqueville ise, imama rüşvet vererek hiçbir zorluk yaşamadan Ayasofya'ya girdiğini belirtmiştir.⁶⁴⁸

Ayasofya'yı gezen gezginler genellikle, ayrıntılı betimlemeler yapmışlardır. Genel olarak, Ayasofya'nın dış görünüşüne ilişkin, birbirine uymayan bir takım yapılar yığını görünümünde olduğunu belirtirken,⁶⁴⁹ içinin, Türkler tarafından yapılan değişikliklere ve tahribatlara rağmen hala görkemini koruduğunu ve

---

⁶⁴⁶ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.240

⁶⁴⁷ Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s.172

⁶⁴⁸ F.C.H.I Pouqueville, **Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie**, Paris, Chez Gabon et Compe, 1805, Tome II, s.113

⁶⁴⁹ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.240, G.Flaubert, **Notes de Voyages II Asie Mineure-Constantinople-Grèce-Italie-Carthage**, Paris, Libraire-Éditeur Louis Conard, 1910, s.45, Lamartine, s.371

hayranlık uyandırdığını kaydetmişlerdir.⁶⁵⁰ Ayrıca, bu eski Bizans kilisesinin, iç yapılarında ve dış yapılarında, Bizans izlerini bulmaya çalıştıklarını görüyoruz. Örneğin Flaubert, Roman kemerlerini görünce “İşte Bizans!” demekten kendini alamamıştır.⁶⁵¹

III.3.1.1.3 Camiler

Ayasofya'nın ardından, İstanbul'da bulunan diğer camileri de gezen XIX. yüzyıl gezginleri, bu camilere ilişkin gözlemlerini ve düşüncelerini de aktarmışlardır. Gezinlerin genel olarak, İstanbul camilerinden övgüyle bahsettiklerini görüyoruz.⁶⁵²

Ayasofya çıkışı Selatin Camilerini gezen Lamartine, Ayasofya'dan daha küçük olmalarına rağmen, çok daha güzel olduklarını belirtmiştir.⁶⁵³ Söz konusu Camilerin içinin ise, “*sade ve görkemli*”⁶⁵⁴ olduğunu kaydetmiştir.

Sultan Ahmet Camisine ilişkin ise Flaubert, dıştan çok güzel görüldüğünü ancak, içinde kaba direkler ve tümsekli olukların bulunduğunu belirtirken,⁶⁵⁵ Gautier,

---

⁶⁵⁰ F.C.H.I Pouqueville, **Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie**, Paris, Chez Gabon et Compe, 1805, Tome II, s.113, M.de Lamartine, **Voyage en Orient**, O.C. Paris, Charles Gosselin, Furne et CIE, 1842, s.372, Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s.172, T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.244

⁶⁵¹ G.Flaubert, **Notes de Voyages II Asie Mineure-Constantinople-Grèce-Italie-Carthage**, Paris, Libraire-Éditeur Louis Conard, 1910, s.45

⁶⁵² a.g.e, s.45, F.C.H.I Pouqueville, **Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie**, Paris, Chez Gabon et Compe, 1805, Tome II, s.114, Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s.146

⁶⁵³ M.de Lamartine, **Voyage en Orient**, O.C. Paris, Charles Gosselin, Furne et CIE, 1842, s.373

⁶⁵⁴ a.g.e, s.373

⁶⁵⁵ G.Flaubert, **Notes de Voyages II Asie Mineure-Constantinople-Grèce-Italie-Carthage**, Paris,

İstanbul'un en zarif camilerinden biri olduğunu dile getirmiştir.⁶⁵⁶ Gautier ayrıca, Sultan Ahmet Camisinin yapımında çok büyük paralar harcandığını ancak, yapılan tüm masraflara değer güzellikte bir eser ortaya çıktığını kaydetmiştir:

“Sultan Ahmet Cami, korkunç paralara mal oldu; yapılan hesaba göre her dirhem taş için üç akçe harcanmış. Keşfin tutarı ne olursa olsun, bu anıt, yapılan masraflara değer. Yüksek kubbesi her biri bilezik gibi işlenmiş altı haşmetli minarenin arasında ve birçok yarım kubbenin ortasında, yuvarlağını belirtir. Önündeki avlusu siyah ve beyaz renklerde, başlıklı, bronz tabanlı sütunlarla çevrilidir; (...) Avlunun ortasında, çok süslü, dal ve çiçek motifli, arabesklerle bezemeli, nakışlı ve herhalde abdest alırken suyun kirlenmesini önlemek üzere yaldızlı parmaklıklarla çevrili bir çeşme var.

Caminin soylu, pürüzsüz mimari üslubu var, yapılış tarihi on yedinci yüzyıl başından daha önceye rastladığı halde, Arap sanatının en güzel dönemlerini hatırlatmaktadır.(...)”⁶⁵⁷

Süleymaniye Camisi için ise *“mimari bakımdan en mükemmellerinden biri olan Süleymaniye'nin adını anımsamamız gerekir”* demekle yetinirken.⁶⁵⁸ *“örnek tipi Ayasofya olan diğer anıtlardan farklı, daha modern bir zevkle yapılmış”* şeklinde tanımladığı Sultan Mahmut Camisini ayrıntılı bir şekilde betimlemiştir:

“ (...) Üstleri yuvarlak, dört cepheyi örten tek kubbesinin tabanı kavisli konsollar ve bir pencereden oluşan bir taçla çevrilidir. İki ince minaresi, zariflikleriyle haklı bir üne kavuşmuşlardır. Tabla olarak fistolu balkonları olan iki büyük yivli sütun düşününüz; bu balkonların ortasından yine küçük balkonları taşıyan sütuncuklar ve küçük balkonların konik birer külah demetini taşıyan başka

---

Libraire-Éditeur Louis Conard, 1910, s.45

⁶⁵⁶ T.Gautier, **Constantinople**, Paris, Libraires-Éditeurs Michel Lévy Frères, 1853, s.94

⁶⁵⁷ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.248

⁶⁵⁸ a.g.e, s.250

balkonlar getirin gözünüzün önüne. Bu anıt, çok zarif, çok cesurca ve pek yeni bir anlayışta yapılmış. Genel olarak bir cami yaptıranın türbesi, yaptırmış olduğu bu caminin yanında bulunur; bu geleneğin aksine, Sultan Mahmud'un türbesi İstanbul'un öteki ucunda, kendine has bir yapıdır."⁶⁵⁹

III.3.1.1.4 Hastane ve Okullar

Seyahatnamelerden yansıyan bilgilere göre, XIX. yüzyılda da, büyük camilerin neredeyse tamamında hastane bulunmaktaydı. Ancak, Michaud ve Poujoulat'ya göre, eskiye oranla söz konusu hastaneler işlevsel anlamda oldukça yozlaşmış durumdadırlar. Bu yozlaşmayı, Süleymaniye Hastanesinin eski ve yeni durumunu gözler önüne sererek açıklamaya çalışmışlardır:

"Bize aktarılanlara göre, Süleymaniye Hastanesinin eskiden hava ve ışığın girmesini sağlayan seksen kubbesi, yetmiş odası, iki yüz hasta bakıcısı ve işinin ehli doktorları vardı. Hastanenin kuruluş ilkelerine göre, hastalara en iyi ve lezzetli yemekler sunulacaktı. Hastalara sık sık güvercin, serçe ve bülbül eti ikram edilecekti. Şu anda, bu hastane ve diğer İmparatorluk hastaneleri oldukça yozlaşmış durumdadır; Artık güvercin, serçe ve bülbül eti ikram edilmediği gibi, hastalar burada ne doktor ne de şifa bulabiliyorlar. İlginç olan, doğanın ihtimamına terk edilmiş, tıbbın yardımlarından yoksun bakım evlerinde, ölüm oranı diğer hastanelerden daha fazla değil; Eğer Türkler ciddi ve ağırbaşlı bir ulus olmasalar, tıbbı ve eczacılığa karşı kötü bir şaka veya hiciv yaptıklarına inanır insan. Ancak, bu bakım evlerine ciddi hastalar gelmiyor.

Fakirler ve düşkünler için darul şifalar var ancak, burada tedavi edilmiyorlar. Genel olarak Türklerde, acı çekenlere ve yardıma ihtiyacı olanlara açık bir bakım evi yoktur."⁶⁶⁰

---

⁶⁵⁹ a.g.e, s.266

⁶⁶⁰ M.Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d'Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-

Söz konusu gezginler, Türkiye’de yalnızca askeri hastanelerin Avrupa hastaneleri gibi işlev gördüğünü ancak, onların da çok büyük eksiklikleri bulunduğunu belirtmişlerdir. Gezdikleri Maltepe askeri hastanesine ilişkin izlenimlerini ve eleştirilerini şu şekilde aktarmışlardır:

“Maltepe’de kurulan askeri hastaneyi görmek istedim; bana, söz konusu kurumda çalışan Fransız hekim Cario eşlik etti. (...) Hastaneye tahsis edilen bina, uzaktan kışlaya benziyor; içeriye, etrafında ahşap yapılar bulunan kare bir avludan giriliyor. Odaları ve koridorları gezdik; özellikle, yaz için avantaj, yağmurlu ve soğuk havalar için dezavantaj olan çok sayıda percere dikkat çekmektedir; hastanede yaklaşık bin, bin iki yüz hasta bulunmaktadır, hizmet organizasyonunda çok eksiklik var; gezdiğimiz eczanede çok az sayıda ilaç bulunmaktadır; tüm hastalıklar birbirine karıştırılmış durumda öyle ki, bir asker muzdarip olduğu hastalıktan kurtulmak bir yana, başka bir hastalığa yakalanma riskiyle karşı karşıya; hastanede çalışan hekimlerin çoğu bilgisizler; (...)”⁶⁶¹

Uzun uzun ve eleştirel bir dille tasvir ettikleri diğer bir hastane de Süleymaniye’de bulunan ruh ve sinir hastalıkları hastanesidir. Gördükleri hastaların tamamının boyunlarından zincirle bağlı olduğunu, hastalara yalnızca bir hasır ile bir yorgan, yiyecek ve içecek olarak da, bir ekmekle bir testi su verildiğini kaydetmişlerdir. Ayrıca, kurumun tedavi edici hiçbir donanıma sahip olmadığını, görevli tek bir hekimin dahi bulunmadığını; gelir kaynaklarının ise, hasta yakınlarının ve yabancıların yardımından ibaret olduğunu dile getirmişlerdir.⁶⁶²

Éditeur, 1834, Tome III, s.139

⁶⁶¹ a.g.e, Tome III, s.142

⁶⁶² a.g.e, Tome III, s.145

İstanbul'da her ulusun kendine ait bir akıl hastanesi bulunduğunu da belirten söz konusu gezginler, ziyaret ettikleri Rum ve Ermeni hastanelerinin durumunun ve işleyişinin de Türklerinkinden çok farklı olmadığını, bu hastanelerin de tedavi edici özelliği bulunmadığını kaydetmişlerdir.⁶⁶³

Pouqueville ve Tancoigne ise, Pera'da bulunan Fransa'ya ait veba hastanesinden bahsetmişlerdir. Hastanenin fiziki koşullarından (özellikle Pouqueville), yöneticisi Ermeni Rahipten ve burada hastalara sunulan bakım ve tedaviden övgüyle söz etmişlerdir.⁶⁶⁴ Tancoigne ayrıca, Pera'da diğer Avrupalı ulusların ortak mülkiyeti olan bir tane daha veba hastanesi bulunduğunu kaydetmiş ancak, bu hastaneyle ilgili hiçbir bilgi vermemiştir.⁶⁶⁵

XIX. yüzyıl gezginlerinin neredeyse tamamı, hastaneler gibi dönemin okullarından da, az ya da çok bahsetmişlerdir. Genellikle tüm seyahatnamelerde, cami ziyaretleri notları içerisinde kısa da olsa, medreselere atıfta bulunulduğunu görüyoruz.⁶⁶⁶ Ancak, Michaud ve Poujoulat gibi bazı gezginler, dönemin okullarına ve eğitim sistemine ilişkin ayrıntılı bilgi de sunmuşlardır.

---

⁶⁶³a.g.e, Tome III, s.147-148

⁶⁶⁴ F.C.H.I Pouqueville, **Voyage en Morée, A Constantinople, en Albanie**, Paris, Chez Gabon et Compe, 1805, Tome II, s.149, J.M.Tancoigne, **İzmir'e, Ege Adalarına ve Girit'e Seyahat Bir Fransız Diplomatin Türkiye Gözlemleri (1811-1814)**, Çev.Ercan Eyüboğlu, İstanbul, Buke Yayınları, Eylül 2003, s. 126

⁶⁶⁵ a.g.e, s. 126

⁶⁶⁶ M.de Lamartine, **Voyage en Orient**, O.C. Paris, Charles Gosselin, Furne et CIE, 1842, s.373, T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.246, M.Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d'Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome II, s.166, G.Flaubert, **Notes de Voyages II Asie Mineure-Constantinople-Grèce-Italie-Carthage**, Paris, Libraire-Éditeur Louis Conard, 1910, s.46

Michaud ve Poujoulat'nın aktardığına göre, ilköğretim okulu olan mekteplerde okuma, yazma, aritmetik ve İslam dinine ilişkin temel bilgiler öğretilirdi. Mektep eğitimi, beş yaşından on iki, on üç yaşına kadar devam eden bir eğitimdi. Kızlar bazen erkeklerle aynı okullara gitseler de, kadınlar tarafından işletilen kızlara özel okullar da vardı. Mektep hocaları Kuran eğitimi verirken, diğer dersler yardımcı öğretmenler tarafından verilirdi. Söz konusu mekteplerin masrafları bağışlardan karşılanırdı. Ancak, çocukları mektebe giden aileler de, maddi durumları ölçüsünde hocalara bahşiş verirdi. O dönemde İstanbul'un farklı semtlerinde toplam bin iki yüz mektep vardı.⁶⁶⁷ Mektep eğitiminden sonra, öğrencilerin bir kısmı bir meslek edinirken bir kısmı da, büyük camilerin içinde bulunan medreselere devam ederlerdi. Medreselerde sentaks, retorik, Arapça ve Farsça, Kuran'ın ilkelerine dayandırılan felsefe, teoloji, hukuk (Osmanlı toplumunun medeni haklarını ve politik yasalarını düzenleyen) vb. dersler okutulurdu. Medrese eğitiminde üst sınıflarına gelindikçe, çalışmaların ve uygulamaların zorluğundan, bazen de ailelerin eğitim masraflarını karşılayamamasından öğrenci sayısı azalırdı. Medrese eğitiminde karşılaşılan zorlukları nedeniyle, öğrencilere yanmış, sabırlı anlamına gelen softa adı verilirdi. Bu ağır eğitimlere uzun süre dayanamayanların bir bölümü mekanik mesleklere yönelir, diğer bir bölümü silahlarla ilgili mesleklere atılır, yazısı güzel olanlar da, katip olurlardı.⁶⁶⁸ Doktoranın (doktor veya müderis) en son derecesine kadar eğitimine devam eden softalar ise, çok uzun ve zahmetli çalışmalardan geçerlerdi. Buna rağmen, her yıl çok az sayıda öğrenciye doktor veya müderis ünvanı verilirdi:

“Her dereceye her yıl çok az sayıda öğrenci kabul edilir; kabul edilenler genellikle en bilgili veya en iyi korunanlardır; yaşları ne olursa olsun, diğerleri beklemek zorundadırlar; bana söylenenlere göre, ancak altmış yaşında eğitimin tüm derecelerini tamamlayan doktor veya müderrisler de varmış. Dersler, özellikle de hukuk dersleri Beyazıt ve Süleymaniye Medreselerinde verilir; Süleymaniye

---

⁶⁶⁷ M.Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d'Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1834, Tome III, s.99-101

⁶⁶⁸ a.g.e, Tome III, s.99-103

Medresesi İmparatorluğun en tanınmış okuludur.; Süleymaniye Medresesini, bizim eski Avrupa üniversiteleriyle kıyaslayabiliriz.”⁶⁶⁹

Bunların dışında okullarda matematik, fizik, kimya ve astroloji derslerinin de verildiğini ancak, Hıristiyanlar kadar bu konularda ilerleme sağlanamadığını ifade etmişlerdir:

“Fizik, kimya, matematik ve astroloji Türkler tarafından bilinmeyen bilimler değildir ancak, okullarda öğretilen fizik, Hıristiyan dünyasında İstanbul’un fethinden önce öğretilen fizik kadar; (...) Aristoteles fiziği, öklid optiği, Plin’in doğa tarihi ve Avrupa dillerinden çevrilmiş farklı birkaç eser Türk okullarında bilinmese de, en azından kütüphanelerin kataloğunda yer almaktadır. Kimya ise metallerin dönüştürülmesine indirgenmiş durumda; uzun zaman Araplar tarafından geliştirilen bu bilimin İstanbul’da pek yandaşı yoktur. (...) İstanbul’da, Pera’daki eczacılardan ve saraya gül suyu üreten imbikçilerden başka kimyacı bulunmamaktadır. Matematik eğitimi denizcilikte, topçulukta ve birkaç farklı meslekte gerekli olduğundan, bu eğitim hiçbir zaman tamamen terk edilmemiştir. İmparatorluk matbaası son zamanlarda birkaç geometri ve cebir kitabı yayınlamıştır. Matematik eğitimi, bilhasa özel okullarda Bezout ve Reynaud’nun kitaplarından veriliyor. Ancak bu kitaplar kötü çevrildiğinden, öğrenciler hatta öğretmenler yalnızca birbirine eklenmiş sembollerini gerçekten tanıyabiliyorlar ve geri kalanını tahminlerle anlamaya çalışıyorlar; (...)

Rahip Toderini Türklerin astroloji alanında çok gelişme kaydettiklerini söyledi. Bu gezgin bilginin söylediklerini biraz abartılı buldum. Cassini’nin eserleri ve Lalande’in astronomi temel bilgileri Türkçe’ye çevrilmiş. Ancak, büyük olasılıkla bu eserler İstanbul bilginleri tarafından çok da bilinen eserler değildir. Buna karşın sarayın kendi gökbilimcisi var. (...) Bununla beraber, Türkler gökyüzü olaylarıyla

---

⁶⁶⁹ a.g.e, Tome III, s.104

çok da ilgili görünmüyorlar; geçtiğimiz günlerde güneş tutulmasına şahit olduk ve Türkler bu olay karşısında her zamanki sakinliklerini korudular."⁶⁷⁰

Michaud ve Poujoulat, medreselerde Avrupa dilleri ve tarih eğitimine ise, hiç yer verilmediğini dile getirmişlerdir. Batı dil öğreniminin Türkler arasında hiç rağbet görmediğini hatta, birçok kez Fransız dili eğitimi veren okullar kurulmaya çalışılsa da bu nedenle sonuçsuz kaldığını ifade etmişlerdir.⁶⁷¹

Söz konusu gezginlerin Türklere eleştiri yönelttikleri diğer alanlar da, metafizik ve mantıktır. Türklerin bu alanlarda fazla ilerleme kaydedememelerinin sebebi olarak, İslamiyet'in Müslümanların hayatının her alanına müdahalesini göstermişlerdir.⁶⁷²

Yukarıda da gördüğümüz gibi Michaud ve Poujoulat, Türklerin eğitim bilimleri alanında çok fazla ilerleme kaydetmediklerini dile getirmiş ve okullardaki eğitimin yetersizliğine vurgu yapmışlardır. Ancak, Türklerin tüm bu alanlarda geri olmalarına karşın ahlak biliminde çok ilerleme kaydettiklerini, hatta bu konuda Avrupalılardan da çok daha ileride olduklarını ima etmişlerdir:

“ Türkler, mantık ve metafizik alanında çok fazla ilerleme sağlayamamışlardır ancak, bu ahlak bilimi için geçerli değildir; edebiyat en asil düşüncelerini, en ulu öğütlerini bu ahlak anlayışına borçludur; Türk hayal gücü tüm renklerini, bu ülkenin tüm güzelliklerini ahlak dünyasına taşımış gibidir. Türklerin kitaplarında erdem ve sağduyu muhteşem bir şiire dönüşür; işte burada ahlak doğa

---

⁶⁷⁰ a.g.e, Tome III, s.93-94

⁶⁷¹ a.g.e, Tome III, s.96-98

⁶⁷² a.g.e, Tome III, s.90

kadar güzel, yıldızlı gök kubbe gibi parlak, antik Asya kalıntıları gibi saygın ve kutsaldır.”⁶⁷³

Türk okulları ve eğitim sistemine ilişkin betimlemelerinin sonunda da, Türk eğitim sisteminde amacın donanımlı insan yetiştirmekten çok, tek tip insan yetiştirmek olduğu sonucuna varmışlardır:

“Bu ülkenin okullarında amaç insan yetiştirmek değil, Türk yetiştirmek ve tüm bu Türkler birbirlerine benziyorlar. Yalnızca, özel günlerde değil, gündelik hayatta da birbirlerine benziyorlar: tavırları, konuşma, selamlaşma, ibadet etme şekilleri. Osmanlı toplumu, aynı kalıptan çıkmış gibi. Bazen toplumlar sürüye benzetilir; bu kıyaslama diğer ülkelerde yalnızca retorik bir imgedir; Türkiye’de ise tam anlamıyla gerçektir. Türk ulusu, başını kaldırmadan sessizce yürüyen büyük bir sürü gibidir. (...)”⁶⁷⁴

İstanbul’daki Gayrimüslimlere ait okullara da değinen söz konusu gezginler, Gayrimüslimlere ait İstanbul’da yalnızca ilköğretim okulları bulunduğunu belirtmişler ve bunun nedenini şu sözlerle açıklamışlardır:

“Gayrimüslimlerin İstanbul’da yalnızca ilköğretim okulları var onlar da, Türklerinki kadar iyi yönetilmemektedir. Kendileri için yüksek öğretimi desteklemeyen Osmanlılar, kendilerine bağlı halklar için de bunu yapmak istememişlerdir. Bir Gayrimüslimin eğitilmesi, Osmanlılarda daha zor boyun eğdirilen bir düşman veya durdurulması daha zor bir köle ortaya çıkma fikrini uyandırıyordu.”⁶⁷⁵

---

⁶⁷³ a.g.e, Tome III, s.91-92

⁶⁷⁴ a.g.e, Tome III, s.107-108

⁶⁷⁵ a.g.e, Tome III, s.111

Türklerin eğitim anlayışını eleştirel bir bakış açısıyla irdeleyen diğer bir gezgin de Pouqueville'dir:

“Türkler, kendi çıkarları bakımından çok iyi gözlemcilerdir ancak, kendilerini yetiştirmeye pek meraklı değildirler. Oysa bizim faydalı birkaç bilimsel kitabımız sayesinde kitaplarının sayısı da arttı. Bezout'un eseri Selim Ağa tarafından tercüme edildi. Selim Ağa bana “M. Chaptal'ın kimyası” adlı eseri de Türkçe'ye çevirmek niyetinde olduğunu bildirdi. Ancak, eğitim için kullandıkları kitaplar hikayelerden, geleneklerden ibarettir. Öyle aşırılıklarla dolular ki, ancak dağınık birkaç düşünce ve olay bir araya getirilebilir: sanki Doğulular kendilerine özgü bir oluşum, bir kronik, bir tarih hazırlamışlar. Anlattıkları olaylar, zaferlerden, boyunduruk altına alınan düşmanlardan, yıkılan şehirlerden ibarettir.”⁶⁷⁶

Doğu şiirine ve mitolojisine ilişkin düşüncelerini de dile getiren Pouqueville'e göre, Doğu şiiri hoş ve zarif imgeler sunmasına karşın, yalındır. Doğu mitolojisi ise, çok zengin değildir; *“yalnızca gül ve bülbülün, esans, çiçek ve mücevher yağmurlarının, güneş Kaf dağının arkasında battığında, kahverengi deveye binmiş gece gibi gelen hüznün izlerinin anlatıldığı şiirlerden.”⁶⁷⁷*

Fransız Ricard tarafından yönetilen harita çizim okulunu da gezen yazar, tamamı Türk olan öğrencilerin, Orta Asya ve Karadeniz'e komşu ülkelere ait çok değerli haritalar çizdiklerini kaydetmiştir.⁶⁷⁸

---

⁶⁷⁶ F.C.H.I Pouqueville, **Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie**, Paris, Chez Gabon et Compe, 1805, Tome II, s.202-203

⁶⁷⁷ a.g.e, s.204-205

⁶⁷⁸ a.g.e, s.210-211

III.3.1.1.5 Çarşı ve Pazarlar

Daha önce de belirttiğimiz gibi, XIX. yüzyılda genellikle tüm gezginler Osmanlı İmparatorluğu’nu özellikle de İstanbul’u gezerken, Doğu’ya özgü unsurların izini sürmüşler ve okuyucularına, kendi kültürlerinde olmayan, farklı, “ötekine” ait tablolar sunmaya özen göstermişlerdir. Örneğin, Mme de Gasparin, İstanbul sokaklarında gördüğü bir manzarayı heyecanla okurlarına “sanki *Binbir Gece Masalları*’ndan bir sayfa gibi” diyerek şu şekilde aktarmıştır:

*“İşte, berberin sabunladığı bir zenci! Bu güneşin altında, çökmeye yüz tutan bu viranenin içinde, olağandışı nesnelere arasında, vahşi sokak köpek sürüsünün önünde, fal taşı gibi açılmış saf porselen gözler, büyük berberin yıkadığı kıvrık bir kafa, neredeyse Binbir Gece Masalları’ndan bir sayfa gibi.”*⁶⁷⁹

Aynı şekilde Gautier de, İstanbul sokaklarında dolaşırken Doğu’ya özgü, egzotik unsurları keşfedip ortaya çıkartmak arzusunda olduğunu açıkça dile getiren gezginlerden biridir:

“(…) Aşçı dükkanından çıktıktan sonra, arandığında bulunmayan günlük, cana yakın o bir yığın önemsiz şeyi ortaya çıkartmak umuduyla şehrin içinde rasgele dolaşmaya başladım. Tatlıcılar, türlü boy ve biçimlerde, kimi bitmiş, kimi daha tezgâhta duran ürünleriyle, simetrik bir şekilde dizilmiş lüleci dükkânlarını seyrederek, Tophane yakınındaki Sultan Mahmud Camisine vardım; Tophane semti şehrin, aklınız başka yerde olsa bile ayaklarınızın kendiliğinden gittiği merkezlerden biridir. (...)

Birkaç adım ötede, at kiralayıcıları, şekerleme ve şerbet satıcıları, salatalık, kabak, Üsküdar üzümü, İzmir kavunlarıyla bezenmiş tezgâhlarıyla Tophane meydanının neşeli ve hareketli gürültüsüne kavuşur insan; kaymak ve baklava satıcıları, güneşte yatan boz renkli köpekler, zarif bir çeşme, caminin çevresindeki

---

⁶⁷⁹ Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s.143

sokak arzuhalcileri, tespih ve küçük şişeler içinde koku ve gülyâğı satıcıları, bu meydana görülür. (...)”⁶⁸⁰

Görüldüğü gibi, şehrin içinde bile renkli Doğu manzaralarının izini süren gezginler için, çarşı ve pazarlar bulunmaz mekanlardır. Mme de Gasparin, Mısır çarşısını ve diğer çarşıları tasvir ederken, gördüğü manzara karşısında duyduğu hayranlığı ve mutluluğu şu şekilde dile getirmiştir:

“ Bu kokuları nasıl da iyi tanıyorum! Tebai ovalarında soluduğum kokular bunlar; Bu kokular, Avrupa meltemlerinin taşımadığı misk kokuları. Firavunun topraklarının tüm ecza bitkileri kocaman torbalara istiflenmiş, tüm tohumlar, susamlar, darılar, gümüş gibi parlak yumakların görüldüğü kozalı pamuklar ve Nubis tapınağından kaçmış Osiris’i anımsatan neredeyse zenci güzel yüzler; her nesnenin, her yüzün büyüleyici bir etkisi vardır. Bu şeker kamışlarının kesildiğini gördüm, bu altın yemiş salkımları palmyelerin üzerinde hafif rüzgarda salınıyordu, yeşil güzel bir kuş sarı taç yapraklı bu pamukların üzerinde uçuşuyordu; bu kınayı, Nil nehri kıyısından daha çiçekleri üzerindeyken topladım; havaya işleyen bu aroma kokuları Memnon’un çayırlarından yayılıyor; (...)”

Mısır çarşısından çıktığımızda başka bir görüntü beni büyülüyor. Atlas gibi parlak kumaşlarla süsleniş binek atlar, göğüslerindeki nazarlıklarıyla, kendilerini kiralayacak ve binecek süvarileri bekliyorlar. (...)”

Bu güçlü renkler, bu biçim çeşitliliği hayranlık uyandırıyor. Tuval tamamen dolu, eğer böyle olmasaydı resim gerçek olmazdı. (...)”

Burada hiç bir şey bize, Avrupa’yı hatırlatmıyor. (...) Hayır, İstanbul Avrupa değil. Macaristan Avrupa olsa da, İstanbul Asya, Doğu: Buranın bizim karakterimizle, geleneklerimizle, görünüşümüzle alakası yok. (...)”⁶⁸¹

---

⁶⁸⁰ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.265-267

Çarşılara seyahatnamesinde geniş yer ayıran diğer gezginler de Michaud ve Poujoulat'dır. Önce, çarşı ve pazarın tarifini yapmışlar:

“Çarşılarla ilgili doğru ve detaylı tasvirleri her yerde bulabilirsiniz: Dükkanlarla ve kubbeye ışıklandırılmış, çok yüksek taştan yapılmış bir çeşit galeri olan bedestenlerle donatılmış, üstü kapalı uzun sokaklardır. Genellikle burası, Başkent'in ticari faaliyetlerinin yürütüldüğü ve hazinelerinin sergilendiği yerdir. Tüm bu yerleşkelere, ticaretin yapıldığı tüm sokaklara ve değiş tokuş ve alışverişin yapıldığı tüm yerlere genel olarak pazar adı verilir.”⁶⁸²

Daha sonra da, İstanbul'da gezdikleri tüm pazarları tek tek betimlemişlerdir. Ancak, üzerinde en çok durdukları pazarlar: kağıt, kitap ve silah pazarıdır. Bu pazarları tasvir ederken, kimi zaman Fransız üstünlüğünü vurgulamamışlar, kimi zaman reformların getirdiği toleransa atıfta bulunmuşlar, kimi zaman da, reformların dahi bazı ürünlerin Frenklere satılmasına yetmediğinin altını çizmişlerdir: Kağıt pazarında, çok düşük kalitede kağıt satıldığını, satıcıya, “kağıdı, Fransa'dan getirtmelisiniz” dediklerini, satıcının ise kendilerine, “Ne bekliyorsunuz? Biz Türkler daha iyisini bilmiyoruz” diye cevap verdiğini kaydetmişlerdir.⁶⁸³ Kitap pazarında, Kuran'ı Kerim'in ve diğer kutsal kitapların yazıldığını ve satıldığını dile getirmişler ve eskiden Frenklere bu pazarı gezmenin dahi yasak olduğunu, ancak, kendilerinin İstanbul'da bulunduğu sırada, el yazması Kuran'ların ve diğer kutsal kitapların herkes tarafından incelenebildiğini ve satın almak isteyen herkese satıldığını belirtmişlerdir. Yunanca, Latince ve diğer Avrupa dillerinde yazılmış kitapların ise, İstanbul'da yalnızca bir kitapçıdan temin edilebileceğini söylemişlerdir.⁶⁸⁴ Silah pazarında ise, yapılan reformlara ve Frenklerin silah

---

⁶⁸¹ Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s.130-132

⁶⁸² M. Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d'Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome II, s.208

⁶⁸³ a.g.e, Tome II, s.208-209

⁶⁸⁴ a.g.e, Tome II, s.209-210

taşımaya izin verilmesine rağmen, Frenklere silah satılmadığına dikkat çekmişlerdir.⁶⁸⁵

Michaud ve Poujoulat ayrıca, Türkiye'deki ticaret kanunlarına ve alışkanlıklarına ilişkin de ağır eleştirilerde bulunmuşlardır:

“Türkiye’deki ticaret yasaları ve alışkanlıklarına ilişkin bilgiler edindim ve gördüm ki, Türkler bu konuda hala barbarlık dönemindedir. Muhammed, cennetteki meleklerin arasına dürüst bir tüccar yerleştirdi, işte ticaret ve sanayi için yaptıkları bundan ibarettir; yandaşları da daha fazlasını yapmamışlardır. Türkler İstanbul’a çöl kanunlarıyla gelmişler ve ticari işlemler açısından bu kanunların üzerine daha fazla bir şey eklememişlerdir; ticaret mahkemeleri yok, yasalarında, bonolarına ilişkin düzenleme bulunmamaktadır; Müslüman yasalarındaki bu büyük boşluğu doldurmak için, yalnızca fermanlar ve bir çeşit yargıçlar kurulu vardır.”⁶⁸⁶

Pouqueville’e göre ise, *“bir gezgin bedestenlere girdiğinde, çok büyük sayıda zenginlik ve ticari eşyanın düzensiz ve zevksiz bir şekilde sergilendiğini görür.”⁶⁸⁷* Bedestenlerdeki Türk, Rum, Ermeni ve Yahudi tüccarlara ilişkin gözlemlerini ise, şu sözlerle aktarmıştır:

“Değerli Hint şallarını, silahları, mücevherleri ve en nadir elmasları sergileyen bir Türk, herhangi bir dükkandaymış gibi davranamaz; hareketleri, hesapları açık ve nettir! (...) Satış yapmak için dahi çaba göstermiyor! Pazarlık yapmak imkansız, satın alınmak istenen ürüne, talep ettiğinden daha düşük ücret teklif edildiğinde, tek kelime söylemeden, ürünü alıp yerine kaldırır. Sanki dükkânında, zengin olmak için değil mecbur olduğu için oturuyor. Hatta çoğu kez

---

⁶⁸⁵ a.g.e, Tome II, s.211-212

⁶⁸⁶ a.g.e, Tome II, s.217

⁶⁸⁷F.C.H.I Pouqueville, **Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie**, Paris, Chez Gabon et Compe, 1805, Tome II, s.109

dükkanını hiç kimseye emanet etmeden, bırakıp gidebiliyor. Her şeyin merak uyandırdığı bu bedestende, ağır kanlı Türkün yanı sıra, aktif ve becerikli Rumu, dürüst ve akli başında Ermeniye ve hüner ve yeteneklerini sergileyen açgözlü Yahudiyi görüyoruz.”⁶⁸⁸

Pouqueville gibi Gautier de, Türkiye’deki dükkan sahiplerini ve mallarını sergileme şekillerini eleştirmiş ve bu konuda Fransızların üstünlüğüne dikkat çekmiştir:

“Doğu dükkânları Avrupa dükkânlarından çok farklı. Burası, duvar içine oyulmuş bir çeşit barınak; akşam olunca kanatlı kepenklerle kapatılır. Bir hasır ya da İzmir halısının üzerine çömelmiş satıcı ağır ağır çubuğunu içer ya da yavaş yavaş hareketlenen parmaklarıyla tespihini çeker. Müşteriye hiç aldurmazmış gibi, durumunu saatlerce değiştirmez. Genellikle dışarıda, sokakta duran müşteriler, bu satış çekiciliğinden yoksun, karmakarışık bir biçimde yığılmış malları seyrederek. Fransa’da kusursuzluğa erişmiş mostra ve sergileme sanatından Türkler tamamen habersizdir. Vivienne Sokağı’nın ya da Strand’ın o harika mağazalarının, İstanbul’un en güzel sokaklarında adı bile okunmaz.”⁶⁸⁹

Gautier, Labirente benzettiği Kapalıçarşı’yı da ayrıntılı bir şekilde tasvir etmiş ve burada görmek istediği Doğu ihtişamını bulamamanın hayal kırıklığını da açıkça ifade etmiştir:

“ (...) Frenklerin verdikleri isimle Büyük Çarşı, son derece geniş bir alan kaplar ve sokakları, dar yolları, kavşakları, meydan ve çeşmeleriyle çoğu zaman geldikten sonra bile içinden zorlukla çıkılan girift bir labirent olarak, şehir içinde bir şehir gibi. Bu geniş alanın her tarafı kemerlerle örtülü, ışık, yapının düz damını yer

---

⁶⁸⁸ a.g.e, s.109-110

⁶⁸⁹ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.107

yer kabartan, yukarıda sözünü ettiğim küçük kubbelerden dökülüyor; bu bulanık, belirsiz ışık, alıcıdan çok satıcıların işine yarar. “İstanbul Bedesteni” adının uyandırdığı bir Doğu haşmet ve ihtişamı fikirlerini yok etmek istemem, ancak, Türk çarşısını kuruluşu açısından çağrıştırdığı Paris’in Temple çarşısına benzeterek en doğru karşılaştırmayı yapmış olurum.”⁶⁹⁰

Gautier’nin aksine Mme de Gasparin, Kapalıçarşıya girdiğinde kendisini etkisi altına alan büyük bir görkem ve ihtişamla karşılaştığını kaydetmiştir. Diğer gezginlerin yerdiği Türk tüccarlardan ise, beğeniyle bahsetmiştir:

“Avrupa’da tüccar pozitif bir adamdır: her tür erdeme sahip olabilir, ender de olsa ideali simgeler. Burada ise, tüccar şiirin ta kendisidir. Kaşmir elbisesiyle çömelmiş, görüyor musunuz? Geniş kollu ceketinin altında kemeri ve hançeri ışıltıyor, tıraş edilmiş kafasının üzerindeki sarık yüzündeki insan onurunun temelini, ağırbaşlılığa, işaret ediyor.”⁶⁹¹

Görüldüğü üzere, XIX. yüzyıl gezginleri Osmanlı İmparatorluğu’nda yapılan reformların da etkisiyle, İstanbul’u daha rahat ve özgür bir şekilde, çoğunlukla tercüman eşliğinde ve aynı güzergahı izleyerek bir turist gibi gezmişler ve okuyucularına özellikle görsel, egzotik ve Doğu’ya özgü unsurlarla zenginleştirilmiş bir İstanbul imgesi sunmuşlardır.

III.3.2 Diğer Bazı Anadolu Şehirleri

Diğer yüzyıllarda olduğu gibi, XIX. yüzyılda da gezginlerin İstanbul dışında sıkça ziyaret ettikleri diğer bir şehir de İzmir’dir. Chateaubriand, İzmir’de çok sayıda

---

⁶⁹⁰ a.g.e, s.116-117

⁶⁹¹ Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s.267

Frenkin yaşadığını görünce “bu kent bana bir mahallesi Doğuluların oturduğu, İtalya’nın sahil kentlerinden biriymiş izlenimi verdi”⁶⁹² diye belirtmiş ve İzmir’i şu şekilde tanımlamıştır:

“Atina’nın yıkıntılarıyla Kudüs’ün kalıntıları arasında yerleşmiş, Yunan gemisiyle geldiğim ve Türk kervanıyla ayrılacağım bu diğer Paris, seyahatimin sahnelerini dokunaklı bir şekilde kesiyordu: çölün ve barbarlığın ortasında bir çeşit medeni vaha, bir Palmyre gibi.”⁶⁹³ Ancak, bir yandan gördüğü manzaradan etkilenirken, diğer yandan da, Doğu’ya özgü unsurları barındırmadığı için hayal kırıklığı yaşamıştır:

“(…) Bununla birlikte, itiraf ediyorum, elbette biraz yoz ancak, bu benim Doğu’da görmeyi beklediğim toplum değil: sabırsızlıkla develeri görmeyi ve kılavuzun sesini duymayı bekliyorum.”⁶⁹⁴

Chateaubriand, aradığı Doğu manzarasını Menemen hanında bulmuştur. Söz konusu handa gördüğü manzaraların, insanların ve objelerin kendisinde, *Binbir Gece Masalları*’ndan bir sahne oynanıyormuş izlenimi yarattığını belirtmiştir. İlk defa Asya ovalarında yürüdüğünü fark ettiğinde ise, bu toprakların kendisinde uyandırdığı duyguları, “İnsan ırkının doğduğu, eski Peygamberlerin yaşadığı, Tyr ve Babil’in kurulduğu, Tanrı’nın Kiroş ve İskender’i çağırdığı, Hz. İsa’nın kurtuluşumuzun gizemini çözdüğü bu eski topraklara karşı içimde büyük saygı uyandı.”⁶⁹⁵ sözleriyle dile getirmiştir.

---

⁶⁹² F.R. de Chateaubriand, *Itinéraire de Paris à Jérusalem*, Paris, Les Productions de Paris, 1963, s.147

⁶⁹³ a.g.e, s.151

⁶⁹⁴ a.g.e, s.151

⁶⁹⁵ a.g.e, s.152

Michaud ve Poujoulat ise, daha İzmir limanına yanaştıklarında bu kentte bulunmaktan duydukları heyecanı şu şekilde ifade etmişlerdir:

*“Gezginlerin, Türklerin ortasında Avrupalı bir şehir olarak tanıttıkları İzmir’i ve yalnızca şairlerin tasvirlerinden tanıdığım o güzel İyonya güneşini görmek istiyordum.”*⁶⁹⁶

Söz konusu gezginler, İzmir’in iki kısımdan veya iki büyük mahalleden oluştuğunu (aşağı ve yukarı mahalleler); birinci kısımda Türklerin ve Yahudilerin, ikinci kısımda Rum, Ermeni ve Frenklerin yaşadığını; Rum, Ermeni ve Frenklerin yaşadığı mahallede çok güzel yapıların, çarşıların, pazarların, dükkanların ve sürekli hareketin bulunduğunu, Türklerin ve Yahudilerin yaşadığı mahalleye ise, sessizliğin hakim olduğunu; hiçbir kamu binasının bulunmadığını, çok nadir olarak güzel eve rastlandığını, manastırı andıran camları kafesli konutların, çok sayıda cami ve türbenin bulunduğunu belirtmişlerdir.

Şehrin içine girdiklerinde ise, limanda gördükleri ve onları cezbeden manzaradan ve seyahatnamelerde yazan izlenimlerden eser kalmadığını ifade etmişlerdir. Karanlık, dar ve dolambaçlı yollarıyla, üstü kapalı geçitleriyle İzmir sokaklarının, kente yeni gelen yabancılar için tam bir labirente dönüştürdüğünü dile getirmişlerdir. Ayrıca, cadde ve sokaklarda kötü koku yayan açık çukurların bulunduğunu, birçok sokakta da üstü açık lağımı andıran çamurlu bir derenin aktığını kaydetmişlerdir. İzmir’de gezdikleri bütün sokaklar içinde yalnızca iki tanesinin isminin bulunduğunu ve anılmaya değer olduğunu (Frenk ve Gül sokakları) belirtmişlerdir.⁶⁹⁷ İzmir’in bu durumunu Türklerin ihmeline ve barbarlığına

---

⁶⁹⁶ M.Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d’Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome I, s.201

⁶⁹⁷ a.g.e, Tome I, s.204-205

bağlayan söz konusu gezginlere göre, “eğer istenirse İzmir dünyanın en güzel şehri haline gelebilir ancak, bugüne kadar kimse bunu istememiştir”.⁶⁹⁸

Michaud ve Poujoulat'nın belirttiğine göre, İzmir'e ilk defa gelen Avrupalıların dikkatini çeken diğer bir husus da, çok çeşitli halk topluluklarının aynı kentte, birbirine karışmadan, özgürce yaşamalarıdır:

“İzmir'e gelen Avrupalıların ilk dikkatini çeken konulardan birisi, aynı şehirde ikamet eden ulusların çeşitliliğidir. Dinleri, dilleri, gelenekleri, görenekleri her şeyleri birbirlerinden farklı. Her ulusun kendi törenleri, bayramları, hatta kendi takvimleri var. Her inancın kendi kuralları gereğince, çoğu zaman bir mahallede insanlar eğlenip, dinlenirken diğer bir mahallede insanlar nefislerini köreltirler veya çalışırlar. Cuma günleri Türkler, Cumartesi günü Yahudiler dükkanlarını kapatırlar; Pazar günleri de Rum, Ermeni ve Frenklerde dükkanlarını kapatma sırası. Tüm bu uluslar, her ne için olursa olsun biraraya gelmezler; yalnızca pazarlarda birlikte olurlar. Onları yakınlaştıran tek duygu, tek bağ para veya kazanç aşkıdır. (...)”⁶⁹⁹

Ayrıca İzmir'de, Katoliklere ve Ermenilere ait ikişer kilise ve Yahudilere ait iki sinagogun bulunduğunu belirtmişlerdir.⁷⁰⁰ Tüm bu ulusların kendilerine ait dilleri bulunsa da, İzmir'de genellikle Türkçe, İtalyanca ve modern Yunanca konuşulduğunu dile getirmiş ve eklemişlerdir:

“Eğer tüm bu diller konuşanların karakterini, konumunu ve ihtiyaçlarını dile getirseydi, Türkçe'yle emredilir, modern Yunanca'yla yakarılır, İtalyanca'yla da merhamet dilenir diyebilirim. Eskiden İzmirli Frenkler arasında egemen dil olan

---

⁶⁹⁸ a.g.e, Tome I, s.206

⁶⁹⁹ a.g.e, Tome I, s.208-209

⁷⁰⁰ a.g.e, Tome I, s.218

Fransızca ise, bu ülkedeki Fransız ticaretinin değişimi ve gerilemesini takiben, son zamanlarda önemini çok yitirmiştir."⁷⁰¹

Diğer gezginler gibi Nerval de, öncelikle İzmir'in Avrupalı görünümüne dikkat çekmiş, daha sonra da gezdiği pazarın diğer Doğu pazarlarından bir farkı olmadığını, gezilmeye değer sokağının ise daha önce Michaud ve Poujoulat'nın da adını zikrettikleri Gül Sokağı olduğunu belirtmiştir.⁷⁰²

Tancoigne ise, İzmir'in nüfusu hakkında bilgi vermiştir. Kentin nüfusunun yüz binin üzerinde olduğunu, bu nüfusun en az altmış binini Türklerin, yaklaşık beş binini Rumların, on binini Ermenilerin ve beş binini Yahudilerin oluşturduğunu kaydetmiştir.⁷⁰³ Kentin genel görünümüne ilişkin ise son derece negatif bir betimleme yapmıştır:

*"Sokakların hepsi pis ve dar; evler de, tıpkı İstanbul'da olduğu gibi, toprak, kerpiç ve ahşaptan yapılmış; yangınlar da, başkentteki sıklıkla yaşanan adetâ sıradan olaylardır. (...) Türkiye'nin hemen hemen bütün öteki kentleri gibi, İzmir de, hiçbir göze batan, etkileyici yapı sunmuyor size. Rıhtımdaki binalar içinde en göze çarpanlardan biri olan Vali Konağı bile, boyalı keresteden yapılmış ahşap bir binadır. Camileri de, çok küçük ve gösterişsizdir."*⁷⁰⁴

Gautier'nin, denizden İzmir'e girdiğinde duyduğu ilk heyecan ve sevincin nedeni ise diğer gezginlerinkinden farklıdır:

---

⁷⁰¹ a.g.e, Tome I, s.211

⁷⁰² G. de Nerval, **Voyage en Orient**, O. C II, Paris, Gallimard, 1984, , s.604

⁷⁰³ J.M.Tancoigne, **İzmir'e, Ege Adalarına ve Girit'e Seyahat Bir Fransız Diplomatın Türkiye Gözlemleri (1811-1814)**, Çev.Ercan Eyüboğlu, İstanbul, Bûke Yayınları, Eylül 2003, s. 26

⁷⁰⁴ a.g.e, s. 26-27

*“Utançla şunu itiraf etmeliyim ki, dünyanın beş kıtasından yalnız ikisini gördüm: Avrupa ve Afrika. Üçüncü kıtayı, yani Asya’yı görmek bende çocuksu bir sevinç yaratmıştı. Aynı şehir Avrupa kıyısında olsa beni böyle sevindirmezdi.”*⁷⁰⁵

Kentin içine girdiğinde ise, kenti genellikle bir turist gibi gezmiş ve Doğu’ya özgü, egzotik unsurlara dikkat çekmiştir: Kahvehane, kahve, nargile, mastika, develer, eşekler ve onlarla yolculuk yapan insanlar, haremağası eşliğindeki özenle örtünmüş kadınlar, bedestenler, camiler, vb.⁷⁰⁶ Gördüğü bütün bu Doğu manzaraları Gautier’yi çok memnun etmiş olacak ki, *“Doğu hiç tartışmasız şekillenmeye başlıyordu; en ters insan bile hala Paris’te olduğumuzu ileri süremezdi”* diye belirtmiştir.⁷⁰⁷

Diğer gezginlerin aksine Gautier, İzmir evlerine ilişkin çok olumlu bir betimleme yapmıştır:

*“İzmir’in evleri genelde çok alçak; yalnızca bir zemin katla üzerinde bir tek kat var, hepsi bu kadar. Çok temiz, beyaz bir boya, açık maviyle çizilmiş hurma dalı biçiminde bezekler ya da başka arabesk motifler, evlerin görüntüsüne neşe katıyor ve onlara İngiliz porseleni havası veriyor. Bazı evlerin pencerelerinin arasında, kırlangıçlara yuvalarını kursun diye, alçıdan yapılmış delikli küçük evler asılmış; insanın kuşa sunduğu ve kuşun da güvenle kabul ettiği konukseverlik, insanların kardeşi hayvanların hayatına saygı göstermeyi öğreten Brahmanların düşünceleri buraya daha yakın olan Hindistan’dan geldiği sanılan, Doğu’da her zaman gözetilmiş, insanı duygulandıran bir konukseverlik bu.”*⁷⁰⁸

---

⁷⁰⁵ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.54

⁷⁰⁶ a.g.e, s.53-64

⁷⁰⁷ a.g.e, s.58

⁷⁰⁸ a.g.e, s.59

İzmir’de gördüğü tarihi eserlerin ise, Roma döneminden kalma üç dört kalın sütundan ibaret olduğunu belirtmiştir. Devamında aktardıklarından, diğer birçok gezginin aksine, eski tarihi kalıntılarla çok da ilgilenmediği anlaşılmaktadır:

“ (...) Tam olarak hangisi olduğunu bilmiyorum, ama herhalde Jüpiter ya da Fortuna için inşa edilmiş bu tapınakların kalıntısı, aşınmış olan bu sütunlar, güzel bir hava veriyor, ayrıca bilginlerin bilgisini de sınımadan geçiriyor olmalı; onları eşekle geçerken fark ettim, bu yüzden üzerinde çok mantıklı bir görüş belirtemiyorum.”⁷⁰⁹

Dönem gezginlerinin bir kısmının ziyaret ettiği Bursa’ya ilişkin ise Mme de Gasparin, bu kentin çekiciliğinin Doğu’ya ve kır yaşamına özgü özelliklerinden kaynaklandığını dile getirmiştir:

“Sürülerin çanları, oğlakların kaprislerine göre çalan şu berrak çan dizisi, semerli eşeklerin sert adımları, kır yaşamına özgü çalışmalar, havada kokusu duyulan faaliyetlerin çokluğu, sabahın erken saatlerinden itibaren kırla ilgili binlerce ayrıntı sizi uyandırır ve büyüler. (...) Köylü, soylu bir biçimde bez gömleğini veya yün mantosunu giyiyor, kentli kaftanını kuşanıyor, deniz kenarında ve dağlarda yaşayanlar kuşaklarında taşıdıkları silahlarıyla ilerliyorlar, yaşmaklı birkaç kadın atın üzerinde onları destekleyen halı ve minderlerin ortasında ağır ağır sallanarak geçiyorlar, kocaları ise, omuzlarında tüfeklerle yanlarında sert adımlarla yürüyorlar. (...) Evet burası Asya, güzel Asya, ideal, sakın, kaynaklardan filizlenen taze bir nilüfer gibi.”⁷¹⁰

---

⁷⁰⁹ a.g.e, s.65

⁷¹⁰ Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s.412-414

Görüldüğü üzere, aradığı egzotik unsurlarla dolu bu kentte bulunmaktan son derece memnun olan Mme de Gasparin, çarşı, pazar, cami, türbe vb. gibi Batılı bir gezgin için gezilmeye değer tüm yerleri gezmiş ve betimlemiştir.⁷¹¹

Gezginlerin Anadolu'da gezdikleri diğer bir şehir de Çanakkale'dir. Michaud ve Poujoulat ayrıntılı bir Çanakkale tasviri yapmışlardır. Söz konusu gezginler, Çanakkale'nin oldukça iyi bir şekilde kurulduğunu, kiremitle kaplı ahşap evlerinin, birçok camisinin ve denizciler ile gezginlerin alışveriş yaptıkları birçok çarşısının, bir maroken deri imalathanesinin ve büyük bir çanak çömlek fabrikasının bulunduğunu dile getirmişlerdir. Nüfusunun ise, Yahudi, Türk, Ermeni ve Rumlardan oluştuğunu kaydetmişlerdir.⁷¹²

Çanakkale boğazından geçen gemilere yapılan işlemlerin de eskiye oranla oldukça azaldığını ve kolaylaştığını, bunun en önemli nedeninin, Hıristiyan güçlerinin bu şehirde konsolosluk açmaları olduğunu belirtmişlerdir:

*“ Eskiden Çanakkale Boğazından geçen bütün gemiler Çanakkale'de denetleniyordu; Büyük tonajlı gemiler üç gün Niagara rıhtımında demir atmak zorundaydılar. Hıristiyan güçleri bu kentte Konsolosluk açtıklarından bu yana, Osmanlı Yönetimi sert uygulamalarını oldukça azaltmıştır; artık, hiçbir denetleme yapmadan pasaportlara bakmakla yetiniyorlar.”*⁷¹³

Edirne'ye ilişkin ise, çalışmamızda ele aldığımız gezginlerinden yalnızca Lamartine kısa da olsa bir betimleme yapmıştır. Lamartine, kentin çok büyük

---

⁷¹¹ a.g.e, s.399-401, 423-425

⁷¹² M. Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d'Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome II, s.19-20

⁷¹³ a.g.e, Tome II, s.32

görüldüğünü ve güzel camisinin kente hakim olduğunu belirtmiştir. Edirne'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun Başkenti olduğu dönemde, Beyazıt tarafından yaptırılan Caminin Ayasofya'dan sonra, Türkiye'nin en güzel dini yapıtı olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca, kentin genel görünümünü Dijon veya Lyon'a benzeten Lamartine, kenti gezerken karşılaştıkları Türklerin kendilerini rahatsız etmek bir yana, çok saygılı ve terbiyeli davrandıklarını kaydetmiştir.⁷¹⁴

III.3.3 MÜSLÜMANLAR

III.3.3.1 Türkler

XIX. yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Batı'da meydana gelen politik ve toplumsal olaylar gezginlerin bakış açılarında, büyük değişikliklere neden olmuştur. Orhan Pamuk'un belirttiği gibi, *“Osmanlı İmparatorluğu'nun çöken ve Avrupa'ya göre geri kalan bir devlet olduğunu yavaş yavaş sezen bu yeni kuşak Batılı gezginler, önceki yüzyıllarda merak konusu olan Osmanlı ordusunun gücünün sırrı, devlet aygıtının bilinmeyen incelikleri gibi konularla fazla ilgilenmiyor, şehri ve insanlarını eskiden olduğu gibi korkutucu erişilmez ve anlaşılmaz bulmak yerine tuhaf, eğlenceli ve turistik olarak görmeyi öğreniyorlar.”*⁷¹⁵ Yani Batı artık “Doğu'yu” keşfetmiştir. *“Bu keşfin evreleri büyük oranda II. Mahmut'un reformlarından sonra değişim sürecine giren, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanmış. Kavalalı Alı Paşa'nın Kahire'si de benzeri bir batılaşma hareketine tanık olmuştur. Batılılar, bu ülkelerdeki pitoresk hayatın bozulmasının modernleşme çabalarından kaynaklandığını ileri sürerek buna karşı çıkmışlardır.”*⁷¹⁶

---

⁷¹⁴ M.de Lamartine, **Voyage en Orient**, O.C. Paris, Charles Gosselin, Furne et CIE, 1842, s. 440-441

⁷¹⁵ O. Pamuk, **İstanbul Hatıralar ve Şehir, İstanbul**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Aralık 2003, s.224

⁷¹⁶ S. Germaner, Z. İnankur, **Oryantalistlerin İstanbulu**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları,

Türklerin, reformlarla modernleştirilmesine karşı çıkan Mme de Gasparin, Türklerin oldukları gibi, değişmeden kalmaları gerektiğini belirtmiştir.⁷¹⁷

Michaud ve Poujoulat ise, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sultan tarafından yapılan reformları “Révolution” yani devrim olarak adlandırmış ve Fransa ile kıyaslayarak Türklerin kendi ülkelerinde gerçekleşen reformlar karşısında sergiledikleri umursamaz tavra dikkat çekmişlerdir:

“Sizde, Türklerin devriminin bizdeki gibi gerçekleşmediğini görüyorsunuz; sizde, halk hükümetini değiştirmeye çalışıyor; İstanbul'da hükümet halkı değiştirmeye çalışıyor; (...); burada bir tek kişi reformların başını çeker, sanki belirsizlik içinde ilerler ve tasarladığı devrim hala despotizmin anlaşılmasız bir gizi gibidir. Fransa'da tüm tarafların ölçsüz katılımına, her şeyden önce duyulması ve görülmesi istenen demokrasinin gürültülü öfkesine gereksinim duyulmaktadır; Türklere devrim, bir gün kamu alanlarında kendini gösteriyor ancak daha sonra, her şey sarayın sessiz duvarları arasında gerçekleşiyor.; dışarıda tek bir kelime duyulmuyor, sessiz halkın bize öğretebileceği hiçbir şey yok.. Fransa'da devrim yapıldığında, basın bunu ilan eder ve tartışmak, eleştirmek veya savunmak için yüz binlerce ses yükselir; hiçbir kent, kasaba yok ki yankılanmasın; bunu açık havada oynanan, herkesin oyuncu veya seyirci olduğu, gösterileri sürekli ve aynı zamanda birçok yerde tekrarlanan bir melodrama benzetebiliriz. Söylediklerimi birkaç kelimeyle özetlemem gerekirse, Türkiye'de yapılan devrimleri görmek kadar zor bir şey yoktur; Fransa'da ise, görmemek mümkün değildir.”⁷¹⁸

2002, s.40

⁷¹⁷ Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s.444

⁷¹⁸ M. Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d'Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome II, s.294

III.3.3.1.1 Din

XVII-XVIII. yüzyıl gezginlerinin en çok üzerinde durdukları konulardan biri olan İslam dininin, daha görsel ve egzotik konulara yoğunlaşan XIX. yüzyıl gezginlerinin çok da ilgisini çekmediğini görüyoruz. İslamiyet'e ve uygulamalarına ilişkin konulara değinen gezginler bile, son derece yüzeysel saptamalar yapmakla yetinmişlerdir.

XVII-XVIII. yüzyıl gezginlerinin şiddetle eleştirdikleri İslam dini, XIX. yüzyıl gezginlerinin bir kısmı tarafından diğer dinlere karşı gösterdikleri hoşgörü nedeniyle övülmektedir. Nerval'e göre, alt sınıftaki Türkler arasında diğer dinlere ve mezheplere karşı fanatik duygu ve davranışlar hala mevcuttur ancak, genel olarak bakıldığında bu yüzyılda Türkler, diğer dinlere karşı son derece hoşgörülüdürler ve dini önyargılardan arınmışlardır.⁷¹⁹

Türklerin diğer dinlere karşı gösterdikleri hoşgörüye değinen diğer bir gezgin de Lamartine'dir. Lamartine, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethettiğinde Hıristiyanlara ibadethanelerini geri verip, ibadet özgürlüğü tanıdığını hatırlatarak, Türklerin ilk andan itibaren bu hoşgörüye sahip olduklarına dikkat çekmiştir:

“Mehmet zaferini kötüye kullanmamıştır. Türklerin diğer dinlere karşı hoşgörüsü, daha ilk eylemlerinde kendini göstermiştir. Hıristiyanlara kiliselerini ve kamusal ibadet özgürlüğü vermiştir. Rum patriği görevini sürdürmüştür. Kendisi tahttayken, piskoposunasını ve bastonunu keşiş Gennadius'a teslim etmiş ve zengince koşumlanmış bir at hediye etmiştir.”⁷²⁰

---

⁷¹⁹ G. de Nerval, **Voyage en Orient**, O. C II, Paris, Gallimard, 1984, s.612, 631-632,664, 791

⁷²⁰ M.de Lamartine, **Voyage en Orient**, O.C. Paris, Charles Gosselin, Furne et CIE, 1842, s.353

XIX. yüzyılda İslamiyet ve Kuran'a ilişkin ise, gezginlerin bir kısmı İslamiyet'in ve Kuran'ın ortak özelliklerine dikkat çekerken, diğer bir kısmı da, ağır eleştiriler yöneltmeye devam etmişlerdir. Örneğin, Nerval İngiliz bir misyonerle yaptığı konuşmada İslamiyet ve Kuran konusundaki düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir:

“Ona, gerçekte Kuran'ın eski ve yeni Ahid'in farklı sözcüklerle yazılmış ve iklime has birkaç talimatla genişletilmiş bir tercümesinden ibarettir dedim. Müslümanlar İsa'ya, Tanrı olarak değil, Peygamber olarak saygı gösteriyorlar: Bakire Meryem'e, Peygamberlerimize, meleklerimize ve azizlerimize saygı gösteriyorlar; o zaman onları Hıristiyanlardan ayıran bu uçsuz bucaksız önyargı ve güvensizliğe dayanan ilişkiler nereden geliyor?”⁷²¹

Aynı şekilde Mme de Gasparin de, İslamiyet'in Hıristiyanlıkla olan ortak noktalarına vurgu yapmış ve Müslümanların eksik bilgi nedeniyle Hıristiyanlığa karşı çıktıklarını, bir gün onların da Hıristiyan olacaklarına inandığını ima etmiştir:

“Esasında Kuran İncil'in yapraklarından çıkmamış mıdır? Gerçek dindarların gözünde İsa Peygamber değil midir? Çok iyi biliyorum ki, eksik bilgiye sahip bir toplum, genellikle değişmez gerçek bilgiye karşı çıkar; Amaca ulaşmak söz konusu olduğunda, mesafenin yarısı her zaman yolun yarısı değildir; Ancak, Tanrının iyiliğine, duaların gücüne inanıyorum; bu asil, makul, sabırlı ve ölçülü ırkı seviyorum; seviyorum ve umudumu kesmiyorum.

Kuran, hiçbir şeyi düzeltmeyecek diyorsunuz! Size kim Kuran'ı olduğu gibi korumaktan bahsediyor; niçin Türkler ebediyen katı kurallar altında ezilsinler. Tanrı onları İncil'in toprakları üzerine yerleştirdi; Buradan Müslüman olarak çıksınlar diye mi? (...)⁷²²

---

⁷²¹ G. de Nerval, **Voyage en Orient**, O. C II, Paris, Gallimard, 1984, s.566

⁷²² Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s.447

Müslüman ve Hıristiyan toplumunu da kıyaslayan Mme de Gasparin, Müslüman toplumun Hıristiyan topluma göre daha asil ve kendine saygısı olan bir toplum olduğunu belirtmiş ve bu sözlerinden dolayı kendi toplumunda oluşabilecek yanlış anlamaları önlemek için de şöyle bir açıklama yapmıştır:

“Böyle bakıldığında, Müslümanlar bizden daha mı iyiler, İslam insan ruhunu yüceltmeyi İncil’den daha mı iyi başarıyor? diye soracaksınız.

Hayır, Doğu’nun sakin ve ölçülü saygınlığından bahsetmeden, çölün oğullarının alnına bir mühür gibi yerleştirilmiş sonsuz ufukları göstermeden, Kuran’ın sonuç olarak İncil’in evladı olduğunu ve birkaç iyi temel ilke içeriyorsa, Hz. İsa’nın vahiylerinden aldığını hatırlatmadan; samimi olarak söyleyelim, bu adamlar bizim Hıristiyan olduğumuzdan çok daha iyi Müslümanlar, hepsi bu.”⁷²³

Nerval ve Mme de Gasparin’in aksine Michaud ve Poujoulat, İslamiyet’in olumsuz özelliklerine dikkat çekmeyi yeğlemişlerdir. Söz konusu gezginlere göre, *“İslamiyet insanları somutlaştırmıştır: Türklerin inanışlarına göre, beden gibi ruh da kirlenir, bu kirlenir de günahlardır. Birçok ibadetleri, şekilciliğe dayanıyor ve bizim tarafımızdan simgesel olarak görülüyor, Mekke Peygamberinin yandaşları tarafından ise, somut anlamda ve harfi harfine kabul ediliyor. Dua etme şekilleri, dini eylemlerinin çoğu, ölümlerin mezarda acı çektiklerine veya mutlu olduklarına olan inançları, cennetlerindeki büyük mutluluklar, entelektüel dünyayı açıkça somutlaştırma eğilimi göstermektedir; İşte, özellikle bu yönüyle İslam, her yerde toplumları tinselliğe yönelten Hıristiyanlıktan ayrılıyor.”⁷²⁴*

---

⁷²³ a.g.e, s.447128-129

⁷²⁴ M.Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d’Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1834, Tome III, s.91

Michaud ve Poujoulat, Kuran'a ilişkin eleştirilerini ise, bir naibin yani bir Müslüman'ın ağzından aktarmışlardır. Naibe göre, Türklerin medenileşmesinin önündeki en büyük engel, Kuran ve Kuran'ın Türkler tarafında yorumlanma tarzıdır:

“Müslüman toplumlar arasında bir çoğu medenileşmiş, diğerleri de barbar olarak kalmışlar çünkü Kuran, farklı şekilde yorumlanmış ve kavranmıştır; Kuran'ın Türkler tarafından yorumlanması ve kavranması, bize sunulan medeniyetin önünde en büyük engeldir.” (...)

Naibi dinlerken, Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderini bildiren bir bilgini duyar gibi oluyordum. (...) “Türklerin Kuran'ı medenileşmeye elverişli bir şekilde yorumlamamalarının nedeni nedir? Diye sordum. -“Bu kötülük onlarla birlikte Tataristan dağlarından geldi. Daha sonra da, arttı, kaderin onları getirdiği konumda da gelişti. Unutmamak gerekir ki Türkler, neredeyse sürekli Hıristiyan uluslarla savaş halinde İslamiyet'in ön saflarında bulundular ve yüzyıllarca da bu konumlarını sürdürdüler. Kuran'ın kafirlere karşı onları kızdıran sözleri, her zaman mevcudiyetini korumuş ve tüm duygularına karışmıştır. Halkımızın her kuşağı, bugün bize model olarak sunulan bu Avrupa'ya karşı, kin ve aşağılama duygularıyla beslenmiş ve yetiştirilmiştir.”⁷²⁵

Çok ayrıntıya girmemiş olsalar da, dönem gezginleri Türklerin dini uygulamalarına ve bayramlarına ilişkin de çeşitli saptamalar yapmışlardır. Diğer yüzyıllarda olduğu gibi bu yüzyılda da Müslümanların ibadet şekilleri ve ibadetlerine gösterdikleri özen, gezginler tarafından bir yandan eleştirilip, gülünç bulunurken, diğer yandan da hayranlık uyandırmıştır. Gautier, Türklerin nerede ve hangi durumda olurlarsa olsunlar dini görevlerini asla aksatmadıklarını dile getirmiştir:

“Dini görevlerini hiçbir zaman aksatmayan Türkler, pazarlığı yarıda keser, müşteriyi kendi haline bırakarak Mekke'ye dönük seccadelerine diz çökerek

---

⁷²⁵ a.g.e, Tome III, s.231-232

Sultanahmet ya da Ayasofya Camii'nin altındaymış gibi rahatlık ve huşu içinde namazlarını kılarlar."⁷²⁶

Oruç ve Ramazan eğlencelerine de değinen Gautier, özellikle Ramazan geceleri düzenlenen şenliklere dikkat çekmiş ve bu şenliklerin sunduğu görkemli manzara için şu saptamayı yapmıştır:

"Kalemin ve fırçanın güçsüzlüğü asıl burada kendini gösterir; belki diorama*", değişik prestijlerinin yardımıyla, bu ışık ve gölge oyunlarının sihirli gölgesi hakkında az çok bir fikir verebilir."⁷²⁷

Ramazan Bayramı için ise, bir bölüm ayıran Gautier, Türklerin bayram hazırlıklardan, şehirde yapılan hazırlıklara, Sultan'ın yabancı devlet adamlarıyla bayramlaşmasına kadar pek çok konuyu ayrıntılı bir şekilde betimlemiştir.⁷²⁸

XVII-XVIII. yüzyıl gezginleri gibi, XIX. yüzyıl gezginlerinin de ele aldıkları konulardan biri, Türklerin adalet sistemi ve cezalarıdır. Michaud ve Poujoulat, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki adalet sistemini, yukarıda bahsi geçen naibin ağzından ayrıntılı bir şekilde aktarmışlardır. Söz konusu gezginlerin aktarımlarına göre, Türkiye'de her mahkemenin yalnızca bir yargııcı bulunmaktadır, tüm yargıç kararları çağrı yapılmadan verilmektedir ve yapılan hataların telafisi yoktur. Türkiye'de, adalet sistemi despottur, tartışma ve görüşmelere tahammülü yoktur ve avukat

---

⁷²⁶ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.118

* ç.n: Kökeni Yunanca olan bir kelimedir. Arka fonlu boyanmış plastik görüntü anlamına gelir. Belli ölçeğe sahip modelleri kullanarak, tarihten veya insanın kendi hayal gücünden dayanak alarak oluşturduğu bir sahne gibidir.

⁷²⁷ a.g.e, s.197

⁷²⁸ a.g.e, s.218-228

kullanılmaz. Türk mahkemelerinde şahitler önemli rol oynadığından, her şehirde şahitliği meslek edinmiş kişiler bulunmaktadır. Söz konusu şahitler, şahitlik yaptıkları olayın doğruluğuna veya yanlışlığına bakmadan, ücret karşılığında istenildiği gibi şahitlik yaparlar.⁷²⁹ Ceza yasası konusunda ise naibin kendilerine, bu yüzyılda eskisi gibi hırsızlık suçunda el veya ayakların kesilmediğini, sopa, hapis, bazen de ölüm cezası verildiğini, hırsızlık yapan köle veya hizmetçilere de bedene uygulanan cezalar yerine yalnızca azarlama veya kınama cezası verildiğini, kamu suçlarına ise, genel olarak adaletin müdahale etmediğini aktardığını dile getirmişlerdir.⁷³⁰ Söz konusu gezginlerin, şehirlerde yangın çıkartanlara karşı bir ceza uygulanıp uygulanmadığı sorusuna ise naip:

“Türklerin yürürlükteki yasaları çölde yapıldığından, büyük şehirleri tehdit edebilecek suçları öngörmemiştir.”⁷³¹

Türkiye’de ticareti düzenleyen yasalara ilişkin bilgi de aldıklarını kaydeden söz konusu gezginler, Türkiye’de ticaret mahkemesi bulunmadığını ve yürürlükteki yasaların bu konuda hiçbir düzenleme öngörmediğini çünkü, Türklerin hala İstanbul’a geldiklerinde beraberlerinde getirdikleri “çöl yasalarını” kullandıklarını ve ticari işlemlere ilişkin bu yasalara hiçbir ekleme yapmadıklarını dile getirmişlerdir.⁷³²

Cezaların uygulanması konusunda ise, mahkeme kararını takip eden yirmi dört saat içinde cezaların uygulandığını belirtmişlerdir.⁷³³ Ancak, yasaları bu denli

---

⁷²⁹ M.Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d’Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1834, Tome III, s.225-228

⁷³⁰ a.g.e, Tome III, s.228-229

⁷³¹ a.g.e, Tome III, s.229

⁷³² a.g.e, Tome III, s.217

⁷³³ a.g.e, Tome II, s.183

eleştiren Michaud ve Poujoulat, aslında yasaların değil yasaları uygulamakla görevli insanların barbar olduğunu söylemekten de kendilerini alamamışlardır.⁷³⁴

Gördüklerini veya öğrendiklerini anlamaya çalışan Nerval ise, Türkiye'deki yasaların İngiltere'deki yasalara çok benzediğini belirtmiştir:

*“Burada da İngiltere’de olduğu gibi, yasa en iyi şekilde yorumlanana kadar tüm iradeleri ve zihinleri kendine bağlar . Yasaklamalar ve dinden dönmeler bugün bile üzücü olaylara neden olabiliyor”.*⁷³⁵

Kendisinin İstanbul’da bulunduğu sırada suçlulara yapılan muameleyi ve verilen cezaları Pouqueville bir örnekle aktarmıştır: *“Nöbetçiler tarafından takip edilen sanık, bacaklarına ustaca atılan bir sopayla yere düşürülüyor. Yeniçeriler üzerine çullanarak, başına sopayla vurmaya başlıyorlar. Sersemleyen sanık, kuşağından sopa geçirilerek hapis haneye veya kapatılacağı yere bu şekilde, havada taşınarak götürülüyor ve burada, hiçbir bakım yapılmadan iki üç günde kendi kendine iyileşiyordu.”* Üstelik o dönemde, İstanbul’da bu tür sahnelerin çok sık yineleniğini de belirtip nedenini şu şekilde açıklamıştır:

*“(…) İstanbul’da bulunduğum sürenin son zamanlarında, bu tür olaylar her zamankinden daha fazla yineleniyordu, zira, harcamalarla ilgili sürekli emirler yayınlanıyordu. Halkı, çok önemliymiş gibi göstererek, önemsiz olaylarla meşgul edip, artan yenilgi haberlerini maskeleyerek gerekiyordu.”*⁷³⁶

---

⁷³⁴ a.g.e, Tome I, s.246

⁷³⁵ G. de Nerval, **Voyage en Orient**, O. C II, Paris, Gallimard, 1984, s.608

⁷³⁶ F.C.H.I Pouqueville, **Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie**, Paris, Chez Gabon et Compe, 1805, Tome II, s.127-128

Türkiye’de uygulanan ceza çeşitlerini de geniş bir şekilde betimleyen Pouqueville, betimlemesinin sonunda Türkiye’deki adalet sistemini şu şekilde eleştirmiştir:

*“Yargı, mahkumları cezalandırmak için yasaları düzenlediğinde, her zaman barbar toplumlara özgü, acımasız bir irade gösterir.”*⁷³⁷

Pouqueville ayrıca, kendisinin de bir süre tutsak olarak kaldığı Yedi Kule Zindanlarını ve burada bulunan tutsakların yaşadıkları koşulları ve onlara yapılan muameleyi ayrıntılı bir şekilde ve eleştirel bir dille aktarmıştır.⁷³⁸ Genel olarak, Yedi Kule Zindanlarında ve diğer tutuk evlerinde tutsakların çok kötü uygulamalara ve muamelelere maruz kaldıklarını dile getirmiştir:

*“Zindanın kapısına gelindiğinde, tutsaklar son bir hakarete daha maruz kalıyorlar: subayların muhafaza ettikleri son silahlar da ellerinden alınıyor; tüm tutsaklar sayılıyor; uğursuz yer açılıyor ve bu talihsizler tüm dünyadan soyutlanmış oluyorlar.”*⁷³⁹

*“(…)Burası kurbanlarını seyrederek eğlendikleri ve acı çekmelerinden zevk duydukları yerdi. Öldüklerini öğrenince nasıl bir zevk duyuyorlardı. Savaş, felaketler ve insanlığın gözyaşına mal olan tüm olaylar, özü bozulmuş bu insanlara zevk veriyordu.”*⁷⁴⁰

---

⁷³⁷ a.g.e, s.139

⁷³⁸ a.g.e, s.70-107

⁷³⁹ a.g.e, s.145

⁷⁴⁰ a.g.e, s.2-6

Ancak, tüm bu olumsuz koşullara rağmen Türklerin Fransız tutsaklara daha ayrıcalıklı davrandıklarını ve çok zor işlerde çalıştırmadıklarını kaydetmiştir.⁷⁴¹

İstanbul’da, tutuklevlerini gezen diğer gezginler de Michaud ve Poujoulat’dır. Pouqueville’in aksine söz konusu gezginler, eski gezginlere de atıfta bulunarak, bu hapisanelerdeki şartların çok da kötü olmadığını ve burada bulunan tutukluların Toulon tutuklevindekilerden daha kötü durumda bulunmadıklarını dile getirmiştir:

*“Eski gezginler, burayı korkunç bir şekilde betimlemişlerdir; gezdiğimizde, gezginlerin anlatımlarının biraz abartılı olduğunu veya Türk hükümetinin sert uygulamalarını yumuşattığını düşünmeye başladık; (...)”*⁷⁴²

*“Gördükten sonra, bu ülkenin tutuklevleri bana biraz daha az korku vermeye başladı; (...) Avrupa’da betimlendiği gibi, tutuklevlerinde Osmanlı despotizmini aradım ve bulamadığımı size söylemem gerekiyor.”*⁷⁴³

Din ile ilgili ayrıntılar XIX. yüzyılda daha çok görsel sahnelere dayandırılmıştır: örneğin dervişer. Doğu’ya özgü görüntüleri gözlemlemek isteyen XIX. yüzyıl gezginleri ve ressamı için, derviş tekkelerini gezebilmek ve ayinlere katılmak bulunmaz bir fırsattır. Üstelik, Camileri rahatça gezemeyen gezginler, derviş tekkelerini rahatça gezebilmiş ve ayinlerini izleyebilmişlerdir. Bu konuya ilişkin Gautier:

“Meraklı seyirciler olarak gâvurlara dinsel törenleri seyretmeyi yasaklayan, namaz vakitlerinde camilere giren yabancılara hakaret ederek kovan diğer Müslümanların tersine, dervişler, Avrupalıların girmesine izin verirler,

---

⁷⁴¹ a.g.e, s.66-67, 151

⁷⁴² M. Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d’Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome II, s.320

⁷⁴³ a.g.e, Tome II, s.335

ayakkabılarını kapı önüne bırakmak, içeriye terlikle ya da yalın ayak girmeleri koşuluyla. Törenlerini rahatça yerine getirirken, “gâvur Hıristiyanların” seyretmesi onları hiç de rahatsız eder görünmez; tam tersine, seyircilerin bulunması onlara sanki sevinç vermektedir”⁷⁴⁴ diye belirtmiştir.

Gezginler dervişlerden, özellikle de Mevlevi dervişlerinden çok olumlu bir şekilde bahsetmişlerdir. Michaud ve Poujoulat’ya göre, Mevlevi dervişleri iyi yürekli, merhametli, herkes tarafından sevilen ve kurucuları Celalettin’in “*Aradığım derviş, yoksulların iç çekişlerini duyunca durur ve ona: Ne arzu edersin? İşte ben buradayım*” diyen öğüdüne sıkı sıkıya bağlı dervişlerdir.⁷⁴⁵ Aynı şekilde Nerval ve Flaubert de Mevlevi dervişlerinden övgüyle bahsetmişlerdir. Nerval, Mevlevi dervişlerin halk tarafından sevilip desteklendiğini hatta halkın onları coşkuları, neşeleri, karakterlerinin sadeliği ve prensipleri nedeniyle katı mollalar ve imamlardan daha fazla beğendiğini dile getirmiştir.⁷⁴⁶ Ayrıca, diğer Müslümanlardan farklı olarak, ikram edildiğinde içki içebildiklerini, sokakta karşılaştıkları kadınlara yaklaşabildiklerini, domuz ve tavşan eti yiyebildiklerini hatta köpeklere bile dokunabildikleri aktarmıştır.⁷⁴⁷ Flaubert ise, Mevlevi dervişlerinin çok hoşgörülü olduklarını ve yabancıların konuşma ve görüşme taleplerini asla geri çevirmediklerini belirtmiştir.⁷⁴⁸ Tüm bu gezginlerin aksine Pouqueville, dervişleri anlatırken son derece negatif bir tablo çizmiştir. Pouqueville’in aktardıklarına göre dervişler, çalışmadan nefret eden uyuşuk, uyuşturucu bağımlısı insanlardır.⁷⁴⁹

---

⁷⁴⁴ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.127

⁷⁴⁵ M. Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d’Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome II, s.384

⁷⁴⁶ G. de Nerval, **Voyage en Orient**, O. C II, Paris, Gallimard, 1984, s.665

⁷⁴⁷ G. de Nerval, **Oeuvres Complètes II**, Paris, Gallimard, 1984, s.666

⁷⁴⁸ G.Flaubert, **Notes de Voyages II Asie Mineure-Constantinople-Grèce-Italie-Carthage**, Paris, Libraire-Éditeur Louis Conard, 1910, s.47

⁷⁴⁹ F.C.H.I Pouqueville, **Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie**, Paris, Chez Gabon et

İstanbul'u ziyaret eden gezginlerin ziyaret ettikleri ve dervişlerin ayinlerini seyrettikleri başlıca tekkeler, Galata'da bulunan Mevlevi tekkesi ile Üsküdar'da bulunan Rufâî tekkesidir. Gezginler, Mevlevi dervişlerini "dönen dervişler" Rufâî dervişlerini de "haykıran-uluyan dervişler" olarak adlandırmışlardır.

Gautier'ye göre, Mevlevi tekkesinin içi de diğer İslami mekanların içini andırır. Katolik ülkelerin manastırlarıyla kıyaslandığında ise, söz konusu tekkenin havası, Katolik ülkelerin soğuk, hüzünlü, ölüm kokan manastırlarının havasından çok uzaktır. Dinsel törenlerin yapıldığı salon, bir dans ve gösteri salonuna benzemektedir. Salonda, seçkin misafirlere ayrılmış kafesli bir bölüm de bulunmaktadır. Padişahın locası ve kadınlara ayrılan yerler de, "Saray" adı verilen bu bölümde yer almaktadır.⁷⁵⁰ Mme de Gasparin ise, Mevlevi tekkesine ilişkin düşüncesini, "*zarif bir mimari, sükunet, saflık, her şey bu mekanı, büyüğü bir yer haline getiriyor*"⁷⁵¹ sözleriyle dile getirmiştir.

Gautier ayrıca, Mevlevi dervişlerini, kıyafetlerini ve gösterilerini bir çeşit saygı ve hayranlıkla uzun uzun betimlemiştir. Gautier'nin aktardığına göre, "*Uzunca bir bekleyişten sonra dervişler, ikişer ikişer, yavaşça gelmeye başladılar; topluluğun şefi, iki yardımcısının ortasına ve mihrabın altındaki, karaca postu kaplı halının üzerine çömeldi. Bu, kurşuni sarı, yorgun yüzlü bir ihtiyardı; (...)*

Dervişler, derin bir saygıyla teker teker ihtiyarın önünden geçtiler; bir padişah ya da azizi selamlar gibi selamlıyorlardı onu. Bu hem bir terbiye, hem dinsel bir gösteri, hem de bir söz dinleme, emir altına girme belirtisiydi.(...)

Compe, 1805, Tome II, s.123

⁷⁵⁰ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.128-129

⁷⁵¹ Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s.196

Bu Müslüman keşişlerin başlığı, kızılımsı ya da kahverengi, bir başparmak kalınlığında, bizim açımızdan, ters çevrilmiş ve içine insan başı geçirilmiş bir çiçek saksısına benzetebileceğim bir fötr serpuştı; bir yelekle yine aynı renkte beyaz, Rum fistanlarını andıran, kıvrımlı, çok geniş entari, topuklara kadar inen dar ve beyaz bir don, bizim düşüncelerimize göre dinle hiç ilgisi bulunmayan, ama hayli zarif olan derviş kostümlerini tamamlıyordu.(...)

Dualar başladı ve dualarla birlikte, İslam dininin eğilimleri, diz çöküp kıvrılmaları, bize oldukça garip, bir bakıma da gülünç gelecek hareketler de başladı, ama bu din adamlarının tavırları öyle ağırbaşlı ve inançlıydı ki, o hareketler hiç de gülünç gelmiyordu.(...)

(...) Kuran'dan ayetler okunup yeteri derecede baş, secdeye varma hareketleri yaptıktan sonra dervişler kalktı, mantolarını çıkararak salon çevresinde kafile halinde ve ikişer ikişer yürümeye başladılar. Her çift, ayakta duran şefin önünden geçerken onu selamlıyor, o da onları kutsarmış ya da manyetik bir işaret yapar gibi bir hareket yapıyordu;(...)

Alanın ortasında kımıldamadan duran dervişler, ana temaları belki dünyanın ilk çağlarından bu narin ve barbar, bu vahşi ama son derece ahenkli müziğin nağmeleriyle sarhoş oluyor gibiydiler. Sonunda içlerinden biri, çarmıha gerilmiş bir İsa pozunda, kollarını kaldırarak yanlara uzattı ve bulunduğu yerde kendi çevresinde yavaş yavaş dönmeye başladı; yer değiştiren çıplak ayakları parke üzerinde sessizce hareketleniyordu. Entarisi, uçmaya hazırlanan bir kuşun kanatları gibi havalanmaya ve açılmaya başladı.. (...)

Birinci dervişe bir ikincisi, sonra bir üçüncüsü daha sonra da dayanılmaz bir cazibenin etkisiyle bütün kafile katıldı.

Kolları iki yana uzanmış, başları omuzlara eğik, gözler yarı kapalı, ağız hafifçe aralık olarak, vecd ve coşku ırmağına güvenle kendilerini kaptırmış yüzücüler gibi, vals eder gibi, dönüyorlardı. Dengeli, yumuşak ve ahenkli hareketleri olağanüstü kıvraktı; hiçbir zorlama, hiçbir yorgunluk belirtisi yoktu bu hareketlerde. En yürekli Alman valsçi bile nefesi kesilerek ölebilirdi;

*Buradaki yirmi, belki de daha çok dervişin, Java'nın o kocaman çiçeklerinin çanak yaprakları gibi açılan entarileri ortasında dönerken birbirine çarpmaması, kasırga gibi dönüşlerinde hiç şaşırılmaları, darbukaların vurduğu tempoyu bir an bile kaçırmamaları şaşırtıcı. (...)*⁷⁵²

Gautier gösteriden çıktıktan sonra da, uzun süre bu “göz kamaştırıcı gösterinin” etkisinde kaldığını belirtmiştir.⁷⁵³

Gautier'nin aksine, Mme de Gasparin derviş gösterisinden çok olumsuz izlenimlerle ayrılmıştır:

“Gülmüyoruz. Düşünceler deli gibi beynimizde dönüyor. Hala, soluk tenli şişman kasabı görüyoruz, hala çarpık bakışlı keşişin sert insan tasvirini izliyoruz, devingen daireler olağanüstü bir görüntü çerçevesinde durmadan birbirine geçiyor ve hayranlık içinde, öldürücü üzüntüler hissediyoruz.

Yanılan inanç, hala inançtır; yanlışa götüren hamle, hala hamledir; yanlış kullanılan canlılık, hala ruha can verir; ancak burada, şekilcilik her şeyi öldürmüştür. (...)

*Mevlevi tekkesinden çıktığımızda üzgün, incinmiş bir ruhla çıkabilirdik; ancak, küçümseme bize üzüntü verebilirdi. Kalp konuşmazken edilen sözler, hiçbir şey istemeyen yakarmalar, hiç sevmezken çok sevmeler, hiçbir lütuf ifade etmeyen şükürler, yalancı davranışlar, aldatıcı vurgular, geveze dudaklar ve dilsiz bir kalp, dervişler, biz dervişleriz; Tanrı bizi Hıristiyan yapmak istiyor.”*⁷⁵⁴

---

⁷⁵² T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.129-133

⁷⁵³ a.g.e, s.135

⁷⁵⁴ Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s. 2001-202

Flaubert'e göre ise, Mevlevi dervişlerinin gösterileri gerektiği kadar takdir edilip övülmemektedir. *“Her birinin kendine özgü bir kendinden geçme hali vardır, yıldızların dansını, Scipion’un düşünü, daha pek çok şeyi hatırlatır”*.⁷⁵⁵

Mevlevi dervişleri gibi, Rufaî dervişlerinin tekkeleri ve gösterileri de gezginlerin bir kısmı tarafında uzun uzun betimlenmiştir. Rufaî dervişlerinin tekkelerini, özellikle de törenlerini ayrıntılı bir şekilde betimleyen Gautier'nin aktardıklarına göre, Rufaî tekkesinin içi Mevlevi tekkesinin içine pek benzememektedir: Boş duvarlarda on beş kadar kocaman davulla, Kuran'dan ayetler asılıdır. Mihrap yanında, imam ve yardımcılarının oturdukları halının üzerindeki duvarda ise, *“bir işkencecinin ya da eli kanlı bir gaddarın atölyesini andırıyor ve vahşice süslenmiş; uçları yürek biçiminde kurşundan kargılar, zincirler, uçları sivriltilmiş şişler, silah kümeleri, kerpetenler, korkunç barbar biçimli, ne işe yarayacakları bellisiz, bir ameliyattan önce operatörün kullanacağı, ortaya yayılmış aletler gibi bakanın tüylerini diken diken eden bir sürü işkence aracı asılıdır.”*⁷⁵⁶ Söz konusu gezgin, Rufaî dervişlerinin dinsel coşkunu en üst mertebesine erişince ve bağrıışmaları artık coşkunluklarını ifade edemez olunca, bu korkunç aletlerle kendilerine vurduklarını ifade etmiştir.⁷⁵⁷ Gautier Rufaî dervişlerinin, kendi deyimiyle “korku ve merak” uyandıran zikirlerini ise şu şekilde betimlemiştir:

“ İmam iri kemikli, kuru, yüzü çizgi çizgi kırışıklıklar içinde, ama çok heybetli ve vakarlı bir ihtiyardı. (...)

Karşılarında, dinsel törenlere özgü bir duruş içinde, bir sıra derviş, Herkül göğüslü, boğa enseli, demir ciğerli ve gür sesli, şişman bir adamın okuduğu duayı

---

⁷⁵⁵ G.Flaubert, *Notes de Voyages II Asie Mineure-Constantinople-Grèce-Italie-Carthage*, Paris, Libraire-Éditeur Louis Conard, 1910, s.42

⁷⁵⁶ T.Gautier, *İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri*, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.141

⁷⁵⁷ a.g.e, s.141-142

hep birlikte tekrarlıyorlardı. Okunan her ayette, Çin din adamlarının ya da başlarını sallayan porselenden Çin heykellerinin hareketleriyle, başlarını öne ve arkaya sallıyorlardı; uzun süre seyredildiğinde, bu hareket insanın başını tatlı tatlı döndürüyordu. (...)

Sesler ve şarkılar gitgide yükseliyor, sallanmalar hızlanıyor; kanı çekilmiş yüzler sararıyor, göğüsler hızlı hızlı inip kalkıyordu. (...)

Tam kıvamına gelmiş dervişler kalkmış, kafalarını duvarlarda parçalamak ya da boyun damarlarını çatlatmak pahasına, delice titremeler ve hareketlerle sallanışlarına devam ediyorlardı. Az sonra herkes ayağı kalktı. Duvara asılı davulları indirip çalma vakti gelmişti, ama bu sefer bunu yapmadılar. Dervişler yeterince heyecanlanmıştı. (...)

Mihrabın önünde ayakta duran imam, hareketleri ve sesiyle gitgide artan bu coşkunu teşvik ediyordu. Genç bir erkek kafileden ayrılarak ihtiyara yaklaştı; duvara asılı korkunç demirlerin ne işe yaradığını o zaman anladım; iki derviş ucu son derece sivri olan bu şişi, asılı olduğu çividen alarak imama verdi ve imam da bu keskin demiri genç softanın yanaklarından geçirdi. Şiş, bir yanağından girip genç dervişte en ufak acı belirtisi görülüyordu. Şişlenmiş bu baş kadar garip bir şey görmemiştim; (...)

Başka iki softa bele kadar çıplak halde salonun ortasına atıldılar; onlara uçlarında demirden ince zincirler ve kurşundan yürekler bulunan sipsivri şeyler verdiler. Ellerinde bu şişlerle, şiddeti değişen, beklenmedik atlama ve zıplamalarla bir “kama” dansına başladılar. Ancak, şişlerin sivri ucundan sakınacakları yerde, üstlerine üstlerine hınçla gidiyor ve ciltlerini deldirmeye, yaralanmaya çalışıyorlardı. Çok geçmeden, yorgun, bitkin, kan ter, köpük içinde mahmuzlanmış, hedefe erişirken yorgunluktan düşen atlar gibi yere yıkıldılar.”⁷⁵⁸

---

⁷⁵⁸ a.g.e, s.142-145

Kendileriyle birlikte töreni seyreden ve gülünç bulan iki papazı da ağır bir dille eleştiren Gautier'ye göre, dervişler haykırışlarında Tanrıyı arıyorlarsa, papazlar da dualarında, perhizlerinde ve bedenleriyle yaptıkları zühdi hareketlerde Yehova'yı arıyorlar.⁷⁵⁹

Rufaî dervişlerinin törenini seyreden diğer iki gezginden Flaubert, İstanbul'da seyrettiği törenin kendisine Kahire'de seyrettiğinden daha müzikal geldiğini dile getirirken Mme de Gasparin, "böyle bir gösterinin bize ne sağladığını öğrenmek istiyorsanız, kepezelikten bin kez daha beter, aşağılanma" diye belirtmiştir.⁷⁶⁰

Rufaî dervişlerine ilişkin gezginlerin aktardığı diğer bir olay da, tören sonuna doğru, imamın şifa vermek amacıyla yüzüstü yatırılan hasta çocukların ve yetişkinlerin vücutlarının üzerine iki ayağıyla çıkması, hasta ve hasta yakınlarının da bundan büyük bir memnuniyet duymalarıdır.⁷⁶¹

Özellikle İstanbul'da camiler, saraylar, dervişler ve törenleri gibi gezginlere görsel açıdan ilgi çekici manzaralar sunan diğer bir yer de mezarlıklardır. Müslümanların, Batılıların aksine ölümü sükunetle ve korkmadan karşılamaları, mezarlıklarını kentin en güzel yerlerine inşa etmeleri gezginlerin dikkatini çekmiştir.

---

⁷⁵⁹ a.g.e, s.144

⁷⁶⁰ G.Flaubert, **Notes de Voyages II Asie Mineure-Constantinople-Grèce-Italie-Carthage**, Paris, Libraire-Éditeur Louis Conard, 1910, s.41, Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s. 232

⁷⁶¹ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.146, G.Flaubert, **Notes de Voyages II Asie Mineure-Constantinople-Grèce-Italie-Carthage**, Paris, Libraire-Éditeur Louis Conard, 1910, s.55, Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s. 230-231

Michaud ve Poujoulat'ya göre, Türk şehirlerinde camiler ve minarelerden sonra en görünür ve göze çarpan yerler mezarlıklardır. Bir mezarlıkla karşılaşmadan bir şehre ne girilebilir, ne de çıkılabilir. Bu nedenle, Türkiye'ye gelen hiçbir gezgin Müslüman mezarlıklarını betimlemeden edememiştir.

Söz konusu gezginler, Türkiye'deki mezarlıklar konusunda okurlarını daha iyi bir fikir verebilmek amacıyla, Avrupa'daki mezarlıklarla Türk mezarlıklarını karşılaştırmışlardır:

“Avrupa'daki Hıristiyan şehirlerimizde, mezarlıkları yüksek duvarlarla çevrelemeye ve ölümlere bir bekçi tahsis etmeye kendimizi mecbur hissediyoruz. Türkiye'de bir mezarlığın her zaman açık olması gerektiğine ve mezarların korunması için ölümlere saygının yeterli olduğuna inanılıyor; bizim Hıristiyanlık alemimizde, özellikle Paris'te, mezarlıklar şehrin dışına yerleştirilmiştir ve bir şekilde gözlerden uzak tutuluyor. Aksine Türkler için, anısı son derece değerli olan kaybettiklerinin mezarları kadar sık ziyaret edilen ve kolay ulaşılabilen bir yer yoktur. Fransa'da ve Avrupa'da, insanların kendi mezarlarının yerini seçmesine her zaman müsaade edilmez; Türkler, nereye isterlerse oraya gömülebilirler; tepelerin üzerinde, yol kenarlarında, dere ve çeşme kenarlarında, her yerde mezara rastlamak mümkündür.(...)”⁷⁶²

Türklerin istedikleri yere gömülebilmeleri konusuna ilişkin düşüncelerini Lamartine, *“Ne mutlu Türklerle! Her zaman tercih ettikleri güzel manzaralı yere gömülüyorlar, sevdikleri fundanın gölgesine, hayranlık duydukları suyun kıyısına,*

---

⁷⁶² M. Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d'Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome II, s.242-244

(...) hayattayken toprağa sahip olmasalar da, öldükten sonra sahip oluyorlar”⁷⁶³ sözleriyle dile getirmiştir.

Chateaubriand ise, mezarlıkları “sokakların ortasında kurulmuş, görkemli servi ormanları” olarak tanımlamıştır.⁷⁶⁴ Aynı şekilde Tancoigne da, “Mezarlıklar, bizim beldelerimizdeki gibi öyle büyük duvarlarla çevrilmemiş, daracık bir alana sıkıştırılmamışlardır. Müslümanlar, dört bir yana giden düzensiz ve dar yolların keşiştiği büyük bir servi ormanı ortasında, altın harflerle yazılı kitabelerle yüklü ve şekli ve ölünün durumunu ve mevkiini gösteren sarıklı mermer mezar taşlarının altında ebedi istirahate çekilmişlerdir” diye belirtmiştir.⁷⁶⁵

Eyüp mezarlığını gezen Mme de Gasparin ise, söz konusu mezarlığın kendine hissettirdiği duyguları şu sözlerle dile getirmiştir:

“Hayır, ölüm hiçbir zaman bu kadar sade ve yumuşak bir çekiciliğe bürünmemiştir, çiçek açan ve yeniden doğan herşeye o kadar yakın bir çekicilik ki. Diğer mezarlıkları boydan boya geçersiniz, burası davet ediyor, kalmak istersiniz. (...)”⁷⁶⁶

Aynı şekilde Gautier de Türk mezarlıklarının kendisini hüzünlendirmediğini ve korkutmadığını ifade etmiş ve bunun nedenini kendine sorarak cevabını bulmaya çalışmıştır:

---

⁷⁶³ M.de Lamartine, **Voyage en Orient**, O.C. Paris, Charles Gosselin, Furne et CIE, s.383

⁷⁶⁴ F.R. de Chateaubriand, **Itinéraire de Paris à Jérusalem**, Paris, Les Productions de Paris, 1963, s.164

⁷⁶⁵ J.M.Tancoigne, **İzmir’e, Ege Adalarına ve Girit’e Seyahat Bir Fransız Diplomatın Türkiye Gözlemleri (1811-1814)**, Çev.Ercan Eyüboğlu, İstanbul, Büke Yayınları, Eylül 2003, s. 125

⁷⁶⁶ Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s. 194

“Türk mezarlıklarında Hıristiyan mezarlıklarındaki kadar hüznelenmiyorum nedense. Père-Lachaise’i ziyaret ettiğimde zamanlarda, içimde birkaç gün süren bir melankoli duyardım; buna karşılık Beyoğlu ve Üsküdar’daki Büyük Ölüler Meydanı’nda geçirdiğim uzun saatler, anlatılmaz, tatlı bir hayale dalmaktan başka hiçbir duygu uyandırmadı içimde.

Türk mezarlığındaki bu kayıtsızlığım acaba güzel gökyüzünden, ışığın parlaklığından, ortamın romantik büyüğünden mi yoksa farkına varmadan içgüdünüze işleyerek, öteki dünyada hiçbir ilişkiniz olmayacak, başka dinden insanların mezarlarına duyduğumuz bir çeşit nefretten mi kaynaklanıyor?

Ne kadar düşünürsem düşüneyim bu sorunu çözemem”⁷⁶⁷

Üsküdar’da bulunan ve Fransız gezginlerin Büyük Ölüler Meydanı diye adlandırdıkları mezarlığı akşam saatlerinde ziyaret eden Mme de Gasparin, gördüğü manzara karşısında duyduğu hayranlığı, *“burayı hiç bu kadar görkemli görmemiştim. Binlerce servi karanlık gökyüzüne doğru uzanıyor; binlerce mezar da onların ayaklarına seriliyor. Bu zifiri karanlık kubbenin altında, bilmem hangi aydınlık taşlara vuruyor”* şeklinde ifade etmiştir.⁷⁶⁸

Mezarlıklara ilişkin gezginlerin dikkatini çeken diğer bir konu da, Türklerin, mezarlıklarda sıradan gezinti yerlerinde olduğu gibi rahatça hareket etmeleridir. Gezginlerin belirttiğine göre, mezarlıklarda piknik yapanlara, çubuk içenlere, koşuşan çocuklara, otlayan hayvanlara her zaman rastlamak mümkündür. Bu konuya ilişkin gözlemlerini Gautier şu şekilde dile getirmiştir:

---

⁷⁶⁷ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.147-148

⁷⁶⁸ Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s. 162

“Doğu'da hayat, bizde olduğu gibi ölümden özenle ayrılmış değil, iki eski dost gibi birlikte uzanıp giderler. Bir mezarın üzerinde oturmak, uyumak, sigara içmek, yemek yemek, aşktan söz etmek burada hiç de kutsallığa saygısızlık gibi görünmüyor; inekler ya da atlar mezarlıklarda otlanıyorlar ya da her an içinden geçip gidebiliyorlar; insanlar orada geziniyor, hatta randevu bile veriliyor, sanki ayaklarımızın altında, belki çok derinde de değil, çürümekte olan, karaçamdan tahtalar içinde kaskatı ölüler yokmuş gibi davranılıyor.”⁷⁶⁹

Mezarda yatanların cinsiyetini, ait olduğu toplumsal sınıfı, vb. yansıtan Müslüman mezar taşları da Batılılar için ötekine ait görüntülerdir. Gezgincilerin aktardığına göre, özellikle giyim kuşamda yapılan reformdan önce, bazı istisnalar dışında, erkeklerin mezar taşlarında, ait oldukları toplumsal sınıfı tanımlayan başlık tipleri kullanılırken, kadınlara ait mezar taşları başlıksız ve dekoratif süslemelerle bezenirdi.⁷⁷⁰

XVII-XVIII. yüzyıl gezginleri kadar ayrıntıya girmemiş olsalar da, XIX. yüzyıl gezginlerinin bir kısmı da İslamiyet'teki cenaze törenine, mezar sınavına, ahiret ve cennet inancına ilişkin çeşitli bilgiler sunmuşlardır. Gautier, hayatın her alanında ağırbaşlı ve yavaş olan Türklerin, ölülerini defnetme konusunda çok aceleci olduklarını dile getirmiş ve bunun nedenini, *“Müslüman inancına göre ölü insan*

---

⁷⁶⁹ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.60

⁷⁷⁰ M. Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d'Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome II, s.245-248, G. de Nerval, **Voyage en Orient**, O. C II, Paris, Gallimard, 1984, s.616, T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.151

bedeni, çıkmış olduğu toprağa geri verilmediği sürece acı çeker”⁷⁷¹ sözleriyle açıklamıştır.

Gautier ayrıca, XVII-XVIII. yüzyıl gezginlerinin ayrıntılı bir şekilde betimledikleri mezar sınavına ve Münkir ve Nekir adındaki sorgu meleklerine de çok ayrıntıya girmeden değinmiştir:

“(…) hazır bulunanlar âmin dedikten sonra topluluk, ölüyü sonsuzlukla yalnız bırakarak dağılır.

O zaman, abanoz yüzlerinden firuze taşı rengindeki gözleri parlayan iki ölüm meleği, Münkir ve Nekir, ölüye hayatındaki faziletli ya da günahkâr yaşantısı hakkında sorular sorarlar ve aldıkları cevaplara göre, ruhunun cennette mi yoksa cehennemde mi yer alacağına karar verirler. Ne var ki Müslüman cehennemi sadece bir geçiş süresidir ve dini bütün her insan, az çok uzun, az çok acı verici işkencelerden sonra cennete kavuşur.”⁷⁷²

Michaud ve Poujoulat da mezar sorgusuna değinmiş ve sonuç olarak “mezar, Türkler için dünyadaki sınavların bir devamıdır ve onların gözünde ölümün acıklı yalnızlığına can veren bu inanç, ölümlere olan saygılarını daha da artırmaktadır”⁷⁷³ diye belirtmişlerdir.

---

⁷⁷¹ a.g.e, s.151

⁷⁷² a.g.e, s.152

⁷⁷³ M. Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d’Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome II, s.250

III.3.3.1.2 XIX. Yüzyıl Gezinlerinin Gözüyle Tembel, Hayalperest Rüşvetçi ve Kaderci Türkler

XIX. yüzyıl gezinleri, Türklerin tembelliğine, hayalperestliğine ve rüşvetçiliğine çok fazla değinmemişlerdir. Diğer bölümlerde de belirttiğimiz üzere gezinler, zaman zaman Türklerin tembel tembel oturup çubuklarını veya nargilelerini içmelerini eleştirseler de, bu konunun üzerinde diğer yüzyıllar da olduğu kadar durmamışlardır. Örneğin, Mme de Gasparin, kahvelerin önünden geçildiğinde her ırktan insanın kımıldamadan ve neredeyse hiç konuşmadan nargile içtiğini görmenin mümkün olduğunu ancak, İstanbul'un içine girildiğinde insanların çok aceleci davrandıklarını ve işlerine koşuşturduklarını belirtmiştir.⁷⁷⁴

Michaud ve Poujoulat ise, tiryaki olarak adlandırılan afyon bağımlılarından ve onların sık sık gittikleri kahvelerden söz etmişlerdir. Söz konusu gezinlerin kaydettiğine göre tiryakileri, solgun renklerinden, gözlerinin donukluğundan, kambur sırtlarından ve ağır adımlarından tanımak mümkündür. İstanbul'daki başlıca kahveler kapatıldığında bile, tiryakilerin kahvelerine dokunulmadığına dikkat çeken gezinler, bunun nedenini hükümeti eleştirerek açıklamışlardır:

“Bir hükümet ne olursa olsun, kendi hesabına hayal kuran, kendi mutluluğunu düşleyen kişilerden çok fazla kaygılanmaz; başkalarının hesabına hayal kuran, genel olarak düşleri toplumların mutluluğuna dayanan kişilerden kaygı duyar.”⁷⁷⁵

---

⁷⁷⁴ Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s. 124-125

⁷⁷⁵ M. Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d'Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome II, s.201-202

Dönem gezginleri, Türklerin tembelliği ve hayalperestliği gibi rüşvetçiliği üzerinde de çok fazla durmadan, yalnızca yeri geldiğinde Türkiye’de rüşvetin açamayacağı kapı olmadığını belirtmekle yetinmişlerdir.

Türklerin kaderciliğine ilişkin ise, Mme de Gasparin, yolculuk yaptığı gemiden, bir Türk gemisinin karaya oturduğunu ve içerisindeki mürettebatın uzun zamandır hiçbir şey yapmadan beklediğini görünce Türklerin kaderciliğine ve Hıristiyanların enerjisine, zekasına ve üstünlüğünü vurgulamak amacıyla bu iki halkı karşılaştırmıştır:

“ Hıristiyan halkların enerjisi Élisabeth’i çoktan yeniden yüzdürmüştü; bir römorkör geminin yanında hazır bekletilir, iki tane gerekirse, iki tane hazırlanır; biz, İncil’in halkları, Tanrımız bizi korur, bu bize cesaret verir, biz ne insanların ne de diğer şeylerin yok olmasına razı oluruz. Türklerde tarz farklıdır. Gemi yüzdürülmeye çalışılır, yerinden kılmıdamaz, onun için artık yapacak bir şey yoktur, ne olacaksa olur. İslam’ın Tanrısı insanlarla çalışmak için alçalmaz; bunun değişmeyeceğini bilen insanlar, bu sarsılmaz iradeye karşı en küçük bir çaba dahi göstermezler.”⁷⁷⁶

Michaud ve Poujoulat ise, Türklerin kadere ilişkin düşüncelerini bir dervişin ağzından şu sözlerle aktarmışlardır:

“Kaderin oku yaydan çıktığında, ihtiyatın kalkanı bizi koruyamaz”⁷⁷⁷

---

⁷⁷⁶ Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s. 75

⁷⁷⁷ M.Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d’Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1834, Tome III, s.26

III.3.3.1.3 XIX. Yüzyıl Gezinlerinin Gözüyle Dürüst, Misafirperver ve Yardımsever Türkler

Diğer yüzyıllara oranla Türk halkıyla daha fazla iletişim kurma imkanına sahip olan XIX. yüzyıl gezinleri genellikle Türklerin dürüstlüğünden, misafirperverliğinden ve yardımseverliğinden övgüyle bahsetmişlerdir. Mme de Gasparin, Türkleri “görgülü, saygılı, terbiyeli ve dürüst” olarak tanımlamış⁷⁷⁸ ve Türklere karşı hissettiği duyguları okurlarına, kendi deyimiyle şu sözlerle itiraf da etmiştir:

*“İtiraf ediyorum; Türklere saygı duymaktan çok, daha fazlasını yapıyorum, onları seviyorum. Dürüstlükleri, ölçülülüklerinin ortaya çıkarttığı bu büyük anlam, Kutsal Kitaba tabi milletlere olan benzerlikleri, damarlarında akan soylu Doğu kanı, güzellikleri, yalnızca hatlarındaki farklılığı değil, sakın bir ruhun ahenginin yüze kattığı soylululuğu ve tam olarak bu ağırbaşlılığın yüce soyluluğunu, her şeyleri hoşuma gidiyor.”*⁷⁷⁹

Mme de Gasparin gibi Michaud ve Poujoulat da, Avrupalıların düşündüğünün aksine Türklerin son derece terbiyeli olduklarını dile getirmişlerdir.⁷⁸⁰

Michaud ve Poujoulat, Türklerin yardım kurumlarını ve işleyiş tarzlarını da uzun uzun betimlemiş, daha sonra da Türklerin yardımseverlik anlayışları konusundaki düşüncelerini okurlarıyla paylaşmışlardır. Söz konusu gezinlerin aktardığına göre, İstanbul’daki imarethanelerin her birinde günde en az iki bin, üç bin kişi doyurulmakta ve bu sayı halkın fakirleşmesiyle her geçen gün daha da

---

⁷⁷⁸ Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s. 320, 434

⁷⁷⁹ a.g.e, s. 295-296

⁷⁸⁰ M.Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d’Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1834, Tome III, s.23

artmaktadır. Diğer bir yardım kurumu olan Darul-şifalarda ise, bakıma muhtaç kişilere ve barınacak yeri olmayan fakirlere hizmet verilmektedir. Ancak, Darul-şifalarda kalan insanlara hiçbir tedavi uygulanmamaktadır.⁷⁸¹

Michaud ve Poujoulat, Türkiye’de yalnızca Darul-şifalarda değil, hiçbir sığınma evinde tıbbi yardım yapılmadığını belirtmişlerdir. Türklerin yardımseverlik anlayışına ilişkin bir eleştiriyi de şu sözlerle dile getirmişlerdir:

“Türkiye üzerine yapılan bir eleştiride, Türkiye’de yardımseverlik yalnızca o yardımın ayağına gidenler, arayanlar için vardır; bir insan ayakta durabiliyorsa, iyiliksever kişilerin yardımını isteyebiliyorsa, onunla ilgileniliyor; düştüğü ve kendini gösteremediği andan itibaren, artık onu kimse düşünmüyor. (...) Bütün bunlara rağmen Türklerde hiç iyilikseverlik yoktur sonucunu da çıkartmamalısınız; dinlerinin temel ilkeleri onlara yoksul ve düşkünlere yardım ve teselli etme görevi vermiştir; onlara insani duyguları hatırlatan bir yığın atasözü ve vecizeleri vardır. Ancak iyilikseverliklerinde karakterlerinden kaynaklanan bir şeyler var; gündüz kendini göstermeye çekinir; evlerden çıkmayı da sevmez; dinginlik ve sessizlikten hoşlanır.”⁷⁸²

Türkiye’deki kölelik sistemini de ayrıntılı bir şekilde ele alan söz konusu gezginler, Türkiye’deki kölelik sisteminin eski Yunan, Roma ve Amerika’daki Fransız sömürgelerindeki kölelik sistemine benzemediğini, Batılıların aksine, Türklerin kölelerini aşağılamadıklarını, zahmetli işlerde çalıştırmadıklarını ve onlara çok iyi davrandıklarını belirtmişlerdir.⁷⁸³ Türklerin kölelerine karşı sergiledikleri bu olumlu tutum ve davranışlardan övgüyle bahseden diğer bir gezgin de Lamartine’dir.

---

⁷⁸¹ a.g.e, Tome III, s.137-139

⁷⁸² a.g.e, Tome III, s.140-141

⁷⁸³ a.g.e, Tome II, s.406-409

Lamartine, kendi deyimiyle “*Türklerin, Hıristiyanların iyilikseverliğini kıskandıracak bir davranışlarını*” şu şekilde aktarmıştır:

*“Türkler, sahiplerinin evlerinden yaşlandıkları ve rahatsızlıkları için gönderilen yaşlı köleleri satın alıp evlerine götürüyorlar. Bu zavallı kadınların ne işlerine yarayacaklarını sorduk. Tanrının hoşuna gitmesi için diye cevap verdi tellal; ve bay Morlach, iyilik olsun diye birçok Müslümanın bu şekilde köle pazarından her iki cinsiyetten de köle alıp evlerinde baktıklarını belirtti.”*⁷⁸⁴

XVII-XVIII. yüzyıl gezginleri gibi XIX. yüzyıl gezginleri de Türklerin bu yardım severliğinin ve merhametinin yalnızca insanlarla sınırlı olmadığına, hayvanları da kapsadığına dikkat çekmişlerdir. Genellikle tüm gezginler, İslam dininde çok da makbul sayılmamasına karşın, İstanbul sokaklarında ve kamu alanlarında özgürce yaşayan ve Türkler tarafından özenle beslenen sokak köpeklerinden, bu köpeklerin yaşam hakkına duyulan saygıya değinmişlerdir⁷⁸⁵. Bu konuya ilişkin Nerval, “*Türkler, yaşam hakkına saygı duydukları, hatta vakıflar (evkaflar) aracılığıyla besledikleri köpeklere dokununca veya köpekler onlara dokununca bile kendilerini kirlenmiş kabul ederler*”⁷⁸⁶ diye belirtmiştir.

Gezginlerin belirttiğine göre, Türkler yalnızca köpeklere değil, diğer hayvanlara karşı da son derece itinalı davranmaktadırlar. Bu konuya ilişkin en çarpıcı açıklamaları Mme de Gasparin ve Michaud ve Poujoulat yapmıştır. Mme de Gasparin, Avrupa ve Türkiye’de hayvanlara yapılan muameleyi karşılaştırarak, Avrupalıları ağır bir dille eleştirmiştir:

---

⁷⁸⁴ M.de Lamartine, **Voyage en Orient**, O.C. Paris, Charles Gosselin, Furne et CIE, 1842, s. 397-398

⁷⁸⁵ M. Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d’Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome II, s.203, T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.59

⁷⁸⁶ G. de Nerval, **Voyage en Orient**, O. C II, Paris, Gallimard, 1984, s.616

“Avrupa’da hayvanlara kötü muamele ediliyor; Paris’te yük arabasına koşulmuş atlarla inen kırbaç darbelerinin sesi hala kulaklarımda çınlıyor; İtalyan’ların öldürmek için sınırlardan alıp evlerine getirdikleri zavallı beygirlere yaptıkları kötü muameleler üstüme çullanyorlarmış gibi beni rahatsız ediyor; köylerimizde koşum hayvanlarının arkasından küfür edildiğini duyarız; (...) Kısacası, insanların zalimliğinden hayvanları korumak için bizde koruyucu dernekler kurmak gerekti. Burada bu tür dernekler kurmak gereksiz olurdu. Doğru, hayvanlara hayli zorlu işler yaptırılıyor ancak, bir hamala yaptırılan işlerden daha fazla değil; hayvana ne bir darbe vurulduğu ne de lanet edildiği duyulur. Yorulan hayvan durduğunda, ona eşlik eden Türk de durur; zor bir yokuşu tırmanmak istemezse, Türk onu ikna eder; hiçbir şey şiddet kullanarak elde edilmez ve her iş sonunda yapılır.”⁷⁸⁷

Michaud ve Poujoulat ise, önce Türklerin hayvanlara karşı takındıkları olumlu tutum ve davranışları övgüyle uzun uzun aktarmışlar daha sonra da, Türklerin hayvanlara gösterdikleri bu merhameti asla bir Gayrimüslime göstermediklerini dile getirerek Türkleri eleştirmişlerdir:

“Bir Türk, atını veya devesini yorucu işlerinde kendine bir yoldaş olarak görür; gücünü yeniden toplamasını sağlamak için söylevleri, hatta şarkıları vardır ve neredeyse hiç kırbaç ve sopayla ona vurmaz. Güvenilir insanlardan Sultan Ahmet Camisinde kediler için bir bakımevi bulunduğunu duydum; modern birkaç gezgin tarafından doğrulanan böyle garip bir olayı ben teyit edemedim ancak, gerçekten her camide halı ve kilimleri kemiren fareleri yakalamak için tahsis edilmiş kedilerin bulunduğunu ve birçok İmparatorluk camisi de haftada iki üç gün mahallenin kedilerine et dağıtıldığı doğrudur. (...) Binlerce martı küçük liman ve İstanbul Boğazı üzerinde sürekli uçuşur; insanların varlığından kaygı duymadan, yolcuyla dolu kayıklara yaklaşırlar; hiçbir zaman, hiç kimse, onlara zarar vermez ve özgürlüklerini kısıtlamaya çalışmaz. (...) Bir ata veya deveye karşı merhametli,

---

⁷⁸⁷ Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s. 296-297

*kuşlara karşı şefkat dolu olan Türklerin Rumlara, Ermenilere ve Yahudilere karşı hiçbir zaman merhametleri yoktur. Bir atasözü der ki, Türkiye’de mutlu olmak için bir Osmanlı, bir deve veya en azından bir martı olmak gerek.*⁷⁸⁸

XIX. yüzyıl gezginleri de Türklerin misafirperverliğinden ve misafirlerine yaptıkları ikramlardan bahsetmişlerdir ancak, bu konulara ilişkin diğer yüzyıl gezginlerinden çok da farklı saptamalar yapmamışlardır⁷⁸⁹.

III.3.3.1.4 Türklerin Tarihi Eserlere, Güzel Sanatlara ve Bilime Bakışı

Diğer yüzyıllarda, neredeyse tüm gezginler Osmanlı İmparatorluğunda bulunan tarihi eserlerin tahribatından veya yok edilmesinden Türkleri sorumlu tutmuş, onların tarihi eserlere karşı olan vurdum duymaz ve tahammülsüz tavırlarını ağır bir dille eleştirmişlerdir. XIX. yüzyılda, Pouqueville⁷⁹⁰ gibi hala geçmiş yüzyıllardaki gezginlerin düşüncelerini paylaşan gezginler bulunsa da, gezginlerin büyük bir kısmı, Türkler kadar Gayrimüslim halkların, özellikle de Rumların ve zamanın bunda büyük payı olduğunu belirtmişlerdir. Seyahatnamelerinde Haçlılara bölümler ayıran Michaud ve Poujoulat bile, Seyahatnamelerinin II. Bölümünde, Doğu’daki tarihi eserlerin zaman, Türkler ve amatörler olmak üzere üç tür düşmanı bulunduğunu dile getirmişlerdir.⁷⁹¹ Seyahatnamelerinin III. Bölümünde, İzmir’de bulunan tarihi eserleri, geçici olarak Fransız konsolosu görevini yürüten Bay Fauvel

---

⁷⁸⁸ M. Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d’Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome II, s.204-206

⁷⁸⁹ F.R. de Chateaubriand, **Itinéraire de Paris à Jérusalem**, Paris, Les Productions de Paris, 1963, s.63, G. de Nerval, **Voyage en Orient**, O. C II, Paris, Gallimard, 1984, s.660-66, M.Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d’Orient 1830-1831**, Tome I, s.228, a.g.e, Tome II, s.200, a.g.e, Tome III, s.34

⁷⁹⁰ F.C.H.I Pouqueville, **Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie**, Paris, Chez Gabon et Compe, 1805, Tome II, s.80

⁷⁹¹ M. Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d’Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome II, s.154-159

ile gezen söz konusu gezginler, Bay Fauvel'in tarihi eserlerin tahribatından Türkleri değil, Rumları sorumlu tuttuğunu kaydetmişlerdir:

“Bay Fauvel, Türkleri suçlamak yerine, barbar halklar sıralamasında ilk sıraya yerleştirdiği Rumları suçluyordu. “Böyle durumlarda Türkler emirleri veriyor ve çekici her zaman Rumlar tutuyor; itaat etmek için naza çekmiyorlar ve hiçbir zaman bir Rum eski bir tarihi esere saygı gösterdiği için sopa yemedi.”⁷⁹²

Gautier ise, Atmeydanı'nda antik Bizans eserlerinden yalnızca Theodosius Obeliski, Burmalı Sütun ve Piramitin toprak yüzeyinde kaldığını belirtmiş ve bunun nedenini, *“zamanın marifeti, Latin, Fransız, Türk, hatta Rum barbarların tahripleriyle daha da hızlandırılmış. Birbiri ardına her istila geride yıkıntılarını bırakıp gider. Bu körü körüne yakıp yıkma hırsı, taşlara karşı bu kin, ne anlaşılabilir şeydir! Bu hırs, bu kin herhalde insan yapısının bir özelliği olacak, çünkü aynı olay her çağda tekrarlanır. Anlaşılan ışık baykuşun gözünü nasıl rahatsız ediyorsa, başyapıtlar da barbarın gözünü öyle rahatsız ediyor. Fikrin bu pırıltısı, nedendir bilinmez ama onu rahatsız eder, rahatsız olduğu için yakar, yıkar, yok eder. Dinler de bir elle yaparken öteki elle yıkarlar ve İstanbul'dan hayli din gelip geçmiştir: Hıristiyanlık paganizmin anıtlarını, İslamiyet Hıristiyanlığinkileri yıkmış; ortaya yeni bir din çıkarsa camiler yıktırılacak belki de”⁷⁹³* sözleriyle açıklamıştır. Gautier gibi Mme de Gasparin de, Atmeydanı'ndaki tarihi eserlerden bahsetmiş ancak o, diğer gezginler gibi tarihi eserlerin tahribatından ve bunları tahrip edenler üzerinde hiç durmadan, çevrelerinde inşa edilen yapılardan yakınmıştır:

“Bu alan, yüzyıllara göre çeşitli görünümlere sahiptir; Bizansın ihtişamı, İstanbul'un vahşi güzelliği, kaosun ortasında güçlükle fark edilebilmekte ve seçilmektedir. Bu surların arkasında Yanık Sütunu görebiliyorum, siyah ve demirle çevrilmiş bu meydanda yükselen Theodore Obeliskini görüyorum, (...) ancak, Sultan

---

⁷⁹² a.g.e, Tome II, s.344

⁷⁹³ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.269

*Ahmet Cami ona onur veren altı minaresiyle revaklarını, avlularını ve çeşmelerini önüme seriyor; bu kışla, at meydanına niteliği olmayan hantal bir blok oturtturmuşlar; (...)*⁷⁹⁴

Yukarıda adı geçen gezginler gibi Atmeydanı'nı gezen diğer bir gezgin de Nerval'dir. Nerval'e göre, burada gördüğü tarihi eserler çok iyi korunmamış olsalar da, hala ayaktalar. Bu da, Türklerin Avrupa'da sanıldığı kadar heykellere düşman olmadıklarını gösterir.⁷⁹⁵

XIX. yüzyıl gezginleri, Türk kültüründe Batılıların anladığı anlamda resim ve heykel gibi sanatların bulunmamasıyla XVII-XVIII. yüzyıl gezginleri kadar ilgilenmemişlerdir. Yalnızca bazı gezginler bunun nedenini kısaca aktarırken bazıları da, yeri geldiğinde Türklerin resim anlayışına değinmişlerdir. Örneğin Gautier Türklerde söz konusu sanatların bulunmamasını, "*Kuran, canlı yaratıkların temsilini putperestlik saydığı için bizim anladığımız anlamda sanatları olmayan Türkler, buna karşın, güzel, ilginç görünüşler karşısında çok duyguludurlar*"⁷⁹⁶ sözleriyle açıklarken, Michaud ve Poujoulat, Türklerin çizmekte sakınca görmedikleri resimler hakkında kısaca bilgi vermişlerdir:

*"Bahçenin duvarlarında resimler gördük; bunlar tayfası ve kayıkçısı bulunmayan gemi ve kayık resimleri; Türk ressamlarının yapmakta sakınca görmedikleri tek canlı figürleri ise, koyu mavi gökyüzü altında kabaca çizdikleri kuş figürleridir."*⁷⁹⁷

---

⁷⁹⁴ Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s.145-146

⁷⁹⁵ G. de Nerval, **Voyage en Orient**, O. C II, Paris, Gallimard, 1984, s.786

⁷⁹⁶ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.295

⁷⁹⁷ M.Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d'Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome I, s.228

Diğer bölümlerde de gördüğümüz üzere genellikle görsel ve egzotik unsurlara odaklanan XIX. yüzyıl gezginlerinin genellikle Türklerin bilime bakışıyla eskisi kadar ilgilenmediklerini ve onları bu konuda eleştirmediklerini görüyoruz. Çeşitli bilim dallarında Türkleri eleştirmeye devam etseler de, Türklerin eğitim sisteminin olumsuzlarına vurgu yapsalar da, iyi eğitim görmüş Türklerin varlığından da bahsetmeye başlamışlardır. “Hastaneler ve Okullar” başlığı altında belirttiğimiz gibi, Türklerin eğitim sistemini ayrıntılı bir şekilde betimleyen Michaud ve Poujoulat, iyi eğitilmiş Türklerin çok terbiyeli olduklarını ancak, yaşadıkları toplum nedeniyle eğitimin kendilerine sağladığı avantajları ortaya çıkartmakta güçlük çektiklerini dile getirmişler ve bu konuda Fransız toplumunun eğitilmiş insanlara sağladığı avantajlara vurgu yapmışlardır:

“İyi eğitilmiş Türkler genellikle çok terbiyelidirler ve eğitimin onlara sağladığı avantajları ortaya çıkartmak için yalnızca, her iki cinsiyetin katılımı ve katkısıyla beğenilme isteğinin ve ruhun olumlu özelliklerinin teşvik edildiği ve geliştirildiği bizim toplumumuz gibi bir toplumlara eksiktir.”⁷⁹⁸

Michaud ve Poujoulat ayrıca, kendi deyimleriyle “uygar bir halk haline gelmeyi arzulayan” İstanbul toplumu hakkında bilgi sunmak için çeşitli ziyaretler yapmışlardır. Bu amaçla, Süleymaniye semtinde bir hocaya ziyarette bulunan söz konusu gezginler, hocanın oğlunu Paris’e eğitime göndermek istediğini ancak, bu konuda çeşitli tereddütleri bulunduğunu belirtmişler ve bu tereddütleri şu şekilde aktarmışlardır:

“Oğluyla beni tanıştırmak, eğitim için oğlunu Paris’e gönderme projesi olduğunu söyledi. “Gerçek bilgilere orada sahip olunabilir diye ekledi”. Ancak bu tasarısını gerçekleştirmek konusunda tereddütleri vardı; ilk önce çocuğun annesi

---

⁷⁹⁸ a.g.e, Tome III, s.24

*oğlundan ayrılmakta kararsızlık yaşıyordu; daha sonra, çocuğunun Hıristiyanlar tarafından yetiştirilmesi konusunda çekinceleri vardı. (...)*⁷⁹⁹

Türklerin Fransızca'ya da çevrilen, yorum ve eleştiriden yoksun olsalar da, değerli bilgiler içeren tarih kitaplarının ve önemli tarihçilerinin bulunduğunu dile getirmişlerdir. Türklerin hitabet sanatında da çok başarılı olduklarını belirtmiş ve bunun nedenini *“Türkler her zaman bütün işlerine dini ve maneviyatı karıştırırlar; bu da politik anlatım tarzlarına, bizim Avrupa hükümetlerinin anlatım tarzında bulunmayan asalet ve saygın bir özellik verir. Hiçbir şey bana yeniçerilerin yok edilmesini beraberinde getiren söylev ve fermanlar kadar sürükleyici gelmemiştir.”*⁸⁰⁰

Michaud ve Poujoulat'nın dikkat çektikleri diğer bir konu da, İstanbul'daki kütüphanelerdir. Bu konuya geniş yer ayıran gezginler, öncelikle saray kütüphanesinden bahsetmişlerdir. Saray kütüphanesinde, çok değerli eski elyazmalarının yanı sıra, *“birçok Kuran kopyası (sureti), Peygamberin kitabı üzerine yorumlar, birkaç tarih ve edebiyat kitabı, içtihat, felsefe, dindarlıkta çilecilik üzerine birçok eser, fizik, tıp, astronomi, astroloji, geometri, matematik kitapları; bu kitaplar arasında Aristo mantığı ve fiziği, Arapça'ya da tercüme edilen, Pline'in tabiat harikalarının”*⁸⁰¹ da bulunduğunu dile getirmişlerdir. Ayrıca, İstanbul'da bulunan İmparatorluk camilerinin neredeyse tamamında kütüphane bulunduğunu, Başrahip Todérini'nin on üç, d'Hosson'un otuz beş kütüphane saydığını ve her geçen gün İstanbul'da yeni kütüphanelerin kurulmaya devam ettiğini de belirtmişlerdir.⁸⁰²

---

⁷⁹⁹ a.g.e, Tome III, s.2-3

⁸⁰⁰ a.g.e, Tome III, s.203

⁸⁰¹ a.g.e, Tome III, s.42-43

⁸⁰² a.g.e, Tome III, s.50

Diğer yüzyıllarda olduğu gibi, XIX. yüzyılda da gezginlerin bir bölümü, Türklerin tıp alanındaki bilgilerine ve uygulamalarına değinmişlerdir. Michaud ve Poujoulat bu konuyu da ayrıntılı bir şekilde ele almışlardır ve Türklerin tıp eğitimini ağır bir dille eleştirmişlerdir. Söz konusu gezginler, sarayda görevli bir hekimbaşından bahsedilince, Türklerde tıbbın teşvik edildiğinin düşünölebileceğini ancak, hekimbaşının Hipokrat veya Gallien'in ilmi konusunda en küçük bilgiye sahip olmadığını belirtmişlerdir.⁸⁰³ Ayrıca, Süleymaniye'de bir tıp ve cerrahi okulunun bulunduğunu ancak, bu okulda tıp eğitiminin gelenek ve öğütlere dayandığını, öğrencilerin anatomiye Batılıların tarihi öğrendikleri gibi öğrendiklerini ve hiçbir zaman insan vücudu üzerinde inceleme yapmadıklarını dile getirmişler ve nedenini de *“Türkiye’de hayattayken insanları kesmeye, biçmeye izin verilir; bir kere öldüler mi, kutsal hale gelirler”*⁸⁰⁴ sözleriyle açıklamışlardır. Ülkedeki Gayrimüslimlerin ve Frenklerin hekim diploması almalarının ise, çok kolay olduğunu dile getirmişlerdir:

*“Ehil insanlar yetiştiremeyen bir ülkede, hekimleri kendilerini takdim ettikleri şekilde kabul etmek gerek; (...) ayrıca, Gayrimüslimler için hekimbaşı tarafından sınavsız verilen ve birkaç kuruşa satın alınan diploma veya belge yeterlidir. Hekimlik yapmak isteyen Frenklerin ise, bu formaliteye dahi ihtiyaçları yoktur.”*⁸⁰⁵

Türklerin tıp alanındaki bilgilerinin ve uygulamalarının Batılıların çok gerisinde olduğunun altını çizen diğer gezginler de Pouqueville ve Chateaubriand'dır. Pouqueville, Türklerin inançları nedeniyle kadavra çalışmasına izin vermemelerini eleştirirken Chateaubriand, Türklerin hala insanları dualarla

---

⁸⁰³ a.g.e, Tome III , s.151-153

⁸⁰⁴ a.g.e, Tome III , s.153

⁸⁰⁵ a.g.e, Tome III , s.153

iyileştirmeye çalıştıklarına vurgu yapmıştır.⁸⁰⁶ Bu gezginlerin aksine Nerval ise, tıbbın, kimyanın ve hijyen kurallarının Batı'ya, Doğu'dan geldiğini kaydetmiştir.⁸⁰⁷

II. Bölümde gördüğümüz üzere, XVII-XVIII.yüzyılda gezginlerin Türkleri ağır bir şekilde eleştirildikleri ve önemsememekle suçlandıkları alanlardan birisi de, denizcilikti. XIX. yüzyılda ise genellikle tüm gezginler az ya da çok, kendilerine görsel ve ötekine ait manzaralar sunan kayak ve kayakçıları uzun uzun betimlemişlerdir.⁸⁰⁸ Dönemin Türk denizciliği konusunda ise, kayak ve kayakçılar kadar olmasa da çeşitli bilgiler sunmuşlardır. Michaud ve Poujoulat İstanbul'da, tersanenin içerisinde bir denizcilik okulu bulunduğunu, burada esasen sayıları iki yüzü bulan öğrencilere iyi bir eğitim sunulduğunu ve eğer eğitimlerini tamamlayabilirlerse buradan devlete faydalı ve bilgili insanlar yetişebileceğini ancak, birkaç şey öğrendiklerinde ve çoğunlukla daha hiçbir şey öğrenmeden yönetim tarafından okuldan alındıklarını dile getirmişlerdir.⁸⁰⁹

Lamartine, Osmanlı donanmasının savaş gemilerinin ve otuz kadar kayda değer büyük tonajlı gemisinin öylece atıl bir vaziyette bekletildiğini belirtmiştir.⁸¹⁰

---

⁸⁰⁶ F.C.H.I Pouqueville, **Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie**, Paris, Chez Gabon et Compe, 1805, Tome II, s.125, F.R. de Chateaubriand, **Itinéraire de Paris à Jérusalem**, Paris, Les Productions de Paris, 1963, s.63, M.de Lamartine, **Voyage en Orient**, O.C. Paris, Charles Gosselin, Furne et CIE, 1842, s.62

⁸⁰⁷ G. de Nerval, **Voyage en Orient**, O. C II, Paris, Gallimard, 1984, s.786

⁸⁰⁸ M.de Lamartine, **Voyage en Orient**, O.C. Paris, Charles Gosselin, Furne et CIE, 1842, s.332-334, 376, 390, T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.190-192, Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s.215, G.Flaubert, **Notes de Voyages II Asie Mineure-Constantinople-Grèce-Italie-Carthage**, Paris, Libraire-Éditeur Louis Conard, 1910, s.35, 51, 55, M. Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d'Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome II, s.196, a.g.e, Tome III, s.28-29

⁸⁰⁹ a.g.e, Tome II, , s.325

⁸¹⁰ M.de Lamartine, **Voyage en Orient**, O.C. Paris, Charles Gosselin, Furne et CIE, 1842, s.377

Pouqueville ise, 1801 yılında Türk deniz kuvvetlerinin on iki gemi ve on beş firkateyne sahip olduğunu, bunların dışında da, İstanbul tersanesinde yapımları devam eden, birisi seksen diğeri yüz yirmi topluk iki gemisinin ayrıca Sinop ve Rodos limanlarında iki gemisinin daha bulunduğunu kaydetmiştir.⁸¹¹ Kalyoncu veya deniz askerlerine ilişkin de görüşlerini sunan Pouqueville, kalyoncuların eskisi gibi Rumlardan oluşmadığını, Türklerin kötü denizciler olduklarını ancak, Rumların bile etkili olamadıkları top manevrasında eskisine göre daha başarılı olduklarını belirtmiştir.⁸¹² Mme de Gasparin ise, Pouqueville'in aksine “*denizin gerçek evlatları*” olarak tanımladığı Rumların çevik zinde ve manevralarda hızlı denizciler olduklarını dile getirmiştir.⁸¹³

Türk ve Rum gemicileri hakkında kısa da olsa düşüncelerini aktaran Tancoigne ise, Türk ve Rum gemicilerinden bahsederken onları birbirinden ayırmadan cahil, acemi ve beceriksiz olarak nitelemiştir.⁸¹⁴

III.3.3.1.5 Türk Erkeklerinin Fiziksel Özellikleri, Giyim Tarzı ve Gündelik Yaşamı

XIX. yüzyıl gezginleri genel olarak Türk erkeklerinin fiziksel özelliklerine pek değinmemişler ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan kıyafet reformuyla birlikte, Türk erkeklerinin değişen kıyafetlerinden bahsetmiş ve bu konudaki düşüncelerini aktarmışlardır. Kıyafet reformuyla Türk erkeklerinin değişen giyim

---

⁸¹¹ F.C.H.I Pouqueville, **Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie**, Paris, Chez Gabon et Compe, 1805, Tome II, s.209

⁸¹² a.g.e, s.268

⁸¹³ Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s.306

⁸¹⁴ J.M.Tancoigne, **İzmir'e, Ege Adalarına ve Girit'e Seyahat Bir Fransız Diplomatın Türkiye Gözlemleri (1811-1814)**, Çev.Ercan Eyüboğlu, İstanbul, Bûke Yayınları, Eylül 2003, s. 18-42

kuşamını Michaud ve Poujoulat, “ne Türk, ne de Fransız kıyafetler” olarak tanımlamış ve şu şekilde betimlemişlerdir:

“(…) Fes sarığın yerini aldı; ayakkabı taklidi pabuçlar; redingota çevrilen kaftan kısıması, biraz Türk biraz Fransız özelliğe sahip ancak, ne Türk ne de Fransız kıyafetler. İşte, Mahmut’un reformlarının etkisini öğrenmek isteyen bir yabancının ilk dikkatini çeken unsurlar bunlardır.”⁸¹⁵

Genel olarak gezginlerin, Türklerin bu kıyafet reformundan hoşnut olmadıklarını görüyoruz. Eskisi gibi Türkleri, zengin Doğu kıyafetleri içinde görmeyi arzu eden Oryentalist gezginler, bu konuda yaşadıkları hayal kırıklığını açıkça dile getirmişlerdir. Lamartine’e göre, “Türkler tarafından değersiz, kötü kesilmiş ve gülünç Avrupalı kıyafetler için terkedilen zengin Doğu kıyafetleri, bu toplumun ağırbaşlı ve görkemli görünüşünü Avrupalıların zavallı bir parodisine çevirmiştir”.⁸¹⁶ Silah çarşısını gezen Gautier, açıkça ifade etmese de burada eski geleneklerine ve giyim kuşamlarına sahip çıkan Türkleri görmenin mutluluğunu ve özlemini yaşamıştır:

Silah çarşısı İslam’ın merkezi sayılabilir. Hiçbir yeni fikir bu çarşının kapısından geçmez; eski Türkler takım halinde, ağır başlı tavırlar içinde burada çömelmiş, gâvur Hıristiyanlara II. Sultan Mehmet dönemindeki kadar derin bir nefret besler. Belki de haklı olarak Yeniçerileri ve eski barbarlığı özlemle yad eden bu saygıdeğer, ağırbaşlı Osmanlılar için zaman geçmemiştir. Geniş sarıkları, kürklü cüppeleri, Memlûk üslubu şalvarları, “Elbise-i Atika” koleksiyonunda, Beyazıt tragedyasında ya da Kibarlık Budalası oyunundaki tören sahnesinde görülen geniş kuşakları, tipik klasik giysileri orada yine göze çarpar. Hareketsiz yüzleri, bir yere dikilmiş sabit bakışları, uzun beyaz bir sakal üstündeki kıvrık kartal burunları harem

---

⁸¹⁵ M. Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d’Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome II, s.295

⁸¹⁶ M.de Lamartine, **Voyage en Orient**, O.C. Paris, Charles Gosselin, Furne et CIE, 1842, s.405

şehveti ve afyon sarhoşluğuyla yıkılmış, sağlam yapılı vücutları, artık sönmeye mahkûm ve yakında Asya'nın derinliklerinde aranması gerekecek saf Türk kavramı burada karşımıza çıkar."⁸¹⁷

Nerval ise, Türklere fes giydiren ve boğazına kadar düğmelenen redingotun içine hapseden reformun, Türklerin evlerinin süslemesine de yansıdığını, evlerin süslemesinde eski Doğu süsleme üslubunun yerini modern bir üslubun aldığını belirtmiş ve bu yeni üsluptan hiç hoşlanmadığını "*her şey, coşkun ve olağanüstü Doğu üslubunu ancak uzaktan uzağa hatırlatan bir üslupta veya üslupsuzlukta*"⁸¹⁸ sözleriyle açıkça ifade etmiştir.

Dönemin İstanbul evlerinin dış mimarisini ise en ayrıntılı şekilde Michaud ve Poujoulat aktarmıştır. Söz konusu gezginlerin belirttiğine göre, İstanbul'daki tüm evler hemen hemen aynı şekilde inşa edilmiştir. Dört beş ayak yüksekliğinde taş bir duvarın üzerinde inşa edilen, en fazla iki katlı ahşap evlerdir. Bir evin çatısından diğer evin içinin görülmemesi için, genellikle bir mahalledeki tüm evlerin yüksekliği aynıdır. Evlerin büyük bir kısmının dışı boyalıdır; kırmızı, sarı, mavi Türklere, gri ve koyu kahverengi Gayrimüslimlere ayrılmıştır. Ancak, son zamanlarda Gayrimüslimlere evlerini boyamak için, daha önce kendilerine yasaklanan renkleri kullanma izni verilmektedir."⁸¹⁹

Lamartine ise, Türklerin doğaya aşık bir millet olduğunu, ister zengin, isterse de fakir olsun, bütün Türklerin güzel manzaralı bir eve sahip olmak istediklerini,

---

⁸¹⁷ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.124

⁸¹⁸ G. de Nerval, **Voyage en Orient**, O. C II, Paris, Gallimard, 1984, s.630

⁸¹⁹ M. Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d'Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome II, s.167-168

güzel manzaralı bir eve sahip olamıyorlarsa bile, evlerinin bir köşesinde en azından ağaçlarının, kuşlarının, güvercinlerinin olmasını arzu ettiklerini belirtmiş⁸²⁰ ve Türk ulusunu bu yönüyle “herşeyi doğadan alan ve Tanrıya geri götüren filozof bir ulus” olarak tanımlamıştır.⁸²¹

Doğu halkından büyük bir övgüyle bahseden diğer bir gezgin de Mme de Gasparin’dir. Mme de Gasparin, Doğu halkını şu sözlerle betimlemiştir:

*“Canlı, taşkınlık yapmayan, sarhoş olmayan, kabalıktan olduğu kadar zarafetten de uzak; yalın ve ağırbaşlı, ulus, kılık, kıyafet ve davranışlarda çeşitliliği içinde barındıran, zenginliğin ve sefaletin garip bir şekilde karıştığı bu toplum, kendine olan saygısını tam olarak muhafaza edebildiği için her bakımdan asil kalabilmektedir.”*⁸²²

Ayrıca, Mme de Gasparin’e göre nezaket konusunda Türkler ve Frenkler karşılaştırılacak olursa, Türkler kibar, Frenkler ise kaba insanlardır.⁸²³

Michaud ve Poujoulat ise, Türklerin evlerinde son derece sakin ve sessiz olduklarına dikkat çekmişlerdir. Evlerinde verdikleri yemeklerde bile, “camilerdeki o kutsal sessizlik hüküm sürer”.⁸²⁴ Söz konusu gezginler ayrıca, Türklerin yaşam şeklini ve alışkanlıklarını keşiflere, evlerini de manastıra benzetmişlerdir.⁸²⁵

---

⁸²⁰ M.de Lamartine, **Voyage en Orient**, O.C. Paris, Charles Gosselin, Furne et CIE, 1842, s.423

⁸²¹ a.g.e, s. 424

⁸²² Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s. 127

⁸²³ a.g.e, s.111

⁸²⁴ M.Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d’Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1834, Tome III, s.30

⁸²⁵ a.g.e, Tome II, s.16

Türklerin ve Gayrimüslimlerin meslekleri⁸²⁶ hakkında ayrıntılı bilgi veren Pouqueville, Türklerin günlük yaşamına ilişkin eleştirel saptamalar da yapmıştır. Pouqueville'in aktarımlarına göre, günlük yaşamlarında rehavet içinde yaşayan Türkler, sabah gün doğumuyla kalkar, kısa bir namazdan sonra, sofanın üzerine uyuşuk uyuşuk uzanır hiç konuşmadan, kölelerinin getirdiği çubuğu ve kahveyi içerler.⁸²⁷

Pouqueville, Türklerin yemek ve sofrada adabına da değinmiştir. Türklerin günde iki öğün yemek yediklerini belirtmiş ve sofrada düzenlerini ve yemeklerini kısaca şu şekilde betimlemiştir:

“(…) Masanın üzerinde ne örtü, ne çatal, ne tabak ne de bıçak vardır; masadaki servis gereçleri bir tuzluk, tahta, sedef veya bakır kaşıklar, masadakilere dolaştırılan tek parça büyük bir havludan ibarettir. Ekmekler lokmalar halinde kesilir ve masa zeytin salatası, küçük salatalık, kereviz, turşu ve sıvı reçellerden oluşan beş altı kap yiyeceklerle donatılır. Daha sonra, soslar ve daha önce bahsettiğim yahniler getirilir ve yemek pilavla bitirilir. Hiç bir şekilde yemek sonrasında tatlı/ meyve yenilmez, çeşitli mevsim meyveleri meze görevi yapar ve yemek sırasında masadakiler tarafından istenildiği gibi yenir. Karın doyurmak için on beş dakika yeterlidir ve yemek, tembel bir insan için zevk almaktan çok gerekliliği yerine getirmek için yenir.

Yemekten sonra içilen içecekler su ve şerbetler; (...)

---

⁸²⁶ F.C.H.I Pouqueville, **Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie**, Paris, Chez Gabon et Compe, 1805, Tome II, s.129-133

⁸²⁷ a.g.e, s.115

Gıdaları düşük kalitede ve genel olarak sağlıksızdır. Yazın yalnızca kabak, kavun ve karkuz gibi meyvelerle beslenmek için, ekmek tüketiminden neredeyse tamamen vazgeçiyorlar.”⁸²⁸

Lamartine, Türklerin yemek masasında kullandıkları sedef veya şimşir işli kaşıkların, gümüş yemek takımı üreten Paris’li kuyumculara örnek teşkil edecek güzellikte ve zarafette olduklarını belirtmiştir:

“Öyle sanıyorum ki durmadan yenilik ve yeni biçimler peşinde koşan bizim Parisli kuyumcularımız, bu Türk hizmetini, pekâlâ gümüş ya da gümüş varak şeklinde taklit edebilirler; böylece ortaya çıkarabilecekleri servis takımları, tatlıdan önce veya tatlı sırasında verilen yiyeceklerde kullanılmak üzere, en zengin sofralarda yer alabilecektir.”⁸²⁹

Bir Türkün evine misafir olan Chateaubriand da Türklerin sofrada adabını ve kendisine sunulan yemekleri betimlemiştir:

“Önüme son derece alçak bir masa koydular; bir köle ellerimi yıkamam için bana gerekli malzemeleri verdi; ahşap bir sini içerisinde pirincin içine doğranmış tavuk getirildi; parmaklarımla yedim. Tavuktan sonra, bakır bir leğen içinde bir çeşit koyun yahnisi servis edildi; daha sonra incirler, zeytinler, üzüm ve Guillet’ye göre bugün Mistra’nın ismini aldığı peynir ikram edildi. Her yemek arasında bir köle ellerime su döküyor, bir diğeri de kalın ancak, son derece beyaz bir bez havlu sunuyordu. Nezaketten şarap içmeyi reddettim: kahveden sonra, bıyıklarım için sabun getirildi.”⁸³⁰

---

⁸²⁸ a.g.e, s.116, 118

⁸²⁹ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.113

⁸³⁰ F.R. de Chateaubriand, **Itinéraire de Paris à Jérusalem**, Paris, Les Productions de Paris, 1963, s.63

Türk mutfağına ilişkin görüşlerini “*oldukça barbar, ataerkil görünebilir; birbirine uymayan maddelerin birleşimi, bir Paris’li damağa oldukça tuhaf gelecek karışımlardı yediklerimiz. Ancak bu yemekler için çok emek çekilmiş, hiç de rasgele özensizce hazırlanmamışlardı*”⁸³¹ sözleriyle dile getiren Gautier, Ramazan akşamları İstanbul sokaklarında insanların satın alıp yedikleri yiyecekler hakkında da bilgi vermiştir:

“*Bütün bu insanlar on dört saatlik bir orucun iyice canlandığı büyük bir iştahla, bazıları üzüm yaprağına sarılmış kıymalı sarma, bazıları bir tür krep içine sarılmış kebab, başkaları közlenmiş ya da haşlanmış mısır, kimileri kocaman salatalıklar ya da kabuğu yeşil, içi beyaz izmir karpuzu yiyorlardı; daha zengin ya da daha şehvetli birkaç kişi, kendilerine büyük baklava dilimleri kestiriyor ya da kazmacılar gibi sakallı, iri yarı adamlar gülünç görünen çocuksu bir iştahla şekerlemeleri çiğnemedi yutuyorlardı; daha başkaları ise, manavların önünde dağlar taşlar gibi yığılmış beyaz dutlarla yetiniyorlardı.*”⁸³²

Diğer yüzyıllarda olduğu gibi XIX. yüzyılda da gezginler, Türklerin boş zamanlarını nasıl geçirdikleri konusunda çeşitli bilgiler sunmuşlardır. Michaud ve Poujoulat, Türklerin boş zamanlarını geçirmek için çok fazla seçeneklerinin bulunmadığını, “*Osmanlıların dini, onları eğlendirecek veya hayal güçlerini etkileyebilecek hiçbir şey sunmamaktadır. Bayram dışında İstanbul’un onlara sunduğu tek eğlence, sokak soytarılarının el çabukluğu ve Karagözün kaba gösterilerden ibarettir*”⁸³³ sözleriyle dile getirmişlerdir:

---

⁸³¹ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.177

⁸³² a.g.e s.95

⁸³³ M. Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d’Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome II, s.188

Dönem gezginlerinin büyük bir kısmı, genellikle çok kaba ve müstehcen buldukları Karagöz gösterisini seyretmiş ve uzun uzun betimlemişlerdir.⁸³⁴

Türk erkeklerinin boş vakitlerini geçirdikleri diğer bir mekan da kahvehanelerdir. Dönem gezginlerinin aktarımlarından da anlaşılacağı üzere, kahve ve kahvehaneler Batı'nın Doğu'dan etkilenme sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Geçmiş yüzyıllarda gezginler tarafından Avrupa'ya götürülen kahve, önce uyku kaçırıcı özelliği ile aranmaya başlanmış, daha sonra da Avrupalılar arasında sevilen bir içecek haline gelmiştir. Fransa'da Doğu'ya ilişkin egzotik unsurların moda haline geldiği XIX. yüzyılda, Türk kahvehaneleri açılmıştır. Bu yüzyılda Türkiye'ye gelen Fransız gezginler, ülkedeki kahvehaneleri görünce büyük bir hayal kırıklığı yaşamışlardır. Kendi ülkelerinde açılan, Doğu ihtişamıyla bezenmiş kahvehanelerin aksine, Türkiye'deki kahvehaneler son derece sade ve yalındır. “Kahvehaneler” başlığı altında Türk kahvehanelerini uzun uzun betimleyen Gautier bu konuya ilişkin gözlemlerini şu şekilde aktarmıştır:

“Paris'te Temple Bulvarı'ndaki Türk kahvesi, Doğu kahvehanelerinin ihtişamı konusunda Parislileri fazlasıyla yanıltır. İstanbul, yürek biçiminde kemerler, küçük sütunlar, aynalar ve devekuşu yumurtalarından oluşan bu ihtişamdan hayli uzak; Türkiye'de bir kahvehane kadar sade hiçbir şey yok.

En güzellerinden biri diye bilindiği halde hiçbir yönü Doğu ile ilgili efsaneleri hatırlatmayan bu kahvehanelerden birini size anlatayım; sırlı çinileri, dantel gibi işlenmiş sarkıtları, arı kovanı gibi bezenmiş kemerleri, yonga biçiminde pencereleri, Girault ve Prangey'nin renkli taş basamaklarıyla ünlü Elhamra

---

⁸³⁴ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.160-167, F.C.H.I Pouqueville, **Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie**, Paris, Chez Gabon et Compe, 1805, Tome II, s.134-137, M.Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d'Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1834, Tome III, s.357-358, G. de Nerval, **Voyage en Orient**, O. C II, Paris, Gallimard, 1984, s.642-646

Sarayı'nın altın, yeşil ve kırmızı renklerini burada boşuna ararsınız; Paris'te Hollanda çorbası satan birçok dükkân, bu İstanbul kahvehanesi kadar süslüdür!”⁸³⁵

Tancoigne'e göre, kahvehanelerde insanlar “*çubuk ve kahve içer, o en derin tembelliğin, en kıpırtısız rehavet ve aylaklığın verdiği mutluluğu doya doya yaşarlar.*”⁸³⁶

Michaud ve Poujoulat ise, İstanbul kahvehanelerinde meydana gelen değişikliklere dikkat çekmişlerdir. Söz konusu gezginler, İstanbul'da eskisine göre sayısı azalan kahvehanelerde, insanları eğlendiren karagöz gösterilerinin ve hikayecilerin artık bulunmadığını belirtmiş ve bunun nedenini şu sözlerle açıklamışlardır:

“Yedi Tepeye yaptığımız gezintilerde, gezginlerin beğeniyle anlattıkları kahvelerin bir tanesini bile göremedim; yeniçeriler bu kahveleri toplanma yeri olarak kullanırlardı ve söylenenlere göre, muhalif yazarlar da bu mekanlarda bir araya gelirlerdi. Kahvehanelerde toplananların kelleleri sarayın kapısında sergilendi, evleri yıkıldı ve kahvelerin politikası şu anda yıkıntılar arasında kalmıştır.”⁸³⁷

---

⁸³⁵ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.98

⁸³⁶ J.M.Tancoigne, **İzmir'e, Ege Adalarına ve Girit'e Seyahat Bir Fransız Diplomatın Türkiye Gözlemleri (1811-1814)**, Çev.Ercan Eyüboğlu, İstanbul, Buke Yayınları, Eylül 2003, s. 127

⁸³⁷ M. Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d'Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome II, s.197

Gezginler ayrıca, kahvehanelerin aynı zamanda berber dükkanı olarak da kullanıldığına dikkat çekmişlerdir.⁸³⁸

XVII-XVIII. yüzyıl gezginleri tarafından uzun uzun betimlenen cirit ve cirit gösterilerine ilişkin ise, XIX. yüzyıl gezginleri de çeşitli bilgiler vermişlerdir. Gezginlerin aktarımlarından anlaşıldığı üzere, XIX. yüzyılın başında cirit hala Türkler tarafından yapılan ve seyredilen bir spor iken,⁸³⁹ XIX. yüzyılda yapılan reformlarla ve Avrupa askeri taktiklerinin kabulüyle birlikte bu spor artık yapılmaz olmuştur.⁸⁴⁰ Türklerin bu spordan vazgeçme nedenini Gautier “*cirit, Saumur okulu yöntemlerine göre, eğitilmiş düzenli süvari alaylarından çok, Asya çölleri ve steplerine yakışır bir spordu*”⁸⁴¹ sözleriyle dile getirmiştir.

III.3.4 GAYRİMÜSLİMLER

XVII-XVIII. yüzyıl gezginleri kadar ayrıntılı olmasa da XIX. yüzyıl gezginleri de Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan Gayrimüslim halklara ve Türklerin onlara karşı davranışlarına ilişkin çeşitli bilgiler sunmuşlardır.

---

⁸³⁸ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.98, F.C.H.I Pouqueville, **Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie**, Paris, Chez Gabon et Compe, 1805, Tome II, s.101

⁸³⁹ J.M.Tancoigne, **İzmir’e, Ege Adalarına ve Girit’e Seyahat Bir Fransız Diplomatın Türkiye Gözlemleri (1811-1814)**, Çev.Ercan Eyüboğlu, İstanbul, Büke Yayınları, Eylül 2003, s. 128, F.C.H.I Pouqueville, **Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie**, Paris, Chez Gabon et Compe, 1805, Tome II, s.206-207

⁸⁴⁰ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.272-273, M. Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d’Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome II, s.160

⁸⁴¹ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.273

XIX. yüzyıl gezginleri kimi zaman Türklerin Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Gayrimüslimlere karşı negatif davranışlarına dikkat çekseler de, yeri geldikçe onlara tanınan özgürlüklerin de altını çizmişlerdir. Örneğin Gautier'nin belirttiğine göre, Kadıköy limanında bulunan kahvehanelerde Türkler kahvelerini içerken, Gayrimüslimler özgürce rakı içebiliyorlardı:

“(...) Kadıköy limanı denilen yer, karışık bir kalabalıkla dolu Türk, Ermeni ve Rum kahveleriyle çevrilidir. Beyoğlu halkıyla Rumlar, yerli içki rakının beyazlaştırdığı büyük bardaklarda içki içerler; Müslümanlar bulanık kahvelerini yudumlarlar; (...)”⁸⁴²

Diğer yüzyıllardan farklı olarak dönem gezginlerinin dikkat çektikleri diğer bir konu da, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Frenklerin ve geçici olarak bu topraklarda bulunan Avrupalıların özgür bir şekilde yaşadıkları ve Türklerin onlara karşı son derece hoşgörülü davrandıklarıdır. Michaud ve Poujoulat, İzmir'de yaşayan Avrupalıların Türklerin de saygı gösterdiği pek çok imtiyaza sahip olduklarını belirtmiş ve *“Dünyada, Avrupalıların Türkiye'de olduğu kadar özgürlüğe sahip oldukları başka bir ülke yoktur”⁸⁴³* diye belirtmişlerdir. Yalnızca İzmir'de değil, İstanbul'da da Frenklerin özgür bir biçimde çalışıp yaşayabildiklerini, Türk Hükümetinin Pera'da bulunan kiliselerinde çan çalmalarına bile izin verdiğini dile getirmişlerdir.⁸⁴⁴ Aynı şekilde Lamartine de, Frenklerin Pera'da Avrupa'nın seçkin bir kentinde yaşamış gibi özgür bir şekilde yaşadıklarını dile getirmiştir.⁸⁴⁵ Lamartine ayrıca, daha önceki yüzyıllarda Gayrimüslimleri semtlerinde görmekten hoşlanmayan Eyüplülerin bile kendilerine çok iyi davrandıklarını, hatta semt

---

⁸⁴² a.g.e, s.288-289

⁸⁴³ M.Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d'Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome I, s.216

⁸⁴⁴ a.g.e, Tome I, s.378-382

⁸⁴⁵ M.de Lamartine, **Voyage en Orient**, O.C. Paris, Charles Gosselin, Furne et CIE, 1842,, 425-426

çocuklarının kendilerine yardım ettiklerini kaydetmiştir.⁸⁴⁶ Tancoigne ise, Pera’da yaşayan Frenkleri ve sürdürdükleri yaşamı ağır bir dille eleştirmiştir:

*“Pera’da yaşanan hayat, basit bir merakın cezp ettiği yabancının hoşuna gidecektir. Bu tür bir memlekette, yaşanan günlere tahammül edebilmek için, kesintisiz meşgalelere sahip olmak gerekir. Yapacak hiçbir şeyi olmayan Peralı, erkenden kalkar ve erkenden yatar ve bütün günü can sıkıntısıyla, yararsızlık ve boşunalık duygusu içinde geçer. Bütün zamanını çubuk ve dedikodu doldurur. Sabahın köründe bir Türk kahvesine gidip oturur, akşam yemeği vaktine kadar orada pinekler. Daha sonra, Büyük Kabristan’a gider ve günbatımına kadar orada kalır. Eve geldiğinde, beyhudeliği ve hiçliği ancak kendisinininki ile karşılaştırılabilecek olan karısının yüzünü güldürmeye özen göstermekten vazgeçmiştir”.*⁸⁴⁷

III.3.4.1 XVII-XVIII. HİRİSTİYANLAR

Bu bölümde, XIX. yüzyıl gezginlerinin politik ve toplumsal olayların da etkisiyle Rum ve Ermeni halklara ilişkin yüzeysel de olsa yaptıkları gözlem, saptama ve betimlemeleri aktarmaya çalışacağız.

III.3.4.1.1 Rumlar

Hatırlayacağımız üzere, XVII-XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan Rum halkı, Fransızların Osmanlı İmparatorluğunda yaptıkları Katolik propagandasına alet olmamış, bunun sonucunda da Fransızların gözünde ötekileşmişti. XIX. yüzyılda ise, Adriyatik’ten İstanbul’a kadar İmparator olma hayali kuran I. Napolyon bu hayalini gerçekleştirmek için Osmanlı Topraklarında

---

⁸⁴⁶ a.g.e, s.437-438

⁸⁴⁷ J.M.Tancoigne, **İzmir’e, Ege Adalarına ve Girit’e Seyahat Bir Fransız Diplomatın Türkiye Gözlemleri (1811-1814)**, Çev.Ercan Eyüboğlu, İstanbul, Buke Yayınları, Eylül 2003, s. 124

yaşayan Rumları kullanmak için çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Amacı, Rumların Yunanlılık hislerini uyandırarak onları kışkırtıp, ayaklandırmaktı. I. Napolyon'un Rumlar üzerinden yürüttüğü bu faaliyetler, XVII-XVIII. yüzyılda ötekileşen Rumları, Fransızların gözünde yeniden pozitif bir hale getirmiştir. Bu değişikliğin dönem gezginlerinin gözlemlerine, saptamalarına ve betimlemelerine de yansıdığını görüyoruz. Gezginlerin bir kısmı Rumları, Türkler tarafından ezilen ve kötü muamele edilen bir toplum olarak betimlemişlerdir. Örneğin Michaud ve Poujoulat neredeyse her gün Pera sokaklarında ve Küçük Ölüler Meydanı'nda Türkler tarafından Rumlara uygulanan şiddete tanık olduklarını dile getirmişlerdir.⁸⁴⁸ Ayrıca, söz konusu gezginlere göre, Rumlar ile Türkler arasında karşılıklı bir antipati söz konusudur, bu nedenle de, şiddet sahneleri ve kanlı olayların meydana gelmesi son derece doğaldır:

“(…) Rumlar için gerçek despotluk Osmanlıların varlığıdır; Türklerin Asya'ya sürülmesi, onların özgürlüğü olur. Bu karşılıklı antipatiden, belki de büyük bir imparatorluğun çöküşününün tamamlanacağı, şiddet sahneleri ve kanlı olayların dışında ne beklenebilir ki?”⁸⁴⁹

III.3.4.1.1.1 Din

Dönem seyahatnamelerinde, Rumların dini uygulamalarına ve kiliselerine ilişkin neredeyse hiçbir açıklayıcı bilgi bulunmamaktadır. Örneğin, İzmir Rumlarına ilişkin Tancoigne, yalnızca, *“Burada Rumlar hemen hemen sınırsız bir özgürlükten yararlanırlar; onları pervasız davranışlarından ve gürültülü neşelerinden tanıyabiliriz. Onların, tıpkı Ermeniler gibi, metropolitleri ve pek çok güzel kiliseleri vardır. Türkler onların her birine, kendi ibadetlerini kendi tapınaklarında huzur*

---

⁸⁴⁸ M. Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d'Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome II, s.189

⁸⁴⁹ a.g.e, Tome II, s.229

içinde yapmaları olanağı tanırırlar” demekle yetinmiştir.⁸⁵⁰ Aynı şekilde İstanbul’da da Rumlara ait ibadethane ve kiliselere hiç değinmeyen gezginler yalnızca, Balıklı Rum Manastırı, Mezarlığı ve Ayazmasına atıfta bulunmakla ve hikayesini kısaca aktarmakla yetinmişlerdir.⁸⁵¹

Michaud ve Poujoulat ise, İstanbul’da Rumların bir patriği ve bağışlarla ayakta duran birkaç kiliseleri bulunduğunu belirtmişler⁸⁵² ve Fener Rum patriği ile görüşmüşlerdir. Ancak, görüşmeleri Rumların ibadetleri ve ibadethaneleri üzerinde değil, dünya devrimleri, Fransa’nın Cezayir’i fethi gibi konular üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu konular konuşulurken de, Fransızların üstünlüğünün altı çizilerek, Doğu’da bulunan Rumlar için Fransa’nın önemi vurgulanmıştır.⁸⁵³

Söz konusu gezginlerin, İzmir’deki Rum din adamlarına ilişkin saptaması ise, yalnızca cehaletlerine vurgu yapmaktan ibarettir:

*“Papazlarının birçoğu yalnızca ayin yapmayı öğrenmişlerdir ve çocuksu bir saflık ve gereksiz sadelikleriyle dikkat çekiyorlar”*⁸⁵⁴

Rumların mezarlıkları ve cenaze törenlerine ilişkin ise, birkaç gezgin yüzeysel bilgiler vermekle yetinmiştir. Örneğin, Gautier’nin Rum ve Ermeni mezarlarına ilişkin gözlemleri şu bilgilerden ibarettir:

---

⁸⁵⁰ J.M.Tancoigne, **İzmir’e, Ege Adalarına ve Girit’e Seyahat Bir Fransız Diplomatın Türkiye Gözlemleri (1811-1814)**, Çev.Ercan Eyüboğlu, İstanbul, Buke Yayınları, Eylül 2003, s. 31

⁸⁵¹ F.C.H.I Pouqueville, **Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie**, Paris, Chez Gabon et Compe, 1805, Tome II, s.93, Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s. 210, G.Flaubert, **Notes de Voyages II Asie Mineure-Constantinople-Grèce-Italie-Carthage**, Paris, Libraire-Éditeur Louis Conard, 1910, s.49

⁸⁵² M. Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d’Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome II, s.220

⁸⁵³ a.g.e, Tome III, s.8-11

⁸⁵⁴ a.g.e, Tome I, a.g.e, s.221

“(…) Daha uzakta Rumlarla Ermenilerin yassı mezar taşları üstüne çıkmış çocuklar kedi oyunu oynarlar. İslam toprağı, başka dine ait mezarları sanki bağrında lütfen barındırıyormuş gibidir, bu mezarlarda hiçbir dinsel işaret ya da arma yoktur. Oynaşan bu filozof çocuklar, insan tozundan yapılmış bir toprak üzerinde koşuşturduklarının farkında değilmiş gibidirler. Fransa’da bu davranışları yersiz görülecek olsa da Türkiye’de çok doğal karşılanan bir yaşama gücü ve neşeyle oynarlar bu mezarların üzerinde.”⁸⁵⁵

Michaud ve Poujoulat ise, kısaca Rum ve Ermeni cenaze törenlerinden bahsetmişlerdir. Söz konusu gezginlerin belirttiğine göre, Türk cenaze törenlerinin aksine, Rum cenaze törenleri son derece gürültülü geçmektedir: Parayla tutulan ağıtçılarla birlikte, cenazede bulunan herkes yüksek sesle ağlayıp ağıt yakmaktadırlar.⁸⁵⁶

Tancoigne ise kinayeli bir dille, normal zamanlarda kimsenin uğramadığı Rum ve Ermeni mezarlıklarının, Paskalya törenlerinde birden bire bir köy fuarı görünümüne büründüğünü belirtmiştir:

“Normal zamanlarda, vebalıymış gibi mahzun duran bu yerler, Bayram şenliklerinde, birden bire bir köy fuarı görünümüne bürünür. Her çeşit oyunlar ve güreş gösterileri yanında, gladyatör kavgaları da kesintisizce birbirini izler; mezar taşları, üzerine et ve şarap konan masalara dönüştürülür ve ölülerin tozları üzerinde keyifle sarhoş olunur. Sahneyi canlandıran, yiyecek ve içecek satmaya gelen o sayısız

---

⁸⁵⁵ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.158

⁸⁵⁶ M. Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d’Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome II, s.251-252

seyyar satıcılarıdır ve Türk bekçilerin sopası bu sahnede en küçük bir rol oynamaz.”⁸⁵⁷

III.3.4.1.1.2 Rumların Yaşam Tarzları, Karakter Özellikleri ve Gelenekleri

XIX. yüzyıl seyahatnamelerinde Rumların yaşam tarzlarına, karakter özelliklerine ve geleneklerine ilişkin çok fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Gezginler, diğer konularda olduğu gibi bu konuda da yüzeysel birkaç bilgi vermekle yetinmişlerdir. Örneğin, Rumların İstanbul’da genellikle Fener, Pera, Galata ve Boğaza bağlı köylerde yaşadıklarını belirten Michaud ve Poujoulat’ya göre, bu yüzyılda Rumlar artık eskisi gibi değiller, her şeylerini kaybetmiş durumdadır:

“(…) Şan, onur, zenginlik, her şeylerini kaybetmiş durumdadır; bilinmezlik içinde ve baskı altında yaşarlar. (...) İstanbul Rumlarında dikkat çeken tek şey, Türklere karşı hissettikleri korku; zorbacılara karşı duydukları kindir.”⁸⁵⁸

Michaud ve Poujoulat’ın aksine Fener’i gezen Gautier, Yunanistan ayaklanması nedeniyle diplomatik alanda Osmanlı Hükümeti nezdindeki kredileri düşmüş olsa da, burada yaşayan Rumların çok güzel evlerde ve zenginlik içinde yaşadıklarını belirtmiştir:

“(…) Burası, Paris’teki Cour des Miracles- Sefiller mahallesi- yanında, bir West-End sayılır; taş evlerin mimari tarzı güzeldir. Çoğunda, merdiven biçiminde kesilmiş konsol ya da kıvrıntılı dirseklere dayanmış güzel balkonlar vardır; daha eski

---

⁸⁵⁷ J.M.Tancoigne, **İzmir’e, Ege Adalarına ve Girit’e Seyahat Bir Fransız Diplomatın Türkiye Gözlemleri (1811-1814)**, Çev.Ercan Eyüboğlu, İstanbul, Buke Yayınları, Eylül 2003, s. 125-126

⁸⁵⁸ M. Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d’Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome II, s.221-222

olan başka evler yarı kale, yarı sivil yapı olan Küçük Ortaçağ konaklarını andırmaktadır.(...)

Antik Bizans buraya sığınmıştır. (...)Dıştan çok sade, içten çok süslü bu sağlam evlerde büyük servetler yığılıdır; Doğu'da lüks korkaktır, ancak gözlerden uzak gelişir. Fenerliler diplomatik becerileri sayesinde uzun süre ünlü oldular; eskiden Babiâli'nin bütün uluslar arası işlerini yönetmişlerdi, ama Yunanistan'ın ayaklanmasından beri kredileri epey düşmüşse benziyor."⁸⁵⁹

Aynı şekilde Mme de Gasparin ve Nerval de Fener semtinden, burada yaşayan zengin Rumlardan ve sarayı andıran lüks evlerinden bahsetmişlerdir. Bunlara ek olarak Mme de Gasparin önce "Zenginler, güneşte, korkmadan servetlerinin tadını çıkartıyorlar" diyerek Fener Rumlarının rahatsız edilmeden, özgür bir şekilde yaşadıklarını dile getirmiş, hemen ardından da, "Padişah, artık köle sürüsü olarak gördüğü kafirleri sömürmüyor; bugün kafirler altınlarını padişaha ödünç veriyorlar. Kim bilir? Belki yarın padişah kayığına biner ve Asya'ya doğru yol alır ve arınan Ayasofya, altın kapılarını Fener Rumlarına açar"⁸⁶⁰ diyerek tüm Batılıların Türklerle ilgili temennisini dile getirmiştir.

İzmir Rumlarını ise, Michaud ve Poujoulat tanımlamıştır. Söz konusu gezginlere göre, İzmir Rumları, Mora Rumları gibi özgürlükten çok barış için doğmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nda, İzmir kadar Rumların zulüm gördükleri başka bir şehir bulunmamasına rağmen, onlar hala eski İyonya Rumları olarak kalmışlardır. Aynı zamanda, İzmir'de bulunan halk toplumları arasında Frenklere en

---

⁸⁵⁹ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.213-214

⁸⁶⁰ Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s.213-214, G. de Nerval, *Oeuvres Complètes II*, Paris, Gallimard, 1984, s.609

çok sempati besleyen ulustur. Bu ulusun tek kusuru ise, cehaletleri ve hurafelere fazlasıyla inanmalaridir.⁸⁶¹

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Gayrimüslim halkların cehaletine Pouqueville de atıfta bulunmuştur. Pouqueville'e göre, İstanbul'da yaşayan Rum ve Ermeniler, Avrupa'da olup bitenden bihaberler ve bunları merak da etmiyorlar. Bu halklar yönetilmek için doğmuşlardır.⁸⁶²

III.3.4.1.1.3 Rum Erkeklerinin Giyim Tarzı

Çalışmamızda ele aldığımız gezginler arasında Rum erkeklerinin giyim tarzına ise, yalnızca Nerval ve Gautier yüzeysel olarak değinmişlerdir. Nerval Rumların, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan diğer halklardan, Türklerinkinden daha küçük fesleriyle ayırt edilebildiklerini kaydetmiştir.⁸⁶³

Doğu insanını Reform kıyafeti içinde görmekten büyük üzüntü duyan Gautier ise, Samatya'da kahvelerin önünde rakı içerken rastladığı Rum erkeklerinin giyim tarzını şu şekilde betimlemiştir:

*“Kırmızı takkeli, beyaz fistanlı, kolları bol ve uzun, cepkenli erkekler kahvelerin önlerine oturmuş büyük bardaklarla rakı içiyor, gönlü rahat Hıristiyanlar olarak kafa çekiyorlardı.”*⁸⁶⁴

---

⁸⁶¹ M.Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d'Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome I, s.221

⁸⁶² F.C.H.I Pouqueville, **Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie**, Paris, Chez Gabon et Compe, 1805, Tome II, s.192

⁸⁶³ G. de Nerval, **Voyage en Orient**, O. C II, Paris, Gallimard, 1984, s.614-615

⁸⁶⁴ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık,

III.3.4.1.1.4 Geçim Kaynakları ve Meslekleri

Daha önce de belirttiğimiz üzere, Yunanistan ayaklanması nedeniyle diplomatik alanda eski yüzyıllarda olduğu kadar aktif görevlerde bulunmasalar da, XIX. yüzyılda da başta ticaret olmak üzere, Rumları pek çok meslekte görmek mümkündür. Örneğin, Michaud ve Poujoulat bu konuya ilişkin gözlemlerini, *“Bankacılar, tüccarlar, mimarlar, gemiciler, bahçıvanlar vb.; iyileştirme sanatıyla uğraşanların sayısını büyük oranda artırıyorlar; tüm meslek gruplarında ve mekanik mesleklerde onları görmek mümkündür”* sözleriyle dile getirmişlerdir.⁸⁶⁵ Söz konusu gezginler ayrıca, İstanbul’daki kayıkçıların da, genellikle Türk veya Rum olduklarını dile getirmişlerdir.⁸⁶⁶

Gautier, İstanbul’da tütün satan esnafın çoğunun Rum veya Ermeni olduğunu kaydetmiş ve müşterilerle ve yüksek devlet görevlileriyle ilişkileri konusunda bilgi sunmuştur:

*“Tütün satanlara İstanbul’da tütüncü denir. Çoğu Rum ya da Ermeni’dir. Rumlar Yanya’dan, Larissa’dan ve Selanik’ten, Ermeniler ise, Samsun’dan, Trabzon’dan ve Erzurum’dan gelirler. Gelen müşterileri çok iyi karşılarlar, terbiyelidirler; kimi zaman, hele Ramazan akşamları dükkanlarındaki küçük iskemlelere ya da balyalara teklifsizce oturan vezirler, paşalar, beyler ve yüksek devlet görevlileri tütün içerek sohbet eder, birbirine haber iletirler.”*⁸⁶⁷

Nisan 2007, s.204

⁸⁶⁵ M. Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d’Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome II, s.220

⁸⁶⁶ a.g.e, Tome II, s.196

⁸⁶⁷ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.108

Tancoigne ise, bilgisiz ve cahil olarak nitelendirdiği İstanbul'daki Rum ve Ermeni doktorlara değinmiş ve onları çok ağır bir dille eleştirmiştir:

“Yeryüzünde, insan yaşamına daha az değer verildiği pek az sayıda başka ülke vardır. (...) Vebanın, yangınların ve isyanların dayattığı ve bitmek tükenmek bilmez korkulu bekleyişlere Pera ve Galata'da, bir de, görevi acı içindeki insanlığa bir parça ferahlık getirmek olanların cehaleti eklenmiştir. İstanbul'da yüzlerce doktor, cerrah ve eczacının bulunduğu, ya da bu eczacılar içinde sadece bir tekinin Latince yazılmış bir reçeteyi sökebilecek kabiliyette olduğunu, hatta, bütün bu meslekleri icra edebilmek için, hiçbir sınavın, herhangi bir vergi belgesi ya da çalışma ruhsatının gerekli olmadığını söylersek bize inanılacak mıdır? Bu havsala almaz sayı içinde, ne yaptığını bilenlerin sayısı, on bile değildir. Bu tiksiniç “fakülte” gerçekte öğrenimsiz ve bilgisiz bir Rum ve Ermeni yığınından oluşur. Bunlar, birkaç yıl boyunca tercümanlık ve Avrupalı doktorlara uşaklık yaptıktan sonra, utanç verici bir cüret ve pişkinlikle doktorluk kalpağını kafaya geçirir, veba benzeri bir salgın misali, ölümü ve büyük acıyı dört bir yana bulaştırırlar. (...)”⁸⁶⁸

III.3.4.1.2 Ermeniler

XIX. yüzyılda politik olayların ve çıkarların değişmesiyle, Ermenilerin dönem gezginlerinin gözündeki konumu da değişmiştir. XIX. yüzyıl gezginlerinin Ermenilere ilişkin yaptıkları yüzeysel betimlemelerde dahi, eskisi kadar hoşgörülü davranmadıklarını görüyoruz. Örneğin, karakter ve yaşam tarzı olarak Ermenileri Türklere benzeten Michaud ve Poujoulat, *“ilk kökenleri üzerinde çok düşünmüyorlar, Erivan, Urfa ve Fırat kıyılarının hayali kafalarını kurcalamıyor”*, *“hiçbir ayaklanmaya katıldıkları görülmemiştir”* gibi saptamalar yaparak, aslında onları bağımsızlık hayali kurmamakla eleştirmişlerdir.⁸⁶⁹

---

⁸⁶⁸ J.M.Tancoigne, **İzmir'e, Ege Adalarına ve Girit'e Seyahat Bir Fransız Diplomatın Türkiye Gözlemleri (1811-1814)**, Çev.Ercan Eyüboğlu, İstanbul, Bütke Yayınları, Eylül 2003, s. 112-113

⁸⁶⁹ M. Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d'Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-

III.3.4.1.2.1 Din

Dönem seyahatnamelerinde, Ermenilerin dini uygulamalarına ve kiliselerine ilişkin yüzeysel de olsa, çok ilginç bilgilere rastlamak mümkündür. Örneğin Michaud ve Poujoulat, bu dönemde Ermeni kilisesinin ikiye bölündüğünü ve bu iki grubun birbirlerine karşı acımasız bir savaş ilan ettiklerini kaydetmişlerdir:

“Son yıllarda Ermeni kilisesi karışmış ve ikiye bölünmüştür. Eutyches’in ve Katolik kilisesinin doktrinleri karşı karşıya gelmiş ve birbirlerine acımasız bir savaş ilan etmişlerdir; taraflardan biri Roma otoritesi için kaygılanırken, başlarında patrik olan ve daha kalabalık, daha becerikli, saray nezdinde daha saygın olan diğer taraf, sultanın desteğine başvuruyordu. Bunlar, yalana ve iftiraya başvurmaktan çekinmiyorlardı. (...) Sonunda Katolik kilisesine sadık kalanlar sürgün edildi ve mallarına Sultan adına el konuldu. Doğu’daki tüm Katolikleri himaye eden Fransız Büyükelçisi, bu büyük felaketi önleyemedi ancak, telafi etmek için ve mağdurların kaderlerini düzeltebilmek için büyük çaba sarfetti.”⁸⁷⁰ Söz konusu gezginler ayrıca, Ermeni Patriğinin çok önemli bir konuma sahip olduğunu, Osmanlı Hükümetinin Ermenilerle ilgili konularda ve vergilerde yalnızca onu muhatap aldığını dile getirmişlerdir.⁸⁷¹

Madame de Gasparin’in aktardıklarından ise, o dönemde Fransa tarafından İstanbul’a misyoner papazlar gönderildiği anlaşılmaktadır. Kendisi Protestan olan Madame de Gasparin, görüştüğü Katolik papazı düşünceleri nedeniyle şu sözlerle eleştirmiştir:

Éditeur, 1833, Tome II, s.222, a.g.e, Tome I, s.220

⁸⁷⁰ a.g.e, Tome II, s.221-222

⁸⁷¹ a.g.e, Tome II, s.223

“(…) İşte, hiç kuşkusuz çok gayretli; kim bu coşkulu samimiyete saygı duymaz. Ancak, bu nasıl bir bakış açısı ve nasıl bir politika; bu tür düşüncelere uyulacak olsa, bunlar Fransa’yı nereye götürür.”⁸⁷²

Tancoigne ise önce, Galata ve Pera’da bulunan kalabalık Katolik ruhban sınıfının “*in partibus piskoposu*” unvanını taşıyan piskoposunu ağır bir dille eleştirmiş, ardından da İstanbul’da bulunan Katolik kiliseleri hakkında bilgi vermiştir :

“Galata ve Pera’nın Katolik ruhban sınıfı hayli kalabalıktır. Başında, “*in patribus piskoposu*”^{*} ünvanını taşıyan, fakat daima İstanbul’da ikamet eden bir yüksek din görevlisi vardır. Bu piskoposun maiyetinde bulunan kançılar, birçok rahip ve çok önemli sayıdaki kilise dışı rahip, her iki semtin en iyi evlerindeki sabit konutlarında oturur ve kadınların vicdan ve bilinç yönlendiricisi işlevini yerine getirirler. Gerçekten öyle aileler var ki, bunların katılımı olmadan hiçbir şey yapılmaz; ruhları üzerinde onların öyle büyük bir etkisi vardır ki, kocalar bile karlılarıyla ilgili olarak, onlardan izin almaksızın hiçbir girişimde bulunmaya cesaret edemezler. (...)

Pera ve Galata’da sekiz Katolik kilisesi ve *chappelle*’i bulunur. Fransa bunlardan beşini, Avusturya ikisini, İspanya ise sadece bir tanesini himayesine almıştır. Piskopos ve ruhban sınıfı mensupları, Fransa tarafından iâşe ve ibate edilirler. (...)⁸⁷³

---

⁸⁷² Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s.213-214, G. de Nerval, **Voyage en Orient**, O. C II, Paris, Gallimard, 1984, s.370

* ç.n: Tam ifadesiyle im patribus infidelium deyimi, merkezi Hıristiyan olmayan memleketlerde bulunan piskoposluk makamları için kullanılır. Ne var ki, İstanbul bir “in patribus infidelium piskoposluğu” olmasına rağmen Katolik piskopos Osmanlı payitahtında bilfil ikamet etmektedir.

⁸⁷³ J.M.Tancoigne, **İzmir’e, Ege Adalarına ve Girit’e Seyahat Bir Fransız Diplomatın Türkiye Gözlemleri (1811-1814)**, Çev.Ercan Eyüboğlu, İstanbul, Bûke Yayınları, Eylül 2003, s. 113-114

Dönem gezginlerinden Tancoigne ve Nerval, İstanbul'daki Ermeni mezarlığına da kısaca değinmişlerdir. Söz konusu gezginlerin belirttiğine göre, Ermeni mezarlığı Türk mezarlığına göre daha mütevazıdır. Mezarların üzeri, ölü hakkında övücü yazıların ve hayattayken icra ettiği mesleğin aletlerinin kazılı olduğu mermer ve taş tabakalarla örtülüdür.⁸⁷⁴ Michaud ve Poujoulat ise, Türk mezarlıklarında olduğu gibi Ermeni mezarlığından da, insanların mezar taşlarının üzerine, hiç çekinmeden oturduklarını kaydetmişlerdir.⁸⁷⁵

III.3.4.1.2.2 Ermenilerin Yaşam Tarzları, Karakter Özellikleri ve Gelenekleri

Ermenilerin yaşam tarzları, karakter özellikleri ve geleneklerine ilişkin yalnızca birkaç gezgin son derece yüzeysel birkaç saptama yapmakla yetinmiştir. Örneğin Michaud ve Poujoulat'ya göre, Ermenilerin en önemli özelliği kendi çıkarlarına dokunmayan hiçbir şeyle ilgilenmemeleridir. Padişahın boyunduruğu altında yaşamaktan rahatsızlık duymazlar hatta, kendileri için ne egemenlik ne de bağımsızlık düşünceleri vardır. Osmanlı İmparatorluğu'nda meydana gelebilecek devrimlerle ilgili ise tek kaygıları, işlerinin bozulması ve hazinelerinin ellerinden alınmasıdır.⁸⁷⁶

Madame de Gasparin ise İstinye Ermenilerinden ve onların sürdürdükleri eski geleneklerinden övgüyle bahsetmiştir:

---

⁸⁷⁴ a.g.e, s. 125, G. de Nerval, **Voyage en Orient**, O. C II, Paris, Gallimard, 1984, s.617

⁸⁷⁵ M. Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d'Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome II, s.194

⁸⁷⁶ a.g.e, Tome II, s.224-225

*“Hıristiyanlığın ilk zamanlarındaki gibi, babaya saygı, anneye itaat, eşsiz bir terbiye, neredeyse çocukça bir doğallık ve tapılası bir onur.”*⁸⁷⁷

Artım Bey adında bir Ermeninin evine ziyarete giden Flaubert, Ermeni evlerinin gri, siyah veya koyu kahverengiye boyandığını belirtmiş, ancak evin içine ilişkin bir betimleme yapmamıştır. Yalnızca, evin büyük ancak, kederli bir görünüme sahip olduğunu söylemekle yetinmiştir.⁸⁷⁸

Flaubert’in aksine, Ludovic adlı bir Ermeninin evine konuk olan Gautier, söz konusu evi Doğu’ya özgü unsurların altını çizerek betimlemiştir:

*“Bu evden daha serin, zarif ve daha sade bir yer düşünülemez; odaların panoları, ahşap kaplamalarla örtülü duvar ve tavanları, leylâk, gök mavisi, saman sarısı, tütün renklerine boyanmış, beyaz filelerle bezenmişti; kışın İsfahan ve İzmir’in yumuşak halılarıyla örtülen yerleri ince Hint hasırları kaplıyordu. Orijinal ve garip eski Türk kumaşları sedirlere serilmişti. Köşelerde, işlenmiş Fas derisinden yastıklar, insanı tembelliğe çağırıyordu. Kiraz ve yasemin ağaçlarından yapılmış koca koca amber ağızlıkların, çubukların, süslü, yaldızlı lülelerin bulunduğu bir raf, altın sarısı yumuşak bir tütünle dolu Çin porseleninden kavanozlar, insanı tütün keyfine çağırıyordu. Reçel ve şerbetlerin konulması için yapılmış ve bir tabure kadar alçak, sedefkakmalı birkaç masa salonun mobilyasını tamamlıyordu.”*⁸⁷⁹

---

⁸⁷⁷ Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s.213-214, G. de Nerval, **Voyage en Orient**, O. C II, Paris, Gallimard, 1984, s. 238

⁸⁷⁸ G.Flaubert, **Notes de Voyages II Asie Mineure-Constantinople-Grèce-Italie-Carthage**, Paris, Libraire-Éditeur Louis Conard, 1910, s.56-57

⁸⁷⁹ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.291

III.3.4.1.2.3 Ermeni Erkeklerinin Giyim Tarzı

Dönem Gezginlerinin kaydettiklerinden, Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan kıyafet reformundan sonra, Türkler gibi diğer halkların da genel olarak reform kıyafetleri giymeye başladıkları anlaşılmaktadır. Nerval Pera'da, kır meyhanelerinde rastladığı Ermenilerin diğer halklardan yalnızca “*korkunç*” kalpaklarıyla ayırt edilebildiklerini dile getirmiştir.⁸⁸⁰

Çarşıda eski Osmanlı kıyafetlerini gören Gautier ise, kıyafet reformu konusundaki düşüncesini ve hayal kırıklığını, “*Tanzimat döneminin barbar bir vücudun üstüne eklenmiş yapay bir uygarlık kıyafeti olan gülünç kostümünü giymek zorunda olan pitoresk Doğu, kendine özgü elbiseyi buraya bırakmış gibi*” sözleriyle dile getirmiştir.

Ermenilerin fiziksel özelliklerini ve giyim tarzını tasvir eden Lamartine, Nerval ve Gautier'nin aksine, Ermenilerin “*asil ve sade bir şekilde, siyah sarık ve belden beyaz bir şalla bağlanan uzun mavi bir elbise*” giydiklerini belirtmiştir.⁸⁸¹

III.3.4.1.2.4 Geçim Kaynakları ve Meslekleri

Seyahatnamelerden yansıyan bilgilere göre, Ermeniler genellikle ticaretle uğraşırları. Lamartine'e göre Ermeniler, ticaret alanında çok yeteneklidirler ve tüm yönetimler altında mesleklerini icra edebilirler. Aynı şekilde Michaud ve Poujoulat

---

⁸⁸⁰ G. de Nerval, **Voyage en Orient**, O. C II, Paris, Gallimard, 1984, s. 614-615

⁸⁸¹ M.de Lamartine, **Voyage en Orient**, O.C. Paris, Charles Gosselin, Furne et CIE, 1842, s.376

da, Ermenilerin her ortamda ticaret yapabileceklerini ancak, ticari işlemlerde çoğu zaman dürüst davranmadıklarını dile getirmişlerdir.⁸⁸²

İstanbul'da yaşayan tüm halkların icra ettikleri meslekleri tek tek kaydeden Pouqueville, İstanbul'daki İmparatorluk Camilerinin Ermeniler tarafından inşa edildiğini dile getirmiştir.⁸⁸³

III.3.4.2 Yahudiler

XIX. yüzyıl Gezgincilerinin büyük bir bölümü, yalnızca Balat'tan geçerken Yahudilerin bu semtte yaşadığını söylemekle yetinmişlerdir. Yahudilerden bahsedenler ise, genellikle onları ağır bir dille eleştirmişlerdir.

III.3.4.2.1 Yahudilerin Yaşam Tarzları, Karakter Özellikleri ve Gelenekleri

Çalışmamızda ele aldığımız gezginlerden yalnızca Gautier ve Michaud ve Poujoulat Yahudilerin yaşam tarzı, karakter özellikleri ve gelenekleri hakkında çeşitli bilgiler sunmuşlardır. Gautier "*İstanbul'un gettosu*" olarak tanımladığı Yahudi mahallesi Balat'a ve bu mahallede yaşayan Yahudilere ilişkin son derece olumsuz bir tablo sunmuştur:

"Barakalar gittikçe daha viranlaşıyordu. Somurtuk, eğri büğrü, donuk ve renksiz cepheleri parçalıyor, kokuşarak düşmeye hazırlanıyordu sanki. Damları

---

⁸⁸² M.Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d'Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome I, s.220

⁸⁸³ F.C.H.I Pouqueville, **Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie**, Paris, Chez Gabon et Compe, 1805, Tome II, s.131

sanki kel, duvarları cüzamlıydı; gri badanaları egzemalı gibi pul pul dökülüyordu. İskelet haline gelmiş, yaralı, ısırık içinde ve kenelerin kemirdiği birkaç köpek siyah, pis kokulu çamurlarda uyuyorlardı; pencerelere iğrenç çamaşırlar asılıydı; bu pencerelerin ardında hastalıklı bir sarılık, bir renksizlik içinde garip yüzler belirliyordu. (...) Alınları siyah benekli beyaz bir paçavra sarılmış, vücutları kir ve yağdan parçalanmış partial giysilerle örtülü insanlar birer hayalet gibi barakaların kenarından geçiyorlardı.

İstanbul'un gettosu, Yahudi mahallesi olan Balat'taydık; burada gördüğümüz 400 yıllık baskının, esaretin manzarası, her yerden kovulan bu milletin, kovalanan böceklerin saklanacak delik araması gibi bir çöplüğe saklanmıştı; bu ulus, uyandırdığı tiksintiyi silah olarak kullanarak canını kurtarıyor, çamurlar ve süprüntüler içinde yaşıyordu. Bundan daha iğrenç, daha pis, irinden beter bir durum düşünülemez; (...) Bu korkunç ve iğrenç mahallede Harun ve İshak, İbrahim ve Yakub karmakarışık yaşarlar; kimileri zengin olan bu çaresizler, zehirli diye kesilip atılan ve türlü hastalığa neden olan balık kafalarıyla beslenirler. Bu iğrenç besine çok az para ödediklerinden onların işine gelir. »⁸⁸⁴

Benzer ifadelerle Yahudi mahallelerini ve evlerini betimleyen Michaud ve Poujoulat'ya göre, elli-altmış bin nüfusa sahip İstanbul Yahudileri, diğer ülkelerdeki Yahudilerden daha fanatikler; Rumlarla karşılıklı olarak birbirinden hiç hoşlanmazlar. Kendi yasaları, hayır kurumları ve emniyet teşkilatları vardır.⁸⁸⁵

Söz konusu gezginler ayrıca, diğer halklardan soyutlanmış ve izole yaşadıkları ve evlerinin kapısını kolay kolay bir yabancıya açmadıkları için,

---

⁸⁸⁴ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.211-212

⁸⁸⁵ M. Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d'Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome II, s.225-226

Yahudilerin yaşam tarzı hakkında çok fazla bir bilgiye sahip olamadıklarını da eklemişlerdir.⁸⁸⁶ Pouqueville ise, İstanbul ve Doğu Yahudilerinin Portekizce konuştuklarını kaydetmiştir.⁸⁸⁷

III.3.4.2.2 Yahudi Erkeklerinin Giyim Tarzı

Yahudi erkeklerinin giyim tarzına ilişkin ise, Michaud ve Poujoulat yalnızca, mavi renk ayakkabı giydiklerini ve başlarına mavi bir mendilin sarılı olduğu kırmızı takke taktıklarını, görünüşleriyle İstanbul'daki diğer halklardan kolayca ayırt edilebildiklerini belirtirken Gautier, "*Yahudiler, gri bir kumaşın sarılı olduğu kalpak takarlar*" demekle yetinmiştir.⁸⁸⁸

III.3.4.2.3 Geçim Kaynakları ve Meslekleri

Michaud ve Poujoulat ve Gautier diğer konularda olduğu gibi, geçim kaynakları ve meslekleri konusunda da Yahudileri ağır bir dille eleştirmişlerdir. Michaud ve Poujoulat Yahudilerin yaptıkları işleri, "*Yahudiler, her ülkede olduğu gibi bu ülkede de vurgunculuk yaparlar; yüksek faizle borç verirler, tüccarlara simsarlık, zengin insanlara da banka veya sarraflık yaparlar ve her türlü ticaret malını satarlar*"⁸⁸⁹ sözleriyle özetlemişlerdir. Gautier ise "*tefecilik, faizcilikle, Hristiyanlardan, Rumlardan ve Türklerden oç alırlar*"⁸⁹⁰ diye belirtmekle

---

⁸⁸⁶ a.g.e, Tome I, s.219

⁸⁸⁷ F.C.H.I Pouqueville, **Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie**, Paris, Chez Gabon et Compe, 1805, Tome II, s.135

⁸⁸⁸ M. Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d'Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome II, s.226, G. de Nerval, **Voyage en Orient**, O. C II, Paris, Gallimard, 1984, s. 219

⁸⁸⁹ M. Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d'Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome II, s.226

⁸⁹⁰ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık,

yetinmiştir. Söz konusu gezginlerin kaydettiklerinden farklı olarak Pouqueville, İstanbul Yahudilerinin hekimlik ve eczacılık da yaptıklarını dile getirmiştir.⁸⁹¹

III.3.5 KADINLAR

Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan reformlar ve Batılılaşma hareketleri, Doğu kadınının yaşamında çok fazla bir değişikliğe neden olmamıştır. Bu nedenle, Doğu kadını XIX. yüzyıl gezginleri için ilgi odağı olmayı sürdürmüştür.

III.3.5.1 Türk Kadınları

Diğer yüzyıllarda olduğu gibi XIX. yüzyılda da toplumdan tecrit edilen Türk kadını, haremi, yaşam biçimi vb. gezginler için, özellikle de erkek gezginler için gizemini korumaya devam etmiştir. Sokakta veya mesire yerlerinde gördükleri Türk kadınının giyim tarzı ve tavırları onu, karşı konulmaz bir merakın kaynağı haline getirmiştir. Bu nedenle seyahatnamelerde Türk kadınlarının fiziksel özellikleri, giyim tarzı ve özellikle de yabancılara karşı tavırları gezginler tarafından uzun uzun betimlenmiştir. Seyahatnamelerden yansıyan bilgilere göre, XIX. yüzyılda Türk kadınları dışarıya çıkarken çeşitli renklerde feraceler giyer, yüzlerini yaşmakla örter,⁸⁹² ayaklarına da sarı maroken potinler giyerlerdi.⁸⁹³ Bu kıyafetler içinde Türk

---

Nisan 2007, s.213

⁸⁹¹ F.C.H.I Pouqueville, **Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie**, Paris, Chez Gabon et Compe, 1805, Tome II, s.131

⁸⁹² Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s.154, T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.155, G. de Nerval, **Voyage en Orient**, O. C II, Paris, Gallimard, 1984, s. 608, F.C.H.I Pouqueville, **Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie**, Paris, Chez Gabon et Compe, 1805, Tome II, s.128

⁸⁹³ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.121

kadınlarını çarşıda, pazarda görmek Batılı gezginler için görülmeye ve aktarmaya değer bir Doğu manzarasıydı. Gautier, çarşıda alışveriş yaparken gördüğü kadınları şu şekilde betimlemiştir:

“Kadınlar satmıyorlarsa da tam aksine, epey mal satın alıyorlar; onları, arkalarında Arap halayıkları, ikili, üçlü gruplar halinde dükkân önlerinde görebilirsiniz. Satın aldıkları malları elinde açık bir torbayla bekleyen Arap halayığa verirler; Judith’in Holopherne’nin başını zenci kölesine uzattığı gibi!

(...) Kadınlar çoğu zaman altın işlemeli, kırmızı, yeşil cepkenli, kiraz, fulya ya da başka renkte taftadan yapılmış pantolonlu, elbiseleri çarşının serin ve saydam gölgesinde çiçekler gibi parlayan güzel çocukları ellerinden tutarlar; hanımların arkasında duran, mavi-beyaz kareli çarşaflarına sarınmış zenci kadınlar, bu ilginç Doğu manzarasına zenginlik katıyorlar. Kimi zaman da kısa bedeni, uzun bacakları, omuzlarına gömülü yağlı ve sarkık, tüysüz başıyla kendini hemencecik belli eden bir haremağası, kendisine emanet edilmiş küçük kafileye göz kulak olur, onlara halk arasından yol açmak için otoritesinin simgesi deniz aygırı derisinden kurbacını sallar.”⁸⁹⁴

Gezginler yalnızca, Türk kadınının fiziksel özelliklerini ve giyim tarzını betimlemekle yetinmemişlerdir. XVIII. yüzyıl Aydınlanma Çağı gezginlerinin kadını “şehvetin kaynağı” olarak ele alan düşünce biçiminin XIX. yüzyılda da etkisini sürdürdüğünü görüyoruz.⁸⁹⁵ Gautier’nin kaydettiğine göre, Doğu’dan dönen gezginlerden Türk kadınıyla yaşanan şehvetli bir aşk serüveni beklenir. Ancak, bunun gerçekte çok zor ve ender görülebilecek bir olay olmasına karşın, gezginlerin büyük bir kısmı okurlarının beklentisine cevap vermek amacıyla, gezi notlarına hayali bir aşk serüveni eklerler:

---

⁸⁹⁴ a.g.e, s.115, 117

⁸⁹⁵ G.Şahin, **İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı**, İstanbul, Gökkuşbu, 2007, s.300

“Doğu’dan dönen her gezgine ilk önce “kadınlar nasıl?” diye sorulur. Herkes buna, az çok gizemli bir gülümsemeyle, kendini beğenmişlik derecesine göre farklı biçimlerde cevap vererek, böylece serüvenin yaşanmış olduğu duygusunu uyandırır. Gururumu okşamadığı halde, bu konuda açıklayacağım hiçbir sırrımın olmadığını itiraf etmeliyim; ne yazık ki bu gezi notlarıma hiçbir aşk serüvenini, hiçbir romanesk anıyı eklemeyeceğimi gönülsüz açıklayacağım; aslında böyle bir konu pek gerekliydi; (....)

Doğu’nun bu klişe hikayesi uygun biçimde allanıp pullanınca, okuyucuyu, hele de içinde kadın olursa, her zaman ilgilendirir. Kuşkusuz yakışıklı, genç, zengin, ülkenin dilini iyi bilen ve Türk geleneğine uygun dayanıp döşenmiş küçük bir evi olan bir gâvurun, büyük tehlikeleri göze alarak, özellikle kadının hayatını tehlikeye atarak bir Müslüman’la bir aşk entrikası çevirdiği pek ender görülür ve bunun türlü nedeni vardır: Öncelikle Molière ne derse desin, sürgü ve parmaklıklar oldukça etkili setlerdir; din ayrılığını, Müslümanların kâfirlere karşı besledikleri derin, içten nefreti de göz önünde bulundurmak gerekir. (...)⁸⁹⁶

Ancak böyle söylemesine rağmen, *“Müslüman kıskançlığının yüklediği bütün örtülere rağmen, bir Türk kadını fazla ısrarla seyredilmediği zaman, bir Fransız kadını kadar göze görünür”* olduğunu belirtmiştir.⁸⁹⁷

Michaud ve Poujoulat da, haremleri bekleyen beyaz ve zenci harem ağalarıyla birlikte ülkenin geleneklerini, yasalarını, önyargılarını öğrendikten sonra gezginlerin Türk kadınlarının çapkınlığına ilişkin anlattıklarının yarısının bile doğru olduğuna inanmadıklarını, okurların da buna inanmamaları gerektiğini dile getirmişlerdir. Ancak, bunu söyledikten hemen sonra da, kimi zaman Türk kadınlarının da aşk

---

⁸⁹⁶ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.180-181

⁸⁹⁷ a.g.e, s.155

kaçamağı yaptıklarını belirtmiş ve bunu nasıl, nerede ve ne şekilde gerçekleştirdiklerini uzun uzun aktarmışlardır.⁸⁹⁸

Türk kadınlarının giyim tarzı konusunda Nerval ise yalnızca, Pera'yla kıyaslandığında Türk kadınlarının İstanbul'un içinde daha katı bir şekilde kapandıklarını belirtmekle yetinmiştir.⁸⁹⁹

Batılı gezginlerin İstanbul'da kent halkını ve Doğu kadınına rahatça gözlemleyebildikleri önemli yerlerden birisi de mesire yerleridir. Gezginler için mesire yerleri, doğal güzelliklerinin yanı sıra, yerli halkın yaşantısını rahatça görme olanağı buldukları yerlerdir. Dönem gezginlerinin en çok gittikleri mesire alanları Göksu ve Kağıthane'ydi. İstanbul halkı için mesire yerlerinin önemini Lamartine, “dünyanın hiçbir yerinde ağaç ve akarsunun bu kadar samimi hayranları yoktur”⁹⁰⁰ sözleriyle özetlemiştir.

Gezginlerin, mesire yerlerine ilişkin aktarımlarında en çok üzerinde durdukları konuların başında, burada gördükleri kadınlar ve yaşmaklarının ardından görünen güzellikleri gelmektedir. Gautier'ye göre, mesire yerlerinde “ pembe, yeşil, mavi, leylâk renkli giysiler giymiş, çiçekler gibi çimenler üstünde birikmiş çınar ve ceviz ağaçlarının gölgesinde serinleyen bu kadınlar” göze çok hoş görünüyordular.⁹⁰¹ “Türk Venüs'leri” diye tanımladığı Türk kadınlarının yüz hatları ve güzelliklerini ise, küçük kızlarından yola çıkarak şu sözlerle betimlemiştir:

---

⁸⁹⁸ M.Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d'Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1834, Tome III, s.72-75

⁸⁹⁹ G. de Nerval, **Voyage en Orient**, O. C II, Paris, Gallimard, 1984, s. 608

⁹⁰⁰ M.de Lamartine, **Voyage en Orient**, O.C. Paris, Charles Gosselin, Furne et CIE, 1842, s.402

⁹⁰¹ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık,

“(…) Henüz amansız yaşmakla maskelenmemiş on yaşlarında küçük kızlar arabanın ön tarafına oturmuşlardı. Bunların vaktinden önce ortaya çıkan güzellikleri, az arkada çömelmiş annelerinkini açıkça sezdiriyordu. Bu uzun ve siyah badem gözler, Çin mürekkebiyle çizilmiş gibi bu kaşlar, hafifçe kemerli bu burunlar, nar kırmızı bu dudaklara bakıp, onları hayalinizde biraz olgunlaştırarak Türk Venüs’lerinin o gizli, gizemli ve örtülü tipleri hakkında bir fikir edinmek zor değil.”⁹⁰²

Gautier’nin söylediklerinden farklı olarak Nerval, mesire yerlerinde Türk kadınlarının “*Frenklerin ilgisinden o kadar da kendilerini gizlemeye*”⁹⁰³ çalışmadıklarını belirtmiştir. Diğer gezginlerin aksine Lamartine, Türk kadınlarının hiç de söylendiği kadar güzel olmadıklarını, kısa boylu, cılız solgun ve hastalıklı bir görünüme sahip olduklarını dile getirmiştir.⁹⁰⁴ Mme de Gasparin ise, Göksu’da, beyaz yaşmakları, parlak renkli feraceleriyle, İran halılarının üzerinde oturan Türk kadınlarının kendisine, büyüğü çiçek kümelerini anımsattıklarını kaydetmiştir.⁹⁰⁵

Madame de Gasparin, Bursa’da hamamda (Ilıca’da) Türk kadınlarını yakından gözleme fırsatına da sahip olmuştur. Önce, hamamın içini, daha sonra da burada bulunan kadınları kısaca betimleyen yazarın kaleminden yansıyan kadın; vücudunun bakımı ve süsünden başka işi olmayan bir çeşit erotik nesneye indirgenmiştir. Hareketsizliği, entelektüel ve somut anlamda özgürlüğe sahip olmaması, onun bir kişi, bir özne olmasına engel olmaktadır.⁹⁰⁶

Nisan 2007, s.213

⁹⁰² a.g.e, s.138

⁹⁰³ G. de Nerval, **Voyage en Orient**, O. C II, Paris, Gallimard, 1984, s. 776

⁹⁰⁴ M.de Lamartine, **Voyage en Orient**, O.C. Paris, Charles Gosselin, Furne et CIE, 1842, s.388-389

⁹⁰⁵ Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s.246

⁹⁰⁶ G.Barthélemy, **Images de l’Orient**, Paris, Bertrand-Lacoste, 1992, s.71

“(…) Diz çökmüş kadınlar hamamcıya kendilerini ovduruyorlar; sabunun parfümlü köpüğü tüm bu bedenleri sarıp sarmalıyor, kan kırmızı kına saçlarının tümüne yayılmış; (...) Türk kadınlarının uyuşukluğunu, cansız adımlarını, tutum ve davranışlarındaki rehaveti anlıyorum. Bu Cehennemde geçirilen bir günden sonra, mînderlerin üzerinde yığılmaktan başka bir şey yapamazlar. (...) Bir divanın üzerinde, entarisini düzelten yaşlı kadın, şiltenin üzerine uzanmış çubuk içiyor; bir anne, ipek hamağa koyduğu çocuğunu sallıyor; bir bitkin genç kız, yarı uyur yarı yatar şekilde bize bakıyor. Bu sırada, bir hamam perisi bizimle çıktı; onun kadar güzel bir şey görmedim. (...) Suyu omuzlarından akıtıyor, suyu bol bol kullanıyor ve bize bakıyor, bir mayıs sabahının tan vaktinden daha ışıltılı. (...)”⁹⁰⁷

III.3.5.1.1 Harem ve Türk Kadınlarının Gündelik Yaşamı

Diğer yüzyıllarda olduğu gibi XIX. yüzyılda da harem hala gizemini korumaktadır. Her ne kadar padişahın Sarayı yabancı gezginlerin ziyaretine açılmış olsa da, harem hala tüm yabancı gözlere kapalıdır. Bu nedenle gezginler hala haremün lüksü ve masalımsı havası üzerine hayaller kurabiliyorlar. Örneğin Gautier, görmediği saray haremünü şu sözlerle betimlemiştir:

“(…) Her Müslüman evinde olduğu gibi Sarayın da selamlığı var, ama şehvetli lüks ve debdebe, haremdedir; kaşmir örtülü sedirler, İran halıları, Çin vazoları, altın kâseler, cilalı değerli ahşaplar, sedef kakmalı masalar, renkli, yıldızlı süslerle bezenmiş katran ağacıyla kaplı tavanlar, mermer çeşmeler, akik taşından sütunlar, haremdedir; (...)”⁹⁰⁸

---

⁹⁰⁷ Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s.395-397

⁹⁰⁸ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s.258

Sultan'ın haremine değinen diğer gezginlerden Michaud ve Poujoulat, haremın yapısına, burada hüküm süren disipline, kadınlar arasındaki rekabete vb. konulara değinmişlerdir. Söz konusu gezginlere göre, haremden alınan tüm önlemlere, engellemelere, demir parmaklıklara, harem ağalarına rağmen, Sultan aldatılabiliyor, yasak aşklar yaşanabiliyordu.⁹⁰⁹

Nerval ise, saray haremındaki kadınların eğitim durumuna değinmiştir. Söz konusu gezgine göre, saray kadınları *“tarih, şiir sanatı, müzik, resim ve coğrafya alanında çok ciddi eğitim alırlar. Bu kadınların büyük bir kısmı sanatçı veya şairdirler.”*⁹¹⁰

Gezginlerin hareme ve Türk kadınlarının gündelik yaşamına ilişkin merakı yalnızca Sultan'ın haremiyle sınırlı değildir. Kendileri girip görmemiş olsalar da, üçüncü şahıslardan edindikleri bilgileri, genellikle kendilerinin ve okurlarının görmek istediği şekilde biçimlendirerek sunmuşlardır. Örneğin Gautier seyahatnamesinde bir Paşa'nın evine yemeğe davet edilen Avrupalı bir hanımın gözlemlerine dayanarak Paşa'nın evini, haremını ve eşini uzun uzun, kendi görmüş gibi anlatmıştır. Anlatımına evin hanımını tanıtarak başlamıştır. Evin hanımının Paşa'yla evlenmeden önce Sultan'ın haremında olduğunu ve bu hanımlarla evlenmenin erkeklere ne gibi avantajlar sağladığını sıralamıştır:

“Bu evin hanımı Paşa ile evlenmeden önce saraydaymış. Padişah, haremındaki kadınlar otuz yaşına gelince, kölelerini azat eder; bu eski köleler sarayda edinmiş oldukları ilişkilerin yardımı ve saraylı olmanın ayrıcalığı sayesinde parlak bir evlilik yapma fırsatını elde ederler. Zaten, bu gibi kadınlar iyi terbiye görmüşlerdir; okuma, yazma, şiir bilirler, raks eder, çalgı çalar, sarayda almış

---

⁹⁰⁹ M.Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d'Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1834, Tome III, s.70

⁹¹⁰ G. de Nerval, **Voyage en Orient**, O. C II, Paris, Gallimard, 1984, s. 654

oldukları ince terbiyeleri, kibar tavır ve davranışlarıyla dikkati çekerler. Bundan başka entrikalara, dalaverelere, gizli, kapaklı işlere akılları yatkındır; saray haremde kalmış olan arkadaşlarının onlara verdikleri politika sırlarından, kocaları ya da iltimas kazanmak ya da bir gözden düşmelerini engellemek amacıyla yararlanabilirler. Sarayda yetişmiş bir kızla evlenmek, bu bakımdan, hırslı ya da tedbirli olan bir erkek için pek doğru bir çıkar hesabıdır.”⁹¹¹

Daha sonra haremi betimlemeye girişmiştir. Doğu lüksünün hakim olduğu haremi büyük bir beğeniyle betimleyen Gautier’ye göre “*ne yazık ki bu Doğu lüksünü bozan bir şey vardı: Mermer tablalı, akajudan komidinin üstünde, cam fanusla örtülü bir saatin iki yanında, yine cam fanuslar altında yapma çiçekli iki vazo duruyordu, ne yazık ki bu süsler, Paris’te Marais mahallesindeki kendi halinde bir küçük burjuvanın evinde de bulunabilirdi.*”⁹¹²

Aynı şekilde Paşa’nın eşinin fiziksel özelliklerini de, Doğu’ya özgü unsurlara vurgu yaparak aktarmıştır:

(...) Hanım özellikle konuk bekleyen bütün Türk kadınları gibi ihtişamlı bir şekilde giyinip süslenmişti. Sayısız küçük beliklerle örülmüş siyah saçları yanaklarına ve omuzlarına dökülüyordu. Başındaki gök mavisi bir takkeyi pırl pırl elmaslarla bezenmiş dört sıralı bir zincir süslüyordu ve bir başlık, hanımın saçlarının üstünde pırlantadan bir taç gibi ışıltıyordu. Bu harikulâde zengin süs, hanımın ağırbaşlı, soylu güzelliğine çok yaraşıyordu; gözleri siyah ve parlak, burnu ince ve kıvrık, dudakları kırmızı, yüzü ovaldi ve hanım, duruşuyla, çok kibar ve soylu görünüyordu.

---

⁹¹¹ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s. 185-186

⁹¹² a.g.e, s. 186

Uzunca boynunu iri incilerden bir kolye süslüyordu, yarı açık ipek mintanı, Doğu'da hiç kullanılmayan korsenin desteğinden yararlanılmamış, küçük olmakla birlikte iyi biçimlenmiş göğüslerini belirtiyordu; bir erkek paltosu gibi ön tarafı açık, yanları dize kadar yırtmaçlı, arkası, bir saray giysisi gibi yere kadar uzun, koyu kırmızı, ipekli bir elbise giymişti. Elbisenin eteğini, yer yer kabarık kıvrımlar yapan, beyaz kurdeleler süslüyordu; bir İran şalı beyaz saten şalvarının beline bağlanan ve aşağıya inen bir Acem şalının ucu, sarı maroken pabuçlarının Çin takunyalarını andıran kıvrık burnunu açıkta bırakıyordu ancak."⁹¹³

Ardından, ikram edilen yemekleri ve hanımın kölesini de ayrıntılı olarak tasvir ettikten sonra, tembel Türk kadını imgesine vurgu yaparak Doğu tablosunu tamamlamıştır:

"Yemekten sonra kadın efendi kalkarak salona geçti ve orada, o tembel, yumuşak zarafetini sedirden sedire gezdirdi. Daha sonra, geleneksel nargile yerine bir sigara içti; sigara Doğu'da şimdi modadır ve İstanbul'da, Sevilla'da içildiği kadar papelitos içilmektedir; tütünün ince, sarı saçlarını "papel de hilo'nun incecik kağıdına sarmak, aylak Türk kadınlarına bir eğlencedir."*⁹¹⁴

Daha önce Mısır'da tanıştığı, eski Mısır kralının damadı Kamil Paşa'nın haremine konuk olan Madame de Gasparin de, hareme ve harem kadınlarına ilişkin ayrıntılı bir betimleme yapmıştır. Ancak, Doğu'ya özgü unsurların altını çizen Gautier'den farklı olarak Madame de Gasparin, Avrupalı kadın kimliğine ve üstünlüğüne vurgu yaparak Türk haremını ve kadınların yaşam tarzını gözlemleyip aktarmıştır. Kısaca haremın içini tasvir ettikten sonra, evin hanımını ve haremde

---

⁹¹³ a.g.e, s. 186-187

* ç.n: İlk sigara, ilk defa Güney Amerika da ortaya çıkmıştır. Bu sigaralar, Brezilya'da çok rağbet görmüştür. Başka bir deyişle kıyılmış tütünün kağıda sarılarak sigara biçimine getirilmesidir.

⁹¹⁴ a.g.e, s. 189

bulunan diğ er hanımlara ilişkin bilgi vermiştir. Birçok gezgin gibi Madame de Geparin de, öncelikle Türk kadınlarının tembelliğine dikkat çekmiştir. Evin hanımının, yani prensesin, kendilerini divanın üzerinde, yastıkların üzerinde yarı yatar bir şekilde beklediğini belirtmiştir. Kendileriyle birlikteyken de, kimi zaman “çömeldiğini, uzandığını, toparlanıp oturduğunu, dirseğinin üzerine dayandığını veya diğ er tarafına döndüğünü” dile getirmiştir. Üst düzey kişilerin haremindeki kadınların bütün gün hiç bir şey yapmadan, sıkılarak ve esneyerek günlerini geçirdiklerini aktarmıştır:

“Böyle bir boşluğu düşünebiliyor musunuz? Daha sıradan haremelerde, arkadaşlar arasında değ iş tokuş edilen sayısız mendil işleyerek vakit geçiriyorlar, başlık örüyorlar, evet maalesef kocaları, babaları, amcaları, dayıları, kardeşleri, yeğ enleri ve kuzenleri, ne kadar kişi varsa bu iğ renç başlıklarla donatıyorlar. Burada, hiç bir şey yok, ne bir kitap, ne bir yapıt; gezmeye de çıkmazlar (önemli kişilerin hanımları çok az dışarı çıkarlar), yönetebilecekleri ev işleri, sevebilecekleri çocukları, yardım edebilecekleri muhtaç insanlar da yoktur. (...) Mutsuzsanız, ne kölelerinizi süslemek, ne de onlara dans ettirmek istersiniz, herşeyi yok eden bu korkunç can sıkıntısıyla yüz yüze, korumasız bir şekilde yaşarsınız; esnerseniz, yine esnersiniz ve hep birlikte esneriz.”⁹¹⁵

Madame de Gasparin haremî, “içinde egzotik kuşların bulunduğu” büyük bir kafese benzetmiştir. Kadınların kocalarının hayatındaki yerlerinin de, “güzel kokan bir çiçek veya parlak tüylü güzel bir kuştan” farklı olmadığını dile getirmiştir.⁹¹⁶ Bütün bunları söyledikten sonra da, Türk erkeklerine şöyle bir öneride bulunmuştur:

“Hanımları okutun, dünyaya gelen tüm insanların devredilmez hakkı olan özgürlüklerini geri verin, Türk erkeğ i haremîni kaybeder ancak, bir hayat arkadaşı kazanır. Oysa o, haremîni kaybetmekten hiç kaygılanmıyor. Osman oğullarının

---

⁹¹⁵ Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s.340

⁹¹⁶ a.g.e, s.345

*cenneti, çok eskilere dayanan bir keyiftir. Düşünün, rahat, pratik, her zaman emirlerine amade küçük geçici bir keyfi feda edebilirler mi? (...)*⁹¹⁷

Ayrıca, Türk kadınlarının kendilerine dayatılan bu hayatı hiç ses çıkartmadan, bu kadar sakin, ağırbaşlı bir şekilde tevekkülle kabullenmelerine çok şaşırdığını da dile getirmiş, ancak hemen ardından, *“belki de biraz fazla özgür, biraz fazla düşünüp taşınan, biraz fazla erkek, biz güçlü Avrupalı kadınlarının da bazen bu mütevazı erdemlerin birçoğuna ihtiyacı olabilir”*⁹¹⁸ diyerek Avrupalı kadınları eleştirmiştir.

Haremde bulunan kadınların kıyafetlerini de ayrıntılı olarak betimleyen Mme de Gasparin, Türk kadınlarının bazı gezginlerin dile getirdiği gibi çok süslü olmadıklarını belirtmiştir.⁹¹⁹ Bütün bunların dışında, Madame de Gasparin, haremde kendilerine ikram edilen yemekten sofrada adabına, yatak alışkanlığına kadar pek çok konuyu da ele almıştır.⁹²⁰

Seyahatnamelerinde hareme ve Türk kadınlarının gündelik yaşamına geniş yer ayıran diğer gezginler de Michaud ve Poujoulat’dır. Söz konusu gezginlere göre, genel olarak eğitim görmelerine izin verilmeyen Türk kadınları, (çok ender de olsa, İstanbul’da iyi eğitim görmüş Türk kadınları da bulunmaktadır⁹²¹) birbirini ziyaret ederek, hamama giderek, arabayla gezerek veya zarif bir tekneyle Boğaziçi’nde gezintiye çıkarak, bazen de haremlerinde dans, müzik ve kukla gösterileriyle zaman

---

⁹¹⁷ a.g.e, s.356-357

⁹¹⁸ a.g.e, s.157

⁹¹⁹ a.g.e, s.344

⁹²⁰ a.g.e, s.327-337

⁹²¹ M.Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d’Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1834, Tome III, s.82-83

geçirirler. Çubuk ve kahve de haremelerin en büyük zevklerindenidir ; Fal ve büyü ise Türk kadınlarının uğraştığı en ciddi işlerdir.⁹²²

Söz konusu gezginler Türk kadınlarının anneliğini de ağır bir dille eleştirmişlerdir. Çocuklarını kendi sütleriyle beslediklerini ancak, birçok ihtiraslı ve kıskanç kadın arasında çocuklarına iyi bir eğitim vermelerinin mümkün olmadığını dile getirmişler ve *“bana göre, gökyüzünün dışı kuşları Osmanlıların eşlerinden daha çok annelik unvanına layıktırlar”*⁹²³ diye belirtmişlerdir.

Diğer gezginlerden farklı olarak Michaud ve Poujoulat’ın dikkat çektikleri diğer bir konu da, Batılıların kendi alışkanlıkları ve yaşam tarzlarını göz önünde bulundurarak, Türk kadınlarının yaşam tarzını değerlendirmeleridir:

*“Bu şekilde muamele edilen kadınlar bizim Avrupalı kadınlardan daha mı mutlular? Bu soruya cevap vermek bana göre zor: kendi alışkanlıklarımıza göre yaşamlarını değerlendirdiğimiz bu kadınlara üzülmüyoruz; muhtemeldir ki, Türk kadınları da kendi açılarından, kendi düşüncelerine göre Hıristiyan kadınlarını değerlendiriyorlar ve öğrendikleri her şey onlarda büyük şaşkınlık ve acıma duygusu uyandırıyor. (...)”*⁹²⁴

III.3.5.1.2 Türklerde Evlenme ve Boşanma

Diğer yüzyıllarda olduğu gibi evlilik çeşitleri ve boşanmanın ayrıntılarına girmemiş olsalar da, Türklerde evlenme ve boşanmaya XIX. yüzyıl gezginleri de değinmişlerdir. Michaud ve Poujoulat, İslamiyet’in Müslüman erkeklere dört kadınla evlenebilme, satın aldıkları kölelerle yaşayabilme hatta, kanun önünde yapılan bir

---

⁹²² a.g.e, Tome III, s.66

⁹²³ a.g.e, Tome III, s.80

⁹²⁴ a.g.e, Tome III, s.67

sözleşmeyle belli bir süre için kadın kiralama hakkı verdiğini, bunun da birçok kötü alışkanlığa ve aşırılığa yol açtığını dile getirmişlerdir.⁹²⁵ Söz konusu gezginler, evlenen çiftlerin nikah töreni için camiye gitmemelerini de “*Mekke Peygamberi evliliğin, dinin karışacağı kadar ciddi bir iş olmadığını düşünmüştür*” sözleriyle açıklamışlardır. İzmir’de bir düğüne de katılan gezginler, evlilik akdini ve düğün törenini ayrıntılı bir şekilde betimlemekle yetinmemiş, eşinin evine gideceği günün arifesinde gelinin hamamda hazırlanması hakkında da bilgi vermişlerdir:

“Eşinin evine uğurlanacağı günün arifesinde, gelin hamama gitti; evlenen genç kızlar burada parmaklarının ucunu ve avuç içlerini kınayla boyatıyorlar ve evlilik akdinin ilk güvencesi olarak aldıkları yaldızlı süsleri takıyorlar. Bu yaldızlı süslere her türlü şekil veriliyor ve bu konudaki ustalık, bunları saçlara ekleyerek Kuran’dan bir bölüm oluşturmaktır.”⁹²⁶

Türklerin ve Avrupalıların evlilik anlayışlarını da karşılaştırarak, kendi bakış açlarına göre Türk kadınının toplumdaki konumuna dikkat çekmişlerdir:

“ Bizde, (...) bir çeşit eşitliğe dayanan bu birleşme, bu ahlaki birliktelik, kocanın mutlak bir efendi, kadının da bağımlı bir varlık, bazen de pazarda satın alınan bir köle olduğu Türk ailelerinde oluşamaz. Türklerde, “ev sahibesi” veya “ev hanımı” kavramı yoktur. Yeri her an başkasıyla doldurulabilecek ve efendisinin güvenini ve sevgisini başkalarıyla paylaşan kadına bu unvan nasıl verilebilir?”⁹²⁷

Madame de Gasparin, İstanbul’daki Türklerin genellikle yalnızca bir tane yasal eşleri bulunduğunu ancak, erkeklerin eşlerini kolayca boşayabilme ve haremlerine köle alma özgürlüğüne sahip olması kadınların, her an terk edilme korkusu yaşamalarına neden olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca, Paris’te olduğu gibi

---

⁹²⁵ a.g.e, Tome III, s.64

⁹²⁶ a.g.e, Tome III, s.359

⁹²⁷ a.g.e, Tome III, s.79

İstanbul'daki üst düzey Türk kadınlarının da haklarının açıkça belirtildiği ve yasayla korunduğu, eşitliğe dayanan evlilik akdiyle evlendiklerini kaydetmiştir.⁹²⁸

Madame de Gasparin gibi Gautier de, Türklerin genellikle yalnızca bir tek eşle yetindiklerini belirtmiş ve nedenini de şu sözlerle açıklamıştır:

“Kadını bol haremler vezirlere, paşalara, beylere ve diğer zengin erkeklere özgüdür, çünkü kalabalık bir harem pahalıya patlar; anne olan her eşin ayrı bir evi ve kendine ait köleleri olması gerekir; halktan olan Türkler, dört kadın alabilme, satın alınmış bir veya birkaç odalık bulundurma hakkına sahip olmalarına karşın, bir tek eşle yetinmek zorundadırlar. Evlerinde karşı cinsten fazla insan bulundurmak, onlar için bir efsane, bir hayaldir; ancak bu erkekler, Rum, Yahudi, Ermeni hanımlara ve Beyoğlu'nda oturan nadir gezgin madamlara bakmakla avunurlar.”⁹²⁹

Gautier ayrıca, evlenmek isteyen Türklerin çöpçatanlara başvurduklarını, onların betimlemesiyle tanıdıkları ve zifaf gecesine kadar yüzünü dahi görmedikleri hanımlarla evlendiklerini ancak buna rağmen, bu evliliklerde yaşanan hayal kırıklığının Batılı evliliklerde yaşanandan daha fazla olmadığını da kaydetmiştir.⁹³⁰

III.3.5.2 Gayrimüslim Kadınlar

Türk kadınları kadar ayrıntılı olmasa da, XIX. Yüzyıl seyahatnamelerinde Gayrimüslim kadınlara, giyim tarzlarına ve fiziksel özelliklerine ilişkin çeşitli bilgilere rastlamak mümkündür. Gezginlerin aktardıklarından anlaşıldığı üzere, bu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Gayrimüslim kadınların giyim tarzı ve

---

⁹²⁸ Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s.249-250

⁹²⁹ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s. 184

⁹³⁰ a.g.e, s. 185

saç tuvaletleri değişmiştir. Eski yüzyıllarda, Türk kadınlarıyla benzer şekilde giyinen Rum ve Ermeni kadınlar, artık Avrupalı kadınlar gibi giyinmeye başlamışlardır. Gautier, Büyükdere’de gördüğü Rum ve Ermeni kadınların Avrupalı giyim tarzını ve beğeniyle bahsettiği Doğu’ya özgü takılarını şu sözlerle betimlemiştir:

“Akşamüstü Rum ve Ermeni kadınları evlerle kıyı arasına sıkışmış daracık alanda gezinmek için birbirleriyle tuvalet yarışına giriyorlardı. En kalın, en ağır ipek entarilerin geniş kıvrımları ortaya seriliyor; pırlantalar ay ışığında pırıldıyor, İstanbul’a has sıra sıra zincirden kocaman bilezikler çıplak kolları süslüyordu. Bizim kuyumcular, bileğe incelik veren ve eli güzelleştiren bu bilezikleri taklit etseler, fena olmaz.”⁹³¹

Nerval ise, Rum köyünde Bakara oynanan bir evde gördüğü, Rum, Ermeni ve Yahudi kadınların giyim tarzını ve saç tarama şekillerini kısaca tasvir etmiştir. Ermeni kadının, kenarları kuğu tüyüyle süslenmiş, yeşil kadifeden bir çeşit eteksiz ceket giydiğini, başına da, erkeklerinkine benzer, arkasında mavi ipek bir kumaşın indiği bir fes taktığını, Yahudi kadının, diğer kadınlardan daha sade ve kapalı bir şekilde giyindiğini, başını da saçları görünmeyecek şekilde bir çeşit beyaz başlıkla kapattığını; Rum kadının ise, kıyafetini tasvir etmeden, iki kalın örgünün taç gibi başının etrafını çevrelediğini dile getirmiştir.⁹³²

Rum kadınlarının saç tarama şeklini Gautier ise, *“antik heykellerde görüldüğü gibi saçları iki yana akıyor, kalın bir örgü, taç gibi, alnının üstünde, saçların ayrıldığı yeri çevreliyordu”⁹³³* sözleriyle tasvir etmiştir. Ayrıca, burada

---

⁹³¹ a.g.e, s. 301

⁹³² G. de Nerval, **Voyage en Orient**, O. C II, Paris, Gallimard, 1984, s. 632-633

⁹³³ T.Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, Nisan 2007, s. 288

gördüğü Rum kadınların kendisine, “klasikleşmiş eski Grek tipinin uydurulmuş değil, doğadan alınmış gerçek tipler olduğunu”⁹³⁴ açıkça gösterdiğini dile getirmiştir.

Ermeni tüccar Ludovic’in evine davet edilen Gautier, Ludovic’in karısından yola çıkarak Ermeni ırkının dünyanın en güzel ırkı olduğunu belirtmiştir:

“(…) İçeri girdiğimde iri siyah gözlü, uzunca yüzlü, burunlarının kavisli o derece belirgin olmasa Yunan tipine tercih edeceğim dünyanın en güzel ırkı olan Ermeni ırkının tipik çizgilerini taşıyan zarif bir kadın beni karşıladı.”⁹³⁵

Aynı şekilde Madame de Gasparin ve Lamartine de, Ermeni kadınlarından beğeniyle bahsetmişlerdir.⁹³⁶ Hatta Lamartine, mesire yerlerinde gördüğü kadınlar arasında yalnızca, Ermeni ve Yahudi kadınları güzel bulduğunu dile getirmiştir.⁹³⁷

Gayrimüslim kadınların giyim tarzına, saç şekillerine ve fiziksel özelliklerine hiç değinmeyen Michaud ve Poujoulat, yalnızca İzmir’de “Rum ve Frenk kadınlar yüzlerini örtmezler; Yahudi ve Ermeni kadınlar yüzlerinin yalnızca yarısını gösterirler”⁹³⁸ diye belirtmekle yetinmiştir.

---

⁹³⁴ a.g.e

⁹³⁵ a.g.e, s.290

⁹³⁶ Mme de Gasparin, **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy, 1877, s.158, M.de Lamartine, **Voyage en Orient**, O.C. Paris, Charles Gosselin, Furne et CIE, 1842, s.377

⁹³⁷ a.g.e, s.389

⁹³⁸ M.Michaud, M.Poujoulat, **Correspondance d’Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, 1833, Tome I, s.209

III.3.5.2.1 Ermenilerde Evlenme

Çalışmamızda ele aldığımız gezginler, Rum ve Yahudilerin evlilik törenlerine hiç değinmemişlerdir. Ermenilerin evlilik törenlerine ilişkin ise, yalnızca Pouqueville gördüğü bir düğün alayını ve törenini eleştirel bir dille kısaca betimlemiştir:

“Düğün alayının önünde, inanılmaz bir gürültü çıkartan keman ve flüt çalgıcılarıyla, şarkı söyleyip aynı anda tepinen çengiler vardı; onların arkasından, bir grup hısum akraba yürüyordu. Ardından, cenaze alayına eşlik eder gibi veya önceden suçlu olduğunu açıkça kabul eder gibi, sarı balmumundan meşalelerle yürüyen erkekler, hemen onların arkasından da, yanında iki yakın akrabasıyla birlikte, gelin görünüyordu. Tepeden tırnağa bir çuvalın içine yerleştirilmişti; ancak, nefes almasını engellemek için, böyle gülünç bir şekilde giydirilmeden önce, çuvalın iç yüzünü ağızdan uzak tutmak için, başının üzerine bir tepsi koymayı akıl etmişlerdi. Eşiyle arasında, bir grup davetli bulunuyordu; hasırlara sarılı, ellerini çapraz bir şekilde göğsünde birleştiren damat, tek başına yürüyordu. İpek bir şalla sarılmış ve sol omzuna doğru eğik başı; uzun bıyıkları, ağlamaklı hali, evlilik tacını giymeye hazır bir damattan çok, suçunun cezasını çekmeye hazır bir adam havası veriyordu ona.

Onun arkasında da, niçin bilmiyorum, ellerinde iki paslı kılıç taşıyan, arasıra gökyüzünü tehdit eder gibi havaya kaldırarak o kılıçlardan korkuyormuş gibi görünen iki Ermeni geliyordu. Akrabaların geri kalanı ise, onların arkasından ağır ve düzenli adımlarla yürüyorlardı. Düğün töreni, benim bulunduğum çevrede gerçekleştiği için, Ermenilerin belirsiz törenlerle vakit kaybetmediklerini gördüm; zira, düğün alayı, üç gün üç gece aralıksız devam eden, rezil bir içkili eğlenceyle çığrından çıktı.”⁹³⁹

---

⁹³⁹ F.C.H.I Pouqueville, **Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie**, Paris, Chez Gabon et Compe, 1805, Tome II, s.135

Sonuç

XIX. yüzyılda seyahat şartlarının düzelmesine, Türk halkının gezginlere daha hoşgörölü ve misafirperver davranmasına karşın, XVII-XVIII. yüzyılda olduğu gibi, XIX. yüzyılda da gezginler köyler, kasabalar ve kırsal alanlara çok fazla seyahat etmeyi tercih etmemişlerdir. Michaud ve Poujoulat gibi seyahat edenler ise, gezdikleri yerlere, gördükleri tarihi eserlere ve karşılaştıkları insanlara ilişkin ayrıntılı bilgiler sunmuşlardır. Başta İstanbul olmak üzere kentler ise, XIX. yüzyılda da, önemini korumaya devam etmiştir. Her yüzyılda olduğu gibi, en çok merak uyandıran kent İstanbul'dur. XVII-XVIII. yüzyıl gezginleri gibi XIX. yüzyıl gezginleri de, ilk olarak İstanbul'u uzun uzun betimlemiş ve İstanbul'un kendilerine hissettirdiği olumlu ve olumsuz duyguları dile getirmişlerdir. Diğer yüzyıllardan farklı olarak dönem gezginleri, İstanbul'u turist gibi gezmişlerdir. Genellikle tüm seyahatnamelerde saray, harem, çarşılar ve pazarlar, derviş tekkeleri, mezarlıklar, sokak köpekleri, mesire yerleri, vb. konular yer almaktadır. Saray, camiler gibi daha önce girmeyi dahi hayal edemedikleri mekanları da gezen gezginler, düşündükleri lüksü ve ihtişamı bulamamanın hayal kırıklığını yaşamışlardır. Gezginlerde hayal kırıklığı yaratan diğer bir konu da, Türklerin Doğu'ya özgü zengin kıyafetleri terk edip, Batılı kıyafetler giymeye başlamasıdır.

Daha egzotik ve görsel konulara yoğunlaşan XIX. yüzyıl gezginleri, İslamiyet ve uygulamaları konusunda yüzeysel saptamalar yapmakla yetinmişlerdir. Bu konuya değinen gezginlerin ise, bir kısmı eski önyargılarla hareket etmeye devam etmişse de, diğer bir kısmı daha gerçekçi ve tarafsız olmaya çalışmıştır. Yani, İslamiyet'te ilişkin geçmiş yüzyıllarda oluşan olumsuz imgede yumuşama meydana gelmiştir. Bir nebze de olsa değışikliğe uğrayan diğer bir imge de "cahil" Türk imgesidir. Eski yüzyıllarda genellikle tüm Türkler cahil, eğitimsiz olarak nitelenirken, bu yüzyılda eğitilmiş ve kültürlü Türklerden, okullardan ve eğitim sisteminden bahsedildiğini görüyoruz.

Diğer yüzyıllara oranla Türk halkıyla daha fazla iletişim kurma imkanına sahip olan XIX. yüzyıl gezginleri, “tembel, hayalperest, rüşvetçi” Türk imgesi üzerinde de çok fazla durmamışlardır. Kimi zaman Türkleri bu konularda eleştirirler de, çeşitli mesleklerde çalışan Türkleri de ele almış ve betimlemişlerdir. Ayrıca genellikle Türklerin dürüstlüğünden, misafirperverliğinden ve yardımseverliğinden vb. övgüyle bahsetmişlerdir.

XVII-XVIII. yüzyıl gezginleri kadar ayrıntılı olmasa da XIX. yüzyıl gezginleri de, Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan Gayrimüslim halklara ilişkin çeşitli bilgiler sunmuşlardır. Gezginler, kimi zaman Türklerin Gayrimüslim halklara karşı takındıkları olumsuz tutum ve davranışlara dikkat çekse de, yeri geldikçe onlara tanınan özgürlüklere de vurgu yapmışlardır. XIX. yüzyıldaki politik olayların ve buna bağlı olarak çıkarların değişmesi, Rumların ve Ermenilerin Fransızların gözündeki konumunu da değiştirmiştir. Antik Yunanlılarla özdeşleştirilen Rumlar, Batılıların gözünde “öteki” olmaktan çıkarken, Ermenilere ilişkin yüzeysel betimlemelerde dahi, eskisi kadar hoşgörü bulunmamaktadır. Yahudiler ise, eski yüzyıllarda olduğu gibi XIX. yüzyılda da, ağır eleştirilere maruz kalmışlardır.

Türk kadını dönem gezginleri için de önemini korumaya devam etmiştir. Gayrimüslim kadınlara ilişkin yüzeysel saptama ve betimlemeler yapmakla yetinen dönem gezginleri, Türk kadınlarına seyahatnamelerinde geniş yer ayırmışlardır. Gezginler, bu dönemde renkli feraceler giyen ve daha ince yaşmak takan Türk kadınlarını çarşı pazarda ve mesire yerlerinde daha fazla gözleme olanağına sahip olmuşlardır. Bunun sonucunda bazı gezginler, geçmiş yüzyıllarda çok güzel olarak betimlenen Türk kadınlarının söylendiği kadar güzel olmadıklarını kaydetmiştir. Ayrıca, harem imgesinde de değişiklikler meydana gelmiştir. Bu dönemde harem ziyaretinde bulunan Fransız kadın gezginlerin bulunduğunu görüyoruz. Bu da, harem şartlarında ve yaşamında bir nebze de olsa yumuşama meydana geldiğini

göstermektedir. Ayrıca, bu görüşmelerde edinilen bilgilere göre, Padişah hareminded bulunan kadınlar haremden çıkıp evlenebilmektedirler. Bu bilgilerin yanı sıra, Türk kadınlarına ilişkin önceki yüzyıllarda ele alınan konular bu yüzyılda da geniş bir şekilde ele alınmış ve Türk kadını genel olarak hayatı cinsellik ekseninde geçen tembel, cahil ve mutsuz olarak nitelendirilmiştir.

SONUÇ

Çalışmamızda, XVII-XVIII ve XIX. yüzyılda ülkemize gelen çeşitli meslek gruplarından Fransız gezginlerin seyahatnamelerini ele alarak, çeşitli toplumsal kitleler çerçevesinde Osmanlı toplumunun nasıl şekillendiğini ve günümüze kadar etkisini sürdüren imgelerin nasıl oluştuğunu gözler önüne sermeye çalıştık. Uymaya özen gösterdiğimiz zaman dizinsel sıra içerisinde topluca değerlendirdiğimizde, söz konusu dönemlerin toplumsal ve siyasal olayları doğrultusunda imgelerde çeşitli değişiklikler meydana gelmiştir. Gezginler bu yüzyıllarda, Osmanlı İmparatorluğu'nu ve toplumunu daha yakından tanımaya çalışmışlardır. Ancak, Haçlı seferlerinden başlayarak, Türklerle çeşitli nedenlerle ilişki içinde olan Fransızların bakış açıları ve önyargıları doğrultusunda oluşturdukları imgeler, kolay kolay silinmeyecek bir şekilde Fransız toplumunun zihnine yerleşmiştir. Bu nedenle Fransızlar hiçbir dönemde kendilerini Türklere yakın hissetmemiş ve Türkler onlar için hep “öteki” olarak kalmışlardır.

Daniel-Henri Pageaux'nun metodunu göz önünde bulundurarak çalışmamızda elde ettiğimiz genel sonuçları ortaya koyacak olursak; XVII-XVIII ve XIX. yüzyıl gezginlerinin “ötekini” yani Türkleri kendi değer yargılarına, eğilimlerine, eğitimlerine, politik düşüncelerine göre değerlendirdiklerini ve kendi kültürleriyle karşılaştıklarını görüyoruz. Türklerin dini uygulamalarını tasvir ederken, Fransızların dini uygulamaları hakkında veya Türk kadınlarını, yaşam şekillerini tasvir ederken Fransız kadınların, yaşam tarzları hakkında bilgi verdiklerini görüyoruz. Böylece gezginler seyahatnamelerinde, yalnızca “öteki” toplum ve kültürü hakkında değil kendi toplum ve kültürleri hakkında da bilgi sunmuşlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'na geliş amaçları ne olursa olsun, gezginler Türklere ait gözlemlerini genellikle Türklere ait mekanlar, gelenek görenek gibi konulara

yoğunlaşarak yapmışlardır. Halkla çok fazla iletişim kuramayan, Türklere ait mekanlara ve ibadethanelere giremeyen XVII-XVIII. yüzyıl gezginleri genellikle üçüncü şahıslardan edindikleri bilgileri uzun uzun aktarmışlardır. Genel olarak tüm seyahatnamelerde saray, cami, mezarlık gibi yerlerin tasvirlerine rastlamak, az da olsa okul, hastane gibi kurumlar hakkında bilgi bulmak mümkündür. Aynı şekilde Türklerin fiziksel özellikleri, yaşam şekilleri, ibadetleri, harem, Türk kadını gibi konularda da ayrıntılı bilgiler vermişlerdir.

Ancak, Türklerle bu kadar ilgilenen Fransız gezginlerin Osmanlı Topraklarında yaşayan Gayrimüslim halklarla pek fazla ilgilenmediklerini görüyoruz. Gayrimüslimlerin ibadethaneleri, ibadet ve yaşam şekilleri gibi konular bazı gezginler tarafından yalnızca yüzeysel olarak tasvir edilmiştir. Dönemin toplumsal ve siyasal olayları doğrultusunda Fransız gezginler XVII-XVIII. yüzyılda Ermenilere, XIX. yüzyılda ise Rumlara karşı kendilerini yakın hissetmişlerdir. Ancak, bu durum dahi onların kurumları, gelenek görenekleri ve uygulamaları konusunda ayrıntılı betimlemeler, gözlemler ve bu doğrultuda imgelerin ortaya çıkmasına neden olamamıştır. Hiçbir dönemde Batılıların Osmanlı Hükümetine karşı yaptıkları propagandalara alet olmayan, kapalı bir yaşam süren Yahudi imgesi ise genellikle olumsuzdur ve Avrupa’da hüküm süren Yahudi düşmanlığının bir uzantısıdır. Seyahatnamelerde Yahudiler için genel olarak, “simsar”, “tefeci” gibi tanımlamalar kullanılmıştır.

Görüldüğü üzere, Fransız gezginlerinin Osmanlı Topraklarında özellikle gözlemledikleri “öteki” Türklerdir. Kendilerinden farklı bir dine sahip olan bu toplumun, Bizans topraklarını işgal edip yerleşmesini hiçbir dönemde içlerine sindirememişlerdir. Gezinlerin kaydettiklerinden de anlaşıldığı gibi, XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun zayıflamasıyla Batılılar/Fransızlar mirasçısı olduklarını düşündükleri İstanbul ve Anadolu Topraklarını geri alabilme hayallerini gerçekleştirebileceklerini düşünmüşlerdir.

Fransız gezginlerin, yüzyıllar boyunca Türklere ilişkin yaptıkları gözlemler, betimlemeler ve bunların sonucunda oluşan fikirler imgeye, edebi temaya dönüşmüştür. Bunun sonucunda da, kalıp imgeler ve kalıp sahneler oluşmuştur. XVII-XVIII. yüzyılda, genellikle kendi gözlemlerinden ziyade yaptıkları araştırmalar neticesinde edindikleri bilgileri aktaran ve “öteki” hakkında fikir edinen gezginlerin seyahatnamelerinde pek kalıp sahne bulunmasa da, birçok kalıp imge bulunmaktadır.

Özellikle XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun zayıflamaya ve toprak kaybetmeye başlamasıyla seyahatnamelerde “yenilmez Türk” ve “Türk gibi güçlü” imgeleri de kaybolmaya başlamıştır. Ancak, bu dönem seyahatnamelerinde sıkça “cahil, barbar, tembel, hayalperest, rüşvetçi ve kaderci Türk” imgeleri karşımıza çıkmaktadır. Türklerin ibadet ve ibadethanelerine gösterdikleri özenden kimi zaman övgüyle bahsetseler de, “sahte, şeytani” gibi sıfatlar kullanarak oluşturdukları İslamiyet imgesi son derece olumsuzdur. Her dönemin gözde konularının başında gelen Türk kadını imgesi de olumsuzdur ve “gizemli, tembel, cahil, mutsuz, çapkın, şehvetli” gibi tanımlamalarla oluşturulmuştur. Türk kadınının yaşadığı harem ise, “Doğu lüksünün hakim olduğu, kapalı, sır dolu, gizemli” olarak betimlenmiş ve Batılıların/Fransızların toplumsal bilincinde yerini almıştır.

XVII-XVIII. yüzyıl seyahatnamelerinde karşımıza çıkan imgeler XIX. yüzyıl seyahatnamelerinde de karşımıza çıkmaktadır. Ancak, bazı imgelerde yumuşama ve değişiklik meydana gelmiştir. XIX. yüzyıl gezginleri için İslamiyet hala “sahte” dindir ancak, gezginler bu konu üzerinde eskisi kadar durmamış ve yüzeysel saptamalar yapmakla yetinmişlerdir. Din konusuna değinen gezginlerin bir kısmı, eski önyargılarla hareket etmeye devam etmişse de, diğer bir kısmı daha gerçekçi ve tarafsız olmaya ve İslamiyet ve Hıristiyanlığın benzerliklerini

ortaya koymaya çalışmıştır. Hatta bazı gezginler İslamiyet’i, diğer dinlere karşı hoşgörüsü nedeniyle övmüşlerdir.

Bir nebze de olsa değişikliğe uğrayan diğer bir imge de “cahil” Türk imgesidir. Eski yüzyıllarda genellikle tüm Türkler cahil, eğitimsiz olarak nitelenirken, XIX. yüzyılda eğitilmiş ve kültürlü Türklerden de bahsedilmektedir. Genellikle tüm seyahatnamelerde, cami ziyareti notları içerisinde kısa da olsa, medreselere atıfta bulunulmuştur. Hatta Türklerin eğitim bilimleri alanında çok fazla ilerleme kaydetmediklerini dile getirmiş ve okullardaki eğitimin yetersizliğine vurgu yapmış olsalar da Michaud ve Poujoulat gibi bazı gezginler, dönemin okullarını ve eğitim sistemini ayrıntılı bir şekilde ele almış ve betimlemişlerdir.

XIX. yüzyıl gezginleri, “tembel, hayalperest, rüşvetçi” Türk imgesi üzerinde de çok fazla durmamışlardır. Kimi zaman Türklerin tembel tembel oturup çubuk veya nargile içtiklerinden bahsedip eleştirseler de, çeşitli mesleklerde çalışan Türkleri de ele almış ve betimlemişlerdir. Hatta bazı gezginler, Türklerin icra ettikleri meslekleri tek tek kaydetmişlerdir.

XIX. yüzyılda da, Türk kadını gezginlerin ilgi odağıdır. Üstelik bu yüzyılda Türk kadınları (gezinlerin aktarımlarından yansıyan bilgilere göre), siyah çarşaf ve kalın yaşmak yerine renkli ferace ve ince yaşmak kullanmaktadırlar ve gündelik hayatta daha fazla görülüp, gözlemlenebilmektedirler. Harem imgesinde ise, değişiklik meydana gelmiştir. Lady Montagu’dan sonra, bazı Fransız kadın gezginler de Türk kadınlarının haremine girebilme ve onlarla sohbet edebilme olanağına sahip olmuşlardır. Söz konusu ziyaretlere ilişkin notlardan yansıyan bilgilere göre, Padişah haremde bulunan kadınlar belli bir yaştan sonra haremden çıkıp evlenebilme olanağına sahiptirler. Bu bilgilerin yanı sıra, Türk

kadınlarına ilişkin önceki yüzyıllarda ele alınan konular bu yüzyılda da geniş bir şekilde ele alınmış ve sonuçta Türk kadını tembel, cahil, mutsuz ve cinsel bir nesne olarak betimlenmiştir.

Ancak, kadın, din, vb. konularda hiçbir dönemde önyargılarından ve taraflı gözlemlerinden tamamen kurtulamayan Fransız gezginler, Türklerin dürüstlüğü, misafirperverliği, yardımseverliği gibi konuları da hiçbir dönemde görmezden gelememiş ve bu konularda Türklerden övgüyle bahsetmişlerdir.

XIX. yüzyılda, kalıp imgelerin yanı sıra kalıp sahnelere de rastlıyoruz. Bunun en önemli nedeni Batılı/Fransız gezginlerin daha egzotik ve görsel konulara yoğunlaşmaları ve önceki dönemlerde ziyaret edemedikleri mekanları ziyaret edebilme olanağına sahip olmalarıdır. Bu yüzyılda karşımıza çıkan en önemli kalıp sahneler; derviş gösterileri, mezarlıklar, harem ziyareti, renkli feraceli kadınların bulunduğu mesire yerleri sayılabilir.

Görüldüğü üzere, Fransız gezginler hiçbir dönemde geçmişten gelen önyargılarından kurtulup Türkleri tarafsız olarak gözlemlememişlerdir. Türklerin kimi olumlu özelliklerine vurgu yapmış olsalar da, genellikle olumsuz özellikleri üzerinde durmuş ve bu doğrultuda olumsuz imgelerin doğmasına neden olmuşlardır. Türkiye'nin Avrupa Birliğine kabul edilme süreci göz önünde bulundurulduğunda, bu olumsuz imgelerin ve önyargıların günümüze kadar etkisini sürdürdüğünü görüyoruz.

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'na seyahat eden gezginler, her dönemde kendilerinden önce aynı seyahate çıkan gezginlerin seyahatlerini okurlar. Böylece, daha seyahate çıkmadan önce kendi toplumlarına yerleşmiş önyargılarla hareket ederler ve kendi toplumlarıyla kıyaslayarak farklılıkların üzerinde dururlar. Yani, “olani” olduğu gibi yazmak yerine, “olması gerekeni” yazarlar. Bunun sonucunda da, yaratılan imgeler, Batılı/Fransız gezginlerin gözlemlerine olduğu gibi kafalarındaki düşüncelere, yola çıkmadan önce var olan önyargılarına da bağlıdır. Bu nedenle, Fransız seyahatnamelerinden Osmanlı İmparatorluğu'na ve başta Türkler olmak üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan halklara ilişkin yansıyan imgeler gerçeğin yansımaları olmayabilir. Bu doğrultuda çalışmamızda, XVII-XVIII ve XIX. yüzyılda ülkemize gelen çeşitli meslek gruplarından Fransız gezginlerin seyahatnamelerini ele alarak, çeşitli toplumsal kitleler çerçevesinde Osmanlı toplumunun nasıl şekillendiğini ve imgelerin nasıl oluştuğunu gözler önüne sermeye çalıştık. Bu amaçla **XVII-XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Fransız Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu** isimli çalışmamızı üç ana bölüme ayırdık:

Seyahatnameler ve Gezginler adlı Birinci Bölümde önce, seyahatname ve gezgin tanımlanmış, gezi yazılarının hangi şekillerde kaleme alındığı ve özellikleri incelenmiş, seyahatnameleri edebi yapıt olarak değerlendirirken dikkat edilmesi gereken unsurlar ortaya konulmuştur. Ardından, Ortaçağdan XVII. yüzyıla kadar uzanan dönemde Batılıların Doğu seyahatleri ve amaçlarına değinilmiş, Batı'da ve Fransa'da Türklere ilişkin genel bilgilere ve Ortaçağdan XVII. yüzyıla kadar Türklere ilişkin bilgi veren seyahatnamelere ve yazarlara yer verilmiştir. Son olarak da, çalışmamızda ele aldığımız ve çeşitli görevlerle veya yalnızca gezi amacıyla Osmanlı/Türk topraklarına gelen gezginler ve güzergahları hakkında bilgi sunulmuştur. XVII-XVIII. yüzyıl Osmanlı Toplumunu adlı İkinci Bölümde ve XIX. yüzyıl Osmanlı Toplumunu adlı Üçüncü Bölümde köyler, kasabalar, kırsal alanlar ve kentler alt başlıkları altında, önce gezginlerin köyler, kasabalar, kırsal alanlar ve

kentlere ilişkin gözlemleri, daha sonra da çeşitli alt başlıklar altında gezginlerin Müslümanlar, Gayrimüslimler ve kadınlara ilişkin gözlemleri incelenerek, imgelerin nasıl oluştuğu tespit edilmiştir. Tarihsel, toplumsal ve siyasal olaylar gezginin bakış açısını doğrudan etkilediğinden, ikinci ve üçüncü ana bölümün başında, söz konusu dönemin Türk-Fransız ilişkileri kısaca aktarılmıştır.

ABSTRACT

The Voyagers who travel in the Ottoman Empire Lands read the journeys of the voyagers that were done before them. By this way they move with the prejudices that were placed in their societies and by comparing with their societies they emphasize the differences. In other words instead of writing "the present ones as they really are " they write the "the ideals". As a result of this the images created in the observations of the western/french voyagers are not only dependent on their ideas but also on the prejudices that are formed before the journeys. For this reason in the French Books of Travel especially Ottoman and Turkish Society images may not reflect the reality. In this direction in our study we take into consideration the french voyagers that come into our country with different occupations in the 17.th,18.th and 19.th century. We also try to reveal how the ottoman society is formed and how the images are established in the frame of different social masses. With this aim we divide our study in three main parts as: "The Ottoman Society in the french books of travel in the 17.th,century, in the 18.th century and in the 19.th century .

In the first part called "Books of Travel and Voyagers " the voyagers are defined; especially their writing styles and properties are examined. The elements that must be taken into consideration while evaluating the books of travels as literary works of art are revealed as well.

Then eastern journeys of the western voyagers in the period starting from middle ages up to 17.th century and their travelling aims are mentioned. Also general information about that period and Turkish people and the voyagers who mention generally about the Turkish people for the defined period mentioned above , are also given. Finally in our study some information about the voyagers who have different occupations and who come with only the aim of travelling and their routes are also mentioned.

In the second part called "17.th and 18.th Century Ottoman Society and in the third part called 19.th century Otoman Society with the help of the subtitles as villages, towns, rural areas, cities, primarily the observations relating these places , then with the help of other subtitles as: Muslims, Non muslims, and women the observations relating these concepts are mentioned and the way of establishing these concepts are also stated as well.

Since the historical, social and political events effect the points of view of the voyagers directly ; for this reason in the above mentioned period The French-Turkish relations are revealed briefly in the beginning of part II and Part III.

KAYNAKÇA

SEYAHATNAMELER

- Bruyen, C., (1728), **Voyage au Levant**, Paris, Jean-Baptiste-Claude Bauche
- Chardin, J., (1686), **Voyages de Monsieur le Chevalier Chardin en Perse et autres lieux de l'Orient**, Londres, Chez Moses Pitt
- Chateaubriand, F.R., (1963), **Itinéraire de Paris à Jérusalem**, Paris, Les Productions de Paris
- Comtesse de Gasparin, (1877), **A Constantinople**, Paris, Calmann Lévy
- Flaubert, G., (1902), **Notes de Voyage**, O.C., Paris, Libraire-Éditeur Louis Conard
- Galland, A., (1949), **İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar (1672-1673)**, ed. Charles Schefer, Paris, (1881 yayınından çev. Nahid Sırrı Örik), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Galland, A., (1881), **Journal d'Antoine Galland**, Paris, Éditeur Ernest Leroux
- Gautier, T., (1853), **Constantinople**, Paris, Michel Lévy Frère
- Gautier, T., (Nisan 2007), **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, çev.Nuriye

Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık

-Grelot , J., (1998), **İstanbul Seyahatnamesi**, (çev: M. Selen) İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret

- Lamartine, M. De, (1842), **Voyage en Orient**, O.C., Tome Septième, Paris, Imprimerie de H.Fournier et Ce

- Mans, P.B. (1553), **Voyage au Levant: les observations de Pierre Belon du Mans, de plusieurs singularités et choses mémorables, trouvées en Grèce, Turquie, Judée, Égypte, Arabie et autres pays estranges**, Paris,

- Michaud, M., Poujoulat, M., (1833), **Correspondance d'Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, Tome I

- Michaud, M., Poujoulat, M., (1833), **Correspondance d'Orient 1830-1831**, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, Tome II

- Michaud, M., .Poujoulat, M., (1833), **Correspondance d'Orient**, 1830-1831, Paris, Ducollet, Libraire-Éditeur, Tome III

- Montagu, L. M., (1997), **Şark Mektupları**, çev. A.Refik, İstanbul, Timaş Yayınları

-Nerval, G., (1984), **Voyage en Orient**, O.C., Paris, Gallimard

- Olivier, A., (1801), **Voyage dans l'Empire Othoman, l'Égypte et la Perse**, Paris, Chez H.Agasse

-Pouqueville, F.C.H.L., (1805), **Voyage en Morée, A Constantinople et en Albanie**, Paris, Chez Gabon et Compe, Tome II

-Tancoigne, J.M., (Eylül 2003), **İzmir'e, Ege Adalarına ve Girit'e Seyahat, Bir Fransız Diplomatın Türkiye Gözlemleri (1811-1814)**, Çev. Ercan Eyüboğlu, İstanbul, Büke Yayınları

- Tavernier J.B., (1775), **Nouvelle Relation de l'Intérieur du Serail du Grand Seigneur**, Paris, Olivier de Varennes

- Tavernier, J.B., (1776), **Six Voyages de Monsieur Tavernier**, Paris, Gairvais Clousier et Claude Barbin

- Tavernier, J.B., (2006), **Tavernier Seyahatnamesi**, (Çev. T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap yayınevi

-Thévenot, J., (1727), **Relation d'un Voyage Fait au Levant**, Amsterdam, Michel Charles

- Tournefort, J., (2005), **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. S. Yerasimos (çev: A. Bertay,T. Tunçdoğan), İstanbul, Kitap yayınevi

KİTAPLAR VE TEZLER

- Afyoncu, E., (2007), **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, İstanbul, Yeditepe Yayınları

- Aytaç, Gürsel (1999), **Genel Edebiyat Bilimi**, İstanbul, Papirüs
- Altınay, A.R., (1973), **Lâle Devri**, (Haz: H.A.Diriöz), Ankara, M.E.B.Yayınevi
- Asiltürk, B., (2000), **Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa, İstanbul**, Kaknüs Yayınları
- Aybet, Ü.G., (2003), **Avrupalı Seyyahların Gözünde Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)**, İstanbul, İletişim Yayınları
- Barthélemy, G., (1992), **Image de l'Orient au XIX.Siècle**, Paris, Bertrand-Lacoste
- Bulut, Y., (2002), **Oryantalizmin Eleştirel Kısa Tarihi**, İstanbul, Yöneliş yayını
- Celaleddin Paşa, M., (1983), **Mir'at-ı Hakikat**, Haz: İ. Miroğlu, İstanbul, Berekât Yayınları
- Cazacu, M., (1999), **Des Femmes sur les Routes de l'Orient, Le voyage à Constantinople au XIXe siècle**, Genève, Médecine et Higiène
- Chauffier, G -M., (2006), **Konstantinopolis'in Romalı**, Çev. Ela Güntekin, İstanbul, Özgür Yayınları
- Couprie, A., (Janvier 1986), **Voyage et Exotisme au XIX.Siècle**, Paris, Hatier

- Ebersolt, J., (1999), **Bizans İstanbul ve Doğu Seyyahları**, (Çev. İlhan Arda), İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş
- Eyice, S., (2006), **Tarih Boyunca İstanbul**, İstanbul, Etkileşim Yayınları
- Gannier, O., (2001), **La littérature de voyage**, Paris, Éditions Ellipses
- Germaner, S., İnankur, Z., (2002), **Oryantalistlerin İstanbulu**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları
- Goffman, D. (2004), **Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700**, İstanbul, Kitap Yayınevi
- Hauville, F., Jaslier, E, Simon, C, (Juin 2003), **Le Voyage de Constantinople**, Lyon, Bibliothèque Municipale de Lyon
- İldem, A.E. , (2000), **Fransız Gezinlerin Gözüyle Türkler ve Yunanlılar**, İstanbul, Boyut Yayıncılık
- Kaplan, S., (2006), **Batılı Gezinlerin Gözüyle İstanbul**, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları
- Karal, E.,Z.,(1904), **Halet Efendinin Paris Büyükelçiliği 1802-1806**, İstanbul, Kenan Basımevi
- Karasapan, C., T., (1960), **Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan**, Ankara, Resimli Posta Matbaası

- Kedovie, E, (1971) **Avrupa’da Milliyetçilik**, Çev: M.H. Timurtaş, M.E.Basımevi
- Kocabaş, S. (1990), **Paris’in Doğu Yolu’nda Yaptıklar, Tarihte Türkler ve Fransızlar**, İstanbul, Vatan Yayınları
- Kutlu, Ş., (1972), **Bu Şehr-i İstanbul ki**, İstanbul, Milliyet Yayınları
- Löschburg, W., (1998), **Seyahatin Kültür Tarihi**, Çev: Jasmin Traub, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları
- Mansel, P., (2008), **Konstantiniyye Dünyanın Arzuladığı Şehir 1453-1924**, İstanbul, Everest Yayınları
- Massoumou, O., (2004), **L’Image de l’Autre dans la Littérature Française**, Paris L’Harmattan
- Miller, W, (1923), **The Otoman Empire and Its Successors 1801-1922**, Cambridge, At the University Press
- Montesquieu, (1754), **Lettres Persanes**, Colongne, Imprimeur-Libraire Pierre Marteau
- Moura, J.M., (2003), **Exotisme et Lettres Francophones**, Paris, Presse Universitaires de France
- Ortaylı, İ, (2007), **Avrupa ve Biz**, Ankara, Turhan Kitabevi
- Ortaylı, İ., (2007), **Osmanlı Barışı**, İstanbul, Timaş Yayınları
- Ortaylı, İ., (2008), **Osmanlı’da Milletler ve Diplomasi, Seçme Eserler III**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları

- Ortaylı, İ., (2006), **Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek**, İstanbul, Timaş Yayınları
- Ortaylı, İ., (2009), **Tarihin İzinde**, İstanbul, Profil Yayıncılık
- Özçelebi, A., (1982), **Romantik Fransız Yazarlarında Türkiye**, Erzurum, Yayımlanmamış Doçentlik Tezi
- Kumrular, Ö., (2005), **Dünyada Türk İmgesi**, İstanbul, Kitap Yayınevi
- Pageaux D-H., (1994), **La Littérature Générale et Comparée**, Paris, Armand Colin
- Pamuk, O., (2003), **İstanbul, Hatıralar ve Şehir**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları
- Parla, J., (2005), **Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik**, İstanbul, İletişim Yayınları
- Reyhanlı, T.,(1983), **İngiliz Gezginlerine göre, XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını
- Said, E., (Mart 1998), **Oryantalizm**, Çev. Nezih Uzel, İstanbul, İrfan Yayınevi
- Segalen, V., (1986), **Essai sur L'Exotisme**, Paris, Brodard et Taupin
- Soysal, İ., (1987), **Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diploması Münasebetleri 1789-1802**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınevi

- Spagnolo, J.P., (1977), **France and Ottoman Lebanon 1861-1914**, The Middle East Centre St. Antony's College Oxford, London, Ithaca Pres

- St Clair, W, (1972), **That Greece Might Still Be Free**, London, Oxford University Press

-Şahin, G., (2007), **İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı**, İstanbul, Gökkuş

- Şirin, İ., (2006), **Osmanlı İmgeleminde Avrupa**, Ankara, Lotus Yayınevi

- Todorov, T., (1989), **Nous et les autres, La réflexion française sur la diversité humaine**, Paris, Édition du Seuil

Tuncer, H., (2000), **19. Yüzyılda Osmanlı-Avrupa İlişkileri (1814-1914)**, Ankara, Ümit Yayıncılık

- **Türk Ansiklopedisi**, c:16, Fransa Maddesi

- Uras, E., (1976), **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul, Belge Yayınları

-Yerasimos, S., (1991), **Les Voyageurs dans l'Empire Otoman (XIV-XVI Siècle)**, Ankara, Imprimerie de la Société Turque d'Histoire

MAKALELER

-Afyoncu, E., (Aralık 2003), “ On Soruda Avrupa’da Osmanlı Türk İmgesi”,

Popüler Tarih

- Akşin., S., (Kış 2005), “Batı’da Türk İmgesi” **Mülkiye**, cilt 29 (245)

- Alarслан, B., (2005), “Türk İmgesinin Görsel Yansımaları”, **Dünyada Türk İmgesi**, İstanbul, Kitap Yayınevi

- Benedicte, M, (Spring-Summer 2002), “Alphonse de Lamartine: Voyage en Orient”, **Nineteenth-Century French Studies**

İnce, A.T., , (2008), “Hans Dernschwam’ın İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü’ndeki Türk İmajı Üzerine Bir İnceleme”, **Türkbilig**, 2008/15

- Jovicic, J, (2000), “L’Habitus Touristique: Le cas des lettres d’Orient”, **Cultural Studies**, 11

- Kurak, K., (Mayıs 2004), “Osmanlı’yı seyyahlardan okumak”, **Tarih ve Düşünce Daimi Takvim ve Tarih Çevirme Klavuzu Özel Ek**

- Labib, T., (2000), “L’Islam et la fin de voyage: Comment l’Autre est devenu Occident”, **Social Compass**, 47/1

- Mizuno, H., (Fall-Winter 2005), “Nerval: L’Ecriture du voyage: L’Expression de la réalité dans les premières publications du Voyage en Orient et de Lorely”, **Nineteenth-Century French Studies**, 34.1-2

- Tayanç, M.M., (Haziran 1972), “Türkiye ile ilgili Seyahatnameler”, **Belgelerle Türk Tarih Dergisi**

- Turner, B.S., (1984), “Une Interprétation des Représentations Occidentales de L’Islam”, **Social Compass**, XXXI/1

- Yerasimos, S., (Ağustos 2003), “Rönesans aydınlarının Türklere Bakışı”, **Toplumsal Tarih**, sayı 116

İNTERNET

- Oban, R, “Levanten Kavramı ve Levantenler Üzerine Bir İnceleme”,
Erişim: www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s22/oban.pdf Erişim Tarihi:13.03.2009

- Coşkun, Z., “Doğu’ya Bakma Biçimi, Oryantalizm”,
Erişim: www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=ktp&haberno=955 Erişim
Tarihi:11.03.2009

- Özbaş, Ö, “Osmanlı’nın Susturulan Cinselliği”,
Erişim: www.medyakronik.com/haber/472 Erişim Tarihi: 08.04.2009

- Tavukçu, O.K., “Edebi Metinler Işığında Doğu Kültürlerinin Batıya Etkileri ve Batıda Türk İmgesi”,

Erişim: www.turkishstudies.net/sayiler/sayi6/sayi6pdf/48.pdf Erişim Tarihi:
15.04.2009

-İldem, A.E, “Bir Yazın Türü olarak Doğu Seyahatnameleri”,

Erişim: www.littera.hacettepe.edu.tr/TURKCE/21_cilt/ildem.pdf Erişim Tarihi:
16.04.2009

- “Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük”,

Erişim: www.tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=imge&ayn=tamErişim
Tarihi:19.04.2010